

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ

ГОДИШЊАК

ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА
У НОВОМ САДУ

КЊИГА XLVI-1

ISSN 0374-0730

e-ISSN 2334-7236

doi: 10.19090/gff.2021.1

Нови Сад, 2021.

Издавач
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ НОВИ САД

За издавача
проф. др Ивана Живанчевић Секеруш, декан

Уређивачки одбор
проф. др Милан Ајџановић; проф. др Едита Андрић; проф. др Тамара Валчић Булић;
проф. др Невена Варница; доц. др Ана Генц; доц. др Ивана Иванић; проф. др Алексеј
Кишјухас; доц. др Милена Летић-Лунгулов; доц. др Олга Панић Кавгић; доц. др
Драгана Поповић; проф. др Дејан Пралица; проф. др Јанко Рамач; доц. др Гордана
Ристић; проф. др Бојана Стојановић-Пантовић; доц. др Никола Таталовић; доц. др
Јасна Ухларик; проф. др Ђура Харди

Инострани чланови Уређивачког одбора
проф. др Давид Астори (Парма), доц. др Шандор Бордаш (Баја), Јао Дзи, (Беј Вај,
Кина), проф. др Уго Влаисављевић (Сарајево), проф. др Александер Воел (Франкфурт
на Одри), проф. др Јурај Гловња (Њитра), проф. др Богуслав Зиелински (Познањ),
проф. др Звонко Ковач (Загреб), др Силвија Мартинез Ферейро (Гронинген), проф. др
Михаил Мозер (Беч), проф. др Дејвид Норис (Нотингем), проф. др Николај Попов
(Софија), др Владислава Рибникар (Нотингем), проф. др Ангела Рихтер (Хале), проф.
др Данијел Сорин Винтила (Темишвар), проф. др Жан-Жак Татен Гурије (Тур,
Француска), доц. др Слађан Турковић (Загреб), проф. др Лејла Турчило (Сарајево),
проф. др Бјорн Хансен (Регенсбург)

Уредници
проф. др Сања Париповић Крчмар
проф. др Дамир Смиљанић

Секретари редакције
доц. др Ивана Пајић
проф. др Алексеј Кишјухас

Технички секретар
Игор Лекић

Лектор
Милан Ајџановић

Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду штампа се уз финансијску помоћ
Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Publisher

FACULTY OF PHILOSOPHY IN NOVI SAD

Representing the Publisher

prof. Dr Ivana Živančević Sekeruš, Dean

Editorial Board

Dr. Milan Ajdžanović, Associate Professor, Dr. Edita Andrić, Associate Professor, Dr. Ana Genc, Assistant Professor, Dr. Đura Hardi, Associate Professor, Dr. Ivana Ivanić, Assistant Professor, Dr. Aleksej Kišjuhas, Associate Professor, Dr. Milena Letić-Lungulov, Assistant Professor, Dr. Olga Panić Kavgić, Assistant Professor, Dr. Dragana Popović, Assistant Professor, Dr. Dejan Pralica, Associate Professor, Dr. Janko Ramač, Associate Professor, Dr. Gordana Ristić, Assistant Professor, Dr. Bojana Stojanović-Pantović, Associate Professor, Dr. Nikola Tatalović, Assistant Professor, Dr. Jasna Uhlarik, Assistant Professor, Dr. Tamara Valčić Bulić, Associate Professor, Dr. Nevena Varnica, Associate Professor

Foreign members of the Editorial Board

Dr. David Astori, Professor (Parma), Dr. Sándor Bordás, Assistant Professor (Baja), Jao Dzi, Bay Wai (China), Dr. Juraj Glovnja, Professor (Nitra), Dr. Bjorn Hansen, Professor (Regensburg), Dr. Zvonko Kovač, Professor (Zagreb), Dr. Silvia Martinez Ferreira (Groningen), Dr. Michael Moser, Professor (Vienna), Dr. David Norris, Professor (Nottingham), Dr. Nikolay Popov, Professor (Sofia), Dr. Vladislava Ribnikar (Nottingham), Dr. Angela Richter, Professor (Halle), Dr. Daniel Sorin Vintila, Professor (Timisoara), Dr. Jean-Jacques Tatin Gourier, Professor (Tours), Dr. Lejla Turčilo, Professor (Sarajevo), Dr. Slađan Turković, Assistant Professor (Zagreb), Dr. Ugo Vlajsavljević, Professor (Sarajevo), Dr. Alexander Woell, Professor (Frankfurt an der Oder), Dr. Boguslaw Zielinski, Professor (Poznań).

Editors

Dr. Sanja Paripović Krčmar, Professor

Dr. Damir Smiljanić, Professor

Assistants to the Editors

Dr. Ivana Pajić, Assistant Professor

Dr. Aleksej Kišjuhas, Associate Professor

Editorial Secretary

Igor Lekić

Proofreading

Milan Ajdžanović

Annual Review of the Faculty of Philosophy in Novi Sad is printed with the financial assistance of the Ministry of Education, Science and Technological Development of Republic of Serbia.

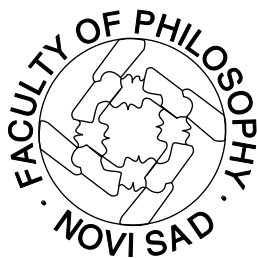
UNIVERSITY OF NOVI SAD

ANNUAL REVIEW

OF THE FACULTY OF PHILOSOPHY

VOLUME XLVI-1

ISSN 0374-0730

e-ISSN 2334-7236

doi: 10.19090/gff.2021.1

Novi Sad, 2021.

РЕЦЕНЗЕНТИ

Проф. др Владимир Гвозден, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду; проф. др Никола Грдинић, редовни професор у пензији; проф. др Ирина Деретић, Филозофски факултет Универзитета у Београду; проф. др Светозар Дунђерски, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду; проф. др Татјана Ђурин, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду; проф. др Радослав Ераковић, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду; проф. др Душан Живковић, Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу; проф. др Ивана Игњатов Поповић, Висока школа струковних студија за образовање васпитача у Новом Саду; доц. др Љубица Илић, Академија уметности у Новом Саду; доц. др Дејан Каравесовић, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу Универзитета у Крагујевцу; др. сц. Вирна Карлић, Филозофски факултет Свеучилишта у Загребу; проф. др Корнелије Квас, Филолошки факултет Универзитета у Београду; проф. др Мирослав Кмет, Филозофски факултет Универзитета Матеја Бела, Бањска Бистрица; проф. др Жолт Лазар, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду; проф. др Жељко Милановић, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду; проф. др Снежана Милинковић, Филолошки факултет Универзитета у Београду; проф. др Мира Милић, Факултет спорта и физичког васпитања Нови Сад; проф. др Миливој Ненин, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду; проф. др Предраг Новаков, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду; Марина Орос, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду; проф. др Јелена Петровић, Филозофски факултет Универзитета у Нишу; проф. др др Предраг Петровић, Филолошки факултет Универзитета у Београду; проф. др Александар Петровић, Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици; проф. др Диана Продановић-Станкић, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду; проф. др Драган Проле, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду; доц. др Горана Ракић-Бајић, Факултет медицинских наука Универзитета у Крагујевцу; др Душан Стаменковић, Филозофски факултет Универзитета у Нишу; доц. др Јасна Татар-Анђелић, Филолошки факултет Универзитета Црне Горе; проф. др Душица Тодоровић Лакава, Филолошки факултет Универзитета у Београду; проф. др Соња Филиповић Ковачевић, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду; проф. др Јармила Ходолич, редовна професорка у пензији; проф. др Гордана Штрбац, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду.

REVIEWERS

Dr. Irina Deretić, Full professor, Faculty of Philosophy, University of Belgrade; Dr. Svetozar Dunderski, Full professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Tatjana Đurin, Full professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Radoslav Eraković, Full professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Sonja Filipović Kovačević, Full professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Nikola Grdinić, retired Professor; Dr. Vladimir Gvozden, Full professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Jarmila Hodolič, retired Professor; Dr. Ivana Ignjatov Popović, Full professor, Higher Professional School for the Education of Teachers, Novi Sad; Dr. Ljubica Ilić, Assistant Professor, Academy of Arts, Novi Sad; Dr. Dejan Karavesović, Assistant Professor, Faculty of Philology and Arts, University of Kragujevac; Dr. Virna Karlić, Associate Professor, Faculty of humanities and social sciences, University of Zagreb; Dr. Miroslav Kmet, Full professor, Faculty of Arts, Matej Bel University; Dr. Kornelije Kvas, Full professor, Faculty of Philology, University of Belgrade; Dr. Žolt Lazar, Full professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Željko Milanović, Full professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Mira Milić, Full professor, Faculty of Sport and Physical Education, Novi Sad; Dr. Snežana Milinković, Full professor, Faculty of Philology, University of Belgrade; Dr. Milivoj Nenin, Full professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Predrag Novakov, Full professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Marina Oros, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Jelena Petrović, Associate Professor, Faculty of Philosophy, University of Niš; Dr. Predrag Petrović, Associate Professor, Faculty of Philology, University of Belgrade; Dr. Aleksandar Petrović, Full professor, Faculty of Philosophy, University of Priština, Kosovska Mitrovica; Dr. Diana Prodanović-Stankić, Full professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Dragan Prole, Full professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Gorana Rakić-Bajić, Faculty of Medical Sciences, University of Kragujevac; Dr. Dušan Stamenković, Faculty of Philosophy, University of Niš; Dr. Gordana Štrbac, Full professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr. Jasna Tatar-Andelić, Assistant Professor, Faculty of Philology, University of Montenegro; Dr. Dušica Todorović Lakava, Full professor, Faculty of Philology, University of Belgrade; Dr. Dušan Živković, Full professor, Faculty of Philology and Arts, University of Kragujevac.

УВОДНА РЕЧ УРЕДНИКА

Пред читаоцима се налази прва свеска 46. књиге *Годишњака Филозофског факултета у Новом Саду*. У овој свесци објављујемо седамнаест прилога, од чега је пет у коауторству и један рад по позиву, рад професора Тихомира Брајовића с Филолошког факултета Универзитета у Београду под називом „Функција елипсе, алузије и ироније у тумачењу лирике“.

Од 2016. године редакција *Годишњака* је у новом саставу, као и с новим уредницима, поставила себи задатак да, пратећи актуелне токове на домаћој и међународној академској сцени, задовољи критерије што се данас постављају пред један квалитетан научни часопис. При томе је по први пут у дугогодишњој традицији нашег часописа имплементиран *peer-review* поступак којим се, прихватајући на тај начин уходане међународне стандарде, врши селекција, евалуација и корекција радова пристиглих редакцији часописа. Самим тиме је подигнута лествица квалитета, како на страни аутора и ауторки, тако и на страни рецензента и рецензенткиња. Утолико је за уредништво и редакцију часописа морало бити изненађење што је прошле године *Годишњак* на листи часописа категорисаних под рубриком Интердисциплинарне науке сврстан у категорију М52, док се под рубриком Српски језик и књижевност он даље – како и треба – води као М51. Надамо се да ће после интервенције уредништва бити отклоњен овај неспоразум и *Годишњак* имати, као и раније, јединствену категоризацију као часопис из категорије М51.

Међутим, оно што доноси нову бригу јесте допис из Министарства просвете, науке и технолошког развоја, пристигао техничком секретару часописа средином јуна, где се од уредништва тражи да предложи нову категорију за *Годишњак*, пошто се према новој верзији *Правилника о категоризацији и рангирању научних часописа* више не предвиђа постојање засебне листе интердисциплинарних часописа. С обзиром да је на тој листи чак четрнаест часописа – а међу њима и реномирани из категорије М24, попут *Зборника Матице српске за друштвене науке* и *Тема*, питање је шта стоји иза овог новог „тренда“ – питање што би га требало упутити колегама и колегиницама из одговарајућих Матичних одбора. Уредништво ће тим поводом тражити контакт и размену искустава са уредницима других часописа погођених овом одлуком, а у зависности од договора с њима тражиће се адекватне форме за појашњавање нашег става (евентуално чак у форми заједничког дописа), како би се овај јасно и аргументовано могао

предочити колегама и колегиницама у Министарству задуженим за питања категоризације. Интердисциплинарност је посебно у домену друштвено-хуманистичких наука шанса за продуктивну кооперацију истраживача из различитих области и за долажење до нових научних увида, па је логично питати се зашто се управо та категорија оспорава – надајмо се да томе нису криви омиозни „закони тржишта“ према којима се све више кроје аршини научноистраживачког рада и продукције.

На крају једна лепа вест – на јунском састанку редакције *Годишњака* предложене су неке нове рубрике у оквиру часописа које би додатно повећале атрактивност самог часописа, али исто тако привукле и млађе истраживаче у нашој институцији (нпр. докторанде). О тим предлозима биће више речи у наредној свесци *Годишњака*, а можда ће се већ у њој наћи неке од тих новина.

У Новом Саду, јул 2021. године

Уредници *Годишњака Филозофског факултета у Новом Саду*

Проф. др Сања Париповић Крчмар

Проф. др Дамир Смиљанић

САДРЖАЈ
TABLE OF CONTENTS

УВОДНА РЕЧ УРЕДНИКА EDITORS' FOREWORD	9
Tihomir Brajović FUNKCIJA ELIPSE, ALUZIJE I IRONIJE U TUMAČENJU LIRIKE THE FUNCTION OF ELLIPSIS, ALLUSION AND IRONY IN THE INTERPRETATION OF LYRIC	15–29
Nataša Milivojević THE EVENT-CANCELLING SEMANTICS OF THE ENGLISH ASPECTUALIZER <i>START</i> AND ITS SERBIAN EQUIVALENT <i>KRENUTI</i> KONTRASTIVNA ANALIZA FAZNIH GLAGOLA <i>START</i> I <i>KRENUTI</i> U KONSTRUKCIJAMA SA SEMANTIČKIM NEGIRANJEM RADNJE.....	31–46
Olga Panić Kavgić TENISKA TERMINOLOGIJA NA ENGLESKOM I SRPSKOM JEZIKU: STRUKTURNI, SEMANTIČKI I PREVODNI ASPEKTI TENNIS TERMINOLOGY IN ENGLISH AND SERBIAN: STRUCTURAL, SEMANTIC AND TRANSLATIONAL ASPECTS.....	47–73
Ana Halas Popović KRITIČKI OSVRT NA DEFINISANJE ZNAČENJA U <i>ENGLESKO-SRPSKOM KONTRASTIVNOM REČNIKU SINONIMA</i> A CRITICAL ASSESSMENT OF SENSE DEFINING IN <i>ENGLISH-SERBIAN CONTRASTIVE DICTIONARY OF SYNONYMS</i>	75–92
Pavle Sekeruš, Ivana Živančević Sekeruš, Virdjinija Popović PARIS EST UNE FOIRE AUX ENCHERES LITTERAIRE PARIZ JE BERZA ZA KNJIŽEVNOST	93–104
Bojana S. Stojanović Pantović DISOCIJACIJA ROMANTIČARSKE SUBJEKTIVNOSI U PESNIŠTVU SIMONA JENKA NA PRIMERU PREVODA MILORADA ŽIVANČEVIĆA DISSOCIATION OF THE ROMANTIC SUBJECTIVITY IN THE POETRY OF SIMON JENKO BASED ON TRANSLATIONS OF MILORAD ŽIVANČEVIĆ	105–117

Biljana Trifunović, Jelena Šakotić-Kurbalija, Milena Kljajević STILOVI LJUBAVI I PARTNERSKA AFEKTIVNA VEZANOST LOVE STYLES AND ADULT ROMANTIC ATTACHMENT	119–137
Christian Eccher DECOLONIZZARE LA MENTE DEGLI ITALIANI DECOLONIZE THE MIND OF ITALIANS	139–148
Anja Pravuljac HAZARSKI R(J)EČNIK: PREVOD SEKUNDARNIH JEZIČKIH VARIJETETA SA SRPSKOG JEZIKA NA ITALIJANSKI DICTIONARY OF THE KHAZARS: TRANSLATION OF SECONDARY LANGUAGE VARIETIES FROM SERBIAN LANGUAGE INTO ITALIAN	149–159
Jasna Uhláriková, Daniela Marčoková ZDRAVOTNÁ VÝCHOVA A STAROSTLIVOSŤ O ZDRAVIE VOJVODINSKÝCH SLOVÁKOV NA ROZHRANÍ 19. A 20. STOROČIA (na príklade ľudovej školy v Kysáči) HEALTH EDUCATION AND CARE FOR THE HEALTH OF SLOVAKS IN VOJVODINA AT THE END OF THE 19TH AND THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY (on the example of the public school in Kysáč) ZDRAVSTVENO VASPITANJE I BRIGA O ZDRAVLJU VOJVOĐANSKIH SLOVAKA KRAJEM 19. I POČETKOM 20. VEKA (na primeru narodne škole u Kisaču).....	161–176
Anna Tamara Devic, Dušan Ristić NAPISI O MUZICI GEZE ČATA U SUBOTIČKIM DNEVNIM NOVINAMA BAČKI VESNIK (1903–1911) GÉZA CSÁTH'S WRITINGS ON MUSIC IN THE SUBOTICA DAILY NEWSPAPER BAČKI VESNIK (1903–1911).....	177–190
Ђорђе М. Деспић О ПРОБЛЕМСКИМ И ДИСКУРСНИМ АСПЕКТИМА ДНЕВНИКА ПЕНЕ МИОДРАГА ПАВЛОВИЋА ON PROBLEM AND DISCOURSE ASPECTS OF MIODRAG PAVLOVIĆ'S FOAM DIARY	191–203

Radoslav Eraković, Nevena Varnica LEPOTA, MAČ I MOLITVA: LIK STAROZAVETNE UDOVICE IZ VETULIJE U STVARALAŠTVU MARKA MARULIĆA I GAVRILA KOVAČEVIĆA BEAUTY, SWORD AND PRAYER: OLD-TESTAMENT WIDOW FROM BETHULIA PORTRAYED IN WORKS OF MARKO MARULIĆ AND GAVRILO KOVAČEVIĆ.....	205–217
Милан Ајџановић ПРИНЦИПИ МОРФОЛОШКЕ АДАПТАЦИЈЕ ПРИДЕВА У СРПСКОМ РЕЧНИКУ НОВИЈИХ АНГЛИЦИЗАМА ADJECTIVES IN <i>SERBIAN DICTIONARY OF RECENT ANGLICISMS</i> ...	219–229
Una Popović ПОЈМОВНОСТ АРОФАТИЧКЕ ТЕОЛОГИЈЕ: ДИОНИЗИЈЕ АРЕОПАГИТА О НИМНИЧКОМ ПОРЕКЛУ ФИЛОЗОФСКИХ ПОЈМОВА CONCEPTUALITY OF APOPHATIC THEOLOGY. DIONISIOS THE AREOPAGITE ON HYMNIC ORIGIN OF PHILOSOPHICAL CONCEPTS.....	231–243
Nikola Tatalović OSNOVNE CRTE PREDFILOZOFSKOG ISKUSTVA TEORIJE BASIC CHARACTERISTICS OF PRE-PHILOSOPHICAL EXPERIENCE OF THEORY	245–257
Упутство за припрему рукописа за штампу.....	267

Tihomir Brajović*
Filološki fakultet
Univerzitet u Beogradu

UDK: 821.163.41.09-1:808.1
DOI: 10.19090/gff.2021.1.15-29
Originalni naučni rad

FUNKCIJA ELIPSE, ALUZIJE I IRONIJE U TUMAČENJU LIRIKE

Predmet ovog naučnog rada predstavlja retorska strategija verbalnog uskraćivanja ili izostavljanja u lirskom pesništvu, s osvrtom na estetsku funkciju jezika i svojstva sažetosti, konotativnosti i polisemičnosti lirike kao žanra. Autor rada elipsu razmatra kao retorsku figuru i/ili poetički prosede, teorijski elaborišući njenu funkciju intrinzičnog uskraćivanja u lirskoj pesmi; pri tome je pesma „Epitaf” M. Nastasijevića poslužila kao eksplikativni primer. Aluzija je, s druge strane, shvaćena kao figura/prosede ekstrinzičnog verbalnog uskraćivanja, a „Nova radost” A. Ristovića uzeta je kao eksplikativni primer. Naposletku, ironija je tretirana kao figura/postupak intrinzično-ekstrinzičnog verbalnog uskraćivanja, s tim što je „Livada” S. Raičkovića kao eksplikativni primer. Završni deo rada posvećen je interpretativnim konsekvencama ovako uspostavljenog razumevanja funkcije elipse, aluzije i ironije u lirskoj pesmi.

Ključne reči: poetika, retorika, elipsa, aluzija, ironija, intrinzičnost, ekstrinzičnost, kontekst

Iako možda na prvi pogled ne izgleda tako, uskraćivanje predstavlja moćno sredstvo književnog izražavanja. Reč je, naravno, o posrednom, implicitnom retorskom delovanju koje počiva na efektima odsustva i sugestije, a putem sadejstva onoga što je rečeno i onoga što je prećutano. To združeno dejstvo se, valja kazati, na neki način pojavljuje čak i u eksplicitnom kazivanju, uzorno datom u komunikativno-informativnoj upotrebi jezika, preovlađujućoj izvan književnosti, u okviru koje upotreba svojevrskih „nemih“ znakova, poput neverbalnih ili paralingvističkih komponenata govora (gestovi, pokreti, mimika), ponekad može da saopšti više nego što je moguće i pretpostaviti (vidi Petković, 2003: 10–11).

Književno, tačnije: beletrističko kazivanje ima, međutim, i sebi svojstven „nemi“ diskurs, koji u izvesnom smislu dejstvuje uporedo s neposrednim, verbalno uobličanim govorom. U tom slučaju moguće je govoriti o svojevrznoj retorici prećutkivanja, odnosno o uticaju na čitalačko razumevanje koje se u prvom redu ostvaruje verbalnim manjkom i izostavljanjem, odnosno njegovom kontekstualno

---

* tbrajol@gmail.com

uslovljenom semantizacijom. Ono što nije kazano u književnosti, drugim rečima, možda da bude i te kako značajno, katakad i presudno za razumevanje, zahvaljujući posebnom ustrojstvu verbalizovanih sadržaja. Tako govor i ćutanje postaju dva retorska lica istog, književnog saopštavanja i obraćanja.

Prethodno rečeno posebno, čini se, važi u polju lirskog modusa, po definiciji naklonjenog sažimanju, zgušnjavanju, komprimovanju. Onda kad se o lirskoj pesmi govori kao o „kratknoj” beletrističkoj formi, pri tome se ne misli samo na njen verbalni opseg, nego i na ono što je uzročno-posledično povezano s njim, a što potiče upravo od pomenute izražajne „škrтости” (vidi npr Staiger, 1963: 25; Užarević, 1991: 40–41; Mendel, 1998: 80; Wolf, 2005: 24–25), potrebe za drugačije ustrojenim kazivanjem, koje umesto opširnosti teži jezgrovitosti i njenoj karakteristično izdašnoj, disperzivnoj proizvodnji značenja, estetskom fenomenu koji se – zavisno od pristupa, metoda, shvatanja, „škole” i krajnjeg pojmovnog dometa – teorijski imenuje kao polisemija, opalizacija, diseminacija, itd.

Reč je, naravno, o generičkom svojstvu književnog izraza u celini, onome što je u formalističko-strukturalističkoj tradiciji takođe imenovano i kao *estetska funkcija jezika*, ali je – o tome postoji širok konsenzus – uzorno manifestovano baš u lirskom pesništvu i njegovim retorički bogatim potencijalima, po pravilu okrenutim konotativnim, asocijativno razuđenim mogućnostima označavanja nauštrb denotativnih, neposredno referentnih značenja. „Manje je više” – ovaj poznati paradoks možda nigde ne pristaje tako dobro kao u lirici i s njom povezanim načinima produkcije i recepcije. Ne kazati sve ono što bi inače podrazumevala komunikativno usmerena informativnost pragmatične vrste, to u lirskom pevanju prerasta u distinktivno obeležje, manir, opsesiju, i u njenu dominantnu crtu koja zahteva posebne interpretativne procedure.

Nema sumnje da je figura *elipse*, odnosno *eliptičnost* kao pesnički postupak na prvom mestu u razmišljanju o ovakvoj mogućnosti lirskog izražavanja. U užem značenju reči elipsa se ostvaruje sintaksičkim sažimanjem koje zahvaljujući verbalnom manjku otvara više od jedne verovatne mogućnosti nadomešćenja, a iz toga onda nastaje semantička pluralnost ili mogući „višak” značenja. Slikovito kazano, ono što čini umeće eliptičnog kazivanja jeste značenjsko „oblikovanje” netransparentnog, „odsutnog” sadržaja pomoću transparentnoga, onoga čime je to što nije kazano u neku ruku „obrubljeno” i tako zapravo nagovešteno, ako već nije sasvim determinisano. Stoga eliptičnost takoreći po pravilu vodi refleksivnosti. Jer ako je elipsa „oblikovana kao jezički rub koji se seže izvan sebe, samo da bi se vratio sebi samom, onda je mišljenje ono što se pojavljuje izvan njega, tako da bi poezija mogla da bude delikatni događaj mišljenja” (Allen, 2007: 206).

Momčilo Nastasijević je verovatno prvi među srpskim pesnicima kojeg ćemo se prisetiti kad govorimo o elipsi i eliptičnosti. Čuvena je enigmatičnost njegovog pesničkog stila, koja znatnim delom potiče upravo od eliptičnog sažimanja izraza. Od brojnih pesama za kojima bi se moglo posegnuti za ovu priliku biramo onu s naslovom „Epitaf“:

Plamen, – spržiti gde lek.
Mač, – odsecati glave gde kob.
Melem neprebolu.

Stamen bršljanu deblo,
vekovati gde vek.

Zloduh zlu, dobroti verni rob;
rođaju žrtva, žetvi klas;
pečali, – sebi, grob i spas.

Kao što se zna, *epitaf* je nadgrobni natpis, obično uklesivan u kamenu, što život onoga kome je posvećen sažima do najbitnijih momenata. Valja, međutim, imati u vidu zapažanje, oslonjeno na etimologiju i istoriju ovog osobeno pragmatičnog žanra, da je „neposredno značenje njegovog pojma *lokacija*, a tek potom *natpis* [natpis *na grobu*]”, zbog čega se čini umesnom teorijska opaska o tome da je epitaf svojim duhom zapravo „pogrebni epigram” (Newstok 2009: 46). Etiološki uslovljena pregnantost i eliptičnost su, prema tome, *conditio sine qua non* epitafskog izražavanja. Taj posthumni epigram– u onom smislu koji ima u vidu De Man, podsećajući na Vordsvortove *Essays Upon Epitaphs* – s druge strane može da bude shvaćen i kao uzoran primer *prosopopeje*, figure/postupka koja je u novije vreme tretirana u smislu jednog od suštinskih generatora lirskog dočaravanja (De Man, 1984: 77).

U svom lirskom „Epitafu” Nastasijević, autor majstorskih „Reči u kamenu”, pesničkog ciklusa koji već svojim nazivom sugeriše metaforičnu „isklesanost” izraza, toj sugestiji naslovom dodaje i onu koja istim naslovnim označiteljem čitaocu stavlja do znanja da pesmom označeno predstavlja, prozopopeično izraženu, sumu ljudske egzistencije. U duhu pomenute sugestije lirski subjekat ovaj lirski epitaf eliptično „kleše” rečima nad sopstvenim životom, tražeći pri tome njegov sažeti smisao na dva načina.

Najpre, na mikrostrukturnom nivou, uočljivo je izostavljanje glagolskih reči, pre svega onih bazičnih, koje se odnose na samo postojanje i delovanje subjekta ([je]sam [bio]), a tamo gde ih ima u pitanju su infinitivni oblici („spržiti”,

„odsecati”, „vekovati”), delatno neaktivni, da tako kažemo. Isto važi i za i odstranjivanje zamenica, kojih zapravo uopšte nema, izuzev na samom završetku („sebi”), gde je to bilo neizbežno. Apsolutna prevlast imeničkih reči i relacija („zloduh zlu”, „rođaju žrtva” i sl) vodi, čini se, prema svedenosti na ono što je personalno supstantivno, bitno, baš kao što izraziti manjak zamenica i glagola doprinosi utisku suspenzije okazionalnog i promenljivog.

Drugi, interpretativno značajniji vid eliptičnog oblikovanja lirskog izraza u Nastasijevićevom „Epitafu” tiče se sažimanja u ravni ukupne konstrukcije, odnosno strukture pesme. Reč je zapravo o sadejstvu literarnih konvencija i *mimikrijskog* oblička teksta, odnosno o poetičkoj interferenciji poslovične lirske sažetosti i epitafske pregnantnosti. Ma koliko bio kratak, epitafski tekst u najvećem broju slučajeva podrazumeva, naime, sintaksičko-semantičku povezanost koja tendira sažetoj *hipotaksičnosti* pragmatične komunikacije, dok pesničke formulacije nisu obavezne uobičajenim, praktično komunikativnim pretpostavkama i zato neretko inkliniraju *parataksičnom* ustrojstvu kazivanja, oslobođenom transparentnih sintaksičko-semantičkih veza.

Stoga neće biti netačno ako kažemo da funkcionalno združena eliptičnost predstavlja strukturno načelo Nastasijevićeve pesme, jednako razaznatljivo u naslovu i samim stihovima. Elipsa je neiskazani i neimenovani, verbalno odsutni centar oko kojega ovde kruže reči i stihovi, semantički „titrajući” između „kamene” solidnosti kao epitafskog otiska i egzistencijalne (ne)postojanosti kao poetski „okamenjene”, eliptične bilosti. Neverbalizovani „sadržaj” te strukturne elipse ovde je, pri tome, sam subjekt epitafa/pesme, Ja/On kao gramatički i retorski neimenljivo, odsutno/minulo s(r)edište življenja, označivo tek parataksično odelitim, neharmonizovanim iskazima kao njegovim pregnantno verbalizovanim refleksima.

Reč je zapravo o sintaksički dispartnim metaforičkim imenovanjima, koja, kao što plastično pokazuje prvi tercet, zahvaljujući svojim eliptičnim formulacijama osciluju između značenjskog paralelizma („Plamen, – spržiti gde lek. / Mač, – odsecati glave gde kob”) i opozitnosti („Melem neprebolu”), odnosno paraboličnosti središnjeg distiha („Stamen bršljanu deblo, / vekovati gde vek”). U drugom, završnom tercetu metaforična parataksa prerasta u paronomaziju („Zloduh zlu, dobroti verni rob”), te, najzad, u finalni paradoks („pečali, – sebi, grob i spas”), koji sopstvo odsutnog/(ne više) živog subjekta imenuje kao „pečal”, egzistencijalni jad, muku i bedu zajedno, istodobno ga označavajući slikovito kao „jamu” bića i njegovo izbavljenje ujedno.

Nasuprot drugog slavnog „Epitafa” modernog srpskog pesništva, Miljkovićevog, u čijoj se britkoj formulaciji Ja savim jasno subjektivno (samo)imenuje („Ubi *me* prejaka reč”), postavljajući tako sopstvo u središte iskaza kao neproblematično, a problematizujući, zauzvrat, sam jezik i njegove potencijalne nosioce (Čija – „moja” ili „tuđa reč?”), u epitafskoj pesmi autora „Osame na trgu” raspoznavamo tek eliptično združene i orkestrirane obrise te famozne instance novovekovnog mišljenja kao njen avetinjski i uz to paradoksalni označitelj, u mnogo čemu korespondentan samom protivrečnom duhu modernog doba.

Za razliku od *elipse*, koja obrubljuje unutarnji, *intrinzičan* manjak ili verbalno odsustvo, *aluzija* dočarava spoljni, *ekstrinzičan* deficit kazanoga, ono što se priziva i evocira pesničkom rečju. Eliptičnost, drugačije rečeno, dejstvuje prvenstveno u internom kontekstu pesme, dok se dejstvo aluzije po pravilu ostvaruje u eksternim kontekstualnim relacijama, bilo da je reč o samoj književnosti (intertekstualnost), kulturi (intermedijalnost) ili pak o tzv. objektivnoj stvarnosti.

Ono što je ipak zajedničko ovim dvema figurama/postupcima jeste omeđenost, relativna dijagnostičnost verbalno odsutnog, netrasparentnog i/ili nagoveštenog sadržaja. To što je samo latentno prisutno, indikovano pojedinim iskazima ili celim tekstom pesme moguće je identifikovati, ako ne bez ostatka i do poslednje semantičke nijanse, jer priroda poetskog jezika to najčešće ne dozvoljava, onda bar u opsegu koji daje mogućnost suvislog i pertinentnog razumevanja, odnosno tumačenja pesme s obzirom na to što nedostaje.

Jedna sasvim kratka pesma Aleksandra Ristovića pod nazivom „Nova radost” otkriće nam kako „radi” lirska aluzija, pokazujući prikriveni „mehanizam” svog tekstualnog dejstva:

Tek ponešto upamtio sam od onog
što čitao sam te večeri. Pa našto
čitanje tolikih stranica, i to pri sjaju
četiri svetiljke? No, evo tebe
gde ideš prema meni noseći malen
ljuljan u ruci, bosa, tek u papučama,
i on me podseti na sjaj drugih slika.
I radost čitanja ispuni me opet.

O čitanju je, dakle, reč, ali takođe i o onome što prati i okružuje to čitanje. Izgleda pri tome logično da je radost iz naslova ista ona „radost čitanja” koja se imenuje u poslednjem stihu pesme. No koja je to zapravo i kakva je to radost kojom je tekst opervažen s početka i završetka? Lako je uvideti da pesma donosi značajnu promenu u doživljaju čitanja kao mentalne aktivnosti s početka, na kojem lirski

akter obelodanjuje da je „tek ponešto upamtio” od onoga što je čitao, pitajući se potom „[N]ašto / čitanje tolikih stranica?”. Čini se, prema tome, da je to početno čitanje obeleženo rasejanošću i nedostatkom pažnje koji se pojavljuju kao simptomi verovatnog gubitka čitalačkog zadovoljstva i motivacije.

Obrt donosi ženska figura koja u oskudnu lirsku scenografiju pesme ulazi „noseći malen / ljljan u ruci, bosa, tek u papučama”, jer posle toga sledi završna, takoreći epifanijska spoznaja iskaznog subjekta o tome da ga je „opet”, kako kaže, ispunila izgubljena „radost čitanja”. Pre te objave on, gotovo uzgred, kazuje i to da ga je ljljan u ruci ženske osobe „podseti[o] na sjaj drugih slika”. I baš ta opaska predstavlja, verujemo, interpretativni ključ pesme koji otključava zagonetku promene što je dočarana u svega osam stihova Ristovićeovog sugestivnog lirskog ostvarenja.

Ali koje su i kakve su te enigmatične „druge” slike, koje prate pojavu žene s ljljanom u ruci? Razložno je pretpostaviti da je reč o kvalitativnoj drugosti, kao što je razložno zaključiti – budući da ne postoji drugačiji tekstualni nagovešaj – da podrazumevane „prve” slike predstavljaju ono što lirsko Ja u datoj situaciji i doslovno vidi kao najvažniji sadržaj u minimalistički svedenom svetu pesme. Izgleda, dakle, da Ristovićeovi stihovi oblikuju svojevrstan efekat „slike u slici”, i to tako što neposredno, čulno doživljene stvarnosne predstave u pamćenje lirskog aktera prizivaju „sjaj” kvalitativno drugačijih, ne-čulnih i ne-stvarnosnih, u izvesnom smislu drugostepenih slika, moglo bi možda da se kaže.

Čini se pri tome da nas ukupni štimung ove kratke pesme vodi prema imaginiranju „starinskog”, drevnog i/ili izvornog okruženja kao konteksta u kojem se pojavljuje misao o tim naknadno evociranim slikama. Kad se pita „našto / čitanje tolikih stranica, i to / pri sjaju četiri svetiljke?” lirsko Ja, naime, ne izražava samo sumnju u svrhovitost „sholastičkog” bavljenja knjigama, istim stihovima ono ocrta i kognitivne obrise svog svedenog sveta, koji teško može biti podneblje modernog ili savremenog sveta, budući da se u njemu još uvek čita pod svetlošću lampe.

Otuda i prizivanje „drugih slika” u kontekstu same pesme najverovatnije predstavlja evokaciju starije imaginativne tradicije, i to one *intertekstualne*, biblijske provenijencije. Pojava ženske figure „tek u papučama” i s ljljanom u ruci po svemu sudeći, naime, predstavlja moguću *aluziju* na starozavetnu „Pesmu nad pesmama”, jedan od kulturno najprominentnijih tekstova iz *Svetog pisma* koji svoju popularnost duguje izrazitoj poetskoj vokaciji i osobenom tretmanu erotske tematike, nekarakterističnom za kanonski priznatu teološku literaturu (vidi npr. Kingsmill, 2009).

U središtu ovog aluzivnog prizivanja nalazi se simbolika ljiljana, cveta koji je tradicijski gledano najčešće dovođen u vezu s čistotom i čednošću, pa stoga, primerice, u likovnoj imaginaciji predstavlja skoro neizostavan atribut Deve Marije (vidi npr. Cirlot, 2001: 188–189). Najznačajnije simbolično pojavljivanje ljiljana u judeohrišćanskoj tradiciji ipak predstavlja Solomonova čuvena pesma koja na upečatljiv način slavi erotsku ljubav i njeno združeno, puteno i duhovno dejstvo. „Ja sam ruža saronka, ljiljan u dolu”, veli već na početku „crna, ali lijepa” dragana, čiji ljubljani na to odmah u sledećem stihu uzvraća u istom tonu: „Što je *ljiljan* među trnjem, to je draga moja među djevojkama” (2: 1–2), da bi potom erotska simboličnost postala još naglašenija i putenija („Dvije su ti dojke kao dva laneta blizanca, koja pasu među *ljiljanima*”, 4: 5; „Obrazi su mu kao lijehe mirisnoga bilja, kao cvijeće mirisno; usne su mu kao *ljiljan*, s njih kaplje smirna žitka”, 5: 13; „Ja sam dragoga svojega, i moj je dragi moj, koji pase među *ljiljanima*”, 6: 2; „Trbuh ti je kao stog pšenice ograđen *ljiljanima*”, 7: 2).

Tako ljiljan ovde postaje svojevrsna simbolička „moneta”, „licem” okrenuta prema stihovima i njihovom čitanju, a „naličjem” prema aluzivnom podtekstu i razumevanju iskazne zagonetke pesme. Još od antičkog doba teorija razlikuje dva bazična tipa tekstualne aluzije, *imitatio* i *aemulatio*, tj. skrupulozno oponašanje najboljih svojstava odabranog teksta/modela i pokušaj prevladavanja uzora na neki način, poboljšanjem ili pak nadograđivanjem onoga na šta se aludira (vidi Van Tress, 2004: 7–8). Moderna književnost nesumnjivo je, zbog svoje ukupne dispozicije, naklonjenija *aemulatio* modusu, i to u onom vidu koji se bliže označava kao *oppositio in imitando*, što podrazumeva aludiranje motivisano potrebom izražavanja vlastitog stava ili viđenja (12), odnosno upotrebu *refleksivne aluzije*, koja, za razliku od *integrativne*, okrenute harmonizaciji predložka i njegove asocijacije, teži dijalogu (inter)tekstualnih „glasova” uključenih u aluzivnu relaciju (17).

Smisao *intertekstualne aluzije* u Ristovićevoj pesmi, koja jednostavnim imenovanjem simbolički poznatog entiteta aktivira kulturno pamćenje i aktuelizuje povlašćeno značenje, ne leži, očevidno, tek u eruditnom podsećanju na civilizacijski oglašenu tradiciju. Tekstualna činjenica da je taj entitet ovde doveden u vezu s takođe aluzivnim prisustvom erotske aficiranosti (sugerisana, no neeksplicirana obnaženost, i ujedno nagoveštena čednost ženskog aktera) u prvi plan tumačenja stavlja, čini se, kontekstualnu upotrebu kulturnog/literarnog znanja o kojem je reč, a koje ovde rezonuje kompleksno i refleksivno, dakle *dijaloški*, vraćajući na završetku postupka čitalačku pažnju upravo na znanje i kulturu kao takvo, ali pri tome računa i na svest o aktuelnom/modernom gledanju na stvari.

Stoga *aluzivnost* ovde u krajnjoj liniji služi *implicitnom intertekstualnom dijalogu*, u okviru kojeg evokacija kulturno subverzivnih semantičkih potencijala „Pesme nad pesmama” vodi suspenziji „knjiški” inertnog shvatanja književnosti i kulture i ponovnom otkrivanju životvornosti čitanja, koje nam u sadejstvu s onim što čitanje prati i okružuje, u krajnjem ishodu može doneti obnovu onog prvotnog i izvornog oduševljenja s kojim smo mu nekad pristupali, tražeći u knjigama lično doživljeno iskustvo i otkrovenje egzistencijalnih spoznaja kao ovde i sada prosvetljujućih za nas. Upravo to se, naime, događa iskaznom akteru Ristovićeve pesme, čiji naslov – u obrtu kojeg, valja приметiti, kao takvog nema u Solomonovoj pesmi – odista objavljuje novu radost kao ponovno otkriće vitalne veze između književnosti, odnosno kulture i života samog, što čitanje reafirmiše kao izraz čiste ljubavi i takoreći biblijski čedne strasti prema obe ove, često odvojene sfere egzistencije u njihovom beskrajnom ogledanju i pretapanju (vidi Ferber, 2007: 117).

Tako se najposle *aluzija* otkriva kao dvoguba, *intratekstualno* i *ekstratekstualno* realizovana figura u samom „srcu” Ristovićeve poetske vizije. Ono, naime, što privlači lirskog aktera „Nove radosti” kao nejasno ali neodoljivo prisećanje ujedno je i ono što vodi njenog čitaoca, upravljajući njegovom željom da pronade tek ovlaš nagovešteno ishodište središnje situacije pesme, sravnjujući i stavljajući jednu naspram drugoga pri tome umetnost i stvarnost, književnost i život.

Aluzija možda i jeste upravo to – umeće vrhunskog zavodjenja, lelujavno obećanje koje daje verbalne nagoveštaje i obrisе, ali ne i sam neuhvatljivi predmet žudnje, mameći tom neprestanom sedukcijom na tananu igru iskušavanja i prepoznavanja što nas, umesto konačnog i potpunog osvajanja, naposletku suočava sa značenjem vlastite želje. A ona polazi od čitalačkog podstreka, pa ide iznad i preko njega, prizivajući u pomoć naše sopstveno iskustvo življenja među ljudima, da bi se najzad vratila tekstu, ogledajući se i preispitujući ponovo u njegovoj stabilno-nestabilnoj izazovnosti, koja aluzijom ispostavlja „imaginativni zahtev čitaocu, ostavljajući njemu ili njoj prostor imaginativne spekulacije” (Whitworth, 2010: 86). Klaudio Giljen čak misli da, u celini gledano, „[k]njiževno delo čine eksplicitan iskaz i aluzivna forma”, pri čemu „[j]edna od osnovnih vrlina 'stila' nekog pisca – a pod stilom obično razumemo vidljivi deo ledene sante – počiva u podobnosti eksplicitnih iskaza o kojima je reč aluzivnim formama” (Giljen, 1982: 239).

Aluzivna forma ne mora, međutim, nužno i uvek da ima prepoznatljivo, za detekciju prijemčivo značenje, čak ni onda kad aluzija zavodi neodoljivo i

neotklonjivo. Izvrstan primer pronalazimo u „Livadi” Stevana Raičkovića, pesmi koja na prvi pogled donosi lirsku osećajnost gotovo poslovično raspoznatljivu u opusu ovog pesnika, ali ispod toga zapravo skriva iznenađenje:

U ovoj livadi poznajem ja već mnoge vlati.
 Juče je ova, u suton, bila travka svijena.
 Sad ima žute ivice i suve kad ih dirnem.
 Kad gledam iz daljine u zeleno: ona se sama zlati.
 Iznad usana mi je već miris sena:
 Sutra ću i druge izbrojati.
 U ovoj livadi do žbuna ima devet mravinjaka.
 Prođem i gurnem nogom a zemlja se zacrni.
 Onda podignem glavu i gledam igru oblaka.
 Ja znam kolika je livada:
 Kada se raskoračim pređem je u dvanaest koraka.
 Na žbun mogu da stanu tri ptice najviše.
 Kad pođem prema njemu: prvo jedna poleti.
 Pogledam za njom u nebo:
 I dve se izgubiše.
 Onda razbijam glavu na šta me to podseti.
 I najbolje je u suton kad počne mrak da pada:
 Onda mi se učini da šapuće livada.
 Napregnem uho i slušam.
 Meni je sasvim dobro u livadi.
 Sednem na vlati
 I puna mi je duša.

Prva neobičnost tiče se labavljenja stihovnih uzusa. Iako je Raičković autor sklon i slobodnijoj formi lirskog zapisa, onda kad poseže za vezanim stihom, a to je najčešći slučaj, uglavnom se drži njegovih konvencija. Ovde, međutim, odstupa od njih na dva načina – najpre metrički, jer ne postoji ustaljena mera (stihovi variraju od kratkog do veoma dugog, od peterca do osamnaesterca), a zatim donekle i rimarijski, budući da je rima nepravilna i „neuredna”, kao što može da se primeti (shema rimovanja prvih trinaest stihova: *abcabadedfdgh*). Ovakvo formalno-konstruktivno ustrojstvo kao da sugeriše i neku vrstu unutrašnjeg disbalansa, kako to već biva kod dobrih pesnika, kod kojih forma i ono što je formom posredovano nisu slučajni, nego u artistsičkom smislu zakonomerni saveznici.

I mada „Livada” ima Raičkovićevu takoreći obaveznu lirsku „scenografiju” u vidu prirodnog kutka u kojem se budi emotivno-refleksivna doživljajnost lirskog subjekta, bliži uvid otkriva i „pukotine” u toj raspoznatljivoj konstelaciji. Postoji, naime, diskrepancija između početnog i završnog impulsa pesme. „I najbolje je u

suton kad počne mrak da pada: / Onda mi se učini da šapuće livada. / [...] Sednem na vlati / I puna mi je duša” – bez obzira na to što bi u sklopu očekivanja od Raičkovićeve lirske izražajnosti u neku ruku mogla da bude i početna, ova finalna situacija, koja naglašava empatijsku stopljenost s prirodnim okruženjem, zapravo odudara od inicijalne upućenosti na racionalno, takoreći minuciozno meritokratsko (u)poznavanje s njim („U ovoj livadi poznajem ja već mnoge vlati. / [...] Sutra ću i druge izbrojati. [...] Kad se raskoračim pređem je u dvanaest koraka” itd).

Središnji deo pesme donosi potpuni obrt i svojevrsnu negaciju prvobitno izraženog posvećeničkog zanimanja za sve ono što čini prirodu. „U ovoj livadi do žbunja ima devet mravinjaka”, kazuje najpre anonimno lirsko Ja u duhu svoje „prirodoslovne” opsesije, da bi odmah potom dodalo „Prođem i gurnem nogom a zemlja se zacrni”, demonstrirajući neempatičnost i brutalnost koja u potpunosti protivreči deklarisanom zanimanju za život prirode u svim njenim, pa i najneznatnijim vidovima.

Vrhunac ovog unutarnjeg preokreta predstavljaju stihovi koje zbog njihove važnosti donosimo još jednom:

Na žbun mogu da stanu tri ptice najviše.
Kad pođem prema njemu: prvo jedna poleti.
Pogledam za njom u nebo:
I dve se izgubiše.
Onda *razbijam glavu na šta me to podseti.*

Nije teško uočiti da je poslednji stih u neku ruku zapravo analogan ključnom stihu iz Ristovićeve „Nove radosti”, u kojem pojava ženske figure s ljiljanom u ruci lirsko Ja „podseti na sjaj drugih slika”. I ovde je, naime, reč o naporu za prizivanjem onoga što je pohranjeno u pamćenju iskaznog subjekta, a što, u nemogućnosti neposrednog imenovanja, neizbežno prerasta u aluziju. Čini se, međutim, da postoji i kontekstualna razlika između ove dve lirske situacije i njima podstaknute aluzivnosti. Iskazno Ja „Nove radosti” imenuje simbolični „sjaj drugih slika”, koji – videli smo – zahvaljujući celokupnom ambijentu s patinom drevnosti, jednako kao i kulturnoj frekventnosti simbolike ljiljana, upućuje na prihvatljivu mogućnost intertekstualne relacije s biblijskom „Pesmom nad pesmama”. Iskazno Ja „Livade”, s druge strane, umesto simboličnog jezika koristi kolokvijalnu frazeologiju. I upravo ta, nepoetski sročena formulacija „Onda *razbijam glavu na šta me to podseti*” sred naoko izrazitog poetski intoniranih formulacija mora da zazvuči neprimereno, a to što ona „štrči” upućuje na njen poseban status.

Pomenutu formulaciju valja uzeti kao središte interpretacije, zato što njeno značenje neminovno deluje „zrakasto” na tekst pesme, utičući na njeno krajnje

razumevanje i prospektivno i retrospektivno. Ono što je, osim „samopotkazujuće” neprimerenog oblika, čini takvom jeste nemogućnost identifikacije mogućeg sadržaja aluzije koju ona ispostavlja čitaocu. Uprkos očitom prizivanju numeričke simbolike, pomenuta aluzija ostaje, naime, nerealizovana u svesti lirskog Ja, ali isto tako i u čitalačkom razumevanju. Jednostavno kazano, ne postoji kredibilna asocijacija na sadržaj/značenje koje bi bilo razrešenje postavljene nedoumice, ono na šta iskazni akter „aludira” (p)ostaje varka, mentalna opsena bez interpersonalno prihvatljivog korelativa.

Nasuprot intertekstualno ukotvljene i stoga sadržajno „pune” aluzije iz Ristovićeve pesme, ovde se, prema tome, susrećemo s „praznom”, *vakantnom aluzijom* koja izaziva tzv. izneverena očekivanja, otkrivajući svojom intertekstualnom, odnosno interkulturalnom besadržajnošću iskaznu neverodostojnost subjekta, verbalno egzibicionističku i artifičijelnu narav njegove opsesije znanjem uopšte, jednako kao i znanjem o prirodi.

U svetlu retrospektivnog uviđanja da i najveći broj drugih iskaza i kvalifikacija u pesmi protivreče njenom deklarativnom tonu, jednako kao i u svetlu uočavanja formalne disharmoničnosti kazivanja, ova samopodrivajuća aluzija postaje nekom vrstom poetičkog i interpretativnog ključa pesme, jer otvara uvid u onu naročitu, ambivalentnu promenu neposredno iskazanog značenja koju po pravilu povezujemo s fenomenom *ironije*. „Livadu”, stoga, valja čitati i razumeti kao ironijski sklopljenu lirsku tvorevinu, čiji iskazno „dramatizovani” akter kontradiktornom retorikom na neki način diskvalifikuje svoju nominalno proklamovanu poziciju, izrastajući pred čitaočevim očima u verbalno „nepouzdanu” i samopotkazujuću figuru.

Kad smo kazali da Raičkovićevu pesmu valja čitati kao ironijski *sklopljenu* tvorevinu pri tome, valja naglasiti, nismo imali na umu jednostavan zbir ironičnih iskaza, nego upravo njeno celokupno verbalno ustrojstvo, njenu lirsku strukturu. Pojedinačno uzeti, stihovi i/ili poetski iskazi lirskog Ja, poput onoga o tome da „do žbunja ima devet mravinjaka” pa kad prođe „gurne[m] nogom i zemlja se zacrni”, ne moraju zvučati ironično; ali kad se uzmu obzir drugi iskazi, koji uokviruju ovaj iskaz i koji odreda sugerišu subjektivno blisko poznavanje i brigu o prirodnom svetu livade, brutalno rušenje mravinjaka dobija obratno-inverzivno, autosuspendujuće i autodiskvalifikujuće značenje.

Kontekst, uzajamno dejstvo sastavnih činilaca i/ili delova teksta, predstavlja ono što u ovom slučaju stvara ironijski učinak, jer u pesmi „kontekst obdaruje neku posebnu reč, sliku ili iskaz značenjem”, a „očitu izmenu iskaza uz pomoć konteksta karakterišemo kao 'ironičnu’”, primećuje Klint Broks, jedan od prvaka anglo-

američke „nove kritike”, u svom uticajnom eseju o ironiji kao načelu pesničke strukture (Brooks, 1962: 730). Kontekst je ono što u lirici, zahvaljujući njenoj izrazitoj formalno-semantičkoj organizaciji, ima naglašen značaj, pa „svaki 'iskaz' u pesmi trpi pritisak konteksta i modifikovan je njime” (731).

Baš to je, čini se, na delu u Raičkovićevoj pesmi, koja – od početnih iskaza o „poznavanju”, brojenju i posmatranju svake vlati u livadi, do završnog ignorantnog sedanja na te iste vlati s „punom” dušom, od rušenja mravinjaka do falsičnog aludiranja na simboliku ptica na žbunu tamo gde samoj prirodi to ništa ne znači i nije potrebno – stvara konstantan pritisak konteksta koji značajno menja, invertuje značenja stihova i slika, proizvedeci ironijsko dejstvo celine kao ono što u svesti čitaoca/tumača u krajnjem ishodu omogućuje njeno valjano, neprotivrečno razumevanje. „Livada” nam tako pokazuje da s drugačijim ishodom u odnosu na *elipsu* i *aluziju*, ironija kao *strukturni princip* služi sličnoj svrsi izražavanja prećutanog i izostavljenog, onoga što upravo kao takvo, tekstualno odsutno, može da ostvari posebno značajan receptivni upliv i efekat.

„Veliki deo moderne poezije koristi ironiju kao posebnu i možda karakterističnu strategiju”, s pravom primećuje Klint Bruks (738). U istom duhu, moglo bi se kazati da ironija, to sofisticovano oruđe modifikacije i promene značenja s dalekosežnim dejstvom, predstavlja povlašćeno sredstvo moderne književnosti uopšte, njenu takoreći univerzalnu poetičku i smislotvornu podlogu.

Naspram *intrinzičnog* manjka elipse i *ekstrinzičnog* deficita aluzije, koje verbalno nagoveštavaju i sugerišu ono što je iz teksta izostavljeno „iznutra” ili mu nedostaje „spolja”, *ironija* je, moglo bi možda da se kaže, *intrinzično-ekstrinzična*; ona nije puki semantički prevrat ili inverzija izrečenog u neizrečeno, zato što i jedno i drugo, transparentno i latentno, predstavljaju njene kompatibilne, ravnopravno egzistentne činioce. Kad shvatimo na šta ciljaju elipsa i aluzija, makar nakratko moženo da zaboravimo na njih i okrenemo se onome što smo semantički dokučili, tražeći mu mesto u okviru semantičkog mozaika petpostavljene/zamišljene celine. Dejstvo ironije teško da, s druge strane, postoji mimo njenog titrajuće-reverzibilnog, dvo-smislenog oscilovanja između kazanog i nekazanog, onoga što je „u” tekstu, i onoga što je „van” teksta, s njegove iskazno „nevidljive” strane, ali je i te kako neophodno da bi se on razumeo bez nepremostivih kontradikcija.

„S tačke gledišta tumača, ironija je interpretativni i intencionalni postupak: to je stvaranje ili pripisivanje značenja, dodatnog ili drugačijeg u odnosu na ono što je iskazano, zajedno sa stavom i prema rečenom i prema nerečenom”, umesno primećuje Linda Hačn u svojoj inspirativnoj i instruktivnoj studiji o „teoriji i politici” ironije (Hutcheon 1995: 11). Bilo da je reč o pojedinačnom iskazu/izrazu,

ili celom tekstu, ironija, dakle, postoji kao dinamično-reverzibilno dvojstvo, čijom je nesvodivom proizvodnjom značenja ova zaista osobena figura/prosede verovatno i zavredila svoje široko prisustvo u modernoj i savremenoj književnosti.

Skupa s aluzijom i elipsom, ova takoreći sveprisutna figura, odnosno prosede, čini pak provizorno retorsko trojstvo koje inventivnim upošljavanjem intrinzično-ekstrinzičnih vidova verbalnog uskraćivanja nudi semantički produktivne mogućnosti, otvarajući široku lepezu pesničkog kazivanja. Na taj način sugestija prećutanog postaje jedan od konstitutivnih i bitnih činilaca modernog pesničkog izraza, u mnogo čemu komplementaran verbalno ekspliciranim aspektima saopštavanja, a neretko i nadređen njima u svetlu poetičkih strategija svojstvenih epohalnom afinitetu prema intratekstualnoj i/ili ekstratekstualnoj dijalogičnosti s tradicijom i savremenošću. Stoga i interpretativni potencijali elipse, aluzije i ironije u polju heremeneutičkog tretmana imaju u izvesnom smislu povlašćeno mesto, u skladu s kompleksnošću izražajnih afiniteta moderne i savremene poezije.

Tihomir Brajović

THE FUNCTION OF ELLIPSIS, ALLUSION AND IRONY IN THE INTERPRETATION OF LYRIC

Summary

Starting from the assumption of the significance of verbal omission in the artistic literature this paper is based on the study of interpretative function of ellipsis, allusion and irony in lyrical poetry. Relying on relevant theoretical sources (C. Brooks, K. Guillen, L. Hutcheon, A. William, P. de Man, S. Newstok, H. Van Tress etc.) the paper considers these concepts both as rhetorical figures and structural procedures. Ellipsis is here theoretically considered as intrinsic deficiency, allusion as extrinsic deficiency, and irony as intrinsic-extrinsic deficiency of possible verbal content. Special attention is paid to (non)verbal context and its semantic influence as a widespread discursive tool in modern literature and art. As explicative examples the author took poems of several prominent modern Serbian poets (M. Nastasijevic, S. Raickovic, A. Ristic). At the end of the paper, the author exposes the theoretical and methodological consequences of his study.

Keywords: poetics, rhetorics, ellipsis, allusion, irony, intrinsicity, extrinsicity, context

LITERATURA

- Allen, W. (2007). *Ellipsis: Of Poetry and the Experience of Language after Heidegger, Hölderlin, and Blanchot*. Albany: State University of New York Press.
- Brooks, C. (1962). „Irony as a Principle of Structure”. *Literary Opinion in America*. Morton Dauwen Zabel (ed.). New York: Harper & Row. 729–741.
- Cirlot, J. E. (2001). *A Dictionary of Symbols*. London: Routledge.
- De Man, P. (1984). *The Rhetoric of Romanticism*. New York: Columbia University Press.
- Ferber, M. (2007). *A Dictionary of Literary Symbols*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Giljen, Klaudio (1982). „Stilistika tišine”. *Književnost kao sistem: Oglеди o teoriji književne istorije*. Nolit: Beograd. 201–250.
- Hutcheon, L. (1995). *Irony's Edge: The theory and politics of irony*. London and New York: Routledge.
- Kingsmill, E. (2009). *The Song of Songs and the Eros of God: A Study in Biblical Intertextuality*. Oxford – New York: Oxford University Press.
- Mendel, Oscar (1998): *Fundamentals of the Art of Poetry*. Sheffield Academic Press: Sheffield.
- Настасијевић, М. (1971). *Песме, проповетке, драме*, Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска књижевна задруга.
- Newstok, S. (2009). *Quoting Death in Early Modern England: The Poetics of Epitaphs Beyond the Tomb*. New York: Palgrave Macmillan.
- Петковић, Н. (2003). „Чему служи стилистика“. *Публицистичка стилистика (хрестоматија)*. Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства. 5–42.
- Раичковић, С. (1972). *Песме*, Нови Сад: Матица српска.
- Ристовић, А. (1995). *Мируси и гласови: Изабране песме*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Staiger, Emil (1963): *Grundbegriffe der Poetik*. Atlantis Verlag: Zürich.
- Užarević, Josip (1991): *Kompozicija lirske pjesme (O. Mandeljštam i B. Pasternak)*. Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu: Zagreb.
- Van Tress, H. (2004). *Poetic Memory: Allusion in the Poetry of Callimachus and the 'Metamorphoses' of Ovid*. Leiden – Boston: Brill.
- Whitworth, M. (2010). *Reading Modernist Poetry*. Malden – Oxford: Wiley-Blackwell.

Wolf, Werner (2005): „The Lyric: Problems of Definition and a Proposal for Reconceptualisation”. Eva Müller-Zettelmann and Margarete rubik (ed.): *Theory into Poetry: New Approaches to the Lyric*. Rodopi: Amsterdam – New York. pp. 21–56.

Nataša Milivojević*
Filozofski fakultet
Univerzitet u Novom Sadu

UDC: 811.111'367.625:811.163.41'367.625
81'362
DOI: 10.19090/gff.2021.1.31-46
Originalni naučni rad

THE EVENT-CANCELLING SEMANTICS OF THE ENGLISH ASPECTUALIZER *START* AND ITS SERBIAN EQUIVALENT *KRENUTI*

The paper revisits the issue of semantic equivalency of two aspectual verbs, *start* and *krenuti*, which is proposed by Milivojević (2021a, 2021b). The present analysis focuses on the causative and dynamic semantic features of *start* and *krenuti*, with the aim of a contrastive analysis of the aspectual constructions headed by these two verbs. It is shown that both *start* and *krenuti*, provided that the necessary linguistic conditions are met, have the ability to “cancel” the event initiated via constructional phase modification. The conditions for such event-cancelling result from the lexical semantics of *start* and *krenuti*, as well as from the semantic co-composition on the level of the aspectual construction as a whole. The theoretical frame of the analysis is the presupposition and consequence account by A. Freed (1979). The contrastive analysis and presented theoretical conclusions are backed by a parallel corpus of 200 English and Serbian sentences compiled from the Corpus of Global Web-Based English (GlowBE 2013) and the Corpus of Contemporary Serbian Language (SrpKor 2013).

Keywords: aspectualizers, aspectual constructions, aspectual event, temporal structure, presupposition and consequence, event-cancelling

1. INTRODUCTION

As a specific semantic class, phase or aspectual verbs (also called aspectualizers), which by definition are complement-taking verb heads, denote the “initiation, termination, or continuation of an activity” (Levin 1993:274). These verbs describe the temporal segment resulting from the temporal structure of an event which is, in turn, additionally determined by the aspectual interaction between the head verb and its complement. The meaning expressed by the aspectualizers and their complements is therefore understood as semantic co-composition^{1,2} realized at

---

* natasa.milivojevic@ff.uns.ac.rs

¹ The term is used in the sense of the Generative Lexicon (Pustejovsky, 1995).

the level of the aspectual construction as a whole. Nagy (2016: 84) appropriately points out that this kind of theoretical analysis is closely in line with the important outlines of construction grammar^{3,4}. Aspectualizers, along with their complements have so far received a significant amount of attention in the grounding and subsequent relevant literature in English and Serbian respectively (Antonić, 2000; Brinton, 1988; Dowty, 1977; Duffley 1999, 2006; Freed, 1979; Ivić, 1983; Mair, 1990; Levin, 1993; Milivojević 2021a, 2021b; Mrazović&Vukadinović, 1990; Nagy, 2009, 2016; Newmeyer, 1975; Perlmutter, 1978; Piper et al., 2005; Pustejovsky, 1995 among others), yet the number of contrastive studies is still relatively small. What is more, certain issues in the behaviour of aspectual verbs remain unaccounted for in the literature; one such open question is the phenomenon of aspectual event-cancellation. As Duffley (1999:297) reports, the specific problem of “why it is that the aspectual construction ‘*start to V*’ can be used both in cases where the event was or was not initiated, whereas ‘*begin to V*’ always implies initiation” still has not been completely answered for English. The present contrastive analysis is an attempt intended as a contribution to this area of linguistic research. We propose a detailed contrastive account of lexical and constructional semantics of two aspectual verbs, i.e. the English aspectualizer *start* and its Serbian equivalent *krenuti* with special focus to their event-initiation and event-cancellation semantics, both on the lexical level and on the level of the construction.

---

² According to Milivojević (2016: 59) “co-composition is the cover term for syntax-semantics interface; this is the process of mapping meaning onto structure whereby the head and the complement influence each other through a number of typeshifts and coercions.”

³ Goldberg (2009) views any natural language as a repertoire of more or less complex patterns, i.e. constructions that integrate form and meaning in a conventionalized, non-compositional ways. In other words, a natural language is a continuum of constructions which result from deep-structure projections of argument structure.

⁴ Aspectualizers are not considered to determine the overall semantics of an aspectual construction in its entirety, since the meaning of aspectual complementation results from the integration of the meaning and function of the aspectual verb into the semantics of the full aspectual construction. We further agree with Nagy in her claim that a difference in form more often than not signals a difference in meaning, therefore different types of complementation with the same aspectual verbs will convey different meanings, or at least additional, subtle shades of the existing meanings.

The research presented in the paper was filtered through corpus data. The corpus of the present research was compiled from the Corpus of Global Web-Based English (GlowBE 2013) and the Corpus of Contemporary Serbian Language (SrpKor 2013). It contains 200 sentences in total, 100 sentences in English and 100 sentences in Serbian. The primary criteria for the selection of corpus examples were: 1) that the sentence includes one of the two aspectual verbs under analysis and/or 2) that the aspectual construction appears in a complex sentence where the aspectual proposition is coordinated with the event-cancelling clause.

2. THEORETICAL FRAMEWORK

The dominant theoretical framework for the present analysis is the presupposition and consequence theory proposed by Alice F. Freed (Freed, 1979). Freed introduces a specified temporal structure of a prototypical aspectual event that may consist of an *onset*, *nucleus* and *coda*.^{5,6}

Within her theoretical model of aspectual analysis, Freed introduces the terms *presupposition* and *consequence*, stating that phase verbs generally trigger an obligatory presupposition⁷. Similar theoretical claim is made in the relevant literature in Serbian. According to Piper et al. (2005: 313) presupposition is part of semantics of the aspectual verb which is obligatory and cannot be altered by negation. For example, when aspectualizers *begin* and *start* in English are contrasted, the semantic difference between them is generally explained by the more complex semantic value of *start* as compared to *begin*; A. Freed (1979) states that the essential semantic difference between *begin* and *start* lies in the fact that *start* refers to the onset of an event, while *begin* invariably modifies the first temporal segment of the nucleus. Although the two aspectualizers have similar semantic presuppositions since they both presuppose the initiation of an event,

---

⁵ The onset is a temporal segment prior to the nucleus of an event, i.e. the moment before the event is actually initiated; the nucleus is the time segment during which the activity is in progress and coda is the finishing segment which brings an event to its close.

⁶ For an extensive discussion on Freed's theory and its implementation to Serbian see Kljakić, 2020.

⁷ This generally means that sentences and propositions containing phase verbs have predictable presuppositions and consequences. Freed defines presupposition as specific prior knowledge shared by the speaker and the hearer, and consequence is what the hearer learns after the utterance is stated in a particular linguistic context.

begin and *start* have different consequence relations; while *begin* always entails a subsequent occurrence of the event, *start* may also entail non-occurrence or event-cancellation:

1. Barbara started/*began to study for her exams last week but then she didn't do any studying. (Freed 1979:71)⁸

In the examples below, not the nucleus activity of the event named in the complement but only the *onset* of this event had taken place. The sentence with phase verb *begin* cannot have such interpretation. It is therefore plausible to suggest that in terms of phase marking *starting* is prior to *beginning*, hence the difference in the grammaticality of the examples in (2a) and (2b):

2. a) She *began to sing (but didn't).
b) She started to sing (but didn't).

The idea of the aspectual verb *start* marking only the onset of the aspectual event is not new, and it has been noted in the relevant literature. Nagy (2016) reports the following:

The fact that *start* refers to the onset, the very beginning of a situation, and *begin* to the first temporal phase of the nucleus... is pointed out by Wierzbicka (1988). Wierzbicka notes that *start* refers to the first part and *begin* to the first moment of an event, which, in her opinion, is also shown by the fact that at races and similar events the initial moment is usually called "start" rather than "begin". (Nagy 2009: 97)

If we turn to Serbian, we see that similar situation exists with the pair of aspectualizers *početi* and *krenuti*. The difference in behavior of these two verbs is shown in the examples (3a) and (3b) below:

3. a) *Počela je da peva, ali nije zapevala.
b) Krenula je da peva, ali nije zapevala.

---

⁸ The sources for the sentential examples are consistently cited in the paper; the examples which lack the source citation were proposed by the author of the paper.

In the example (3a), *početi* behaves like *begin*: the non-occurrence of the event cannot be expressed with *početi* since the event is already in progress, while the example (3b) is fully acceptable in Serbian. This again leads to a conclusion that, just like in English, there is a difference in the time interval of the event which gets modified by the aspectual verb – since *krenuti* allows for the cancellation of the event, it seems to behave exactly like the English aspectual verb *start*, so we may conclude that in terms of temporal structure and semantic precedence, *krenuti* is prior to *početi*. Furthermore, based on the equivalent argument structures on the syntactic level⁹, Milivojević (2021b) concludes:

Although *begin* and *start* are close synonyms in English while *početi* and *krenuti* are close synonyms in Serbian, the true overall linguistic equivalent of *begin* is *početi*, and the true overall linguistic equivalent of *start* is *krenuti* since only these contrastive pairs of aspectualizers project the same type of arguments in the contrastive perspective.“(Milivojević 2021b: page 9, para 2).

The present analysis, however, shifts its focus away from the lexical-projectionist approach of Levin (1993) and Milivojević (2021b). While we revisit the issue of equivalency of the aspectual pair *start* and *krenuti*, the present analysis more closely investigates the aspects of “additional” semantic features of the two verbs, i.e. causality and dynamicity, with the primary aim of explaining event-initiation and event cancellation phenomena illustrated in the above examples (1–3).

3. THE “ADDITIONAL” SEMANTICS OF ASPECTUAL VERBS *START* AND *KRENUTI*

Apart from the ability to modify only the onset of the event expressed in the complement when they are used as aspectual verbs, *start* and *krenuti* also behave as full lexical verbs. When used as lexical verbs, they denote motion in space and/or physical movement, which makes them semantically close to dynamic motion verbs¹⁰. The dynamic meaning of *start* is also listed in WordNet (4), whereas

⁹ *Start* and *krenuti* both allow for a full range of the available (clausal and nominal) aspectual complements in English and Serbian. For full discussions see Freed, 1979; Kljakić, 2020; Levin, 1993; Milivojević, 2021a, 2021b; Nagy, 2009, 2016.

¹⁰ Duffley (1999) reports on another sense unique to the use of *start*, and that is the sense of sudden movement as a result of surprise or fear, e.g. *She put the bottle on the coffee table beside him, banging it down hard. He started at the sound, his concentration broken.* (Duffley, 1999:314)

Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika (RSKJ) lists the dynamic, motion meaning for the lexical verb *krenuti* in Serbian (5):

4. START (v) *start, go, get going (begin or set in motion): I start at eight in the morning, ready, set, go!*”
5. KRENUTI (v.) (neprel.) *poći, uputiti se: Već samim jutrom krenusmo naprijed; Kada krenu vode otud sa planine, dojezdice opet mirno proljeće.*

Like the lexical verbs, aspectualizers *start* and *krenuti* are also marked for dynamicity, while their aspectual denotation frequently conflates with motion meaning (c.f. Antonić, 2000; Duffley 1999, 2006; Freed, 1979; Levin, 1993; Milivojević 2021a, 2021b; Nagy, 2009, 2016; Piper et al., 2005; Pustejovsky, 1995.) Due to its dynamic lexical semantics, *start* as an aspectualizer in English frequently combines with dynamic complements, especially with dynamic achievements and activities. We return to this issue in more detail in section 4 of the paper.

It is important to note at this point that phase verb *krenuti* belongs to the group of secondary or “atypical” aspectualizers in Serbian (c.f. Antonić, 2000; Krstić, 2016; Milivojević, 2021a, 2021b; Piper et al., 2005 among others)¹¹. *Krenuti* is primarily a lexical verb which denotes motion in space, but which expresses additional aspectual (and modal)¹² meanings when it is used as a complement-taking verb. Serbian aspectual constructions constitute of decomposed predicates, with phase matrix verbs. Krstić (2016: 15) stresses the fact that secondary or “atypical” phase verbs, semantically stem from full, lexical verbs with weakened lexical meaning, where the result of such semantic change also influences lexical and grammatical relations on the syntactic level. It is therefore plausible to claim that aspectual verb *krenuti* indeed contains traces of dynamicity originating from the primary semantics of the lexical verb *krenuti*.

Next, we turn to causative semantics of the English aspectualizer *start*. Nagy (2016) and Duffley (1999, 2006) report that although both *start* and *begin* are marked for causality since they bring about an initiation of the event, *start* has an additional feature of causality which is missing from *begin*¹³. The causality feature

¹¹ Other secondary aspectualizers are *uzeti* i *stati*. (Piper et.al., 2005: 313)

¹² See Milivojević, 2021a.

¹³ Levin (1993) uses the term “causative alternation”.

of the verb *start*, and the absence of such semantic causality in *begin* is illustrated in the examples (6a) and (6b):

6. a) He started me thinking about the problem.
 b) *He began me thinking about the problem.

The reported additional causality is at the interface of semantics and syntax, since it not only attributes an additional feature to the primary lexical semantics of the verb, but is reflected on the level of syntax as well, by adding an additional NP argument to the construction.

Lexicographic sources in Serbian confirm the lexical causality of *krenuti*. RSKJ lists the following causative meanings for the verb *krenuti*, where all of these denotations refer to the initiation of the event: *staviti u pokret, učiniti da se ko ili što pokrene sa svoga mesta, maknuti, pomaknuti, zaljuljati, isterati, poterati, izazvati, izmamiti*. Sentences (7) and (8) are examples of aspectual verb *krenuti* with causative interpretation, extracted from SrpKor 2013¹⁴:

7. Uh, kako se oseća zadržavanje vode koja se ne miče! Davi, guši.
 Vetra daj da krene nepomičnu trulu masu! Nigde vetrića ... (SrpKor 2013: Domanović, Radoje. *Mrtvo more*. Izabrane satire.)
8. Ona je dugo ubeđivala da je preko potrebno da se odmah pošalje naročito lice u Petrograd, da krene neku medicinsku znamenitost prvog reda pa da je prvim vozom dovede ovamo. Ali kćeri je odgovoriše.
 (SrpKor 2013: Dostojevski, Fjodor Mihajlovič. *Idiot*.)

Having confirmed the additional semantic equivalency of the aspectual verbs *start* and *krenuti* with respect to their semantic features of dynamicity and causality, we now turn to discuss the linguistic conditions for event-cancelling in English and Serbian.

4. THE CONTRASTIVE SEMANTICS OF EVENT-CANCELLING

---

¹⁴ Some of the listed causatively marked constructions are stylistically marked in Serbian, i.e. they belong to literary style, or are partly obsolete and/or archaic. However, the primary focus of our research is the availability of the construction in Serbian. We leave the closer stylistic analysis of the language data open for future research.

Event-cancelling is primarily a semantic operation which happens on the constructional level. It is caused by the co-composition of linguistic entities and temporal conditions, and just like the integral meaning of the aspectual construction, it comes about at the syntax-semantics interface. To state it more precisely, we consider it as semantic *co-composition* in the sense of the Generative Lexicon Theory¹⁵. Freed (1979) generally accounts for the cases of aspectual event's non-occurrence such as those in the examples (1–3)¹⁶ by stating that, in English, aspectual *start* modifies only the onset of the event, which is why, after the onset, the event may not continue into the nucleus. Similar analysis of the semantics and complementation of the phase verb *krenuti*, which reflects on the implications of Freed's model for Serbian, is offered in Milivojević (2021a, 2021b). Since, as stated above, *start* is a phase modifier which refers to the initial, integral part of the temporal structure of the aspectual construction, and due to its “immediate” semantics which is marked as causative and dynamic, its meaning frequently allows for various semantic interpretations related to situations with an abrupt start, or a “sudden causing” of the event. Furthermore, *start*, due to its additional causality,

“can be used in contexts when it refers not only to the temporality of the sentence but to the initiating activity of the event (in the complement) as well. *Begin*, on the contrary, cannot be used in such contexts, e.g. *When are you going to start/ *begin the fire?* (Nagy, 2016:86)

Contrastively speaking, we argue that both *start* and *krenuti* frequently combine with dynamic complements, i.e. semelfactives, achievements and activities¹⁷ which are connected to sudden action or abrupt motion. In addition to this, example (9) below shows that in English, event-cancelling may be blocked not only by matrix verb semantics, but by the –ing aspectual complement as well:

9. a) She started to cry/*crying, but then she didn't cry. (activity verb)
 b) She started to sneeze/*sneezing, but she didn't sneeze.
 (semelfactive verb)

Nagy (2016:98) reports that, in English “in contrast to *to-infinitive*, the *-ing construction* after aspectual verbs makes reference to a specific event or series of

¹⁵ C.f. Pustejovsky, 1995.

¹⁶ Freed's account bears the equivalent implications for Serbian in contrast to English. For detailed discussion, see Kljakić, 2020.

¹⁷ In the sense of Vendler, 1957.

events which can be identified to be simultaneous with the time phrase expressed by the matrix verb.” We conclude that such “actuality”, i.e. the dynamic reading of the –ing complement blocks the cancelling of the event in the complement in (9). Also, the –ing construction, in terms of temporal structure, represents a non-temporal complement¹⁸, which cannot be segmented into phases. This means that the onset of the event is not available to the phase verb for modification which further results in blocking of event-cancelling. The equivalent situation is present with nominal (NP) aspectual complements of *krenuti* in Serbian:

10. a) *Krenula je s plakanjem, ali nije zaplakala.

Serbian aspectualizer *krenuti* frequently semantically conflates motion, modality and phase when it is used in the aspectual sense. This is accounted for in Milivojević (2021a, 2021b) where the author argues that *krenuti* in Serbian, apart from the lexical meaning, expresses two additional meanings and those are the aspectual meaning denoting the beginning of the event and modal meaning denoting intention and/or volition. Milivojević (2021b) also claims that regarding the lexical aspect of the complements in internal argument position to the aspectual verb head, *krenuti* is equivalent to *start*, as it allows for different dynamic verb situations (activities and semelfactives) in the complement position. Consider (11a) and (11b) below:

11. a) Krenula je da plače, ali nije zaplakala. (activity)
 b) Krenula je da zaplače, ali se predomisli. (semelfactive)¹⁹

Appart from the prototypical instances of event’s non-occurrence²⁰, there are more complex (sub)cases, or atypical cases of event-cancelling in English and

¹⁸ This term in the general literature on aspectual analysis as a rule marks the absence of (phase) segmentation of the given structure.

¹⁹ Milivojević (2021b) discusses the issue of the prefixed verbs in the aspectual complements in Serbian, offering arguments for the cases in which the overall construction can be treated as aspectual. Since we are only concerned with the contrastive Aktionsart features of the complements, we do not discuss the issue of perfective complementation here, yet we indicate that, in the cases where prefixed verbs appear in the complement, the prefix primarily marks semelfactive Aktionsart, not the perfective aspect.

Serbian. Those are the situations where the initiated event which continues after the onset does not develop the expected and/or predefined temporal structure. In such instances, the event is clearly initiated, yet its continuation happens in some kind of altered, incomplete, or unexpected way. To prove that the event-cancelling operation takes place, we propose a test of syntactic coordination. The complex proposition (or the sentence-complex) which contains the aspectual proposition and another coordinated proposition has to be both grammatically (syntactically) and semantically valid:

12. a) Henry started to kick the ball, but stopped.
b) Henry started to sneeze, but sharply coughed instead.
c) ??Henry started to sneeze, but quickly changed his mind.
13. a) Krenuo je da šutne loptu, ali se sapleo.
b) Krenuo je da kine, ali se umesto toga zakašljao.
c) ??Krenuo je da kine, ali se predomislio.

Examples (12a) and (13a) illustrate prototypical event-cancelling cases, while (12b) and (13b) are event-substitutions. Turning to the problematic semantic acceptability of (12c) and (13c), we see that when the coordination test is applied, semantic features such as intentionality, volition, control and so on interfere with the validity of the proposition-complex. As to the question whether *start* presupposes intentional causality, Dowty (1977) states that it can be marked both for intentional and nonintentional causation, which is in line with Freed (1979) who argues that both *begin* and *start* are unspecified regarding the active attempt of the subject, but that an event which is marked for causality does not necessarily presuppose an “intention” interpretation, but rather that there was something or someone which was the cause of the event, e.g. *The flowers began/ started to wilt*. What the syntactic coordination test proves is that the semantics of the aspectual construction dictates the conditions of event-cancelling. In other words, an involuntary, reflex action like sneezing cannot be cancelled by voluntary counter-action.

---

²⁰ For an extensive discussion see Duffley 1999, 2006; Freed, 1979; Nagy 2009, 2016, among others.

Although examples like (12b)²¹ are not explicitly accounted for in Freed's proposal, there is space for calculating them into the analysis. Namely, if *start* refers only to the onset of the complement event, the initiated action may either stop after the onset or it may continue in some kind of altered or unexpected way, subsequently turning into a different action. Before we define the criteria for aspectual event-cancelling based on the present discussion, we briefly turn to discuss Duffley's (1999) account. Duffley disagrees with Freed and argues that *start* does not modify any segment of the temporal structure event; what *start* denotes, in his view, is just "breaking out of a state of rest" prior to the initiation of the event.

Due to the fact that *start*, unlike *begin*, does not inherently designate a segment of an event, the notion of breaking out of a state of rest or inactivity which it denotes can also be construed merely as a movement towards the first moment of the infinitive's event, in which case the latter will be understood to be non-initiated. (Duffley, 1999: 319)

While this account may generally suffice for the prototypical event-cancellation cases with to-infinitive complements in English, it does not account for situations like (12b). The denotation of *start* as "breaking out of a state of rest" where this action only precedes another event (or its initiation) in an aspectually unrelated fashion, disregards the causality of *start*, therefore also excluding the option of the "non-initiated" event to continue. To account for all relevant cases, i.e. (12a) (12b), as well as for the weaker acceptability of (12c) we define the prototypical aspectual event-cancelling situation in English, as constituting an aspectual construction with *start* combined with a dynamic aspectual complement, especially such whose denotation is connected to sudden or momentary action. In line with this conclusion, we propose that the linguistic condition for event-cancelling with (henceforth LCEC) reads as follows:

The aspectual event can be cancelled if

- 1) START initiates/causes the complement event,
- 2) START modifies only the onset of the complement event
- 3) START and the complement event are dynamic

In addition to the primary LCEC requirements, the test of syntactic coordinaton may be used to test the semantic validity of the proposition-complex.

---

²¹ Subsequently also for (13b) in the contrastive perspective, i.e. if Freed's model is applied to Serbian.

The prototypical event-cancelling situation in Serbian, like in English, constitutes an aspectual construction with *krenuti* combined with a dynamic aspectual complement, especially such whose denotation is connected to dynamic Aktionsart (e.g. dynamic activities or achievements) Additionally, in prototypical cases *krenuti* conflates phase, causality and motion denotation in such a way that its meaning can be paraphrased as “physically start to initiate the event”, with motion in space or physical movement evident at the time of the utterance (13a-b).

In addition to the previously discussed prototypical event-cancelling situations, examples (14–19) illustrate additional, atypical event-cancelling aspectual constructions, i.e. event-substitution constructions with *start* and *krenuti* extracted from GlowBE and SrpKor, respectively. The LCEC condition applies to these examples in the same manner in which it applies to the prototypical cases, the only difference being in the fact that the actual event-cancelling in the examples below happens not by direct cancellation of the event, but by event-substitution: in other words, the cancellation results in the altered initiated event.

14. After struggling with various engine components for over an hour the thing eventually started but firing on only seven cylinders. As for the eighth, to hell with it. (GlowBE 2013: <https://ntz.info/gen/n01359.html>)
15. The excel.exe process got started, but it just stays stuck. (GlowBE 2013: social.msdn.microsoft.com)
16. We started to go home, but we ran out of gas. (GlowBE 2013: <https://www.fanfiction.net>)
17. A Rebeke nigde. Samo slika kako se zgurila pod njegovom rukom što je bila krenula da je udari, sva trapava i pijana, sećanje na udarac pesnice o frižider. (SrpKor 2013: Grifitis, Nil. *Patrljak*.)
18. Odjednom se pojavio ispred mog kabineta, ispod jakne izvadio drvenu palicu i krenuo da me udari. Uspeo sam nekako da se zaštitim vratima. (SrpKor 2013: www.rts.rs (27.11.2008.))
19. A kad je voda počela da ključa i da se puši, Monmorensi je to smatrao izazovom. I baš kad bi krenuo da ga napadne, neko od nas bi mu ispred nosa odneo čajnik. Tog dana je odlučio da bude brži. (SrpKor 2013: Džerom, K. Džerom. *Tri čoveka u čamcu*. ASPAC.)

5. CONCLUDING REMARKS

The present contrastive analysis had the primary aim of revisiting the semantic equivalency of the English aspectual verb *start* and its Serbian equivalent

krenuti for the purpose of defining the semantic conditions for event-cancelling (LCEC) in aspectual constructions headed by these two verbs. We start from the lexical contrast of *start* and *krenuti*, subsequently shifting the focus of the analysis onto the constructional level. We propose that aspectualizers *start* and *krenuti* are semantically marked for dynamicity and causality, that both verbs combine with the full range of the available aspectual arguments and both semantically precede their close synonyms *begin* and *početi* – in terms of phase, *start* is prior to *begin* and *krenuti* is prior to *početi*. Moreover, *start* and *krenuti* can both refer only to the onset of the event denoted in the complement. The semantic proposition of the two aspectual verbs is obligatory and cannot be altered under negation. The prototypical event-cancelling situation in English and Serbian constitutes an aspectual construction combined with a dynamic aspectual complement. The established LCAC condition is valid in the contrastive perspective as are all the relevant semantic features of *start* and *krenuti*. The theoretical conclusions proposed in this discussion could be tested on larger corpora in English in Serbian – the present research was aimed at the initial theoretical implications, since LCAC so far has not been fully accounted for in the previous relevant approaches. Finally, it should be noted that LCAC implicates a complex syntax-semantics interface, with a significant degree of context integration, and additional pragmatic implications, the issues which we leave open for further research.

Nataša Milivojević

KONTRASTIVNA ANALIZA FAZNIH GLAGOLA *START* I *KRENUTI* U
KONSTRUKCIJAMA SA SEMANTIČKIM NEGIRANJEM RADNJE

Sažetak

Rad se bavi kontrastivnom analizom semantičkih odlika faznih glagola *start* i *krenuti* u okviru aspektualne konstrukcije sa semantičkim negiranjem radnje (SNR). Kreće se od leksičkog nivoa analize, gde se uspostavlja ekvivalencija između dve glagolske lekseme, a od posebnog značaja za naše istraživanje su semantička svojstva dinamičnost i kauzalnost koja su ključna za semantičko negiranje radnje na nivou aspektualne konstrukcije u kojoj se fazni glagol *start* u engleskom, odnosno fazni glagol *krenuti* u srpskom jeziku nalazi na poziciji upravnog elementa. Prototipska aspektualna konstrukcija na koju je moguće primeniti mehanizam semantičkog negiranja radnje sastoji se od faznog glagola (*start/krenuti*) i obaveznog aspektualnog komplementa kojim se označava aspektualni događaj, tj. radnja. Naša diskusija potvrđuje da su oba fazna glagola nosioci svojstava dinamičnost i kauzalnost i da oba glagola u okviru aspektualne konstrukcije modifikuju nastup (tj. inicijalnu fazu) glagolskog događaja, što su predušlovi za semantičko negiranje

radnje. U oba jezika, semantičko negiranje radnje podrazumeva da je i radnja označena komplementom, tj. radnja koja podleže semantičkom negiranju, nosilac dinamičke akcionalnosti. Ova tri preduslova, zajedno sa definisanom prototipskom strukturom konstrukcije neophodna su da bi semantičko negiranje radnje bilo moguće. Budući da se semantičko negiranje radnje odvija u međuodnosu semantike i sintakse, u radu se formulišu sintaksički testovi kojima se proverava gramatičnost i semantička validnost propozicije čija radnja je negirana.

Zaključci prikazani u radu provereni su na paralelnom korpusu od 200 rečeničnih primera kojima su obuhvaćene relevantne kontekstualizacije glagola *start* i *krenuti*, a koji su sakupljeni iz dva elektronska korpusa engleskog i srpskog jezika, GlowBE 2013 i SrpKor 2013.

Ključne reči: fazni glagol, fazna konstrukcija, komplement, temporalna struktura, presupozicija i posledica, semantičko negiranje radnje

SOURCES

GlowBE 2013: Davies, Mark. Corpus of Global Web-Based English (GlowBE): 1.9 billion words from speakers in 20 countries (GloWbE). Available online at <https://corpus.byu.edu/glowbe/> (Accessed: 1.3.2021).

SrpKor 2013: Vitas, Duško – Utvić, Miloš. „Korpus savremenog srpskog jezika (SrpKor), verzija SrpKor2013“. Grupa za jezičke tehnologije Univerziteta u Beogradu, Available online at <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/> (Accessed: 1.3.2021).

Stevanović, M. –Marković, S. –Matić, S. –Pešikan, M. (ured.) (1967–1976). *Rečnik Matice srpske I-VI: Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*. Novi Sad: Matica srpska, Zagreb: Matica hrvatska.

WordNet 1998: Christiane Fellbaum (ed.) WordNet: An Electronic Lexical Database. Cambridge, MA: MIT Press. Available online at <https://wordnet.princeton.edu/> (Accessed: 1.3.2021).

REFERENCES

- Antonić, I. (2000). Aspekatska vrednost predikacije s faznim/modalnim glagolom na primeru rečenice s temporalnom klauzom. *Južnoslovenski filolog*, 56 (1–2), 93–101.
- Brinton, L. (1988). *The Development of English Aspectual Systems*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Dowty, D. R. (1977). Toward a Semantic Analysis of Verb Aspect and the English 'Imperfective' Progressive. *Linguistics and Philosophy*, Vol. 1, Issue 1, 45–77.
- Duffley, P. J. (1999). The use of the infinitive and the -ing after verbs denoting the beginning, middle and end of an event. *Folia Linguistica XXXIII/3–4*, 295 – 331.
- Duffley, P. J. (2006). *The English gerund-participle in cognitive grammar*. Columbia, SC: Hornbeam Press.
- Freed, A. (1979). *The Semantics of English Aspectual Complementation*. Dordrecht: D. Reidel.
- Goldberg, A. (2009). Constructions and Semantic Frames. In: Rappaport Hovav, M., E. Doron and I. Sichel (eds.). *Syntax, Lexical Semantics and Event Structure*. Oxford: Oxford University Press.
- Ivić, M. (1983). *Lingvistički ogledi*. Beograd: Prosveta.
- Kljajić, S. (2020). Semantičko-sintaksički međuodnos faznog glagola i komplementa u engleskom i srpskom jeziku – kontrastivni pristup (Nepublikovana doktorska disertacija). Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad.
- Krstić, M. (2016). Leksički krnji glagoli i njihova upotreba u savremenom ruskom i srpskom jeziku (Nepublikovana doktorska disertacija). Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad.
- Levin, B. (1993). *English Verb Classes and Alternations: A Preliminary Investigation*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Milivojević, N. (2016). *Konstruktivni idiomi u engleskom i srpskom jeziku*. E-disertacija10. Novi Sad: Filozofski fakultet. <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadržaj/2016/978-86-6065-384-2>
- Milivojević, N. (2021a). O analitičkim predikatima sa glaglom *krenuti* u srpskom jeziku: leksičko-projekcionistički pristup. *Srpski jezik, studije srpske i slovenske*, 26, Naučno društvo za negovanje i proučavanje srpskog jezika, Beograd. (in press)
- Milivojević, N. (2021b). A contrastive account of phase verbs *begin* and *start* in English and Serbian. *Nasleđe, 21st Century English: Theoretical and Applied Perspectives*, Kragujevac. (in press)
- Mrazović, P.–Vukadinović, Z. (1990). *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Dobra vest.

- Nagy, T. (2009). *The Semantics of Aspectualizers in English*. (PhD dissertation), Debrecen University
- Nagy, T. (2016). *On Aspectualizers in English: A Corpus Based Approach*. Cluj-Napoca: Scientia Publishing House.
- Mair, C. (1990). *Infinitival Complement Clauses in English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Newmeyer, F., J. (1975). *English Aspectual Verbs*. The Hague: Mouton.
- Perlmutter, D., M. (1970). The two verbs *begin*. In: Jacobs R., A. and Rosenbaum P., S. (eds.), *Readings in English Transformational Grammar*. Waltham, MA: Ginn.107–119.
- Piper, P.–Antonić, I.–Ružić, V.–Tanasić, S.–Popović, Lj.&Tošović, B. (2005). *Sintaksa savremenoga srpskog jezika, Prosta rečenica*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Pustejovsky, J. (1995). *The Generative Lexicon*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Vendler, Z. (1957). Verbs and Times. *The Philosophical Review*, 66, 143–160.
- Wierzbicka, A. (1988). *The Semantics of Grammar*. Amsterdam: John Benjamins.

Olga Panić Kavgić*
Filozofski fakultet
Univerzitet u Novom Sadu

UDK:
811.111'373.46:796.342:811.163.41'373.46:7
96.342]:81'25
DOI: 10.19090/gff.2021.1.47-73
Originalni naučni rad

TENISKA TERMINOLOGIJA NA ENGLLESKOM I SRPSKOM JEZIKU: STRUKTURNI, SEMANTIČKI I PREVODNI ASPEKTI

Rad se bavi terminologijom tenisa – jednog od najstarijih i najpopularnijih sportova u svetu, i to engleskim terminima kao izvornim, i srpskim, kao pozajmljenicama ili prevodnim ekvivalentima. Dvojezični korpus za istraživanje predstavlja iscrpna paralelna lista od 950 teniskih termina na engleskom jeziku i odgovarajućih ekvivalenata na srpskom, sastavljena na osnovu relevantnih štampanih i elektronskih izvora. Kvalitativna analiza prikupljenih jedinica sastoji se iz prikaza primenjenih postupaka u tvorbi izvornih engleskih termina, opisa primerâ metafore, metonimije, eponimije i ikoničnosti u oba jezika, te, u slučaju srpske terminologije, utvrđivanja osobina pozajmljenica i postupaka kojima su prevedeni izvorni izrazi. Pretpostavka je da većina termina na srpskom jeziku predstavlja po obličkoj realizaciji očigledne, a po nastanku preoblikovane anglicizme (*forhend, gem, viner, čelendž, čip-end-čardž*), te, u manjoj meri, ekvivalente dobijene postupcima strukturnog (*linijski sudija, osnovna linija, oko sokolovo, neiznuđena greška*), direktnog (*teren, sudija, udarac, prednost*) i definicionog prevođenja (*meč bez takmičarskog značaja u ekipnom teniskom takmičenju*), ili pak funkcijske aproksimacije (*skupljač loptica, meč lopta, dijagonala*). Cilj rada jeste utvrđivanje, opis i klasifikacija primerima potkrepljenih izvornih tvorbenih postupaka, semantičkih fenomena prenosa značenja u terminologiji u oba jezika, ali i, pre svega, postupaka kojima su srpski termini nastali, bilo pozajmljivanjem, bilo prevođenjem izvorne teniske terminologije sa engleskog jezika.

Ključne reči: teniska terminologija, engleski jezik, srpski jezik, preneseno značenje, prevodni ekvivalent, prevodni postupak, pozajmljivanje, anglicizam, strukturno prevođenje, funkcijska aproksimacija

1. UVOD

Proučavanje stručne terminologije u bilo kojoj oblasti, pa tako i sportskoj, uslovljeno je nizom jezičkih, tematskih i kulturnih specifičnosti, a naročito je

---

* olgapk@ff.uns.ac.rs

izazovno ukoliko se termini razmatraju u dva jezika od kojih jedan predstavlja izvoriste datog predmetnog registra, a drugi ciljni jezik čijem se sistemu, usled novonastalih jezičkih i nejezičkih okolnosti, u poslednjih nekoliko decenija strani termini ubrzano prilagođavaju, bilo njihovim pozajmljivanjem¹ iz izvornog jezika bilo stvaranjem ekvivalenata sopstvenim jezičkim sredstvima, primenom različitih prevodnih postupaka. Cilj ovog rada jeste da ovakve fenomene predstavi, opiše i objasni na primeru terminologije vezane za oblast tenisa u engleskom, kao polaznom, i srpskom, kao ciljnom jeziku, te da time pokuša da dà skroman doprinos uporednom proučavanju sportske terminologije u ova dva jezika, pogotovo jer se radi o sportskoj igra koja je u proteklim decenijama doživela nezabeleženu ekspanziju kako u svetu tako i u Srbiji.

Prema opisu i definiciji u Milić, Panić Kavgić i Kardoš (2021a: 526), **tenis** je igra reketom i lopticom u kojem dva igrača (u konkurenciji singlova) ili četiri (u konkurenciji dublova), po jedan ili dva na obe strane teniskog terena, udaraju lopticu reketom, s ciljem da ona pređe mrežu postavljenu na sredini terena sa tvrdom, travnatom ili šljakastom podlogom, tako da protivnički igrač ili igrači ne vrate ili što teže vrate lopticu u suparničku polovinu terena, te da se na taj način osvoje poeni, gemovi i setovi potrebni za pobedu u teniskom meču. Kako spomenute autorke nadalje navode, tenis se, nakon svojih davnih začetaka u Egiptu, staroj Grčkoj, Rimu i srednjovekovnoj Italiji, kao igra relativno nalik današnjoj razvija u 16. veku u Francuskoj, kad se prvi put i spominje pod sličnim nazivom (od starofranc. *tenez*, što znači 'držite' ili 'hvatajte'), da bi u narednim vekovima doživela brojne promene, sve do polovine 19. veka i uvođenja pravilâ nalik današnjima, kad nastaje moderni tenis. Prvi meč na Engleskom nacionalnom prvenstvu odigran je 1877. godine, na travnatom terenu u Vimblدونu, koji je do današnjeg dana ostao mesto godišnjeg održavanja najprestižnijeg međunarodnog turnira. Pravila su se od tada često dopunjavala i menjala, oprema se osavremenjavala, da bi, od nekada pomodnog i elitnog sporta za, prevashodno, evropsku višu klasu, tenis danas postao globalno rasprostranjen i, uz fudbal i košarku, najpopularniji sport na svetu, i u muškoj i u ženskoj konkurenciji, s milionima gledalaca na turnirima na svim kontinentima i putem televizijskih prenosa.

---

¹ U ovom radu će se pod pozajmljenim terminima pre svega podrazumevati oni koje Prčić (2011) prema kriterijumu obličke realizacije naziva očiglednim, a prema nastanku preoblikovanim anglicizmima, o čemu će više reći biti u daljem tekstu.

Ono što je najvažnije za potonji razvoj terminologije ovog sporta u srpskom jeziku jeste da u našu sredinu tenis stiže krajem 19. veka, s prvim terenima u Priboju, Somboru, Subotici, Beogradu, Novom Sadu i drugde, da bi poslednjih decenija Srbija postala jedna od najuspešnijih teniskih nacija na svetu. Skorija ekspanzija interesovanja za tenis, a samim tim i nagli razvoj teniske terminologije na srpskom, odvijao se u dva talasa: od 1985. do 1993. godine, pre svega zahvaljujući uspesima Monike Seleš, Slobodana Živojinovića i Gorana Ivaniševića, a zatim, u još većoj meri, počevši od 2006. godine, i proboja u sam svetski vrh Novaka Đokovića, Jelene Janković, Ane Ivanović, Janka Tipsarevića, Nenada Zimonjića, Viktora Troickog, a zatim i nešto mlađih igrača – Dušana Lajovića, Filipa Krajinovića, Lasla Đerea i Miomira Kecmanovića. U navedenim periodima, pogotovo nakon 2006. godine, znatan deo teniske terminologije, pre svega posredstvom televizijskih prenosa, a zatim i, prvo štampanih, a zatim i novijih elektronskih medija, počeo je da se iz dotle jednog relativno hermetičnog predmetnog registra probija i u opštiji, svakodnevni vokabular govornika srpskog jezika.

1.1. Terminologija i termini – obuhvat, definicije i klasifikacije

Kako je istaknuto u Panić Kavgić (2018: 330), pod **terminologijom** Bugarski podrazumeva „skupove termina pojedinih stručnih oblasti, ali i principe obrazovanja i upotrebe terminoloških sistema i njihov naučni opis” (Bugarski, 1996: 69). Dubuc (1997) smatra da terminologiju čine specifični izrazi – **termini** ili **terminološke jedinice** – koji se koriste u umetnosti, nauci ili nekoj posebnoj oblasti, a označava i proučavanje tih reči i izraza. Stoga se, prema ovom autoru, termin definiše kao reč ili izraz koji označava pojam karakterističan za neku oblast i odgovarajući predmet ili pojavu iz fizičke stvarnosti, a kao njegove osnovne odlike navodi konciznost, jezičku pravilnost, motivisanost, jednoznačnost, te pogodnost za tvorbu izvedenica (Dubuc, 1997). Još jedna definicija jeste da je termin leksička jedinica čija je forma povezana s određenim pojmom i čije je značenje definisano u određenom registru (Milić, 2004: 22; L’Homme, 2005).

Prema strukturno-semantičkim odlikama, Dubuc (1997: 38–39) termine deli na **proste** – jedinice od jedne reči koja se sastoji od osnove s afiksima ili bez njih, poput teniskog termina *serve*, **složene** – one koji su sačinjeni od dve ili više reči u određenom gramatičkom odnosu i, poput prostih termina, predstavljaju jedan pojam, kao što je *backhand unforced error*, i **terminološke fraze** – grupe reči sa višom sintaksičkom funkcijom u odnosu na proste i složene termine, koje se odnose na jedan složeniji pojam u okviru određene oblasti, kakva je *win in straight sets*.

Alternativnu podelu, takođe spomenutu u Panić Kavgić (2018), na **leksičke, frazne i koordinisane termine**, razmatra Kolarić (2010), dok Cabré (2003) termin najopštije shvata kao **leksičku jedinicu**, ali i kao trodimenzionalnu kategoriju: kognitivnu, komunikativnu i jezičku. Kako je ovo Cabréovo (2003) viđenje termina sumirano u Milić, Panić Kavgić i Kardoš (2021b), kognitivna dimenzija omogućuje uvid u sistem pojmova, jezička opisuje termin kao leksičku jedinicu određenog jezičkog sistema, dok komunikativna dimenzija pokazuje kako se termin realizuje u različitim komunikacionim situacijama.

Za analizu teniske terminologije najprihvatljivijom se čini kombinacija spomenutih podela, pošto su, osim leksičkih i fraznih, mnogi termini vezani za oblast tenisa „ili složeni, ili predstavljaju čitave terminološke fraze koje su po svojoj strukturi na granici između leksičkih i sintaksičkih jedinica“ (Panić Kavgić, 2018: 331). Na problematiku tretiranja sintaksičkih jedinica poput predložskih sintagmi (eng. *behind the baseline*), odnosno, u srpskom, predložko-padežnih konstrukcija (*iza osnovne linije*), te čitavih klauza, tj. prostih rečenica, kao terminoloških jedinica u oblasti sporta (eng. *The ball was called out.*), posebno se osvrću Milić i dr. (2021a; 2021b).

Kad se pak radi o osnovnim funkcijama termina, prema Gazizovoj i Kiljibekovoj (1990), to su **nominativna**, po kojoj termin predstavlja naziv pojma, te **definiciona**, po kojoj odražava sadržaj pojma. Konačno, Milić (2004; 2006; 2013a; 2015), te Milić i dr. (2021a) naglašavaju značaj **šest osnovnih principa za standardizaciju sportskih termina**: jednoznačnost, prozirnost, sistemnost, produktivnost, kratkoću i učestalost. Kako srpska teniska terminologija počiva na engleskoj kao izvornoj, o čemu će više reči biti u sledećem odeljku, u centralnom delu ovog rada biće razmotreni i mehanizmi adaptacije stranih termina sistemu srpskog jezika, prevashodno pozajmljivanjem i prevođenjem engleskih termina, s ciljem da se upravo navedeni principi standardizacije ispoštuju u najvećoj mogućoj meri.

1.2. Teniska terminologija kao deo sportske terminologije u srpskom jeziku

Sportskim terminima u srpskom jeziku u poslednje dve decenije najviše se bavila autorka Milić, kako iz terminološkog tako i iz leksikografskog ugla, pri čemu se reprezentativnim radom za najvažnije oblasti koje je u svojim terminološkim istraživanjima obuhvatila – stvaranje, standardizaciju i kodifikaciju sportske terminologije u srpskom jeziku – može smatrati Milić 2013a. Za razmatranja u ovom radu, međutim, najvažnije je ukazati na publikacije ove autorke koje se

prevashodno bave uticajem engleskog jezika na formiranje sportske terminologije u srpskom (Milić, 2004; 2006; 2013b; 2015), imajući u vidu činjenicu da je tenis igra koja je u današnjem obliku nastala i razvijala se u Engleskoj, te da gotovo svi termini kojima se ovaj sport opisuje potiču iz engleskog jezika, da bi zatim na različite načine – pre svega pozajmljivanjem ili prevođenjem – bili adaptirani sistemima drugih jezika, koji se govore u sredinama u koje je tenis stizao s manjim ili većim zakašnjenjem u odnosu na svoju zemlju nastanka.

Pored spomenutog sveobuhvatnijeg doprinosa Milić, pre svega u oblastima terminologije igara loptom, gimnastike, skijanja i borilačkih veština, u poslednjoj deceniji učinjeni su nemali napori da se i u nekim drugim sportovima ukaže na stvaranje i sistematizovanje domaće terminologije prevashodno nastale pod uticajem izvorno engleskih termina, pa tako valja istaći i razmatranja vezana za predmetni registar plivanja (Mojić, 2017), sportskog plesa (Kolarić, 2010), bodibildinga (Dudaš, 2014), kao i, za ovaj rad najvažnije, tenisa (Jonić, 2012; Panić Kavgić, 2015; 2020).

2. ANALIZA TENISKE TERMINOLOGIJE U ENGLISKOM I SRPSKOM JEZIKU

Centralni deo ovog razmatranja, nakon predavljanja korpusa i metodologije istraživanja, biće posvećen sažetom pregledu strukturnih, odnosno tvorbenih odlika izvornih engleskih teniskih termina, analizi semantičkih aspekata teniske terminologije na engleskom i srpskom jeziku – metaforičkih, metonimijskih i eponimskih izraza, fenomena ikoničnosti u teniskoj terminologiji, te, najopširnije, adaptaciji teniske terminologije sistemu srpskog jezika pozajmljivanjem i prevođenjem izvornih engleskih termina, tj. stvaranjem anglicizama i prevodnih ekvivalenata različitim prevodnim postupcima, čime se do sada, u kraćim crtama, i na drugim primerima, bavio i Jonić (2012).

2.1. Korpus i metodologija istraživanja

Korpus za ovo istraživanje predavlja dvojezična lista od 950 termina iz oblasti tenisa nastala na osnovu autorkinog rada na *Novom englesko-srpskom rečniku sportskih termina*² (u daljem tekstu – *NESRST*, Milić–Panić Kavgić, &

² Odrednice u ovom specijalizovanom rečniku sadrže mnogo više leksikološko-leksikografskih podataka od onog što će biti obrađeno i prikazano u ovom radu. Na primer,

Kardoš, 2021a), kao i prethodnih usmeno izloženih rezultata istraživanjâ na teme vezane za tenisku terminologiju (Panić Kavgić, 2015; 2020). Uz autorkino višedecenijsko poznavanje ovog predmetnog registra, u dvostrukom svojstvu lingvistkinje i bivše teniserke, korišćeni su i relevantni jednojezični i dvojezični izvori za prikupljanje termina vezanih za oblast tenisa. Oni obuhvataju važeće dokumente i pravilnike Međunarodne teniske federacije (ITF), Asocijacije teniskih profesionalaca (ATP), Ženske teniske asocijacije (WTA), Teniskog saveza Srbije (TSS), jednojezične, dvojezične i prevedene stručne knjige, akademske radove i specijalizovane rečnike (Armenulić, 1991; Šoškić, 2012; Jonić, 2012; Room, 2010; Brown, 2011), te mnogobrojne, na kraju ovog rada navedene, elektronske izvore, pre svega glosare i stručne tekstove na engleskom jeziku, koji predstavljaju valjane terminološke baze za sledeća obuhvaćena semantička polja: osobine, dimenzije i vrste teniskih terena; tenisku opremu; takmičenja, njihove formate i rangiranje igrača; principe i pravila igre i suđenja; učesnike teniskog meča – igrače i zvaničnike; segmente meča i situacije tokom igre; teniske udarce i njihove varijante; stilove i strategije igre i njima uslovljene tipove igrača. Prema vrstama reči, distribucija jezičkih jedinica u analiziranom korpusu kojima se nabrojani pojmovi imenuju u engleskom jeziku jeste sledeća: imenice i imeničke sintagme (frazne lekseme) – 72%, glagoli (s mogućim objekatskim ili priloškim dopunama) – 18%, pridevi i pridevske sintagme (frazne lekseme) – 8% , te prilozima – 2%.

Bitno je napomenuti da ovako sastavljen korpus ne obuhvata institucionalna imena (nazive turnira, takmičenja i teniskih organizacija – npr. *Australian Open*, *Davis Cup*, *Fed Cup*, *ATP*, *WTA*, *ITF*), lična imena i nadimke (teniserâ i teniserki – npr. *Fedex*, *Pistol Pete*, *Dominator*, *Djoker*, *The King of Clay*, *Fräulein Forehand*, *Big Sister Na*, grupa ili parova igrača – npr. *The Big Three*, *The Big Four*, *The Four Musketeers*, *The Woodies*, *The Wonder Twins*), kao ni lekseme, prevashodno slivenice, koje se odnose na međusobnu povezanost igrača, poput nazivâ za najpoznatija teniska rivalstva – *Rafale* (Rafa + Nole), *Fedal* (Federer + Nadal), *Fedović* (Federer + Đoković), čuvene dublove – *BryBros*, *The Indo-Pak (Express)*,

---

svaki polazni termin na engleskom jeziku praćen je oznakom za pripadnost odgovarajućoj vrsti reči, uputnicama na moguće sinonimske i/ili antonimske odnose s drugim terminima u rečniku, svim standardnim ili u upotrebi uvreženim i stoga prihvatljivim prevodnim ekvivalentima, te odgovarajućom definicijom. Ovde će, međutim, naglasak biti samo na izvesnim strukturnim osobinama izvornih engleskih termina, na nekolicini semantičkih odlika engleskih i srpskih jedinica, te, u najvećoj meri, na načinima adaptacije strane teniske terminologije sistemu srpskog jezika, bilo pozajmljivanjem bilo prevodenjem.

emocionalne veze među teniserima i teniserkama – *Anando* (Ana [Ivanović] + Fernando [Verdasco]), *Grisha* (Grigor [Dimitrov] + Masha [Sharapova]), i slično. Spomenute jedinice obrađene su i klasifikovane iz ugla jezičke kreativnosti u Panić Kavgić (2016a; 2016b), sa strukturnog, semantičkog, fonološkog i grafičko-vizuelnog aspekta.

Još jedan značajan kriterijum prilikom sastavljanja korpusa, pre svega liste polaznih termina iz engleskog jezika, bio je i njihov odabir bez obzira na pripadnost određenom interpersonalnom registru. Naime, s tačke gledišta predložene analize u ovom radu, autorka je smatrala opravdanim da, osim striktno formalnih termina koji se upotrebljavaju u pravilnicima nacionalnih saveza i međunarodnih asocijacija, u korpus budu uključene i one jedinice koje pripadaju neformalnijem registru teniske komunikacije, poput lekseme *bagel* (srp. *krompir*). Ovakvi izrazi svakodnevno se čuju u prenosima teniskih mečeva ili se pak javljaju u mnogobrojnim internetskim komentarima i analizama teniskih događaja, te je bez njih teško zamisliti sveobuhvatno razumevanje tema iz ovog predmetnog registra.

Konačno, kad je reč o primenjenoj metodologiji obrade korpusa, kvalitativna analiza izvornih i/ili prevedenih termina u sledećim odeljcima sastojace se, u nešto manjoj meri, iz njihovog strukturnog opisa, kao i, u većoj, utvrđivanja određenih semantičkih svojstava, s naglaskom na metaforičkom i metonimijskom prenosu značenja, te osobina pozajmljenica i postupaka kojima su izvorni izrazi prevedeni s engleskog jezika na srpski, što će biti potkrepljeno mnogobrojnim reprezentativnim primerima.

2.2. *Tvorbeni postupci prilikom formiranja teniskih termina na engleskom jeziku*

Usled tematskih i prostornih ograničenja, ovaj rad, kao što je upravo obrazloženo, neće se detaljnije baviti strukturnim odlikama izvornih teniskih termina na engleskom jeziku, već će naglasak biti na nekolicini njihovih semantičkih odlika koje se tiču prenosa značenja, te, u najvećoj meri, njihovoj adaptaciji sistemu srpskog jezika, pozajmljivanjem ili prevodenjem. I pored toga, u ovom odeljku biće ponuđen kratak pregled najčešćih **tvorbenih postupaka** prilikom formiranja izvornih prostih, tj. leksičkih, teniskih termina na engleskom jeziku (prema Prčićevoj (1998) klasifikaciji tvorbenih postupaka na osnovu aditivne, suptraktivne, mešovite ili nulte modifikacije osnove). U Tabeli 1, prikazani prema opadajućem redosledu po brojnosti primera u analiziranom

korpusu, to su sufiksacija,³ kompozicija, konverzija, akronimija, skraćivanje (abrevijacija) i slivanje (konflacija):

Tabela 1: Tvorbenih postupci prilikom formiranja teniskih termina u engleskom jeziku

TVORBENI POSTUPAK	PRIMERI IZ KORPUSA TENISKE TERMINOLOGIJE NA ENGLISKOM JEZIKU
a) sufiksacija (aditivna modifikacija)	najčešće sufiksom -er ; igrači: <i>baseliner, counterpuncher, pusher, retriever, server, receiver, serve-and-volleyer, grinder, puddler</i> ; udarci: <i>winner, sitter, brutalizer, tweener</i> ; tumiri, mečevi, segmenti igre i situacije u meču: <i>challenger, breaker, grinder, rubber, opener, decider</i>
b) kompozicija (aditivna modifikacija)	<i>ballkid, baseline, tiebreak, topspin, hardcourt, crosscourt, forehand, backhand, hawkeye, footwork, overgrip, overrule, walkover, breadstick, moonball</i>
c) konverzija (nulta modifikacija)	najčešće u smeru imenica > glagol, glagol > imenica, ili pak imenica > pridev: <i>challenge, break, smash, serve, frame, call, bounce, bagel, hardcourt, crossover, follow-through, chip-and-charge</i>
d) akronimija (mešovita modifikacija)	igrači i njihov status: <i>GOAT</i> [greatest of all time], <i>LL</i> [lucky loser], <i>WO</i> [walk over], <i>WC</i> [wild card]; situacije tokom meča: <i>OP</i> [opportunity point], <i>MOP</i> [major opportunity point], <i>MTO</i> [medical time-out]; rangiranje igrača i njihovo učešće na turnirima: <i>PR</i> [protected ranking], <i>SE</i> [special exempt], <i>JE</i> [junior exempt]; udarci: <i>SABR</i> [sneak attack by Roger]; faze turnira: <i>RR</i> [round robin]
e) skraćivanje (suptraktivna modifikacija)	<i>ad</i> [advantage], <i>van-in</i> [advantage-in], <i>van-out</i> [advantage-out], <i>qualies</i> [qualifications], <i>tweener</i> [betweenner]
f) slivanje (mešovita modifikacija)	<i>netcam</i> [net + camera], <i>MacCam</i> [McEnroe + camera], <i>Sabatweener</i> [Sabatini + tweener]

Ipak, najveći udeo, oko 55% prikupljenog korpusa na engleskom jeziku, predstavljaju **frazni termini**, odnosno **frazne lekseme**, koje Prčić (2008) definiše kao „hibridne leksičke jedinice – formalno (tj. grafološki, fonološki i morfosintaksički) realizovane kao sintagme, koje se, pri tome, u pogledu funkcije,

³ U nekim od navedenih primera osnove predstavljaju reči koje su po svom sastavu složenice iz kategorije b), a na koje se onda dodaju sufiksi – na primer, agentivni sufiks *-er*, kojim se upućuje na igrača koji izvodi određene udarce ili neguje određeni stil igre, ili je pak novonastala reč podvrgnuta i skraćivanju, kao u slučaju termina *tweener*, što je prikazano u kategoriji e).

sadržine i upotrebe ponašaju kao lekseme” (Prčić, 2008: 162), poput sledećih primera:

all-court game
approach shot
big-serving
break point
buggy whip
chair umpire
championship point
change ends
chip-and-charge
commitment player
crosscourt shot
dead rubber
deep shot
defensive baseliner
deuce court
double break
double fault
drive volley
drop shot
first serve
flat shot
forced error
frame shot
hot shot
kick serve
line call
line judge
love game
lucky loser
men's singles
mixed doubles
net point
net shot
offensive baseliner
passing shot
protected ranking
racket abuse
second serve
service box
service game

set point
slice serve
straight sets
stringing machine
underarm serve
unforced error
wheelchair tennis
women's singles

Konačno, za razliku od odrednica koje se odnose na tenisku terminologiju u *NESRST*-u, ovom prilikom neće biti posebno obrađivane sintaksičke terminološke jedinice realizovane kao klauze, odnosno proste rečenice, koje uglavnom predstavljaju sudijske izjave i odluke, poput: *The players are ready.*, *The ball was called in.*, *Mr/Mrs/Miss/Ms... has no challenges remaining.*

2.3. Semantički aspekti teniske terminologije na engleskom i srpskom jeziku

Sa stanovišta značenja, termini najčešće nastaju nekom vrstom semantičke promene ili prenosa značenja (sužavanjem ili proširivanjem značenja, metaforom, metonimijom, eponimijom). U ovom delu rada biće ukazano na primere u kojima su uočeni mehanizmi metafore, metonimije i eponimije.

2.3.1. Metaforički i metonimijski prenosi značenja u teniskoj terminologiji

Metafora i metonimija su u odabranom korpusu dve najčešće vrste prenosa značenja, pri čemu se pod **metaforom** podrazumeva preneseno značenje izvedeno „na osnovu sličnosti, stvarne ili pretpostavljene, između dva različita i nepovezana entiteta, u pogledu oblika, pozicije, funkcije, namene, osobine, ponašanja, delovanja, sposobnosti, itd.“ (Prčić, 2008: 31–32). Prema teoriji pojmovne metafore, ona uključuje izvorni (konkretniji) i ciljni (apstraktniji) *domen* (Kövecses, 2002: 3–9). S druge strane, **metonimija** predstavlja preneseno značenje koje se izvodi „na osnovu bliskosti dvaju različitih ali međusobno prostorno, vremenski ili drukčije povezanih entiteta, unutar jednog istog domena“ (Prčić, 2008: 32). Sledstveno ovom, metonimija uključuje izvorni (konkretniji) i ciljni (apstraktniji) *entitet* (Kövecses, 2002: 143–149)⁴. U teoriji pojmovne metafore dobro je poznato da često nije lako, a ponekad ni moguće, povući jasnu razliku između metaforičkog i metonimijskog prenosa značenja, te da nekad jedan prethodi drugom.

Na ovom mestu biće navedeni najslikovitiji od pronađenih 105 metaforičnih i metonimijskih izraza iz teniske terminologije na engleskom jeziku, kao i njihovi ekvivalenti u srpskom, koji neretko ukazuju na zanimljivu činjenicu da, iako je mehanizam prenosa značenja često održan, izvorni domeni, odnosno entiteti na kojima metafora ili metonimija počivaju, nisu uvek isti u dva jezika.

⁴ Budući da se rad ne bavi analizom na nivou konceptualizacija, nego je usmeren na površinski, jezički nivo, neće se sprovoditi pojmovna analiza, ali će se koristiti termini poput ‘izvorni entitet’ ili ‘domen’, po uzoru na terminologiju u teoriji pojmovne metafore.

Primeri u Tabeli 2 su numerisani – prvih 15 su imenice i imeničke frazne lekseme, a zatim slede tri glagolske. Prvo je dat termin iz engleskog jezika, zatim ekvivalent na srpskom, dok je u trećoj koloni simbol za primenjeni adaptacioni, odnosno prevodni postupak⁵ (FA = funkcijska aproksimacija, sa udelom od 57% prevedenih metaforičnih i metonimijskih termina, DefP = definiciono prevođenje – 10%, SP = strukturno prevođenje – 8%, DP = direktno prevođenje – 5%, P = pozajmljivanje – 20%), kao i oznaka koja upućuje na to da li je kod odgovarajućeg srpskog termina došlo do gubljenja ili zadržavanja prenosa značenja (M0 = prenos značenja održan s istim izvornim domenom ili entitetom – 35%, M+ = prenos značenja održan, ali s drugačijim izvornim domenom ili entitetom – 33%, M- = nema prenesenog značenja – 32%).

Tabela 2: Engleski teniski termini s prenesenim značenjem i njihovi prevodni ekvivalenti u srpskom jeziku

ENGLESKI TERMIN S PRENESENIM ZNAČENJEM	SRPSKI PREVODNI EKVIVALENT	PREVODNI POSTUPAK I PRENOS ZNAČENJA
(1) <i>bagel / donut</i>	<i>krompir</i>	FA, M+
(2) <i>double bagel</i>	<i>dupli krompir / bicikl</i>	FA, M+ / FA, M+
(3) <i>Golden Bagel Award</i>	<i>Zlatni krompir</i>	FA, M+
(4) <i>breadstick / fry</i>	<i>6 prema 1 / bredstik</i>	FA, M- / P
(5) <i>buggy whip</i>	<i>laso</i>	FA, M0
(6) <i>dead rubber</i>	<i>meč u ekipnim takmičenjima bez rezultatskog značaja</i>	DefP, M-
(7) <i>dead ball</i>	<i>neupotrebljiva loptica</i>	FA, M-
(8) <i>head</i>	<i>glava (reketa)</i>	DP, M0
(9) <i>throat</i>	<i>vrat (reketa) / srce (reketa)</i>	DP, M0 / FA, M+
(10) <i>Hawk-Eye / hawkeye</i>	<i>oko soklovo / hokaj</i>	SP, M0 / P
(11) <i>can opener</i>	<i>slajs-servis u dalji ugao đus-polja</i>	DefP, M-
(12) <i>love</i> (od fr. <i>l'œuf</i> = jaje)	<i>nula / ništa</i>	DP, M- / DP, M-
(13) <i>moonball</i>	<i>balon</i>	FA, M+
(14) <i>sledgehammer</i>	<i>dvoručni bekhend viner</i>	FA, M-
(15) <i>pat-a-cake serve</i>	<i>servis bez pravilnog zamaha</i>	FA, M-
(16) <i>paint the lines</i>	<i>crtati linije / crtati po linijama</i>	SP, M0 / SP, M0
(17) <i>break</i>	<i>oduzeti servis / brejknuti</i>	FA, M- / P
(18) <i>ghost in to the net</i>	<i>prikrasti se mreži</i>	FA, M-

U primeru (1), rezultat 6 prema 0, zbog oblika cifre ‘nula’, u engleskom jeziku polazno je konceptualizovan kao pecivo kružnog oblika nalik devreku ili

⁵ Detaljniji pregled primenjenih prevodnih postupaka predmet je razmatranja u Odeljku 2.4.

krofni, dok je u srpskom prizvano poređenje s krompirom, čija krtola ima sličan oblik; shodno tome, rezultat 6 prema 0 u dva seta na srpskom je dupli krompir, a ne dupli đevrek, ili je pak, još slikovitije, bicikl, s dva točka koji podsećaju na dve nule, dok popularna godišnja nagrada za najviše setova osvojenih ‘s nulom’ u srpskom takođe nosi naziv *Zlatni krompir*. Promena izvornog entiteta nadalje je primećena u primeru (9), u kojem je, osim mogućnosti zadržavanja izvorne konceptualizacije ‘vrata’ reketa, moguće upotrebiti i ekvivalent ‘srce’, koji više cilja na mesto i značaj ovog dela teniskog rekvizita u njegovoj celokupnoj konstrukciji nego na njegov oblik nalik ljudskom vratu. U primeru (13), naziv za sporu loptu koja je toliko visoka da stremlje nebu, tj. Mesecu, postao je balon, što je drugačija metafora kojom se ipak zadržava mentalna slika okruglog predmeta koji kroz vazduh leti sporo i visoko.

U ostalim slučajevima izvorni domeni ili entiteti zadržani su prilikom prenosa značenja (primeri 5 – udarac nalik pokretu prilikom zamahivanja bičem, tj. lasom, 8 – gornji ovalni i površinom najveći deo reketa koji oblikom i položajem podseća na ljudsku glavu, 9 – središnji deo reketa, ispod glave, koji položajem i oblikom podseća na ljudski vrat, 10 – elektronski sistem koji s milimetarskom preciznošću nalik oštroumljavi sokola ustanovljava gde je loptica pala, 16 – upućivati precizne lopte koje padaju na same linije ili ih samo dotiču poput slikarske četkice), ili je pak metafora ili metonimija u potpunosti izostala, obično kod srpskih ekvivalenata dobijenih definicionim prevodjenjem ili funkcijskom aproksimacijom (6, 11, 14, 15), u kojima se onda polazno preneseno značenje razotkriva sažetom definicijom, odnosno opisom funkcije denotata. Ako je pak reč o pozajmljivanju, kao u jednom od dva ponuđena rešenja u primerima (4), (10) i (17), ovde se samo uslovno može reći da je prenos značenja zadržan, jer značenje ovih termina više nije prozirno kao u izvornom jeziku.

2.3.2. *Eponimija u teniskoj terminologiji*

Pod **eponimijom** se, najopštije, podrazumeva nastanak zajedničke imenice od ličnog imena, usled izvesne prostorne, vremenske ili pojmovne povezanosti osobe (stvarne ili zamišljene) koja nosi ili je nosila dato ime, i pojave ili entiteta u vanjezičkoj stvarnosti potpuno ili delimično nazvane po toj osobi. U istraženom korpusu zabeleženo je 16 eponimskih termina, od kojih će u Tabeli 3 biti predstavljeno pet, čija je motivacija u opisima slika 1, 2, 3 i 4 objašnjena modifikovanim i skraćenim rečničkim definicijama iz *NESRST*-a, a čiji su

ekvivalenti u srpskom jeziku,⁶ kao i u Odeljku 2.3.1, dodatno opisani obeležjem primenjenog prevodnog postupka i oznakom E-, kojom se ukazuje na gubljenje eponimskog obeležja:

Tabela 3: Engleski eponimski teniski termini i njihovi prevodni ekvivalenti u srpskom jeziku

ENGLESKI EPONIMSKI TERMIN I SLIKA U NASTAVKU TEKSTA	OSOBA PO KOJOJ JE POJAM IMENOVAN	SRPSKI PREVODNI EKVIVALENT	PREVODNI POSTUPAK I EPONIMSKO OBELEŽJE
(1) <i>SABR</i> / <i>sneak attack by Roger</i> (Slika 1)	Roger [Federer]	<i>SABR</i>	P
(2) <i>Sabatweenie</i> (Slika 2)	[Gabriela] Sabatini : Saba + tween [er] + ie	<i>hotdog</i> / <i>tviner</i>	FA, E-P/FA, E-
(3) <i>Gran Willie</i> (Slika 2)	Guillermo Villas	<i>hotdog</i> / <i>tviner</i>	FA, E-P/FA, E-
(4) <i>MacCam</i> (Slika 3)	John Mc Enroe: [John] Mc [Enroe] + cam [era]	<i>kamera</i> / <i>oko sokolovo</i>	FA, E-FA, E-
(5) <i>Hail Mary</i> (Slika 4)	the Blessed Virgin Mary	<i>visok defanzivni lob</i> / <i>hejl-meri</i>	FA/DefP, E-P

Slika 1: *SABR* – *sneak attack by Roger*: napad ritenera započet kretanjem prema mreži i pre nego što loptica padne u servis-polje, s ciljem da se protivnik iznenadi brzim udarcem

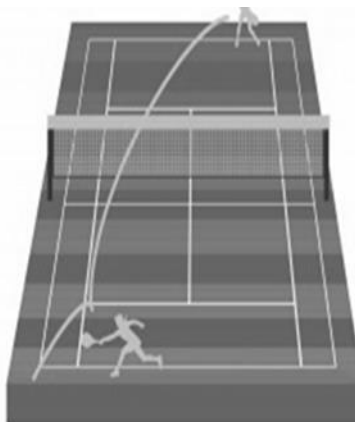

⁶ Ukoliko postoji više ekvivalentnih termina u srpskom jeziku, osnovni kriterijum redosleda njihovog navođenja u Tabeli 3, kao i u *NESRST*-u, jeste standardizacija, odnosno njihova prozirnost i učestalost.

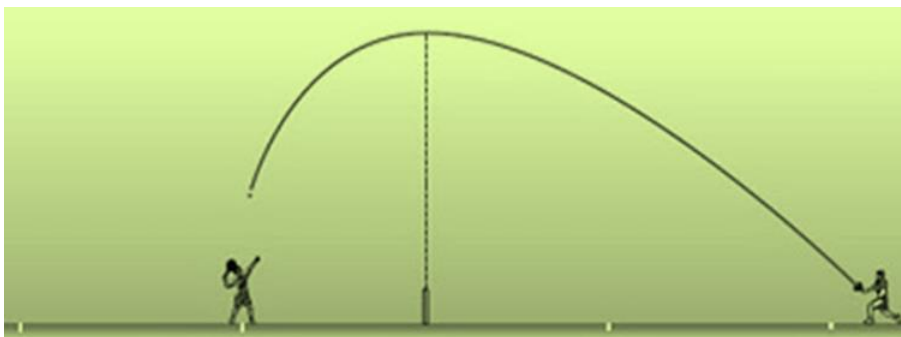
Slika 2: *Sabatweenie* i *Gran Willie*: dve varijacije tvinera, tj. hotdoga – zahtevnog i atraktivnog udarca pri kojem igrač lopticu udara između svojih nogu

Slika 3: *MacCam*: sistem kamera s usporenim snimanjem koje, nalik oku sokolovom, omogućava utvrđivanje tačnog mesta gde je loptica pala, što je, pre postojanja ovog sistema, često bio predmet negodovanja i nesportskog ponašanja američkog teniserera Džona Makinroa

Slika 4: *Hail Mary*: jako visok defanzivni lob pri kojem u zatvorenom prostoru loptica u najvišoj tački svoje putanje skoro dodirne krovnu konstrukciju, odnosno „nebesa“, uz asocijaciju na Mariju, majku Isusovu, i, direktnije, na molitvu *Zdravo Marijo*

Na osnovu ponuđenih ekvivalenata u srpskom jeziku, jasno je da eponimska komponenta terminâ po pravilu nije očuvana, te da se pribegavanjem funkcijskoj aproksimaciji ili definicionom prevođenju ona u potpunosti izgubila, dok je u slučaju pozajmljivanja, poput akronima SABR, ostala neprozirna.

2.4. Ikoničnost u teniskoj terminologiji

Konačno, **ikoničnost** kao, uslovno rečeno, najapstraktniji i lingvistički najmanje istražen od ovde predstavljenih koncepata, jeste teorijski konstrukt unutar šireg okvira semiotičke teorije čija osnovna postavka glasi da „jezik odražava vanjezičku stvarnost, tako što jezički znaci liče na konkretne ili apstraktne pojavne oblike stvarnosti na koje se odnose. [...] Struktura stvarnosti odražava se na strukturu jezika“ (Panić Kavgić, 2006: 22). Jednostavnije rečeno, označitelj „liči“ na označenog, tj. jezički izraz svojim „izgledom“ podseća na ono na šta se u stvarnosti odnosi, tako da su i struktura i značenje termina uslovljeni pojavnim oblikom referenta. Najreprezentativniji primeri malobrojnih ikoničkih termina u oblasti tenisa svakako su *I-formation* i *(the) T / middle T*, u oba slučaja s prenesenom ikoničkom komponentom i u srpskim ekvivalentima *I-rasporod / I-formacija* (DP, I), te *T-linija / T-tačka* (FA, I).

Prvim terminom u tenisu se označava varijanta ofanzivno-defanzivnog dubla u kojoj igrač bliži mreži stoji na središnjoj servis-liniji, blizu sredine terena, između svog partnera servera i primača servisa, a na Slici 5 vidljivo je kako takvo pozicioniranje igrača izgleda na terenu i kako zaista liči na slovi I.

Slika 5: I-raspored dubla koji je na servisu

Drugi termin odnosi se na mesto u obliku slova T na teniskom terenu, sa obe strane mreže, na kojem se pod pravim uglom spajaju servis-linija i kraj središnje servis-linije (Slika 6).

Slika 6: T-linija na teniskom terenu

2.5. Pozajmljena i prevedena teniska terminologija u srpskom jeziku

Pod **pozajmljenim terminima**, odnosno **anglicizmima** u srpskoj teniskoj terminologiji podrazumevaće se, pre svega, takozvani očigledni anglicizmi, o kojima će više reči biti u Odeljku 2.4.1., uz poseban osvrt na pseudoanglicizme i malobrojne lažne parove, dok će se prevedenim terminima u Odeljku 2.4.2. smatrati oni nastali postupcima strukturnog i delimičnog strukturnog prevođenja (kalkiranja,

tj. delimičnog kalkiranja), funkcijske aproksimacije i njenog proširenog vida – definicionog prevođenja, te direktnog prevođenja kao naizgled osnovnog postupka za neposredno prenošenje značenja monomorfemskih i polimorfemskih leksema iz jezika davaoca (L_1) u jezik primalac (L_2).

2.5.1. *Anglicizmi i pseudoanglicizmi kao teniski termini u srpskom jeziku*

Najveći broj pozajmljenih teniskih termina u srpskom jeziku prema kriterijumu svoje obličke realizacije predstavljaju očigledne anglicizme. Kako ih Prčić (2011) određuje, i to „s približnim obuhvatom tradicionalnog termina ‘anglicizam’”, **očigledni anglicizmi** jesu

sve one leksičke jedinice – reči (imenice, glagoli, pridevi, priloz, uzvici, itd.) i afiksi (prefiksi i sufiksi) koji su preuzeti iz engleskog jezika, koji su postali više ili manje integrisani u sistem srpskog jezika – na ortografskom, fonološkom, morfosintaktičkom, semantičkom i pragmatičkom planu, i koji će vremenom steći status više ili manje odomaćene reči ili afiksa (Prčić, 2011: 121).

Sa stanovišta nastanka, spadaju pak u **preoblikovane anglicizme**, što podrazumeva „preuzimanje novog oblika i njemu pridružene nove sadržine“ (Prčić, 2011: 124).

Osim očiglednih, znatno manji broj pozajmljenica u srpskoj teniskoj terminologiji, kao što je, na primer, akronim *WC* (eng. *WC / wild card*), uz postojanje paralelnog očiglednog anglicizma *vajldkard* i prevodnog ekvivalenta *specijalna pozivnica*, spadaju u kategoriju **sirovih anglicizama s nultim ortografskim preoblikovanjem**, koji, zbog svog prelaznog i nerešenog statusa, a naročito stranog pisanog lika, veoma retko i samo u izuzetnim slučajevima postaju delom standardizovane teniske terminologije u rečnicima, pravilnicima i drugim validnim priručnicima iz ove oblasti. Stoga će u nastavku teksta, u Tabeli 4, biti nabrojani isključivo primeri očiglednih anglicizama, uz napomenu da su uskličnikom obeleženi oni čija fonološko-ortografska adaptacija nije izvršena prema pravilima srpskog jezičkog standarda, ali se, kao oblici ukorenjeni u jezičkoj i sportskoj praksi, danas ne smatraju pogrešnima, poput, na primer, svih termina koji sadrže reč *volej*.

U slučajevima kad postoji više prihvatljivih varijanti srpskog termina – pozajmljenica (npr. *brejk*) i jedan ili više prevedenih termina (npr. *oduzet servis* – nastao prevodnim postupkom funkcijske aproksimacije), svugde će u radu biti navođena samo ona koja na datom mestu kao primer odgovara pojavi o kojoj je reč (ovde pozajmljivanju). Takođe, upotreba crtica u polusloženicama najvećim delom

usklađena je s predlozima za standardizovano pisanje anglicizama u Prčić (2011). Jedina odstupanja od ustaljenih pravila adaptacije javljaju se kod terminâ *grip* / *grif*, *ritern* / *retern* i *stop-volej* / *štop-volej*⁷:

Tabela 4: Anglicizmi u srpskom i izvorni teniski termini u engleskom jeziku

- aut (<i>out</i>)	- mini-brejk (<i>mini-break</i>)
- bekhend (<i>backhand</i>)	- pasing-šot (<i>passing shot</i>)
- brejk (<i>break</i>)	- !reket (<i>racket / racquet</i>)
- čelendž (<i>challenge</i>)	- !renking (<i>ranking</i>)
- čip-end-čardž (<i>chip and charge</i>)	- ritern / retern (<i>return</i>)
- !drajv-volej (<i>drive volley</i>)	- !servis-gem (<i>service game</i>)
- drop-šot (<i>drop shot</i>)	- set (<i>set</i>)
- !drop-volej (<i>drop volley</i>)	- singl (<i>singles</i>)
- !đus (<i>deuce</i>)	- slajs (<i>slice</i>)
- forhend (<i>forehand</i>)	- !smeč (<i>smash</i>)
- !gem (<i>game</i>)	- topspin (<i>topspin</i>)
- grend slem (<i>grand slam</i>)	- !stop- / štop-volej (<i>stop volley</i>)
- grip / grif (eng. <i>grip</i>)	- tajbrejk (<i>tiebreak</i>)
- insajd-aut (<i>inside-out</i>)	- tur (<i>tour</i>)
- insajd-in (<i>inside-in</i>)	- vajldkard (<i>wild card</i>)
- laki luzer (<i>lucky loser</i>)	- viner (<i>winner</i>)
- lob (<i>lob</i>)	- !volej (<i>volley</i>)

Međutim, nisu svi naizgled pozajmljeni izrazi u srpskoj teniskoj terminologiji zaista i došli iz engleskog jezika. Ovakve jezičke jedinice predstavljaju **pseudoanglicizme** ili **lažne anglicizme** – „forme nastale u nekom drugom jeziku kombinovanjem engleskih elemenata, ponekad i uz upotrebu elemenata iz tog drugog jezika, pri čemu je takva reč, s takvim oblikom i/ili značenjem, u samom engleskom jeziku nepoznata, budući da ne postoji“ (Prčić, 2015: 37). Sledeći primeri predstavljaju termine samo naizgled preuzete iz

⁷ *Grif* i *retern* predstavljaju starije i danas ređe upotrebljavane oblike terminâ *grip* i *ritern*, koji su u srpsku tenisku terminologiju ušli posredstvom nemačkog, odnosno, francuskog jezika, a bili su relativno česti u upotrebi još devedesetih godina prošlog veka (videti u Armenulić, 1991), da bi u poslednje dve decenije preovladali oblici formirani po uzoru na odgovarajući engleski lik. Zanimljivo je, međutim, primetiti, da se termin *štop-volej* održao u upotrebi, iako je, poput *grifa*, preuzet iz nemačkog jezika, i da se koristi u većoj meri od takođe postojećeg i engleskom izvornom terminu svakako bližeg *stop-voleja*.

engleskog jezika, praćene odgovarajućim ekvivalentima u engleskoj teniskoj terminologiji, umesto nepostojećih pretpostavljenih uzora za pseudoanglicizme u srpskom:

- srp. *teniser* (eng. *tennis player*, umesto *tenniser)
- srp. *ribrejknuti* (eng. *break back*, umesto *re-break)
- srp. *rang-lista* (eng. *rankings*, umesto *rank-list)
- srp. *rejs-lista* (eng. *race rankings*, umesto *race-list)

Konačno, bitno je napomenuti da neki od anglicizama i njihovih ponekad pogrešno pretpostavljenih ekvivalenata predstavljaju **lažne parove** jer leksičke jedinice kao što su *trainer*, *net(s)* i *supervisor* postoje kao termini u sportskoj terminologiji u engleskom jeziku, ali ne sa značenjima koje imaju pozajmljenice *trener*, *nec* i *supervizor* u srpskoj teniskoj terminologiji, što će biti predstavljeno modifikovanim i skraćenim definicijama iz *NESRST*-a:

- srp. *trener* = glavni član trenerskog tima, osoba zadužena za plan i sprovođenje treniranja i savetovanje igrača pre i posle meča (eng. *coach*, a ne eng. *trainer* = fizioterapeut u tenisu, trener u boksu ili kondicioni trener u igrama loptom)
- srp. *nec* = situacija u kojoj se poništava prvi ili drugi servis i serveru dodeljuje novi servis ako je loptica završila u servis-polju, jer je dotakla vrh mreže pre nego što je pala na tlo (eng. *let*, a ne eng. *net* = mreža na sredini terena u tenisu ili odbojci)
- srp. *supervizor* = glavni zvaničnik zadužen za poštovanje pravila na celom turniru. (eng. (*tournament*) *referee*, a ne eng. *supervisor* = supervizor u boksu ili kontrolor zapisničara u karateu)

2.5.2. Prevođenje engleske teniske terminologije na srpski jezik

Prema Prčiću (2011), „**strukturno prevođenje** (ili, **kalkiranje**) primenljivo je isključivo na polimorfemske reči – izvedene, složene ili frazne, i podrazumeva doslovno prevođenje elemenata reči u L₁ odgovarajućim elementima iz L₂“ (Prčić, 2011: 179). Po Prčićevoj klasifikaciji anglicizama prema obličkoj realizaciji, ovakvi termini mogli bi se smatrati i skrivenim anglicizmima, dok bi prema kriterijumu nastanka bili svrstani u prevedene. No, kako je već naglašeno u Odeljku 2.4.1., u ovom radu će se pod anglicizmima podrazumevati samo oni očigledni, tj. preoblikovani, koji i inače spadaju pod tradicionalan obuhvat termina ‘anglicizam’. U Tabeli 5 slede neki od reprezentativnih primera strukturno

prevedenih teniskih izraza na srpski jezik, poput termina *ravan udarac* (doslovno, od eng. *flat shot*), ili pak *poen na mreži* (površinska struktura reči u L₂ odslikava dubinsku strukturu u L₁: *net point = point at the net*):

Tabela 5: Teniski termini u srpskom jeziku nastali postupkom strukturnog prevođenja

- ravan udarac (<i>flat shot</i>)	- kvalifikant / kvalifikantkinja (<i>qualifier</i>)
- duboka lopta (<i>deep shot</i>)	- glavni žreb (<i>main draw</i>)
- udarac ramom (<i>frame shot</i>)	- kvalifikacioni žreb / žreb za kvalifikacije (<i>qualifying draw</i>)
- prilazni udarac (<i>approach shot</i>)	- mešoviti dubl (<i>mixed doubles</i>)
- zlatni slem (<i>golden slam</i>)	- oko sokolovo (<i>Hawk-Eye / hawkeye</i>)
- karijerni grend slem (<i>career grand slam</i>)	- rad nogu (<i>footwork</i>)
- gem s nulom (<i>love game</i>)	- teniski lakat (<i>tennis elbow</i>)
- poen na mreži (<i>net point</i>)	

Kao podvrsta strukturnog prebođenja, **delimično strukturno prevođenje** (ili **delimično kalkiranje**) predstavlja „hibridni postupak u kome se jedan element, tj. osnova ili afiks, prevodi odgovarajućim domaćim ili odomaćenim „stranim” elementom, dok se preostali deo pozajmljuje“ (Prčić, 2011: 179). U sledećim srpskim teniskim terminima jedan je element (osnova ili modifikator) preveden, a drugi je pozajmljen iz engleskog jezika, kao u slučaju polimorfemske reči *poluvolej* (eng. *half-volley*: prevedeno – *half*, pozajmljeno – *volley*), ili frazne lekseme *dvoručni bekhend* (eng. *two-handed backhand*: prevedeno – *two-handed*, pozajmljeno – *backhand*):

- poluvolej (*half-volley*)
- supertrener (*super coach*)
- dubl-polje (*doubles alley*)
- kik-servis (*kick serve*)
- dupli brejk / dvostruki brejk (*double break*)
- jednoručni bekhend (*one-handed backhand*)
- dvoručni bekhned (*two-handed backhand*)
- zaštićeni renking (*protected ranking*)

Za razliku od strukturnog prevođenja, **funkcijska aproksimacija** „podrazumeva izražavanje sadržaja iz L₁ leksičkim sredstvima u L₂, tako da se što bliže i što vernije odrazi funkcija denotata” (Prčić, 2011: 179), a može se realizovati zadržavanjem izvorne perspektive ili konceptualizacije (npr. *meč lopta*, od eng.

match point), ili pak njenim menjanjem tako što se denotat osvetljava iz drugog ugla (npr. *paralela*, od eng. *shot down the line*), kao što je vidljivo u sledećim primerima:

Tabela 6: Teniski termini u srpskom jeziku nastali postupkom funkcijske aproksimacije

- meč lopta (*match point*)
- glavni sudija (*umpire / chair umpire*)
- skupljač loptica (*ballkid*)
- izmah / prateći zamah (*follow through*)
- dijagonala (*crosscourt shot*)
- paralela (*(shot) down the line / down-the-line shot*)
- prestup (*foot fault*)
- sudijska odluka (*line call*)
- lomljenje reketa / bacanje reketa (*racket abuse*)
- dupli krompir / dvostruki krompir / bicikl (*double bagel*)
- susret (teniskih) reprezentacija (*tie*)

Prema određenju u Prčić (2011), **direktno prevođenje** podrazumeva „neposredno prevođenje doslovnog ili prenesenog značenja na L₂, uz preuzimanje i eventualnih dodatnih semantičkih obeležja sadržanih u monomorfemskoj ili polimorfemskoj reči iz L₁” (Prčić, 2011: 178). Iako se, uslovno rečeno, čini „najjednostavnijim” vidom prenosa forme i značenja iz jednog jezika u drugi, primera primene ovog prevodnog postupka, s izuzetkom definicionog prevođenja, u analiziranom korpusu bilo je najmanje, a među njima najčešće upotrebljavani jesu sledeći osnovni termini iz ove oblasti:

- teren (*court*)
- mreža (*net*)
- šljaka (*clay*)
- trava (*grass*)
- loptica (*ball*)
- glava (reketa) (*head*)
- udarac (*shot / stroke*)
- zamah (*swing*)
- servis / servirati (*serve*)
- odskok / odskočiti (*bounce*)
- prednost (*advantage*)

- izjednačenje (*deuce*)

Konačno, **definiciono (opisno) prevođenje** podrazumeva prevođenje u formi sažete definicije, a suštinski se može smatrati vidom funkcijske aproksimacije u proširenom obliku, jer takođe primarno ukazuje na funkciju denotata, ali u nešto opširnijoj formi. Ovim postupkom dobijaju se „najnepoželjniji“ termini, koji ne zadovoljavaju spomenute Dubucove (1997) kriterijume konciznosti i pogodnosti za tvorbu izvedenica, te ne poštuju barem dva od propisanih šest principa za standardizaciju sportske terminologije u srpskom jeziku (Milić i dr., 2021a) – kratkoću i produktivnost. Upravo iz ovih razloga, njih je i najmanje u analiziranom korpusu, a ovde su predstavljeni sledećim primerima:

- direktan prolaz u naredno ili drugo kolo (*bye*)
- prolaz u naredno kolo bez borbe / pobeda predajom protivnika pre meča (*walkover*)
- slajs-servis u dalji ugao đus-polja (*can opener*)
- (svaki pojedinačni) meč u ekipnom teniskom takmičenju (*rubber*)
- meč bez takmičarskog značaja u ekipnom teniskom takmičenju (*dead rubber*)

3. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Analiza obrađene teniske terminologije na engleskom i srpskom jeziku sprovedena je na tri nivoa: strukturnom, semantičkom i planu prevođenja, odnosno adaptacije izvornih engleskih termina sistemu srpskog jezika. Kako se radi o sportskoj igri sa engleskog geografskog i govornog područja, prvo je, u kratkim crtama, bilo reči o tvorbenim postupcima prilikom formiranja izvornih engleskih termina, pri čemu se pokazalo da po brojnosti prednjače složeniji termini, po svom sastavu frazne lekseme, dok su kod ostalih jedinica iz prikupljenog korpusa primenjeni sledeći tvorbeni postupci, prema opadajućem redosledu po brojnosti primera: sufiksacija, kompozicija, konverzija, akronimija, skraćivanje i slivanje.

Što se tiče analiziranih semantičkih obeležja, pre svega prenosa značenja, u korpusu je, među zabeleženih 105 metaforičnih i metonimijskih termina u engleskom jeziku, na srpski funkcijskom aproksimacijom prevedeno oko 57%, definicionim prevođenjem oko 10%, strukturnim približno 8%, direktnim prevođenjem oko 5%, a pozajmljivanjem, odnosno formiranjem očiglednih anglicizama, blizu 20%. Istovetni metaforički i/ili metonimijski prenos značenja u

terminima na srpskom jeziku (osim kod anglicizama) zadržan je u oko 35% slučajeva, drugačija metafora ili metonimija, odnosno pojava različitih izvornih domena ili entiteta, zabeležena je u 33%, dok izraz u srpskom više uopšte nije zasnovan na prenosu značenja kod 32% izvorno metaforičnih ili metonimijskih termina, što predstavlja relativno ravnomernu distribuciju dalje „sudbine” polazne metafore i metonimije u odgovarajućoj srpskoj terminologiji. S druge strane, eponimski termini, njih ukupno 16, uglavnom su strukturno i značenjski neprozirni i retko se pojavljuju u srpskoj terminologiji, najčešće bivajući zamenjeni opštijim neeponimskim terminom dobijenim funkcijskom aproksimacijom ili definicionim prevođenjem. Konačno, ikoničnost, sa svega četiri zabeležena primera, veoma je retka u teniskoj terminologiji i po pravilu se zadržava i u srpskom jeziku.

Kad su u pitanju pozajmljivanje i prevođenje izvorne engleske teniske terminologije, pokazalo se da je skoro polovina termina u srpskom jeziku pozajmljena (uz veoma mali broj pseudoanglicizama i sporadičnu pojavu lažnih parova), što je za rezultat dalo nastanak mnogobrojnih, prema kriterijumu obličke realizacije, očiglednih anglicizama, formiranih preoblikovanjem. S druge strane, prema opadajućem redosledu po broju uočenih primera, najčešći prevodni postupci kojim su izvorno engleski termini prevedeni na srpski jezik jesu strukturno prevođenje (kalkiranje), funkcijska aproksimacija, direktno i definiciono prevođenje.

Pozajmljivanjem engleskih termina, njihovom adaptacijom sistemu srpskog jezika, te primenom nabrojanih prevodnih postupaka, neretko kreativnom i na planu prenosa značenja, u poslednjih nekoliko decenija u srpskom jeziku formirana je sada već u velikoj meri ustaljena i standardizovana terminologija vezana za oblast tenisa – sporta koji zaslužen u našoj sredini zauzima jedno od vodećih mesta, te stoga zaslužuje i odgovarajuće razvijen predmetni registar.

Olga Panić Kavgić

TENNIS TERMINOLOGY IN ENGLISH AND SERBIAN: STRUCTURAL, SEMANTIC AND TRANSLATIONAL ASPECTS

Summary

The paper deals with the terminology of tennis, one of the oldest and most popular sports in the world, including both original English terms and their Serbian counterparts obtained either by means of borrowing or translation. Following the introductory theoretical remarks on the general postulates of creating structurally and semantically viable terms, as well as on

sports terminology in Serbian, especially that related to tennis and seen as crucially linked to its English source-counterparts, the paper aims at offering a descriptive analysis and classification of a 950-item parallel world list in English and Serbian, compiled by the author mainly from the corpus collected for *Novi englesko-srpski rečnik sportskih termina* [*New English-Serbian Dictionary of Sports Terms*, Milić–Panić Kavgić, & Kardoš, 2021a].

A brief structural overview of the original word-formation processes involved in creating tennis-related terms in English is followed by a more in-depth discussion of creative examples of metaphor, metonymy, eponymy and iconicity in contemporary English and Serbian tennis terminology. By means of qualitative research methodology, selected expressions such as *bagel*, *Hail Mary*, *SABR* or *I-formation* and their Serbian translation equivalents are analyzed as examples of transferred meaning, eponyms and iconic semiotic constructs, respectively.

The largest section of the paper is devoted to describing, classifying and exemplifying the two most productive mechanisms of adapting foreign English terms to the Serbian language system – borrowing and translation. As expected, borrowing, as the most frequent means of creating tennis-related terms in the target language, accounted for around 55% of all the analyzed items, resulting mostly in transshaped obvious anglicisms, accompanied by a smaller number of pseudoanglicisms created along the way. When it comes to the most frequent procedures employed in the translation of source terms into Serbian, it is structural translation that proved to be the most dominant one, followed by functional approximation, direct translation, and, unsurprisingly, definitional translation as the least convenient way of forming new terminology, in accordance with the principles stated in the introductory section.

Keywords: tennis terminology, English, Serbian, transferred meaning, translation equivalent, translation procedure, borrowing, anglicism, structural translation, functional approximation

IZVORI

30 tennis terms you've probably not heard before. Preuzeto 13. jula 2020, sa <https://www.everywordcounts.co.uk/30-tennis-terms-youve-probably-not-heard/>

Glossary of Tennis Terms – Wikipedia. Preuzeto 20. aprila 2020, sa https://en.wikipedia.org/wiki/Glossary_of_tennis_terms

International Tennis Federation | ITF | ITF. Preuzeto 15. februara 2020, sa <https://www.itftennis.com/en/>

ITF Rules and Regulations. Preuzeto 15. februara 2020, sa <https://www.itftennis.com/en/about-us/governance/rules-and-regulations/>

Official Site of Men's Professional Tennis | ATP Tour | Tennis. Preuzeto 15. februara 2020, sa <https://www.atptour.com/>

- Pravilnici Teniskog saveza Srbije*. Preuzeto 15. februara 2020, sa <https://www.teniskisavez.com/o-nama/dokumenta/>
- Tenis – Vikipedija*. Preuzeto 20. aprila 2020, sa <https://sr.wikipedia.org/sr-el/tenis>
- Teniski savez Srbije*. . Preuzeto 15. februara 2020, sa www.teniskisavez.com
- Tennis – Wikipedia*. Preuzeto 20. aprila 2020, sa <https://en.wikipedia.org/wiki/Tennis>
- The 2020 ATP® Official Rulebook*. Preuzeto 15. februara 2020, sa [file:///C:/Users/Lenovo%20T440s/Downloads/2020-atp-rulebook_03mar20%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Lenovo%20T440s/Downloads/2020-atp-rulebook_03mar20%20(1).pdf)
- The Most Complete Glossary of Tennis Terms*. Preuzeto 13. jula 2020, sa <https://www.tennislifemag.com/the-most-comprehensive-glossary-of-tennis-terms/>
- Women's Tennis Association 2020 Official Rulebook*. Preuzeto 27. aprila 2020, sa <http://wtfiles.wtatennis.com/pdf/publications/2020WTARulebook.pdf>
- WTA Homepage*. Preuzeto 15. februara 2020, sa <https://www.wtatennis.com/>

Napomena:

Sve slike u tekstu ovog rada pronađene su preko pretraživača *Google Images*. Autorka na njih ne polaže prava intelektualne svojine, već ih ovde koristi u okviru prakse takozvane poštene upotrebe u akademskim istraživanjima (eng. *fair use*).

LITERATURA

- Armenulić, R. (1991). *Tenis: sve o tenisu*. Beograd: Sportska knjiga.
- Brown, J. (2011). *Tenis: koraci do uspeha*. Treće izdanje. Beograd: Data status. (Prev. N. Milivojević)
- Bugarski, R. (1996). *Lingvistika u primeni*. Četvrto izdanje. Beograd: Čigoja.
- Cabré, M. T. C. (2003). Theories of terminology: Their description, prescription and analysis. *Terminology*, 9/2, 163–199.
- Dubuc, R. (1997). *Terminology: A Practical Approach*. Montreal: Linguattech Éditeur, Inc.
- Dudaš, A. (2014). Strukturni i sadržinski aspekti adaptacije anglicizama u srpskom jeziku u oblasti bodibildinga (Nepublikovan masterski rad). Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad.
- Gazizova, R. F.,–Kiljdibekova, T. A. (1990). O nekim problemima savremene terminologije srpskohrvatskog jezika. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 18/1, 15–21. (Originalni rad objavljen je ćirilicom.)

- Jonić, Ž. (2012). Teniski termini u engleskom jeziku i njihovo prevođenje na srpski (Nepublikovan masterski rad). Fakultet sporta i fizičkog vaspitanja, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad.
- Kolarić, A. (2010). Terminologija sportskog plesa u engleskom i srpskom jeziku: teorijski i praktični aspekti (Nepublikovan masterski rad). Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad.
- Kövecses, Z. (2002). *Metaphor. A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- L'Homme, M. (2005). Sur la notion de « terme ». *Meta*, 50/4, 1112–1132.
- Milić, M. (2004). Termini igara loptom u engleskom jeziku i njihovi prevodni ekvivalenti u srpskom (Nepublikovan magistarski rad). Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad.
- Milić, M. (2006). *Englesko-srpski rečnik sportskih termina*. Zmaj, Novi Sad.
- Milić, M. (2013a). Stvaranje, standardizacija i kodifikacija sportske terminologije u srpskom jeziku. U: Silaški, N. i Đurović, T. (ured.) (2013). *Aktuelne teme engleskog jezika nauke i struke u Srbiji*. Beograd: Ekonomski fakultet, CID. 77–90.
- Milić, M. (2013b). The influence of English on Serbian sports terminology. *ESP Today – Journal of English for Specific Purposes*, 1/1, 65–79.
- Milić, M. (2015). Creating English-based sports terms in Serbian: Theoretical and practical aspects. *Terminology*, 21/1, 1–22.
- Milić, M.,–Panić Kavgić, O. & Kardoš, A. (2021a, u štamp). *Novi englesko-srpski rečnik sportskih termina*. Novi Sad: Prometej.
- Milić, M.,–Panić Kavgić, O. & Kardoš, A. (2021b, u štampi). *Novi englesko-srpski rečnik sportskih termina: problemi i rešenja*. U: Ristić, S., Lazić Konjik, I. i Ivanović, N. (ured.) (2021). *Leksikografija i leksikologija u svetlu aktuelnih problema. Zbornik naučnih radova*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Mojić, T. (2017). Terminologija vezana za oblast plivanja u engleskom i srpskom jeziku (Nepublikovan masterski rad). Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad.
- Panić Kavgić, O. (2006). Ikoničnost i njena uloga u procesu jezičkih promena. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 49/2, 21–30.
- Panić Kavgić, O. (2015). Terminologija vezana za oblast tenisa na engleskom i srpskom jeziku (Usmeno izlaganje). *Međunarodna konferencija „Jezici i kulture u vremenu i prostoru 5“*. Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad.

- Panić Kavgić, O. (2016a). Leksička kreativnost u nadimcima svetskih teniserica. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 41/1, 269–299.
- Panić Kavgić, O. (2016b). Linguistic creativity at work: Nicknames of women tennis players. In: Vujin, B. and Radin Sabadoš, M. (eds.) (2016). *English Studies Today: Words and Visions. Selected Papers from the Third International Conference English Language and Anglophone Literatures Today (ELALT 3)*. Novi Sad: Faculty of Philosophy. 383–400.
- Panić Kavgić, O. (2018). Terminologija vezana za oblast jezički ispoljene učtivosti na engleskom i srpskom jeziku. *Filolog*, 17, 328–350.
- Panić Kavgić, O. (2020). Metafora, metonimija, eponimija i ikoničnost u teniskoj terminologiji na engleskom i srpskom jeziku (Usmeno izlaganje). *Jedanaesti međunarodni interdisciplinarni simpozijum „Susret kultura“*. Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad.
- Prčić, T. (1998). Prilozi za jednu savremenu teoriju tvorbe reči. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 26, 67–76.
- Prčić, T. (2008). *Semantika i pragmatika reči*. Drugo, dopunjeno izdanje. Novi Sad: Zmaj.
- Prčić, T. (2011). *Engleski u srpskom*. Drugo izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Prčić, T. (2015). Objedinjena kontaktno-kontrastivna lingvistika: principi i primene. U: Gudurić, S. i Stefanović, M. (ured.) (2015). *Jezici i kulture u vremenu i prostoru IV/2. Tematski zbornik*. Novi Sad: Filozofski fakultet. 31–45.
- Room, A. (2010). *Dictionary of Sports and Games Terminology*. Jefferson, NC / London: McFarland & Company.
- Šoškić, Č. (2012). *Tenis bez granica: 1922–2012*. Beograd: Teniski savez Srbije.

Ana Halas Popović*
Filozofski fakultet
Univerzitet u Novom Sadu

UDK: 81'374.2'373.421=111=163.41
811.163.41'373
DOI: 10.19090/gff.2021.1.75-92
Originalni naučni rad

KRITIČKI OSVRT NA DEFINISANJE ZNAČENJA U ENGLESKO-SRPSKOM KONTRASTIVNOM REČNIKU SINONIMA

U ovom radu predstavlja se model definisanja značenja sinonima primenjen prilikom sastavljanja *Englesko-srpskog kontrastivnog rečnika sinonima*, jedinstvenog kod nas, na kome je rad započet na Odseku za anglistiku Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu 2016. godine. Cilj ovog rada je da izloži teorijsko-metodološke postavke pomenutog modela, ali i njegove praktične aspekte uključujući ilustraciju njegovog funkcionisanja u različitim konkretnim slučajevima. Posebna pažnja biće posvećena održanju principa uniformnosti definicija, naročito u retkim primerima u kojima su se javile izvesne poteškoće u primeni datog modela, čiju osnovu čini ovaj princip. Ovi slučajevi ukazali su na činjenicu da univerzalnost primene modela zahteva fleksibilnije definisanje principa uniformnosti definicija tako da on predviđa upotrebu identičnog obrasca u svim definicijama u članku, ali da dozvoljava i opravdane varijacije i modifikacije datog obrasca u meri koja neće ugroziti transparentnost međusobne značenjske povezanosti sinonima u okviru jednog rečničkog članka.

Ključne reči: leksikografija, sinonimi, dvojezični rečnik, specijalizovani rečnik, kontrastivni rečnik, definicije značenja, engleski jezik, srpski jezik.

1. UVODNE NAPOMENE

Ovaj rad se bavi leksikografskim problemima i izazovima vezanim za jednu od etapa u procesu izrade *Englesko-srpskog kontrastivnog rečnika sinonima* (ESKRS), koju je započeo autorski tim od osam članova predvođen prof. dr Tvrtkom Prčićem kao urednikom i idejnim tvorcem celokupnog projekta, i to na Odseku za anglistiku Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu 2016. godine. Reč je o jednotomnom specijalizovanom dvojezičnom kontrastivnom rečniku sinonima. Prikaz teorijskih postavki ovog rečnika uz njegovo detaljno tipološko određenje i karakterizaciju, kao i prikaz principa njegove praktične realizacije, prof. dr Tvrtko Prčić je dao u svom članku iz 2017. godine pod nazivom

---

* ana.halas@ff.uns.ac.rs

Englesko-srpski kontrastivni rečnik sinonima: teorijske i praktične osnove (Prčić, 2017)¹. Sažeto rečeno, glavni cilj ovog rečnika jeste da ponudi savremen i prema korisnicima predusretljiv prikaz englesko-srpske leksičke sinonimije, koji će im pre svega pomoći da se precizno i raznovrsno izražavaju na oba jezika.

ESKRS predstavlja svojim korisnicima englesko-srpsku leksičku sinonimiju tako što svaki njegov članak sadrži jedan sinonimski niz koji počinje glavnom odrednicom na srpskom jeziku praćenom njoj značenjski odgovarajućom glavnom pododrednicom na engleskom jeziku kao vodećim članom skupa pododrednica – engleskih sinonima. Pri tome, definicija svake pododrednice je na srpskom jeziku, a i svaki pojedinačni sinonim je preveden, kao i ilustrativni primer koji pokazuje njegovu upotrebu u kontekstu.² Na osnovu ovoga, sasvim je jasna i opravdana upotreba reči ‘kontrastivni’ u nazivu ovog rečnika, što objašnjava i njegov urednik podvlačeći da rečnik sadrži (Prčić, 2017: 270–271): „prvo, međusobno kontrastiranje engleskih sinonima; drugo, međusobno kontrastiranje srpskih sinonima; i treće, međusobno kontrastiranje engleskih i srpskih reči, da bi se postigli kontekstualno što adekvatniji srpski prevodi engleskih sinonima”.

Kako navodi Prčić (2017: 276), izrada ovog rečnika obuhvata sedam koraka, odnosno etapa. Ona o kojoj se govori u ovom radu jeste treća po redu i nastupa nakon utvrđivanja leksičkih polja, odnosno sinonimskih nizova, određivanja glavne odrednice kao i glavne pododrednice i njenih pododrednica, a tiče se definisanja značenja sinonima u okviru jednog niza. Ova etapa uključuje, najpre, utvrđivanje ključnih značenjskih komponenti svih članova niza s težištem na onim specifičnim za svaki sinonim po kojima se on razlikuje od glavne pododrednice. Potom sledi formulisanje definicija značenja u kojima će značenjske sličnosti, ali prvenstveno pomenute značenjske razlike sinonima u odnosu na glavnu pododrednicu biti jasno istaknute i objašnjene.

Cilj ovog rada je da predstavi model definisanja značenja sinonima primenjen u ovom rečniku uključujući njegove teorijsko-metodološke postavke, ali i praktičnu primenu, i to u različitim primerima, s posebnim osvrtom na slučajeve u kojima su se javile poteškoće u primeni pomenutog modela, čije je prevazilaženje zahtevalo izvesnu modifikaciju prvobitno utvrđenih principa formulacije definicija.

---

¹ Detaljnije o teorijsko-metodološkim i praktičnim aspektima i drugih rečnika različitih tipova potrebnih srpskoj leksikografiji u Prčić 2018.

² U cilju ilustrovanja navedenih karakteristika rečnika, jedan članak sa svim predviđenim elementima prikazan je u celosti u dodatku radu.

2. TEORIJSKO-METODOLOŠKE POSTAVKE MODELA DEFINISANJA ZNAČENJA SINONIMA U ESKRS-U

Principi modela definisanja³ značenja sinonima⁴ proizašli su iz određenih teorijskih postavki samog rečnika, te će i one, stoga, ovde biti sažeto i jezgrovito predstavljene.

Svaki članak u ovom rečniku predstavlja jedno semantičko, odnosno leksičko polje koje okuplja reči srodnog značenja. Semantičko polje obuhvata apstraktnu značenjsku dimenziju u vanjezičkoj stvarnosti i predstavlja segment celokupnog semantičkog prostora koji se na različite načine deli u različitim jezicima, dok je leksičko polje konkretna realizacija semantičkog polja (Prčić, 2016: 138). Tako su reči u jednom leksičkom polju međusobno povezane zajedničkim opštim, osnovnim značenjem koje iskazuju na sebi svojstvene, različite načine, što ukazuje na to da je takvo leksičko polje zasnovano na smisaonom odnosu sinonimije.

Murphy (2010: 109) definiše sinonimiju⁵ kao odnos koji se uspostavlja između reči koje imaju isto ili približno isto značenje, kakve su, na primer, u engleskom *conclude* i *deduce* ili u srpskom *debeo* i *punačak*. Međutim, u literaturi postoje uža i šira shvatanja sinonimije. Najuže shvatanje ovog leksičkog fenomena očituje se u apsolutnoj sinonimiji, koja, kako navodi Lyons (1977: 148), postoji samo u slučaju kada su sva značenja dve reči identična tako da su one potpuno međuzamenljive u svakom datom kontekstu, ali je sasvim jasno da je takav slučaj izuzetno redak u jeziku.

Prema definiciji i klasifikaciji sinonimije koju daje Cruse (1991: 268), šire shvatanje ovog pojma odslikava približna sinonimija. Reč je o sinonimima čije je značenje relativno blisko ili slično, što potvrđuje i Stanojević (2009: 194). Stoga se zamenom približnih sinonima u jednoj propoziciji njena istinitost menja, što pokazuje i Rasulić (2016: 136) primerom sa sinonimima *pretty* i *handsome* u kome *She is pretty* ne implicira nužno *She is handsome* i obrnuto, te je, kako ova autorka

---

³ Detaljnije o formulaciji definicija u leksikografskoj praksi uopšte u Zgusta 1971; Stock 1986; Solomonick 1996; Landau 2001; Jackson 2002; Rundell 2006; Šipka 2006; Atkins i Rundell 2008; Svensen 2009; Gefen i Kernerman 2010; Lew i Dziemianko 2012.

⁴ Više o sinonimiji u dvojezičnoj leksikografiji u Bogaards 1994.

⁵ Detaljnije o upotrebi termina sinonimija uopšte, ali i u lingvistici, a posebno leksikografiji u Dolezal 2013; Murphy 2013.

navodi, moguće postaviti propoziciju sa prvim od dva data sinonima i istovremeno je negirati uz uvođenje drugog sinonima, i to bez kontradiktornosti, kao u sledećem primeru: *She is not pretty, but in her own way she is handsome.*

Upravo je na približnoj sinonimiji zasnovan ESKRS, što je opravdano zaključkom da ovakvo šire shvatanje pojma sinonimije omogućava formiranje nizova sinonima sa većim brojem članova, a time i iscrpniji prikaz mogućih sinonima jedne reči.⁶ Tako, na primer, sinonimski niz za odrednicu *plakati*, odnosno njenu glavnu pododrednicu *cry*, čine sledeći članovi: *cry, sob, weep, whimper, snivel, whine*. Glavni član niza *cry* je nosilac opšteg zajedničkog značenja 'liti suze', dok njegovi navedeni sinonimi imaju specifičnije značenje koje se ogleda u određenom načinu plakanja te, na primer, *sob* znači 'plakati tako da ispuštamo glasan zvuk i kratko i oštro uzdišemo ili govorimo nešto' ili *whine* 'plakati tako da ispuštamo otegnut i piskav glas zbog toga što osećamo bol ili smo tužni'. Jasno je da *sob* i *whine* impliciraju opšte značenje glagola *cry*, ali ovaj glavni član niza ne implicira nužno značenja pomenuta dva sinonima, što onemogućava njihovu međuzamenljivost, a to je i pokazano sledećim rečenicama koje ilustruju primenu testa zamenljivosti:

- 1) *The child is crying, but he isn't sobbing.*
- 2) *The child is crying, but he isn't whining.*

S obzirom na to da je moguće postaviti propoziciju sa glagolom *cry* i istovremeno je negirati bez kontradiktornosti uz zamenu pomenutog glagola glagolom *sob* ili *whine*, dokazano je da ovi sinonimi ne ispunjavaju uslov međuzamenljivosti tako da predstavljaju slučaj približne sinonimije.

Dakle, članci u ovom rečniku sadrže sinonime čije je značenje relativno slično značenju glavnog sinonima, što znači da se od njega mogu razlikovati u različitim stepenima i na različite načine, i to najčešće prema asocijaciji, dodatnoj implikaciji ili kolokaciji. Uzevši u obzir ovakav odnos sinonima prema glavnom članu, jasno je da je prilikom definisanja značenja svakog pojedinačnog člana niza neophodno najpre utvrditi njegovu specifičnu značenjsku komponentu po kojoj se razlikuje kako od početnog, osnovnog člana tako i od ostalih sinonima u datom nizu, a potom tu značenjsku specifičnost, odnosno razliku jasno istaći u definiciji. Adamska-Sałaciak (2013: 330) takođe ističe da kada korisnik pravi odabir među

---

⁶ Detaljnije o teorijskoj zasnovanosti leksikografske prakse u rečnicima sinonima u Halas Popović 2018.

ponuđenim sinonimima, važnu ulogu ne igraju samo njihove međusobne sličnosti već, prvenstveno, njihove međusobne razlike.

Primetna je i jasna struktura sinonimskog niza u ovom rečniku, koja počinje najopštijim članom, dok ostali članovi iskazuju srodno, ali specifičnije značenje u odnosu na glavni, početni član niza, razlikujući se od njega dodatnom implikacijom, asocijacijom, tipičnim kolokatima, itd. Prema terminologiji koju koriste Pisárčiková i Benko (1996: 690), početni član se može nazvati i korenskim ili dominantnim članom, koji na najopštiji način izražava značenje zajedničko za sve članove datog niza. Stoga se početni član niza može smatrati i nadređenim članom, hiperonimom koji uključuje sebi podređene članove niza ili kohiponime, odnosno nosioce specifičnijih značenja. Prčić (2017: 272) ovakav dvojni odnos zasnovan na sinonimiji s jedne, i hiponimiji, s druge strane, naziva hiposinonimijom, opisujući ga kao hibridni. Ovakva struktura sinonimskog niza ukazuje na razlike među specifičnim kohiponimima, odnosno članovima niza, ali i jasno ističe njihovu međusobnu povezanost zajedničkim opštim značenjem čiji je nosilac hipersinonim, odnosno početni član niza. Stoga, kako bi definicije značenja bile u potpunosti u skladu sa opštim odlikama i principima sastavljanja ovog rečnika, one moraju odslikati i sličnost koja povezuje sinonime predstavljene u jednom članku.

Prema uputstvu koje je idejni tvorac projekta namenio sastavljačima rečnika, potrebno je formulisati „jezgrovitu i informativnu definiciju značenja svakog sinonima, u kontrastu prema značenju osnovne reči kojom svaka definicija treba da počne” (Prčić, 2017: 283). Dakle, model definisanja značenja sinonima primenjen u datom rečniku zasniva se na opštem principu objašnjenja značenja svakog pojedinačnog sinonima u odnosu na značenje osnovnog, glavnog člana niza. Iz prethodnog citata naslućuje se i princip uniformnosti formulacije definicija s obzirom na postavku prema kojoj svaka definicija mora početi na isti način, odnosno osnovnom rečju, tj. glavnom odrednicom. Međutim, princip uniformnosti primenjenog modela ne ogleda se samo u identičnoj prvoj reči svake definicije u okviru jednog niza, već podrazumeva i njihovo dalje izvođenje po istom obrascu, i to najčešće postmodifikacijom u obliku sintagme ili klauze konstruisane po identičnoj opštoj formuli (npr. koji/a/e je..., zbog toga što..., tako da..., itd.). Ovakvim načinom formulisanja definicija povezanost sinonima sa osnovnim članom postaje potpuno transparentna, ali istovremeno se postiže i to da njihove razlike u značenju prema hipersinonimu budu takođe jasno istaknute.

3. MODEL DEFINISANJA ZNAČENJA SINONIMA U ESKRS-U U PRAKSI

Primena predstavljenog modela definisanja biće prikazana sledećim primerom:

prljav, od prašine, blata, itd., *pridev*

dirty⁷

dusty: prljav tako da je prekriven prašinom

filthy: prljav tako da izaziva gađenje

muddy: prljav tako da je prekriven blatom

soiled: FORMALNO prljav naročito tako da je prekriven izmetom

grubby: NEFORMALNO prljav tako da nije opran

stained: prljav tako da je prekriven flekama

messy: NEFORMALNO prljav tako da je prekriven nečim vlažnim i lepljivim

unwashed: FORMALNO prljav tako da nije opran

grimy: prljav tako da je prekriven slojem prašine, blata ili nečeg masnog

Kao što se u ovom članku vidi, definicija svakog od navedenih sinonima počinje glavnom odrednicom ‘prljav’. Pri tome, sinonimi se od osnovnog člana razlikuju po načinu na koji je dato svojstvo ispoljeno. Stoga obrazac za formulaciju definicija u ovom članku sačinjava pomenuta osnovna reč postmodifikovana klauzom koja u svim navedenim slučajevima počinje identičnom formulacijom ‘tako da je/nije ...’, iza koje sledi objašnjenje specifičnih značenjskih komponenti svakog člana niza po kojima se on razlikuje od hipersinonima.

---

⁷ Glavna pododrednica se, kao semantički neutralna i neobeležena reč, ne definiše jer se podrazumeva da je njeno značenje poznato korisnicima.

Sličan primer predstavlja i članak za pridev *konfuzan* (glavna pododrednica *confused*), u kome se članovi niza razlikuju od osnovne reči po uzroku nastanka datog svojstva, te je zajednički obrazac definicija konstruisan po formuli ‘konfuzan zato što...’, iza koje sledi objašnjenje specifičnog značenja svakog od sinonima:

konfuzan, (misli, opis, situacija) nelogičan, haotičan, *pridev*

confused

discursive: FORMALNO (o stilu pisanja ili govora) konfuzan zato što nema jasnu strukturu i bez reda i pravilnosti prelazi s jedne ideje na drugu

disjointed: (o različitim stvarima ili delovima nečega) konfuzan zato što nije logično i jasno povezan sa ostalim delovima ili elementima

rambling: (o govoru ili napisanom tekstu) konfuzan zato što je previše dug i nema logičnu, jasnu organizaciju i svrhu

incoherent: (o ideji ili sistemu) konfuzan zato što nije logičan ili valjano organizovan

woolly: (o ljudima ili njihovim idejama ili tvrdnjama) konfuzan zato što nije jasno iskazan ili definisan

jumbled: (o rečima ili mislima) konfuzan zato što nema jasan redosled

Primetno je u ovom slučaju i označavanje tipičnih kolokata ispred definicije u obliku zagradama, što predstavlja dopunu definiciji s funkcijom povećanja njene eksplanatorne moći. Ovo leksikografsko rešenje upotrebljeno je u slučajevima kada, radi očuvanja uniformnosti definicija, u njihov tekst nije moguće uključiti ovaj važni podatak koji doprinosi jasnoći objašnjenja značenja sinonima.

U članku za pridev *dirty* uočavaju se i dva slučaja sa identičnim definicijama značenja – *grubby* i *unwashed*. To je primer sinonima čija su značenja slična u vrlo visokom stepenu, što se očituje u identičnim formulacijama njihovih definicija. Ipak, izvesna razlika postoji i to, u ovom slučaju, u stilskom asocijativnom obeležju tako da se ova dva prideva upotrebljavaju u različitim interpersonalnim registrima, i to *grubby* u neformalnom, a *unwashed* u formalnom. Ovakve razlike se ne mogu izraziti u samim definicijama skovanim prema objašnjenom modelu, pa se, u cilju neophodnog uspostavljanja što tananijih distinkcija među sinonimima, mora posegnuti za pomoćnim leksikografskim

sredstvom, što je u ovom slučaju oznaka asocijacije FORMALNO/NEFORMALNO, koja prethodi tekstu definicije.

Prethodno navedeni primeri ilustrovali su slučajeve u kojima je primena predstavljenog modela definisanja značenja bila moguća bez narušavanja ijednog od principa na kojima je zasnovan. Međutim, tokom rada na ovom rečniku pojavili su se i slučajevi u kojima je formulisanje diferencijalnih definicija uz poštovanje svih postavljenih principa datog modela, a posebno principa uniformnosti, bio pravi leksikografski izazov, koji je postavio zadatak rešavanja različitih problema o kojima će biti reči u daljem tekstu rada.

3.1. Problemi u primeni predstavljenog modela definisanja značenja sinonima

Problemi u primeni predstavljenog modela definisanja značenja sinonima očituju se u retkim slučajevima u kojima je postizanje pune eksplanatorne moći definicije zahtevalo izvesno odstupanje od postavljenih principa modela, odnosno njihovu modifikaciju u izvesnoj meri.

Prvi slučaj modifikacije utvrđenih principa modela javio se prilikom formulacija definicija u pojedinim člancima čija je glavna odrednica imenica, kao što je i prikazano sledećim primerom:

pukotina, uska šupljina u nečemu, *imenica*

crack

fissure: duga i duboka pukotina u steni ili zemlji

crevice: uska pukotina u steni ili zidu

cleft: prirodna pukotina u zemlji, steni ili delu tela

chink: uska pukotina u nečemu što kroz nju prima svetlost

fault: duga pukotina u naslagama stena zemljine kore

Jedan od prethodno navedenih principa primenjenog modela definisanja odnosi se na to da svaka definicija u članku mora početi osnovnom rečju u cilju postizanja uniformnosti definicija. Međutim, u primerima kakav je prethodno prikazani, neophodna je atributska premodifikacija osnovne reči jer je upravo ona nosilac značenjske komponente koja igra važnu ulogu u uspostavljanju distinkcije

između samih navedenih sinonima, kao i između njih i hipersinonima. Neki od njih se upravo razlikuju po tome što označavaju usku, dugu ili duboku pukotinu. Stoga, u cilju međusobne diferencijacije sinonima ovu je komponentu važno navesti u definiciji, te, u ovakvim slučajevima, utvrđeni obrazac definicija uključuje ne samo postmodifikaciju već i premodifikaciju osnovne reči.

Trebalo bi primetiti da je u ovakvim slučajevima reč o izvesnoj modifikaciji postavljenog modela definicija, ali svakako ne i o njegovom potpunom napuštanju. Naime, u slučajevima prethodno opisanog tipa, sve definicije u članku zasnovane su na istom zajedničkom opštem obrascu, što je i predviđeno zdatim modelom, koji je modifikovan tako da ga čini osnovna reč s atributskom premodifikacijom i postmodifikacijom u vidu predložko-padežne konstrukcije sa zajedničkom formulom u + zamenica/imenica u lokativu.

Izraženije odstupanje od datog modela uočljivo je u okviru članaka za duže sinonimske nizove. Ovakvi nizovi jasno ukazuju na činjenicu da je ESKRS zasnovan na približnoj sinonimiji, te se sinonimima smatraju i reči sa relativno bliskim značenjima, odnosno one koje se od osnovnog člana, ali i međusobno, razlikuju u različitom stepenu i na različite načine. Stoga, u takvom nizu, upotreba identičnog zajedničkog obrasca za formulaciju definicija svih sinonima predstavlja leksikografski izazov, a neretko i problem čije rešavanje takođe zahteva modifikovanje zdatog modela definisanja na određeni način. Pomenuti problem se svodi na opažanje da u dužim sinonimskim nizovima postmodifikacija osnovne reči najčešće ne može pratiti potpuno isti obrazac u svim definicijama, kao što je to bio slučaj u prethodno prikazanim primerima. Jedan od takvih bogatih sinonimskih nizova jeste i onaj obuhvaćen člankom za glavnu odrednicu *jesti*:

jesti, unositi hranu, *glagol*

eat

have: jesti nešto

swallow: jesti nešto tako da učinimo da to prođe kroz naše grlo i spusti se u stomak

consume: FORMALNO jesti nešto

finish: jesti nešto tako da ništa od toga ne ostane

ingest: jesti nešto tako da to progutamo i unesemo u naše telo

devour: FORMALNO jesti nešto tako da za vrlo kratko vreme od toga ništa ne ostane, najčešće zbog toga što smo veoma gladni

taste: jesti ili piti naročito nešto što uobičajeno ne jedemo ili ne pijemo

wolf: NEFORMALNO jesti nešto tako da to činimo brzo pri svakom zalogaju stavljajući u usta veliku količinu toga

stuff: NEFORMALNO jesti nešto tako da unosimo veliku ili preveliku količinu toga

tuck in/tuck into sth: BRITANSKI, U GOVORU jesti nešto najčešće tako da unosimo veliku količinu toga i to brzo i s uživanjem

U ovom nizu najveći broj sinonima razlikuje se od osnovnog člana po načinu realizovanja date radnje, te obrazac po kome su skovane njihove definicije značenja čini osnovna reč *jesti* praćena neodređenom zamenicom u akuzativu 'nešto' kao objektom i klauzom koja počinje konstrukcijom 'tako da ...', koja objašnjava specifičan način realizacije date radnje koji označavaju sinonimi *swallow, finish, ingest, devour, wolf, stuff, tuck in/tuck into sth*.

Slučaj glagola *devour* zahtevao je modifikovanje zadatog obrasca. Naime, kako bi definicija njegovog značenja bila potpuna, odnosno obuhvatila sve ključne značenjske komponente, neophodno je bilo modifikovati pomenuti obrazac dodavanjem i klauze sa konstrukcijom 'zbog toga što...', kojom se objašnjava uzrok realizacije date radnje.

Ipak, među sinonimima prikazanog niza nalaze se i oni čiji opis značenja nije bilo moguće formulisati prema primarno predviđenom obrascu sa postmodifikacijom 'tako da...' zbog toga što se od osnovnog člana niza ne razlikuju po načinu realizacije radnje već prema drugoj komponenti značenja. Na primer, glagol *taste* se od osnovnog člana niza razlikuje po objektu, te je, da bi se uspostavila odgovarajuća distinkcija između ovog i osnovnog, ali i ostalih članova niza, neophodno tu komponentu istaći u definiciji. Stoga obrazac definicije u ovom slučaju sadrži postmodifikaciju objekta koja je iskazana konstrukcijom 'što uobičajeno ne jedemo ili ne pijemo', ali ne i postmodifikaciju koja se odnosi na način realizacije radnje.

Odstupanje od najčešće upotrebljenog obrasca u ovom nizu primećujemo i u definicijama za glagole *have* i *consume* koje sadrže samo osnovnu reč praćenu

neodređenom zamenicom u akuzativu kao objektom ('nešto'), jer su ovo dva glagola šireg značenja koje ne sadrži druge specifične komponente po kojima se oni razlikuju od osnovne reči, izuzev činjenice da glagol *consume* ima specifično asocijativno značenje, što je i pokazano oznakom ispred samog teksta definicije.

Može se zaključiti da u prethodnom primeru postoji primarni obrazac zajednički za većinu članova niza, koji je pak modifikovan na različite načine u nekoliko primera. U slučajevima glagola *have* i *consume*, modifikacija primarnog obrasca svodi se na njegovu krnju formu (osnovna reč + neodređena zamenica u akuzativu). Drugi vid modifikacije, u slučaju glagola *taste*, svodi se na promenu postmodifikacije koja se u ovom slučaju ne vezuje za osnovnu reč, već za njen objekat. Treći slučaj konstatovan u primeru sa glagolom *devour* podrazumeva dodavanje klauze sa konstrukcijom 'zbog toga što...' primarnom obrascu. Ipak, sve definicije u ovom članku dele isto jezgro obrasca definisanja koje čini konstrukcija osnovna reč + neodređena zamenica u akuzativu.

Još jedan primer dužeg sinonimskog niza koji zahteva različite vidove modifikacije postavljenog modela definisanja jeste članak za imenicu *criticism*:

kritika, negativan stav prema nekome ili nečemu, *imenica*

criticism

attack: oštra kritika nekoga ili nečega koja je iskazana u govoru ili pisanju

disapproval: kritika ideje, postupka, nečijeg ponašanja i sl. zbog toga što je loše, neodgovarajuće ili će imati negativan efekat

condemnation: FORMALNO oštra kritika nekoga ili nečega, najčešće zbog toga što je nemoralno

denunciation: FORMALNO oštra kritika nekoga ili nečega koja je iskazana u javnosti

censure: FORMALNO oštra kritika nekoga ili nečega koja je iskazana zvanično od strane suda, vlade ili druge institucije

assault: oštra kritika nekoga ili nečega koja je iskazana u govoru ili pisanju s ciljem nanošenja štete najčešće nečijoj reputaciji

rap: AMERIČKI, NEFORMALNO nepravedna kritika nekoga ili nečega

quibble: blaga kritika nekoga ili nečega koja je iskazana na račun nekog nevažnog detalja

flak: NEFORMALNO oštra kritika nekoga ili nečega koja je iskazana od nekoliko različitih strana s ciljem narušavanja ili uništenja te osobe ili toga

Najzastupljeniji obrazac upotrebljen je u osnovi definicija onih sinonima koji se od osnovnog člana razlikuju po načinu realizacije date pojave (*attack*, *denunciation*, *censure*, *quibble*), a čini ga osnovna reč sa atributskom premodifikacijom praćena neodređenom zamenicom u genitivu ‘nekoga ili nečega’ i postmodifikacijom u vidu klauze sa konstrukcijom ‘koja je iskazana ...’. Međutim, sinonimi *disapproval* i *condemnation* se od osnovnog člana razlikuju po uzroku nastanka kritike, te je osnovna reč sa opcionom atributskom premodifikacijom i takođe praćena imenicom ili neodređenom zamenicom u genitivu postmodifikovana klauzom sa drugačijom konstrukcijom – ‘zbog toga što...’. Neki od sinonima se od glavnog člana razlikuju ne samo po načinu realizacije date pojave već i njenom cilju, kakav je slučaj sa sinonimima *assault* i *flak*, te je osnovna reč s atributskom premodifikacijom i praćena neodređenom zamenicom u genitivu postmodifikovana ne samo klauzom sa konstrukcijom ‘koja je iskazana ...’ već i predložko-padežnom konstrukcijom ‘s ciljem...’, koja uvodi komponentu cilja date pojave.

Dakle, i u ovom primeru uočena je neophodnost modifikovanja utvrđenog modela definisanja usled razlikovanja sinonima od osnovnog člana na nekoliko načina tako da članak nije zasnovan na jednom već na tri obrasca formulacije definicija. Ipak, trebalo bi uočiti da sva tri objašnjena obrasca sadrže istu osnovu koja obuhvata atributsku premodifikaciju osnovne reči praćene imenicom ili neodređenom zamenicom u genitivu. Među navedenim sinonimima je i imenica *rap*, čija je definicija utemeljena isključivo na ovoj zajedničkoj opštoj osnovi svih definicija u članku, jer njeno značenje ne uključuje dodatne specifične komponente po kojima se razlikuje od značenja osnovnog člana niza.

4. ZAKLJUČAK

U ovom radu je predstavljen model definisanja značenja primenjen prilikom izrade *Englesko-srpskog kontrastivnog rečnika sinonima*. Principi funkcionisanja ovog modela proistekli su iz opštih teorijskih osnova datog rečnika.

Prvi princip modela odnosi se na formulisanje diferencijalnih definicija čiji je zadatak jasno isticanje značenjskih razlika sinonima prema osnovnom članu niza.

Pri tome, sinonimi se mogu razlikovati od osnovnog člana niza na različite načine i u različitom stepenu, što je direktna posledica činjenice da je rečnik zasnovan na približnoj sinonimiji kao širem shvatanju ovog leksičkog fenomena.

Drugi princip modela zahteva istovremeno isticanje povezanosti svih sinonima u jednom nizu sa osnovnim članom, koja je naglašena specifičnom strukturom niza zasnovanom na hiposinonimiji.

Prethodno objašnjeni principi slivaju se u treći, koji se može odrediti kao princip uniformnosti, a on se ogleda u tome što bi sve definicije u jednom članku trebalo da budu formulisane po istom zajedničkom obrascu koji uključuje osnovnu reč niza i njenu postmodifikaciju u obliku sintagme ili klauze konstruisane po identičnoj opštoj formuli (npr. koji/a/e je..., zbog toga što..., tako da..., itd.). Ovim principom nastoji se obezbediti transparentnost kako značenjskih sličnosti sinonima sa hipersinonimom tako i razlika. Njihove specifične značenjske komponente postaju prominentnije kao, matematičkim jezikom rečeno, promenljive u okviru zajedničke opšte formule.

Funkcionisanje ustanovljenog modela potvrđeno je ilustracijama njegove konkretne primene u praksi. Međutim, praktična primena modela je takođe ukazala na retke slučajeve u kojima je postizanje pune eksplanatorne moći definicija zahtevalo izvesno odstupanje od ovog modela i fleksibilniji pristup postavljenom principu potpune uniformnosti definicija.

Prvi vid odstupanja od utvrđenog modela ogleda se u modifikovanju opšteg obrasca za formulisanje definicija uvođenjem premodifikacije osnovne reči u slučajevima u kojima je to neophodno kako bi se istakla značenjska komponenta koja igra važnu ulogu u diferencijaciji datih sinonima. Ipak, u ovakvim slučajevima, princip uniformnosti definicija nije prekršen, jer je modifikovani obrazac primenjen u istoj formi u svim definicijama u članku.

Drugi i izraženiji oblik odstupanja od utvrđenog modela nalazi se u dužim sinonimskim nizovima, a ogleda se u variranju postmodifikacije osnovne reči koja ne može pratiti identičan obrazac u svim definicijama u članku. Utvrđeno je nekoliko načina variranja postmodifikacije u formi klauze: potpuno gubljenje postmodifikacione klauze, dodavanje još jedne postmodifikacione klauze već postojećoj, uvođenje postmodifikacione klauze formulisane po drugačijoj formuli (npr. tako da se ne odnosi na način izvođenja date radnje već njen uzrok i sl.), te postmodifikovanje objekta osnovne reči umesto nje same. Dakle, u dužim sinonimskim nizovima princip potpune uniformnosti najčešće nije održiv, jer, kako je prethodno pokazano, sve definicije u jednom članku ne mogu biti formulisane po

jedinstvenom, apsolutno identičnom obrascu. Poštovanje potpune uniformnosti definicija otežava činjenica da je rečnik zasnovan na približnoj sinonimiji, koja dozvoljava uključivanje širokog spektra sinonima u jedan niz, a koji se od osnovnog člana mogu razlikovati na različite načine i u različitom stepenu. Ipak, iako nije potpuna, i u prethodno pomenutim slučajevima uniformnost definicija je prisutna u izvesnom stepenu, jer svi upotrebljeni obrasci imaju identično formulisanu najužu osnovu tako da je međusobna povezanost sinonima zajedničkim opštim značenjem jasno prepoznatljiva.

Stoga je primena datog modela definisanja u širokom spektru slučajeva zahtevala izmenu prvobitne formulacije principa uniformnosti definicija u smislu njegovog fleksibilnijeg razumevanja tako da je zasnovan na upotrebi identičnog obrasca u svim definicijama u članku, ali da dozvoljava i opravdane i neophodne varijacije i modifikacije datog obrasca pod uslovom da je uniformnost definicija zadržana u meri koja će obezbediti transparentnost značenjske povezanosti sinonima sa hipersinonimom.

Ana Halas Popović

A CRITICAL ASSESSMENT OF SENSE DEFINING
IN ENGLISH-SERBIAN CONTRASTIVE DICTIONARY OF SYNONYMS

Summary

This paper sets forth a sense defining model applied in *English-Serbian Contrastive Dictionary of Synonyms* whose compilation was started at the Department of English Studies, Faculty of Philosophy in Novi Sad in 2016. The aim of the paper is to explain theoretical and methodological principles of the applied sense defining model as well as its practical aspects emphasizing the cases in which the application of the model has faced certain challenges.

One of the main principles of the model is uniformity of definitions within an entry, which means that they should be formulated according to the same common pattern including the head of the synonym set and its postmodification in the form of a phrase or a clause. Each of these clauses should follow the same common formula of formulation.

However, in rare cases, attaining full explanatory power of definitions has required modifications of the given principle and the model to a certain extent. The first modification of the established pattern for the formulation of definitions involves the premodification of the head, which is required in certain cases in order to point out the sense component significant for mutual differentiation of synonyms within the given entry. However, the

principle of uniformity is still obeyed in these instances since the pattern is modified in the same way in all definitions in an entry.

The other deviation of the set defining model is identified in extensive synonym sets and reflected in variations of the postmodification of the head. There have been identified several types of these variations: the loss of the postmodifying clause, the addition of another postmodifying clause to the already existing one, the introducing of a postmodifying clause formulated according to a different formula and the postmodifying of its object rather than the head itself.

Although the uniformity of definitions within an entry is not complete in the aforementioned cases, it exists to a certain extent due to the fact that all the patterns used within an entry still have the same innermost core so that mutual relatedness of synonyms in a set based on their common basic meaning is clearly recognizable.

Keywords: lexicography, synonyms, bilingual dictionary, contrastive dictionary, sense definitions, English, Serbian.

LITERATURA

- Adamska-Sałaciak, A. (2013). Equivalence, Synonymy, and Sameness of Meaning in a Bilingual Dictionary. *International Journal of Lexicography*, 26/3, 329–345.
- Atkins, B.T.S. & Rundell, M. (2008). *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- Bogaards, P. (1994). Synonymy and Bilingual Lexicography. In: Martin, W.–Meijs, W.–Moerland, M.–Ten Pas, E.–Van Sterkenburg, P. & Vossen, P. (Eds.) (1994). *Proceedings of the 6th EURALEX International Congress, Amsterdam, the Netherlands, August-September 30–3, 1994*. Amsterdam: EURALEX. 612–618.
- Cruse, D.A. (1991). *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dolezal, F. (2013). Synonymy and Sameness of Meaning: an Introductory Note. *International Journal of Lexicography*, 26/3, 255–259.
- Gefen, R. & Kernerman, A. (2010). Defining Dictionary Definitions for EFL Dictionaries. In: Dykstra, A. & Schoonheim T. (Eds.) (2010). *Proceedings of the 14th EURALEX International Congress, Leeuwarden, the Netherlands, July 6–10, 2010*. Leeuwarden: Fryske Akademy. 1327–1332.
- Halas Popović, A. (2018). The Theory behind the Practices of Treating Synonyms in English-Language Dictionaries: a Critical Assessment. *Annual Review of the Faculty of Philosophy*, 43/1, 83–100.
- Jackson, H. (2002). *Lexicography. An Introduction*. London: Routledge.

- Landau, S. I. (2001). *Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography*. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lew, R. & Dziemianko, A. (2012). Single-Clause When-Definitions: Take Three. In: Vatvedt Fjeld, R. & Torjusen, J.M. (Eds.) (2012). *Proceedings of the 15th EURALEX International Congress, Oslo, Norway, August, 7–11, 2012*. Oslo: Department of Linguistics and Scandinavian Studies, University of Oslo. 997–1002.
- Lyons, J. (1977). *Semantics*. Volume I. Cambridge: Cambridge University Press.
- Murphy, M. L. (2010). *Lexical Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Murphy, M. L. (2013). What We Talk about when We Talk about Synonyms (and What It Can Tell Us about Thesauruses). *International Journal of Lexicography*, 26/3, 279–304.
- Pisárčiková, M. & Benko, V. (1996). Slovak Synonym Dictionary. In: Gellerstam, M.–Järborg, J.–Malmgren, S.G.–Norén, K.–Rogström, L. & Røjder Pappmehl, C. (Eds.) (1996). *Papers Submitted to the Seventh EURALEX International Congress on Lexicography, EURALEX '96, Göteborg, Sweden, August 13–18, 1996, Vol. 2*. Göteborg: Göteborg University, Department of Swedish. 689–696.
- Prčić, T. (2016). *Semantika i pragmatika reči*. Treće elektronsko izdanje. Preuzeto sa <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2016/978-86-6065-356-9>
- Prčić, T. (2017). *Englesko-srpski kontrastivni rečnik sinonima: teorijske i praktične osnove*. U: Gudurić, S. i Radić-Bojanić, B. (ured.). (2017). *Jezički i kulture u vremenu i prostoru VI*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu. 269–287.
- Prčić, T. (2018). *Ka savremenim srpskim rečnicima*. Novi Sad: Filozofski fakultet. Preuzeto sa <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2018/978-86-6065-454-2>
- Rasulić, K. (2016). *Exploring Semantic Relations*. Belgrade: Faculty of Philology.
- Rundell, M. (2006). More than one Way to Skin a Cat: Why Full-Sentence Definitions Have not Been Universally Adopted. In: Corino, E.–Marello, C. & Onesti, C. (Eds.) (2006). *Proceedings of the 12th EURALEX International Congress, Torino, Italy, September 6–9, 2006*. Torino: Edizioni dell’Orso. 323–337.
- Stanojević, M. (2009). Cognitive synonymy: a general overview. *Facta Universitatis. Series: Linguistics and Literature*, 7/2, 193–200.
- Solomonick, A. (1996). Towards a Comprehensive Theory of Lexicographic Definitions. In: Gellerstam, M.–Järborg, J.–Malmgren, S.–Norén, K.–Rogström, L. & Røjder Pappmehl, C. (Eds.) (1996). *Proceedings of the 7th*

EURALEX International Congress, Göteborg, Sweden. Göteborg: Novum Grafiska AB. 481–488.

Stock, P. (1986). The Structure and Function of Definitions. In: Snell-Hornby, M. (Ed.) (1986). *Proceedings of the 2nd EURALEX International Congress, Zürich, Switzerland, September 9–14, 1986.* Tübingen: A. Francke Verlag. 81–89.

Svensén, B. (2009). *A Handbook of Lexicography. The Theory and Practice of Dictionary-Making.* Cambridge: Cambridge University Press.

Šipka, D. (2006). *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina.* Novi Sad: Matica srpska.

Zgusta, L. (1971). *Manual of Lexicography.* The Hague, Paris: Mouton.

DODATAK

Prikaz jednog celokupnog članka u *Englesko-srpsko kontrastivnom rečniku sinonima*:

piti, unositi tečnost, *glagol*

drink

I prefer to drink green tea cold and in a glass. = *Više volim da pijem zeleni čaj hladan i iz čaše.*

sip: piti tako da uzimamo male gutljaje; = *pijuckati*

She sipped **at** her coffee enjoying the view. = *Pijuckala je svoju kafu uživajući u pogledu.*

suck: piti tako da uvlačimo tečnost usnama; = *srkati*

She is always sucking juice through a straw. = *Ona uvek srče sok na slamku.*

drain: piti tako da ispraznimo čašu ili šolju; = *iskapiti*

He entered the bar, ordered a glass of beer and drained it in a few drinks. = *Ušao je u bar, naručio čašu piva i iskapio je u nekoliko gutljaja.*

booze: NEFORMALNO piti alkohol tako da ga uzimamo u velikim količinama; = *lokati*

He would spend the whole evening in the pub boozing. = *On bi proveo celo veče u pabu ločući.*

swig: NEFORMALNO piti nešto tako da uzimamo velike gutljaje, najčešće iz flaše; = *cugati*

We were swiging **at** cheap champagne from a shared bottle. = *Cugali smo jeftin šampanjac iz iste flaše.*

Pavle Sekeruš*

Ivana Živančević Sekeruš

Virdjinija Popović

Faculté de Philosophie et Lettres,
Université de Novi Sad

UDK: 17.023.36(497.11:44)

821.133.1:821.163.41 Kiš D.

DOI: 10.19090/gff.2021.1.93-104

Originalni naučni rad

PARIS EST UNE FOIRE AUX ENCHERES LITTERAIRE**

Danilo Kiš comme médiateur culturel entre la France et la Serbie

Prosateur subtil qui se rêvait poète, intellectuel libre et farouchement indépendant, Danilo Kiš est en contact avec la culture française depuis son enfance. Il apprend le français à l'école et commence à publier ses premières traductions du français pendant ses études à Belgrade. Engagé comme lecteur de langue serbo-croate, il séjourne à Strasbourg, Bordeaux, et Lille pour s'installer définitivement à Paris où il vit jusqu'à sa mort. Ses œuvres les plus importantes écrites en France, traduites et publiées dans les plus grandes maisons d'édition parisiennes, laisseront leur marque sur la culture française et mondiale. Par son activité, Danilo Kiš s'impose comme un point central d'échange entre deux espaces culturels: le français, qui lui ouvre la porte vers le monde et l'espace serbe, yougoslave et centre-européen. Le premier lui offre la tolérance de la ville cosmopolite et la liberté, mais aussi la politisation insupportable et la prétention inhérente au grand centre et le deuxième, la chaleur de la langue maternelle, la proximité et la sécurité, mais aussi l'environnement provincial borné, l'anarchie et la terreur politique. Combinant la théorie des transferts culturels de Michel Espagne et les théories de Pascale Casanova sur la « littérature mondiale » qui supposent l'analyse des espaces culturels transnationaux, on découvre Kiš comme médiateur culturel entre deux mondes.

Mots clés : Danilo Kiš, transfert culturel, France, Serbie, auteur et traducteur

---

* psekerus@ff.uns.ac.rs

** L'article est le résultat du travail dans le cadre du projet *Transferts culturels et champs intellectuels transnationaux. Modernité et antimodernité à l'Ouest et à l'Est: France, Roumanie, Serbie*, nr. 21-AUF/01.03.2019 (*Kulturni transferi i transnacionalna intelektualna polja. Modernost i antimodernost na Zapadu i na Istoku: Francuska Rumunija, Srbija*, no 21-AUF/01.03.2019). Il a été présenté au colloque à Novi Sad le 19 novembre 2019.

Danilo Kiš est né le 22 février 1935 à Subotica, dans le Royaume de Yougoslavie, ville située près de la frontière hongroise et rattachée, depuis la fin de la Première guerre mondiale, à ce nouvel état avec l'ensemble du territoire appelé Voïvodine. Son père est un juif hongrois Edouard Kohn qui, dans une tentative désespérée d'assimilation et de mimétisme dans un climat antisémite en Hongrie, change son nom d'origine en Kiš, qui est commun en Hongrie. Sa mère est Milica Dragičević, monténégrine orthodoxe de Cetinje. La famille déménage à Novi Sad aussitôt après la naissance de Danilo. Avec le même souci de préservation, ses parents baptisent Danilo et sa sœur en 1939 dans une église orthodoxe.

Il vit à Novi Sad jusqu'à l'âge de sept ans. La Deuxième guerre mondiale éclate. Les fascistes hongrois occupent la ville et en hiver 1942 massacrent les Juifs et les Serbes en les jetant dans le Danube, étant alors glacé. La famille Kiš se retire dans le village natal de son père en Hongrie, où Danilo continue sa scolarité. La tragédie juive de Novi Sad se double d'une tragédie familiale : le père est emmené à Auschwitz en 1944 où ils perdent alors toute trace de lui.

A partir de 1947, Danilo vit chez son grand père maternel à Cetinje au Monténégro. Il quitte Cetinje en 1954 pour s'inscrire à l'Université de Belgrade où il termine ses études de littérature générale et comparée en 1958 (Janičić & Lazić, 1999).

Présent dans la ville intellectuelle de la capitale, il n'échappe pas au climat francophile qui règne à Belgrade. Bien que la chute de la famille royale des Karadjordjević et la création d'un état socialiste après la Deuxième guerre mondiale coupent les relations étroites que le royaume avait avec la France, la brouille de Tito avec Staline tourne les regards de Belgrade à nouveau vers l'Occident dans les années cinquante. Danilo parle le hongrois, le russe et le français mais la plupart de ses traductions sont faites à partir d'œuvres d'auteurs français. La première publiée est de 1957, et c'est une étude sur Proust de Pierre de Boisdeffre et la dernière, publiée en 1989, l'année de sa mort, le livre de Jacques Rossi *Le manuel du Goulag*. Entre ses deux dates il traduira tout un pan de la littérature française : Ronsard, Malherbe, Corneille, Molière, Voltaire, Sartre, Baudelaire, Prévert, Queneau, Verlaine, Lautréamont, Butor, Michaux, Henry-Lévy, pour ne citer que quelques-uns.

De nombreuses traductions de poésies témoignent de ses propres aspirations poétiques, jamais satisfaites en profondeur. Il racontait qu'il traduisait les poètes qui disaient mieux que lui ses propres obsessions et questionnements, pour conclure que cela est d'ailleurs la raison pour laquelle il renonce à la carrière de poète et devient alors prosateur (Stojanović, 1999).

La traduction du français fera partie de ses travaux littéraires jusqu'à la fin de sa vie et jouera un rôle important dans le contexte du transfert culturel franco-serbe....

Pascale Casanova¹ voit justement la traduction comme une activité hiérarchisée selon les rapports de force entre les champs littéraires nationaux. Les inégalités et les hiérarchies, tant littéraires que linguistiques, qui ordonnent le champ littéraire mondial, transforment la traduction en « échange inégal », loin des échanges horizontaux et transferts amicaux, des moyens de faire passer simplement les textes d'un champ littéraire national à un autre, comme elle est souvent décrite. Comprise ainsi, la traduction empêche de repérer et de comprendre les enjeux réels de la circulation internationale des textes littéraires (Casanova, 2002).

D'après Casanova les inégalités sont le résultat du capital linguistico-littéraire spécifique d'une langue qui dépend du nombre de polyglottes littéraires qui la pratiquent et du nombre de traducteurs littéraires - tant à l'importation qu'à l'exportation - qui font circuler les textes depuis ou vers cette langue littéraire.

La distribution inégale de ce capital ordonne le champ linguistico-littéraire selon une opposition entre **les langues littéraires dominées** (langues récemment « nationalisées » c'est-à-dire devenues langues nationales relativement tardivement, dotées de peu de capital littéraire, de peu de reconnaissance internationale, et d'autre part **les langues dominantes**, qui, du fait de leur prestige spécifique, de leur ancienneté, du nombre de textes déclarés universels écrits dans ces langues, sont dotées d'un volume important de capital littéraire.

Casanova divise **les langues dominées** en quatre groupes distincts où les langues orales, dont l'écriture a été récemment fixée forment le premier, dont le capital linguistico littéraire est le plus faible. Le quatrième est composé des langues de grande diffusion comme l'arabe, le chinois ou l'hindi qui, bien que dotées de grandes traditions littéraires, restent peu connues sur le marché littéraire international. Nous avons reconnu le troisième groupe de langue dominées comme celui de la langue serbe : « Les langues de culture ou de tradition ancienne liées à de 'petits' pays, comme le néerlandais ou le danois, le grec ou le persan... [...] Elles ont

---

¹ **Pascale Casanova** (1959–2018) est chercheuse et critique littéraire française. Elle est connue en particulier pour sa thèse sur la « République mondiale des lettres ». Ses recherches portent sur la constitution du champ littéraire international et l'analyse des textes littéraires en tant que positions et objets de lutte dans l'espace mondial.

une histoire et un crédit relativement importants, mais peu de locuteurs, sont peu pratiquées par les polyglottes et sont peu reconnues en dehors des frontières nationales. » (Casanova, 2002 : 9).

Casanova désigne une stratégie pour les écrivains issus des champs littéraires nationaux dominés : « ... s'ils veulent entrer dans la concurrence littéraire mondiale, [ils doivent] travailler à importer du capital, à gagner de l'ancienneté et de la noblesse en « nationalisant » (c'est-à-dire ici, très précisément, en traduisant dans la langue nationale) les grands textes universels, soit ceux qui sont reconnus comme capital universel dans l'univers littéraire. » (Casanova, 2002 : 10). C'est ce que Casanova appelle le « détournement de capital » et c'est justement cela que, selon cette conception, faisait Danilo Kiš en traduisant des textes des classiques tout court et des classiques de la modernité de la littérature française. Mais comme les traducteurs sont souvent auteurs aussi, les traductions se transforment souvent en instruments de bataille privilégiés des écrivains les plus individualistes et autonomes, car elles leur permettent de rompre avec les normes de leur espace national et d'introduire des procédés littéraires consacrés dans les centres littéraires internationaux.

Danilo Kiš, a traduit ainsi en serbo-croate les poètes hongrois Petôfi, Ady, Radnotti, Atilla József, les russes Mandelstam, Essenine, Marina Tsvetaieva, ainsi que les Français Lautréamont, Prévert, Queneau, etc. Comme les autres traducteurs, il importait la modernité décrétée aux centres littéraires internationaux et la faisait connaître dans son champ national. Par cette activité il jouait un rôle essentiel dans le processus d'unification du champ littéraire mondial, conclut Casanova.

Parallèlement avec ce travail de traduction, l'auteur qui se rêvait poète², publie ses premiers textes en prose : en 1962 apparaissent deux courts romans – *La Mansarde (Mansarda)* et *Psaume 44 (Psalm 44)* – qui découvrent déjà les traits majeurs de sa poétique, l'autobiographie et le jeu avec la documentation, les procédés si typiques pour le postmodernisme. Détectés d'abord dans l'œuvre de l'auteur argentin Jorge Louis Borges, qui est traduit pour la première fois en français en 1951, et ainsi visibles dans une langue dominante, ces procédés sont

---

² **Dans un interview avec Bernard Pivot il declare :** ... je savais que je serais un écrivain mais je pensais devenir un poète. Et je me suis préparé pour être poète. J'ai commencé donc par la traduction de la poésie comme une sorte de préparation pour le métier, le difficile métier de poète. Finalement j'ai épuisé mes forces poétiques en faisant des traductions de poètes hongrois, russes et français (Pivot, 2013).

entrés dans le processus interminable de la circulation des modèles littéraires. Modifiés dans les œuvres des auteurs comme Kiš, en fonction de leurs poétiques personnelles et des contextes culturels, ils sont, à leur tour, offerts comme modèles à suivre.

Le travail romanesque de Kiš continue avec la trilogie familiale composée d'un recueil de courts récits intitulé *Chagrins précoces* (*Rani jadi*, 1969) et de deux romans : *Jardin, cendre* (*Bašta, pepeo*, 1965) et *Sablier* (*Peščanik*, 1972). Dans ces trois livres le héros principal est le père de l'auteur, Edouard Sam, tragiquement disparu à Auschwitz : « tantôt comme une curieuse symbiose de Charlot et de Don Quichotte, tantôt comme un mélange étrange de *Meistersinger*, d'Ahasvérus et d'un philosophe itinérant, avant de se transformer finalement, dans [le roman] *Sablier*, en ce qu'il était en réalité : un homme fragile, traqué, broyé par les fureurs de l'Histoire » (Srebro, 1980).

À partir des années 1960, Danilo Kiš est engagé comme lecteur de serbo-croate dans plusieurs universités en France : à Strasbourg (1962–1964), à Bordeaux (1973–1976) et à Lille (1979–1985). C'est à Strasbourg qu'il écrit le roman *Jardin, cendre*, recueil de sept nouvelles que certains appellent roman. *Un tombeau pour Boris Davidovitch* naît à Bordeaux, et *Encyclopédie des morts*, un recueil de neuf nouvelles, à Paris (Keiflin, Marković, Stanić, 2014 : 6). Il écrit en serbo-croate et publie ses œuvres d'abord en Yougoslavie, pour les faire traduire et publier plus tard en France. A partir de 1979, il s'installe définitivement à Paris, et passe la dernière décennie de sa vie dans cette ville où il meurt le 15 octobre 1989.

La décision de s'installer définitivement à Paris est prise suite à des évènements produits par la publication à Belgrade et à Zagreb, en 1976, du roman *Un tombeau pour Boris Davidovitch*, qui a déclenché une des plus grande polémique de la littérature yougoslave. Des centaines de pages de livres et de textes critiques dans des journaux et des revues, pour et contre ce petit bouquin, faisaient trembler le monde littéraire yougoslave pendant plusieurs années. Sur le site de *Serbica* Milivoj Srebro résume la polémique de la façon suivante :

Dans ce livre qui a pour sujet la répression stalinienne en URSS, l'écrivain nous mène, à travers ses sept nouvelles comme à travers sept cercles dantesques, dans un monde d'horreur fondé sur une idéologie qui, tout en promettant le paradis sur terre, a finalement offert l'enfer. Mais, ce livre a plus choqué les esprits traditionalistes par les procédés littéraires choisis par l'écrivain que par son sujet, procédés qui démontrent brillamment que toute vérité officielle est sujette à caution. Tout en usant de la technique de l'apparence savante – références, notes, citations – Kiš réalise une symbiose jusque-là inouïe, symbiose de documents

authentiques et d'apocryphes, de faux et de vrais témoignages, qui mêle sans vergogne les destins de personnages réels et fictifs. Ces procédés osés et insolites, expressions d'une autre conception de l'écriture et d'une autre approche de la réalité, différente et originale, n'ont pas pu, évidemment, passer inaperçus : ce sont donc eux d'abord, qui ont heurté de plein fouet les esprits au goût conservateur, tout en provoquant une vive polémique, qui marquera profondément la vie intellectuelle et littéraire à Belgrade, dans la deuxième moitié des années soixante-dix du 20e siècle. (Srebro, 1980).

Derrière cette appellation « esprits traditionalistes » se trouvent des groupes et des individus disparates : communistes durs qui ne supportaient pas la discussion sur les crimes staliniens³, les nationalistes qui ne voyaient pas d'un bon œil son yougoslavisme⁴, son mépris du nationalisme et son individualisme, le refus de choisir son camp, aussi bien que des jaloux de ses succès littéraires à l'étranger. Son ami belgradois, Filip David parle même d'une forme d'antisémitisme non avoué.

« Jer za intelektualce ovoga veka, ovog našeg doba, postoji samo jedan ispit savesti, postoje samo dva predmeta iz kojih se padne ne na godinu, nego zbog kojih se gubi pravo (moralnog) glasa jednom zauvek: fašizam i staljinizam. Sve ostalo su trice i kučine », napisao je 1979. Danilo Kiš. Kako to da je poslednjih dvadeset i pet godina veliki broj « intelektualaca ovog veka » u svim jugoslovenskim republikama nepovratno pao na « ispitu » o kome govori Danilo Kiš? (Nikčević, 2014).

[Traduction : Car pour les intellectuels de ce siècle, de notre époque, il n'y a qu'un seul test de conscience, il n'y a que deux sujets qui ne nous font pas perdre une année de nos études, mais qui nous font perdre le droit de vote (moral) une fois pour toutes: le fascisme et le stalinisme. Tout le reste n'est que de petites choses », écrivait Danilo Kiš en 1979. Comment se fait-il qu'au cours des vingt-cinq

---

³ Sur la page WEB de plateforme *Kaleidoscop* de 2016 sous le titre « L'éternité du Tombeau de Kiš » Jelena Pavlović écrit : « Les attaques contre le stalinisme ont attiré également l'attention de l'homme d'Etat russe Leonid Brezhnev qui se plaignait à Tito pendant une de ses visites en Yougoslavie d'un *écrivain yougoslave antisoviétique* ce qui a provoqué l'officialisation et le commencement de *la campagne antikisienne*. » Difficile à vérifier ces déclarations mais nous devons ajouter que Brezhnev a visité la Yougoslavie au novembre 1976 et que le livre de Kiš était publié au mois de juin de la même année.

⁴ Il tenait beaucoup à son identité yougoslave en se définissant comme « le seul écrivain yougoslave sur cette planète » (Kiš, 1995 : 274) .

dernières années, un grand nombre « d'intellectuels de ce siècle » dans toutes les républiques yougoslaves aient irréversiblement échoué à « l'examen » dont parle Danilo Kiš?]

Parmi les crimes qui lui sont reprochés le principal se résume en un mot : le plagiat. Ces détracteurs attaquent son procédé d'*ars combinatoria*, vieille technique poétique qui implique l'interpolation du matériel documentaire et fictif, mêlant les citations cachés et référencés dans un nouveau contexte du texte littéraire. Pour justifier ses procédés et pour attaquer ses détracteurs, Danilo Kiš publie en 1978 le livre *La leçon d'anatomie*, qui représente son crédo poétique, le crédo d'une poétique que certains appellent postmoderne.

Le procès judiciaire contre ses détracteurs gagné, les prix littéraires, la reconnaissance et le soutien des critiques et du public ne suffisent pas à calmer l'auteur blessé pour qui l'atmosphère à Belgrade devient invivable. Il s'auto exile définitivement à Paris où il reste jusqu'à sa mort précoce, à l'âge de 54 ans.

La relation avec les milieux intellectuels parisiens est ambivalente, parfois même difficile. D'un côté il y avait la tolérance de la ville cosmopolite et la liberté d'un auteur relativement inconnu, mais de l'autre on trouve la politisation insupportable « la sartrose » (Kiš, 1993 : 49) comme il l'appelait et la prétention et le snobisme du grand centre. Il s'en plaindra dans une interview avec Janine Matillon intitulée *Qu'est ce qu'un écrivain yougoslave à Paris?* (Matillon, 1980). Il se dit choqué par le gauchisme de l'intelligentsia parisienne, par les « courbettes faites à Moscou » et ensuite à Mao, par tous ceux qui ne croyaient plus au « bilan globalement positif »⁵:

C'est à tout ça que je pensais à Belgrade, à la crédulité des Français (je tire mon chapeau aux exceptions), à ce rêve d'un monde nouveau et meilleur, dans lequel ils ronflent comme dans un bon lit, à toutes les illusions qu'ils s'entêtent à fabriquer, en dépit des faits, en dépit de tout. À leur monde en noir et blanc, ici c'est le Bien, ici c'est le Mal, là c'est la Gauche, là c'est la Droite, ils s'accrochent à cet équilibre (Matillon, 1980).

---

⁵ Dans un article dans *L'Humanité* du 13 février 1979, préparatoire au XXIIIe congrès du parti, George Marchais en parlant des pays de l'Est dit «Tous ces éléments témoignent de la supériorité du système social nouveau que se sont donné les pays socialistes (...), nous les avons en vue lorsque nous apprécions leur bilan comme globalement positif.»

Avec cela il y a aussi « Paris centre du monde », une constatation prononcée avec une nuance ironique et une certaine amertume.

Vous voyez, « de ce qu'on appelle »... la culture française, pour moi, aujourd'hui, c'est d'abord une culture de médiation, un sol, si vous voulez, où peuvent fleurir, enfin je veux dire pousser, une culture européenne et même une culture universelle. Pour être plus précis : il me semble que Paris est toujours, et de plus en plus, une vraie foire, vous savez, une foire aux enchères, où l'on vend aux enchères tout ce que le monde de la culture a craché ailleurs, sous d'autres méridiens... Il faut passer par Paris pour exister. La littérature hispano-américaine, la *grande* littérature hispano-américaine, elle a existé avant les Français, comme l'existentialisme, le formalisme russe, etc., etc., mais pour être élevée au rang de patrimoine universel, pour devenir le Bien de la terre entière, il a fallu qu'elle passe par Paris. Voilà à quoi ça sert, la cuisine parisienne. Émigrations, universités, thèses et thèmes, traductions, explications : la cuisine, quoi (Matillon, 1980).

Ces phrases sont comme un écho de Pascal Casanova qui disait que l'inégalité linguistico-littéraire fait que la valeur littéraire d'un texte sur le marché littéraire dépend de la langue dans laquelle il est écrit. Cette inégalité a des effets si puissants qu'elle peut empêcher la reconnaissance ou la consécration des auteurs qui pratiquent des langues dominées. Ces langues deviennent ainsi une sorte de cage et de prison linguistique pour les auteurs. Pour un écrivain de langue dominée, la bataille pour la traduction, doit permettre l'accès aux centres, « aux instances critiques et consécra-trices », la possibilité de montrer son œuvre à ceux qui décrètent ce qu'il faut lire. Loin d'être une simple naturalisation, la traduction en langue dominante est « l'obtention d'un certificat de litté-rarité » (Casanova, 2002 : 14).

Et Danilo Kiš est passé par la traduction en français qui lui a permis la reconnaissance de la critique française et mondiale. Il est l'auteur yougoslave le plus traduit après le prix Nobel de 1961, Ivo Andrić (Srebro, Novi Sad : 753). Dans l'article *Danilo Kiš en France, « Exil », création, réception, 1935–1989*, Keiflin, Marković et Stanić soulignent qu'à partir de 1970 deux grandes maisons d'éditions, Gallimard et Fayard, s'occupent de la publication de ses œuvres. Il est publié dans la collection « Du monde entier » chez Gallimard et la collection « Littérature étrangère » chez Fayard avec les auteurs comme Roth, Fuentes, Vargas Llosa, Handke, Brodsky, Soljenitsyne, Nabokov. Il est reconnu ainsi comme auteur européen et mondial.

Si la réception de son œuvre reste relativement faible dans les années 70, les années 80 marquent l'essor international de sa littérature. La publication du livre

Un tombeau pour Boris Davidovitch en 1979, trois ans après l'édition serbo-croate, est un tournant. Dans le climat encore chaud de discussions animées qui ont suivi la publication française de *l'Archipel Goulag* de Soljenitsyn (1973), le livre de Danilo Kiš remet du sel sur la plaie d'une certaine gauche française qui refusait catégoriquement de lire Soljenitsyne pour ne pas être obligé de remettre en question ses conceptions du bien et du mal: « l'Est est le paradis, l'Occident est l'enfer » (Kiš, 1995 : 122).

En contact avec les étudiants des universités françaises, Kiš dit avoir découvert que, lorsqu'il raconte une histoire intéressante, il est écouté, peu importe l'idée derrière l'anecdote :

[...] au début, le monde refusa d'admettre la terrible réalité des camps soviétiques — dont l'existence est un des faits cruciaux de ce siècle —, raison pour laquelle les intellectuels de gauche refusèrent même de lire ce livre, *L'Archipel du Goulag*, sous prétexte qu'il était le fruit d'un sabotage idéologique et d'un complot de la droite. Comme il était impossible, donc, de discuter avec ces gens sur le plan des idées générales, car ils avaient des opinions *a priori* et agressives, je me suis vu contraint de développer mes arguments sous forme d'anecdotes et d'histoires, en me basant sur ce même Soljenitsyne, ainsi que sur Stajner, les Guinzbourg, Nadejda Mandelstam, Medvedev, etc. Ces anecdotes étaient la seule forme de discussion acceptable pour eux, c'est-à-dire qu'ils écoutaient, à défaut de comprendre. (*Ibid.*, p. 123).

La Nouvelle revue française et *La Quinzaine littéraire* sont parmi les revues qui contribuent le plus à ce que sa littérature, surtout après la publication de *Boris Davidovitch*, soit appréciée en France. Les périodiques comme *Le Figaro*, *Le Nouvel Observateur*, *la Libération* suivent. Les critiques français reconnaissent dans l'œuvre de Kiš l'atmosphère de l'Europe centrale, sa Pannonie, cette identité et cette culture forgées à l'époque de l'empire Austro-hongrois, où le multilinguisme, le multiconfessionnalisme et la diversité ethnoculturelle sont la règle. Ce monde laissé à l'oubli derrière le rideau de fer attire de nouveau l'attention.

Deux universitaires portent un intérêt particulier à l'œuvre de Kiš : Guy Scarpetta de l'Université de Reims et Jean Pierre Morel de l'Université Paris III. Tout au long des années 80 ils suivaient son travail et continuent à l'étudier jusqu'à aujourd'hui. Jean Pierre Morel demeure l'un des passeurs culturels privilégiés de la culture Kišienne en France (Keiflin *et al.*, 2014). Il voit dans son œuvre une force particulière de médiation : C'est grâce à l'écrivain yougoslave qu'on doit la découverte de Musil et de Gombrovitch en France, (*Ibid.*, 2014).

C'est la rencontre avec les « nouveaux philosophes », Bernard-Henry Lévy et André Glucksmann dans les années 80 qui marque un nouveau pas dans la reconnaissance de Kiš à Paris. Les deux partagent l'estime particulière de l'écrivain, et la relation avec Henry-Lévy se transforme en véritable amitié. Kiš traduit le livre *L'Éloge des intellectuels* de celui-ci en serbe et Lévy souligne l'importance de l'écrivain yougoslave dans son projet des *Derniers jours de Baudelaire*. Cette interaction se révèle autant politique que culturelle. Bernard-Henri Lévy envisage à la fin des années 1980 de devenir l'éditeur principal de Danilo Kiš, chez Grasset (Keiflin *et al.*, 2014).

En outre, la réception de son œuvre en France dépasse les frontières françaises, elle ouvre également des voies à la circulation de l'œuvre kišienne dans le monde – notamment aux États-Unis et en Scandinavie (la Suède précisément). Kiš lui-même mentionnait l'importance de la France comme médiatrice : « il faut passer par Paris pour exister » (Kiš, 1995 : 105). C'est à partir du succès d'*Un tombeau pour Boris Davidovitch* en France que sort en 1980 une nouvelle édition américaine de ce livre (la première est publiée en 1978) avec la préface de Brodsky. Ainsi commence, sur le continent américain, la diffusion de la littérature de Kiš dont les amis très proches dans les années 1980 ne sont autres que Susan Sontag, Philip Roth, Brodsky lui-même.

Traduit en français, l'œuvre de Danilo Kiš a trouvé un nouveau public français et mondial, mais aussi des critiques qui suivaient et soutenaient l'auteur. Le contexte politique international dans lequel ses livres étaient publiés, surtout le *Tombeau pour Boris Davidovitch* (Paris, 1979), l'atmosphère encore chaud après la publication de *l'Archipel Goulag* de Soljenitsyne six ans plus tôt, ont contribué au vif intérêt pour son travail. La traduction française lui a permis cet accès aux centres, desquels parlait Pascal Casanova, « aux instances critiques et consécrationnelles », la possibilité de montrer son œuvre à ceux qui décrètent ce qu'il faut lire. Loin d'être une simple naturalisation, la traduction en langue dominante a œuvré pour « l'obtention d'un certificat de littérarité ». La réception française de cette œuvre nous a révélé les mécanismes d'un transfert culturel d'une langue dominée et le rôle de la foire aux enchères littéraire parisienne qui a permis à cette auteur la reconnaissance internationale.

Pavle Sekeruš, Ivana Živančević Sekeruš, Virdjinija Popović

PARIZ JE BERZA ZA KNJIŽEVNOST

Danilo Kiš kao kulturni posrednik između Francuske i Srbije

Rezime

Danilo Kiš je u kontaktu sa francuskom kulturom od detinjstva. Francuski je naučio u školi, a prve prevode sa francuskog počeo je da objavljuje tokom studija u Beogradu. Angažovan kao lektor srpskohrvatskog jezika u Francuskoj, boravio je u Strazburu, Bordou i Lilu da bi se trajno nastanio u Parizu, gde je živeo do svoje smrti. Njegova najvažnija dela napisana u Francuskoj, prevedena i objavljena u najvećim pariskim izdavačkim kućama, ostaviće trag u francuskoj i svetskoj kulturi. Kombinujući teoriju kulturnih transfera Mišela Espanje i teorije o „svetskoj književnosti“ koje pretpostavljaju analizu transnacionalnih kulturnih prostora Paskal Kazanove pokazaćemo kako se Kiš svojom aktivnošću uspostavlja se kao centralna tačka razmene između dva kulturna prostora: francuskog, koji otvara vrata svetu i srpskom, jugoslovenskom i srednjoevropskom. Prvi mu nudi toleranciju kosmopolitskog grada i slobodu, ali i nepodnošljivu politizaciju i pretenzije svojstvene velikom centru, a drugi toplinu maternjeg jezika, bliskost i sigurnost, ali i provincijsku sredinu, uskogrudost, anarhiju i politički teror. On u Francuskoj nije pronašao samo odane kritičare, već i posvećenu publiku, iako njegovi romani nisu imali čitanost bestselera. Književnim posvećenjem u Francuskoj, Kišovo delo steklo je svetski prestiž.

Ključne reči: Danilo Kiš, kulturni transfer, Francuska, Srbija, prevodilac i autor

REFERENCES BIBLIOGRAPHIQUES

- Casanova, P. (2002). Consécration et accumulation de capital littéraire. *Actes de la recherche en sciences sociales*, 144, 7–20. Consulté le 2 février 2019 https://www.persee.fr/doc/arss_0335-5322_2002_num_144_1_2804
- Janičić, P. - Lazić A. (1999). *Podmuklo dejstvo biografije*. Consulté le 5 mars 2019. <http://www.kis.org.rs/web/Acitav/B/index.htm>
- Keiflin, E. - Marković, D. - Stanić, V. (2014/2). Danilo Kiš en France, « Exil », création, réception, 1935–1989, *Bulletin de l'Institut Pierre Renouvin*, 40, 95–109.
- Kiš, D. (1979). *Le tombeau de Boris Davidovitch*. Paris : Gallimard.
- Kiš, D. (1989). *La Mansarde*. Paris : Grasset.
- Kiš, D. (1993). Paris, la grande cuisine des idées. In *Homo poeticus*. Paris : Fayard.
- Kiš, D. (1995). *Le résidu amer de l'expérience*. Paris : Fayard.
- Kiš, D. (2017). *Psaume 44 suivi de la Mansarde*. Paris : Fayard.
- Matillon, J. (1980). *Qu'est ce qu'un écrivain yougoslave à Paris ? La Quinzaine littéraire*, 317. Consulté le 1 mars 2019 (<https://serbica.u-bordeaux->

montaigne.fr/index.php/revues/851-entretien-avec-danilo-kis-qu-est-ce-qu-un-ecrivain-yougoslave-a-paris-1980

Nikčević, T. (2014). Filip David-intervju. *Peščanik*. Consulté le 10 mars 2019 <https://pescanik.net/filip-david-intervju/>

Pavlović, J. (2016). Večnost Kišove Grobnice. Consulté le 3 novembre 2019 <https://kaleidoskop-media.com/knji%C5%BEevnost/Danilo-Kis>

Pivot, B. (2013). Danilo Kiš. *Apostrophe*. Consulté le 10 juin 2019 <http://cavesdumajestic.canalblog.com/archives/2013/05/20/27141330.html>

Srebro, M. (1980). Kiš, Danilo (1935–1989). Consulté le 15 juin 2019 <https://serbica.u-bordeaux-montaigne.fr/index.php/k-91/177-ki-danilo-1935-1989>

Srebro, M. (2005). « ‘Princ Danilo’, vitez umetnosti i književnosti, i ‘njeno visočanstvo’ francuska kritika » [‘Prince Danilo’, chevalier de l’art et de la littérature et ‘sa majesté’ la critique française]. *Letopis Matice srpske*, 475, 5, 753–781.

Stojanović, B. (1999). Bibliografija Danila Kiša. 1999. Consulté le 5 septembre 2019 <http://www.kis.org.rs/web/Bzivot/A/B/G/index.htm>

Bojana S. Stojanović Pantović*
Filozofski fakultet
Univerzitet u Novom Sadu

UDK: 821.163.6-14'255.4=163.41
DOI: 10.19090/gff.2021.1.105-117
Originalni naučni rad

DISOCIJACIJA ROMANTIČARSKJE SUBJEKTIVNOSI U PESNIŠTVU SIMONA JENKA NA PRIMERU PREVODA MILORADA ŽIVANČEVIĆA

Cilj ovog rada je da ukaže na jedan značajan deo prevodilačkog rada prof. dr Milorada Živančevića, koji se odnosi na slovenačku književnost. Na primeru knjige izabrane poezije i proze Simona Jenka *Poezija i proza* (1975) pokazaćemo koja prevodilačka rešenja je autor primenio prilikom prevođenja Jenkovog stiha, a takođe ćemo se osvrnuti i na proces dezintegracije autorovog romantičarskog subjektivizma u pravcu bidermajera i protorealizma, što je karakteristično i za Branka Radičevića i drugu generaciju srpskih romantičara.

Ključne reči: Simon Jenko, usmena tradicija, prevođenje, romantizam, disocijacija

U bogatom prevodilačkom opusu sa slovenskih jezika, prevodi poezije i proze iz slovenačke književnosti profesora dr Milorada Živančevića zauzimaju posebno mesto (Živančević-Sekeruš, 1989: 249–280). To je utoliko značajnije što je profesor Živančević zajedno sa prof. dr Jožetom Pogačnikom i mr Miroslavom Rankovom sedamdesetih godina prošloga veka osnovao čuvenu „crvenu ediciju“, poznatu pod nazivom *Slovenačka književnost* pri Matici srpskoj, koja je godinama, sve do raspada jugoslovenske države devedesetih godina, bila kanonska u pogledu studijskog, akademskog proučavanja autora i dela ove južnoslovenske književnosti. Tako zamišljen koncept nudio je antologijske i pregledne izbore iz usmene i starije slovenačke književnosti (*Začinjavci*: reformacija, barok, klasicizam, predromantizam), preko romantičarske poezije i realističke proze, modernista i najznačajnijih drama i proze Ivana Cankara, međuratnih ekspresionista i avangardista, predstavnika socijalnog realizma, do savremene, izuzetno atraktivne posleratne slovenačke književne scene u svim žanrovima. Izbore i predgovore za ove knjige pisali su najugledniji slovenački književni istoričari, teoretičari i kritičari, a profesor Živančević je od samog početka bio jedan od najagilnijih

---

* bspantovic@ff.uns.ac.rs

prevodilaca kako autora 19. veka (Jenko, Aškerc), koji su mu, s obzirom na užu naučnu oblast, svakako bili veoma bliski, tako i modernista (Kete, Murn, Cankar) i ekspresionističkih pesnika (antologija Franca Zadravca *Crveni atom*), zatim lirike otpora, proznih dela Cirila Kosmača, itd. Pre nego što se posvetimo Živančevićevom prevodu poezije Simona Jenka i problematici disocijacije romantičarske subjektivnosti koja nas ovde zanima, dužni smo da skrenemo pažnju na još jedan profesorov prevodilački poduhvat.

Miloradu Živančeviću, između ostalog, možemo zahvaliti za prvi integralni, izuzetno uspeo i stilski pregnantan, prevod jednog od najznačajnijih Cankarovih romana *Kuća Marije Pomoćnice* (1904) u okviru izabrane proze ovog pisca (*Proza*, 1981, preveli Milorad Živančević i Marija Mitrović). To je osobito značajno ako se ima u vidu da je prvi prevod tog romana iz 1959. godine cenzurisana, te stoga necelovito objavljen zbog erotskih i lascivnih scena, koje se nisu uklapale u tadašnje zvanično socijalističko viđenje i tumačenje Cankara kao naprednog, marksističkog pisca. Profesor Živančević je, naprotiv, možda po prvi put srpskom čitaocu otkrio jednog drugačijeg Cankara, evropskog simbolistu, onog kog je Pol Van Tigem smatrao najznačajnijim srednjoevropskim piscem perioda dekadencije (Pirjevec, 1987: 45).

Ovaj kratki roman (negde preko sto stranica) koji je sam Cankar smatrao svojim najboljim proznim ostvarenjem (Mitrović, 1981: 23), svedoči o složenoj i modernoj narativnoj strukturi dela koje je pisac, inspirisan faktografskim činjenicama, napisao u Beču, kao sasvim originalan spoj naturalističkih i dekadentno-simbolističkih stilskih i poetičkih odlika, inače stalno prisutnih u njegovom delu. Ovaj prevod je srpskoj publici svakako morao delovati znatno drugačije nego prevodi nekih drugih prevodilaca u kojima se nije toliko računalo vodilo o višeznačnosti, simboličnosti, alegoričnosti i načelno tropičnosti pojedinih stilema Cankarovog teksta, jer su do izražaja došle i Cankarova poetsko-filozofska, pa i metafizička dimenzija, koje su artikulisane pre svega oko motiva *čežnje* (hrepenenje). Čežnja je ishodište brojnih proznih i dramskih, muških i ženskih likova, osobito junakinja, kojih u ovom romanu ima ukupno 16. To je kategorija koja je Cankarovom subjektu/likovima imanentna i nije upućena ka nekom drugom objektu, već ih određuje kao subjekte koji čeznu (streme) ka onostranom, transcendentnom, ka unutrašnjoj lepoti i duševnosti koju će upoznati tek u predelima smrti. Građenje ovakve, na momente mistične, atmosfere od prevodioca je iziskivao i izbor određene domaće i evropske tradicije na koju bi se mogao osloniti u približavanju što autentičnijeg doživljaja originala srpskom čitaocu. Zbog toga prevod Cankarove *Kuće Marije Pomoćnice* ima u sebi nešto i od Rilkeove,

Zoline, Floberove, Muzilove, ali i lirske proze Isidore Sekulić, pre svega njene muzikalnosti, da bi povremeno podsetio i na srpske moderniste Veljka Milićevića ili Milutina Uskokovića. Naturalistički verizam u prikazivanju ličnih i tragičnih porodičnih odnosa u koje su upletene pomenute devojčice i glavna junakinja Malči, spiritualizovan je i nadograđen simbolističkim vizijama i snažnim poetskim slikama o njihovom drugom životu kao Isusovih izabranica.

Izbor i poezije i proze Simona Jenka 1975.¹ godine prvi je ozbiljniji i obimniji prevod najznačajnijeg slovenačkog pesnika između Franceta Prešerna i Josipa Murna (Mitrović, 1995: 139). Jenko je bio neka vrsta opozicije Prešernovoj poetici visokog, idealističkog i artistički izuzetno kompleksnog romantizma koji se razvija između 1830. i 1848. godine, dakle znatno ranije nego srpski ili hrvatski romantizam (ilirizam). Ujedno, ovaj pesnik je stvaralački bio odviše snažna ličnost da bi svoju poetiku gradio imitacijom svog velikog prethodnika, već je, kako to tvrdi Boris Paternu, zapravo krenuo u suprotnom smeru od Prešerna i time, za razliku od poezije *harmonične forme*, zasnovao poeziju tzv. *otvorene strukture* (Martinović 1986: 46). Boris Paternu to ovako formuliše:

„Napustio je ‘klasični’ tip evropske poezije, njene zahtevne renesansno artističke forme i njen visoki stil, sve ono što je u Sloveniji majstorski ostvario Prešern. Izabrao je sebi drugo, još nedovoljno potrošeno, premda i ranije načeto ishodište: model jednostavne slovenačke i slovenske narodne pesme, svakako ne kao pesnički etnograf ili eklektik, već kao sasvim samostalan stvaralac. Model „narodne pesme“ je subjektivizovao i od njega načinio tip nove lirike, ponekad intelektualističko-filozofske, drugi put lirike raspoloženja, predimpresionističke, treći put prozno-opisne, itd. Pri tome je snažno „snizio“ pripovedni stil, oslobodio ga visoke metaforike i retoričke sintakse, podvrgao ga prozaizaciji osećanja i u parodijama otvorio prostor dijalektu, žargonu i varvarizmu.....Ukratko, na granici romantizma i realizma Jenko je slovenačku poeziju već oslobodio prema „neklasičnom“ ili „antiklasičnom“ pravcu, prethodnici pesničkog modernizma“ (Paternu, 1974: 59).²

U pesničkom delu Simona Jenka, zasnovanom na lirskoj i lirsko-epskoj usmenoj tradiciji, ukazaćemo na neke postupke koji ga nesumnjivo odvajaju od Prešerna, iako i dalje postoji jaka romantičarska osnova u pojedinim pesmama. Pod uticajem Hajnea i Šopenhauera Jenko u poeziju ali i prozu uvodi humor, ironiju, senzualizam, relativizam, melanholiju i skepticizam, a oni ga ujedno približavaju

¹ Simon Jenko, *Poezija i proza*. Predgovor dr France Bernik: Pesnik između romantike i realizma, prevod dr Milorad Živančević, Matica srpska 1975, Novi Sad, 1975.

² Ukoliko nije drugačije naznačeno, prevod je naš.

kulturi i senzibilitetu bidermajera, prisutnog i kod pesnika srpskog romantizma, osobito kod Radičevića i Zmaja, ali i kod Jakova Ignjatovića (Stojanović Pantović, 2011: 50–59).

Bidermajer (nem. *Biedermeier*) upućuje na dela iz oblasti književnosti, muzike, vizuelnih umetnosti (posebno arhitekture) i unutrašnjeg dizajna u srednjoj Evropi nemačkog govornog područja u periodu između Bečkog kongresa 1815. i Martovske revolucije 1848. godine, ali se u širem smislu odnosi i na zemlje poput Rumunije, Ukrajine, Poljske ili Srbije (osobito Vojvodine), gde je uticaj Habsburške monarhije bio dominantan (Konstantinović & Rinner, 2003: 8–10). U idejnom, političkom, socio-kulturnom i estetičkom pogledu predstavlja suprotnost u odnosu na prethodno romantičarsko razdoblje. Termin potiče od pseudonima Gottlieb Biedermeyer, kojim je seoski doktor A. Kusmaul (Adolf Kussmaul) potpisivao svoje satirično-parodične pesme objavljene u listu *Münich Fliegende Blätter*. Pseudonim je konstruisan od delova dve pesme koje kritikuju apolitičnost i malograđanski (filistarski) duh epohe bidermajera. Tipični pesnici ovog stila/razdoblja jesu Anete Droste-Hilshof (Hülshoff), Eduard Merike (Mörrike), Vilhelm Miler (Müller) i Adelbert fon Šamiso (Chamisso). U muzici, najpoznatije su kamerne pesme Franca Šuberta. Kao oznaka za epohu počinje da se koristi početkom 20. veka.

Bidermajer je, prema nekim istraživačima, mnogo više temeljno osećanje sveta i opšta kulturna intencija ili sociokulturna anticipacija nego diferenciran pravac ili pokret (Nemoianu, 1984: 11–12). U sociološkom pogledu njeni konzumenti su predstavnici nove gradske srednje klase u uslovima ubrzane industrijalizacije, ali i mnogo većih političkih pritisaka nego u prethodnom dobu. U tom smislu, tematika književnih dela vezuje se za svakodnevni život i trivijalnosti, za intimizam i porodična osećanja, za nedostatak strasti, mešavinu romantičarskog idealizma i realizma, zadovoljstvo, rezignaciju, karnevalizaciju, satiru i parodiju. U rodovsko-žanrovskom pogledu dominiraju istorijski roman i seoska pripovetka, odnosno pluralizam pesničkih stilova koji donose povlačenje od tzv. zrelog ili visokog romantizma i renovaciju prosvetiteljskih tendencija, kao što je npr. rokoko anakreontika.

Ujedno, u eposi bidermajera dolazi do procvata brojnih ženskih časopisa, dnevnika, magazina, kalendara i do pada visoke estetske paradigme koju je postavio romantizam, kroz procese depatetizacije i snižavanje stila, ironiju, satiru, senzualnost, svest o ljudskoj prolaznosti. To je doba izrazite popularizacije i komercijalizacije romantičarske književnosti sa predznakom masovne kulture (izdaju se *Bajke* braće Grim 1812–1826, kao i Andersenove *Bajke* 1846. godine).

Zbog toga se može reći da književnost i umetnost napuštaju vizionarski, kreativni potencijal u zamenu za disperziju jednog opšteg, empirijskog i praktičnog zadovoljstva i uživanja (Nemoianu, 1984: 9). U periodizaciji moderne nemačke književnosti 19. veka bidermajer se zato određuje između 1815. i 1848. godine – te se o njemu najčešće govori i kao o postromantizmu ili ranom, to jest protorealizmu. U srpskoj komparatistici i nauci o književnosti ovim problematikom se najdoslednije bavio Dragiša Živković (Živković, 1994).

Okolnost da je prevod izbora iz Jenkove poezije i proze (naravno, kvantitativno nužno ograničen, posebno kada je u pitanju pesničko delo) objavljen u pomenutoj ediciji *Slovenačka književnost* Matice srpske, svedoči i o važnosti ovog prevodilačkog poduhvata i na kulturološko-društvenom planu. Naime, prilikom transfera književnog teksta iz jedne sredine u drugu, i s jednog jezika na drugi, veoma je važna i društvena pozicija toga teksta koju on treba da zauzme u ciljnoj kulturi, ali i društvena pozicija onih koji taj tekst posreduju (prevodioci, kritičari, pisci predgovora, autori izbora i biobibliografskih napomena, izdavačka kuća, itd. (Veselinović, 2014: 57). Upravo zato što su ovi kriterijumi uzeti u obzir kada je reč o strukturi i karakteru edicije (ne ulazeći u pojedinačna prevodilačka rešenja pojedinih tekstova ili celih knjiga), može se reći da je zahvaljujući ciljnoj publici (u ovom slučaju pre svega studentima južnoslovenskih jezika i književnosti, profesorima i široj akademskoj i intelektualnoj javnosti), ona doživela zapaženu i širu recepciju.

Kada je konkretno reč o pesništvu Simona Jenka (1835–1869), on je, za razliku od Franceta Prešerna, srpskoj čitalačkoj publici bio relativno, ako ne i potpuno, nepoznat. Sudeći prema njegovoj vezanosti za usmenu liriku – moglo bi se pretpostaviti da ga je kudikamo lakše prevesti nego artistski složene stalne pesničke oblike iz Prešernovog dela, koji do danas na srpskom jeziku – i dalje teško mogu da prenesu duh originala. Srpski romantizam je, za razliku od slovenačkog, šlegelovskog, čiji su glavni predstavnici bili Matija Čop i France Prešern, bio pod uticajem herderovske, mlađe romantičarske škole, koja se afirmiše u poznom Prešernovom delu posle 1838. godine, a svoj vrhunac nesumnjivo dostiže u poetičkom modelu Simona Jenka, koji je na osoben i kreativan način iskoristio mogućnosti folklorne tradicije. U srpskom romantizmu, pre svega onom vodećem toku pod uticajem Vukovog programa, sonet nije bio rasprostranjen pesnički oblik, jer su se naši romantičari prve i druge generacije uglavnom oslanjali na versifikaciju, formu i stil narodne poezije i u lirici i u epici, a ujedno se pod uticajem evropskih romantičarskih modela od nje i distancirali. Može se reći da je usmena tradicija bila ključna za uspostavljanje kanona srpskog romantizma,

zauzimajući središnji položaj u konstituisanju njegove celokupne strukture (Ivanić, 2011: 183).

U tom smislu, Jenko je u svojim ključnim pesničkim ciklusima *Spomenarke (Obujenke)* i *Slike (Obrazi)* koristio trohejski osmerac katrenske strofe sa isprekidanom rimom i šestosložni katren s ukrštenom rimom, tzv. *poljski krakovjak*, poznat iz poljske narodne poezije, u kom se uspešno ogledao ilirski pesnik Stanko Vraz u svom kanconijeru *Dulabije*. Lirski trohejski osmerac u srpskom romantizmu koristili su srpski romantičari u različitim poetskim celinama ili ciklusima, kao što je to Branko Radičević, ali osobito Zmaj i Đura Jakšić, pa zatim u nekim pesmama i Laza Kostić. S druge strane, istaknutom kroatisti i polonisti Miloradu Živančeviću je za prevod ključnog Jenkovog ciklusa *Slike* od velike pomoći bio upravo Vrazov kanconijer, kao najreprezentativniji primer hrvatskog ilirizma, odnosno romantičarske poezije inspirisane usmenom slovenskom tradicijom. Postoji, međutim, jedna poetičko-stilska okolnost koju je teško iz originala preneti u drugi, makar i veoma srodan, južnoslovenski jezik kakav su srpski ili hrvatski. Simon Jenko je pesnik koji se u formalnom i stilskomotivskom smislu oslanjao na topose, formule, obrasce i stileme usmene lirike i balade, ali ih je ujedno i dekonstruisao, razgrađivao, projektujući u ljubavnu ili deskriptivnu poeziju jedan drugačiji senzibilitet, bitno različit od idealnog Prešernovog romantizma. Njega smo opisali kao postromantičarski, bidermajerski ili protorealistički, jer pre svega napušta jedinstvo i svepovezanost između subjekta i objekta/sveta/prirode, i svedoči upravo o njihovom odvajanju i diskontinuitetu. Subjekt i priroda su posebni, razdvojeni entiteti koji funkcionišu prema vlastitim, međusobno različitim principima. Priroda je večna u odnosu na relativno i ograničeno bivstvovanje pojedinca koji u odnosu prema prirodi zauzima različite vrste odnosa, a ne samo idiličan, kako je to u narodnoj poeziji. Jedan od razloga kritičkog neprihvatanja Jenkove poezije u vreme objavljivanja njegove jedine zbirke za života *Pesme* (1865) upravo je bilo naglašeno osećanje pesimizma i ironije koji su prožimali naizgled naivne autorove stihove. To je verovatno i razlog (kao npr. u slučaju lirskih pesama Vilijama Blejka) što ih je teško prevesti tako da se iza naizgled prepoznatljive, igrive forme i stila po uzoru na usmenu poeziju zapaze dublja značenjska pomeranja u pravcu modernizacije poetskog postupka i čitalačkog doživljaja, koji nam posreduje ironiju, melanholiju, setu, pesimizam i jetku satiru. To je posebno uočljivo u autorovim patriotskim pesmama, u kojima se ne idealizuje nacionalna prošlost. Naprotiv, kao neko ko živi i stvara u doba Bahovog apsolutizma, Simon Jenko je s puno gorčine svestan beznačajnosti vlastite otadžbine na tadašnjoj geopolitičkoj mapi Evrope.

Jenkov lirski junak ili junakinja i situacije kroz koje prolaze nemaju auru mističnog zagrobnog sjedinjavanja kao npr. Črtomir i Bogomila u Prešernovom spevu *Krštenje na Savici*, već su svesni ljubavi kao nečega što je svakodnevno, prolazno i može biti protkano humorom, ironijom, pa čak i crnim humorom. Nasuprot carstvu duha i ideala, kod Jenka caruju čulnost i erotika, nestabilna i nepostojana figura zaljubljenog muškarca koji, doduše, pati za voljenom ženom po rastanku, ali ne pada u zamku iluzije o večnosti takvog odnosa. Naprotiv, jedino što tokom vremena ostavlja trag o njoj upravo jeste sećanje, posle koga dolazi otrežnjenje i svest o nužnoj promeni u životima i žene i muškarca. U pesmi *Brza promena* (Hitra sprememba) lirski junak opisuje susret bivših ljubavnika i kratko, zapravo trenutno oživljavanje izazvanih emocija:

Meseci proleteli
i mi se opet sreli
oko mi načas sinu,
tvoj pogled nekud minu.

I skoro smeh da plane,
odjednom s obe strane,
jer shvatismo u trenu
kud nam se misli denu.

(Jenko, 1975: 69)

Na primeru ove pesme, ali i nekih drugih koje ćemo pomenuti (*Pitanje, Za rastanak, Zbogom, Zaboravi, Priča, Spomenarke, Slike*), bitno je uočiti Jenkovu izvanrednu sposobnost kratkog, sažetog i efektnog opisa scene koja je simbolična i semantički izuzetno bogata. Preciznim i odsečnim iskazima koje je prevodilac uspeo da dočara srpskom čitaocu, lirski junak prenosi psihološke finese (pogled i skretanje pogleda, zbunjenost, smeh, sećanje, buđenje stare ljubavi na tren) u samo dva katrena, dok u nekim drugim, dužim pesmama lirski junak predstavlja sebe bez trunke idealizma, trezveno, racionalno, zdravorazumski i, rekli bismo, „tipično muški“:

Bilo bi bolje, devo mila,
za tebe i za mene,
da se zapreta što je bilo,
svak svojim putem krene.

Našto ti ljubav moja nagla –
meni je igra samo,
što ko po nebu laka magla
proleće tamo-amo.

Nasumce živim svakog dana,
ne pitam šta mi pruža,
a ti si željna mirnog stana
i brižnog, dobrog muža.

Ne čekaj da se preobratim,
u jaram me ne preži,
žudiš li da te sreća prati,
sa mnom se ti ne veži.

Što mora biti – primi svesno,
svak svojim putem kreni,
na levo ja, a ti na desno,
i prošlost ne spomeni !

(Jenko, 1975: 70)

Jenkov lirski junak nesumnjivo nosi nešto od nestalnog i lakomislenog odnosa prema ženi karakterističnog za bajronistički i onjeginovski tip romantičarskog lika. Za njega je rastanak nešto prirodno i logično, gotovo svakodnevna pojava između dvoje zaljubljenih, a ljubav svedena na igru, nestalnu i prevrtljivu, naglu, neobavezujuću i samim tim kratkotrajnu. Iako se i u Jenkovom najznačajnijem ljubavnom ciklusu *Spomenarke*, nastalom tokom 1856. i 1857. godine, pojavljuje žal za idealnom, uzvišenom, prešernovskom večnom ljubavlju, naglasak je ipak na psihološkom menjanju, osobito muškarca, a samim tim i prirode te veze koja je osuđena na prolaznost i kraj. U pesmi *Za rastanak* autor vešto kontrastira suprotne pozicije i osobine žene i muškarca. Dok je njena ljubav postojana, neupitna i ozbiljna, stremeći stabilnosti u privatnom i društveno-institucionalnom smislu (brak), dotle je muškarac nestabilan i živi „od danas do sutra“, modernim rečnikom rečeno – sklon je promiskuitetu i neobaveznom ljubavnom životu. Moglo bi se spekulirati da li je kod njega prisutan strah od vezivanja i „ozbiljne“ veze, ali čini se da je za njegov psihološki portret upravo bitna nemogućnost dubljeg emocionalnog vezivanja, koja je karakteristična za postromantičarske i bidermajerske junake. Setimo se samo upečatljive slike mrtve drage Branka Radičevića koja svog voljenog opominje da joj se ne pridružuje u

zagrobnom životu i da ostane tu gde jeste (Stojanović Pantović, 2011: 59), ili trivijalne i prozaične svakodnevice srpskih studenata u Beču koji sa ženama i mladim devojkama uspostavljaju „kupoprodajne odnose“ u njegovom nedovršenom romanu u stihovima *Bezimena*. Činjenica je da se ovakvim tretmanom erotike, seksualnosti i ljubavi kao trenutnog, vatrenog uzbuđenja koje je prepušteno prolaznosti, veoma blisko modernom osećanju muško-ženskih odnosa, docnijem splinu, dosadi i otuđenosti, koji vode i bračnom neverstvu i bovarizmu (Stojanović Pantović, 2006: 62–65). Ukazaćemo stoga na prvu i poslednju, desetu pesmu iz ciklusa *Spomenarke*, kojom se zaokružuje Jenkov lirski dnevnik o snazi ljubavi, rastanku, patnji i trezvenom prihvatanju neumitnog protoka vremena i nas samih. Najpre sledi prva, karakteristična pesma, u kojoj je izvanredno dočaran ljubavni i telesni zanos ljubavnika:

Sveća tiho dogorela,
dok napolju pljusak teče,
udvoje smo posedeli,
bilo nam je lepo veče.

Slatki osmesi iz oka
među suzama se gube,
pripija se bok do boka,
i usta se čvrsto ljube.

Nepogoda nebo svali,
kiša škropi, voda teče,
nas dvoje se milovali,
bilo nam je lepo veče.

(Jenko, 1975: 57)

Odmah možemo uočiti da je ovo u izvesnom smislu pesma atmosfere i određenog ambijenta, enterijera. Pesma je napisana iz perspektive *dvoje*, za šta u slovenačkom jeziku postoji gramatička kategorija dvojine, a u srpskom je nema, pa se prevodi sa *mi*, dakle množinom, što vodi gubitku autentičnosti, iako je u smisaonom pogledu prihvatljivo. Treći i četvrti stih u prvoj strofi na slovenačkom glase: „skupaj *midva sva sedela*, / nama lep večer je bil“ (Jenko, 1961: 16), isto kao i u pretposlednjem i poslednjem stihu završnog katrena: „*midva pa sva se ljubila*, / lep večer je nama bil“. Upotreba dvojine svakako kod slovenačkog čitaoca (u većoj meri nego kod srpskog) izaziva utisak intimnosti i muško-ženske bliskosti, što je

pesniku i bio cilj. Takođe, ponavljanjem stiha *bilo nam je lepo veće* postiže se izrazitija muzikalnost stiha, koji u originalu prate i niz asonanci, aliteracija i dosledno ženska rima. Ujedno se naglašava razlika između strasti dvoje zaljubljenih koji ne obraćaju pažnju na siloviti pljusak i nepogodu koja vitla napolju, izvan njihovog zaštićenog prostora u kom provode poslednje trenutke pred neizbežni rastanak. Slika sveće koja tiho dogoreva asocira na Prešernov motiv iz *Soneta nesreće*, a posebno se poslednja pesma može dovesti u vezu sa Prešernovim završnim sonetom *Memento mori*:

Vreme kruži neprestano
leči rane, nove stvara,
samo moja svakim danom
otvara se rana stara.

S godinama, tokom mena,
mi ćemo se izmeniti –
ti ćeš jednom umna žena,
a ja muž ću dobar biti.

Srce će već malaksati,
san nestati kao pena;
ništa neće preostati,
samo suzna uspomena.

(Jenko, 1975: 66)

Slika cikličnog vremena jeste nešto što Jenka nesumnjivo povezuje i sa njegovim naslednikom, modernistom Josipom Murnom, koji je prirodu takođe koristio kao medijum najrazličitijih osećanja i dramatizacije stanja lirskog subjekta, baš kao i naš pesnik u ciklusu od 20 kratkih pesama *Slike*. U Jenkovom slučaju, bolna, ali trezvena konstatacija da u lirskom junaku postoji rana koja ne da zaceliti, ali da uprkos tome – sve ide svojim tokom promena – i on, i žena, i njihovi životi u budućnosti, i čitav svet, jeste nešto što se bitno razlikuje od Prešernovog tragičnog doživljaja jedinke u pomenutom sonetu. Za Prešerna je „život zatvor, vreme krvnik hudi“, i jedino što nam preostaje jeste da oslušujemo kada će smrt doći po nas, kao i po ostale, jer u smrti smo svi jednaki. Svaki veličanstveni napor pojedinca osuđen je na propast, a ljubav je samo tren i iluzija, bez nade na ostvarenje, i Prešern neprestano opominje čitaoca da je život beznadežno prolazan. Kod Jenka je prolaznost samorazumljiva i pesnik je ne doživljava tragično i rezignirano, već

melanholično i s blagim osećanjem (samo)ironije. Ljudski život ima svoje uzlete, ali i faze opadanja kada će osećanja neizostavno oslabiti, zamreti, a snovi iz mladosti nestati poput pene. U sedmoj pesmi ciklusa o prirodi *Slike*, Jenko će iskoristiti poznati (pred)romantičarski motiv ruševina (ruina) da bi simbolizovao meditaciju i pitanje o suštini života. Bitan je momenat kada mu na pitanje o smislu života ne odgovara razvalina, već se sam eho koncentriše oko materijalnosti zvuka, gotovo simbolistički nerazumljivog, tajanstvenog govora koji se artikuliše tek u odjeku (Juvan, 2010: 542).

Inače je za Jenkov poetski postupak karakterističan ne samo precizan opis koji vodi prozaizaciji i depatetizaciji iskaza već i uvođenje monološke i dijaloške forme koja dodatno dramatizuje tekst, osobito u ciklusima *Spomenarke* i *Slike*. Posebno je značajno formalno stavljanje znakova navoda prilikom govora određenih poetskih subjekata/instanci, npr. žene/drage, pojedinih motiva iz usmene tradicije, kakvi su mesec, sunce, ruža, ptica, junak na konju, lipa, itd., čime se ujedno objektivizuje njihov govor i distancira od ja ispovedne forme, a s druge strane uvodi izvesna ironijska dimenzija u naoko lirski iskaz. Ovakav tip hajneovske ironije koja ima i crnohumorne, pa i apsurdne akcente nije karakterističan u toj meri za srpske ili hrvatske romantičare, izuzev za neke pesme Branka Radičevića, Đure Jakšića ili kasnije Laze Kostića. Zbog toga može, uprkos vernom prevodu na naš jezik, doći do izvesnog recepcijskog šuma, pa i nedovoljnog razumevanja Jenkove poezije i njene „neobaveznosti“, lakoće, na prvi pogled. Ukoliko se pak uporede i Živančevićevi prevodi Jenkovih karakternih novela *Tilka* i *Jeprški učitelj* u istom izdanju, čitalac će imati jasniju sliku na kom tradicijskom fonu može da razume jedinstvenu poetiku Simona Jenka, koja je povezana i sa recepcijom Gogoljevog dela u slovenačkoj književnosti (Stojanović Pantović, 1995: 51–53).

Bojana S. Stojanović Pantović

DISSOCIATION OF THE ROMANTIC SUBJECTIVITY IN THE POETRY OF SIMON JENKO BASED ON TRANSLATIONS OF MILORAD ŽIVANČEVIĆ

Summary

In this paper we analyse poetic cycles and poems of a post-romanticist Slovenian poet Simon Jenko (1835–1869) translated from the Slovenian into Serbian by dr. Milorad Živančević. As the founder and editor of the special edition Slovenian Literature in Matica srpska, professor Živančević published Jenko's collection Poetry and Prose in 1975 with an introduction of dr. France Bernik. This edition has gained a wide reception both in academic

and scholar community and in the readership of the former Yugoslavia. The concept of the edition aimed to represent canonical authors of the Slovenian literature from Protestant Reformation to the contemporary literary scene.

Regarding the poetry of Simon Jenko we discuss types of his verse, form and style that is rooted in the oral tradition of the Slovenian poetry but is also comparable to the Serbian Romantic poets Branko Radičević, J. J. Zmaj, Djura Jakšić and partly Laza Kostić, which the translator also had in his mind. The apparent simplicity and ease of Jenko's verse can be misled by the Serbian readers because he uses topoi and formulas of the oral poetry in a subversive way, anticipating quite opposite meaning than artistically demanding Romanticism of France Prešeren. In Jenko's lyrics love has been presented as a current and short-lived, more as a daily experience of a subject that leads to disintegration and dissociation of Romantic eternal, idealistic love, approaching to Biedermeyer and early Realism on the one hand, and Impressionism on the other.

Keywords: Simon Jenko, oral tradition, translation, disintegration of Romanticism

IZVORI

Jenko, S. (1961). *Izbrano delo*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Jenko, S. (1975). *Poezija i proza*. Preveo Dr Milorad Živančević. Novi Sad: Matica srpska.

LITERATURA

Veselinović, S. (2013). Prevođenje, recepcija i kanon. *Aspekti identiteta i njihovo oblikovanje u srpskoj književnosti*. Gorana Raičević (prir.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 55–63.

Živančević-Skeruš, I. (1989). Bibliografija dr Milorada Živančevića. *Zbornik za slavistiku*, 37, 249–280.

Živković, D. (1994). *Evropski okviri srpske književnosti*, knj. I. Beograd: Prosveta.

Ivanić, D. (2011). *Ka genezi srpske poezije*. Beograd: Licej.

Juvan, M. (2010). The palimpsest of ruins: cultural memory, European literary intertext, and post-romanticism in Simon Jenko's "Picture VII". *Neohelicon*, 37, 537–543.

Konstantinović, Z., & Rinner, F. (2003). *Eine Literaturgeschichte Mitteleuropas*. Innsbruck: Studien.

Mitrović, M. (1981). Deklarativnost i višeznačnost u delu Ivana Cankara. U: Ivan Cankar. *Proza*. Novi Sad: Matica srpska, 9–38.

Mitrović, M. (1995). *Pregled slovenačke književnosti*. Novi Sad-Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

- Nemoianu, V. (1984). *The Taming of Romanticism. European Literature and the Age of Biedermeier*. Harvard University Press.
- Paternu, B. (1974). *Pogledi na slovensko književnost*, knj. I. Ljubljana: Mladinska knjiga, 47–76.
- Stojanović Pantović, B. (1995). *Linija dodira*. Gornji Milanovac: Dečje novine, 48–63.
- Stojanović Pantović, B. (2006). *Pobuna protiv središta*. Pančevo: Mali Nemo, 91–97.
- Stojanović Pantović, B. (2011). *Rasponi modernizma*. Novi Sad: Akademska knjiga, 50–59.

Biljana Trifunović
Jelena Šakotić-Kurbalija*
Milena Kljajević
Filozofski fakultet
Univerzitet u Novom Sadu

UDK: 159.942:316.83
DOI: 10.19090/gff.2021.1.119-137
Originalni naučni rad

STILOVI LJUBAVI I PARTNERSKA AFEKTIVNA VEZANOST**

U cilju utvrđivanja značajnosti razlika u stavovima prema ljubavi među individuama različitih obrazaca partnerske afektivne vezanosti, prikupljeni su podaci na uzorku od 451 ispitanika (51.9% ženskog pola) u vezi ili neformalnom braku-kohabitaciji, starosti od 19 do 45 godina. Za identifikovanje obrazaca partnerske afektivne vezanosti primenjena je skraćena verzija Inventara iskustava u partnerskim odnosima (Experiences in Close Relationships Inventory – ECR: Brennan et al., 1998; modifikacija Kamenov i Jelić, 2003), dok je Skalom ljubavnih stavova (Love Attitudes Scale – LAS, Hendrick & Hendrick, 1986) procenjeno šest stilova ljubavi: Eros, Ludus, Storge, Pragma, Manija, i Agape. Sigurno vezani ispitanici ostvaruju više skorove na Eros i Agape ljubavnom stilu, a niže na ljubavnom stilu Ludus, u odnosu na ispitanike sa izbegavajućim obrascem; niže skorove na ljubavnim stilovima Pragma i Manija u odnosu na ispitanike sa preokupiranim obrascem; i niže skorove na ljubavnim stilovima Ludus, Storge, Pragmi i Maniji, u odnosu na ispitanike sa bojažljivim obrascem partnerske afektivne vezanosti. Ispitanici sa preokupiranim obrascem ostvaruju više skorove na ljubavnim stilovima Eros, Manija i Agape, a na ljubavnom stilu Ludus niže skorove u odnosu na ispitanike sa izbegavajućim obrascem, kao i niže skorove na Ludus stilu ljubavi u odnosu na ispitanike sa bojažljivim obrascem partnerske afektivne vezanosti. Individue sa bojažljivim obrascem ostvaruju više skorove na ljubavnom stilu Manija u odnosu na ispitanike sa izbegavajućim obrascem partnerske afektivne vezanosti.

Ključne reči: stilovi ljubavi, partnerska afektivna vezanost, ljubav, romantične relacije

---

* jelenasakotickurbalija@ff.uns.ac.rs

** Istraživanje prikazano ovim radom predstavlja deo projekta „Efekti egzistencijalne nesigurnosti na pojedinca i porodicu u Srbiji“, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (ON179022).

UVOD

Uspostavljanje intimnih i zadovoljavajućih relacija tokom odraslog doba se dovodi u vezu sa brojnim pozitivnim ishodima, poput zdravlja, sreće, blagostanja (Braithwaite et al., 2010; Diener & Biswas-Diener, 2008), pri čemu se ljubav, uz niz drugih faktora (intimnosti, posvećenosti, itd.), posmatra kao jedna od najznačajnijih komponenti zadovoljavajućih relacija (Kansky, 2018), kao i njihovog trajanja (O’Leary et al., 2012).

U literaturi su se tokom godina navodile različite teorije ljubavi, te izučavali različiti stilovi i dimenzije ljubavi u kontekstu specifičnih teorija ljubavi. Međutim, kao jedna od najčešće izučavanih klasifikacija ljubavi, a istovremeno i jedna od najviše strukturiranih, kompletnih i usmerenih na romantične relacije, jeste Leejeva (Lee, 1973) klasifikacija ljubavi. Razmatrajući različite stavove koje individue imaju prema romantičnoj ljubavi, Lee (1973) identifikuje šest stilova ljubavi, koje deli na primarne i sekundarne.

Primarni stilovi uključuju: 1) Eros – *strasnu i romantičnu ljubav*, okarakterisanu željom za afektivnom i seksualnom intimnošću, sigurnošću i posvećenošću relaciji, odnosno, intenzivnom ljubavi koja nije opsesivna i koju ne karakteriše preterana ljubomora; 2) Ludus – *ljubav kao igru*, koju karakteriše uverenje da se istovremeno mogu voleti dve ili više osobe, izbegavanje provođenja previše vremena sa partnerom i niska posvećenost relaciji; i 3) Storge – *prijateljsku ljubav*, okarakterisanu ljubavlju koja se razvija tokom vremena iz prijateljstva, zajedničkim interesima i aktivnostima sa partnerom i stabilnošću.

Sekundarni stilovi ljubavi predstavljaju kombinaciju dva primarna stila i uključuju: 1) Maniju – *opsesivnu ili zavisnu ljubav*, koja predstavlja kombinaciju ljubavnih stilova Eros i Ludus, okarakterisanu željom za brzim i intenzivnim razvijanjem intimnosti sa partnerom, kao i nesigurnošću i strahom da osećanja nisu obostrana, te potrebom za uveravanjem u suprotno od strane partnera; 2) Pragmu – *praktičnu racionalnu ljubav*, kao kombinaciju ljubavnih stilova Storge i Ludus, koju karakteriše težnja za kompatibilnošću među partnerima u socijalnim i ličnim karakteristikama; i 3) Agape – *nesebičnu, altruističku ljubav*, koja predstavlja kombinaciju ljubavnih stilova Eros i Storge, okarakterisanu odsustvom očekivanja o uzvraćenoj ljubavi, tolerancijom i podržavanjem.

Stilovi ljubavi su u dosadašnjim istraživanjima dosledno dovodeni u vezu sa različitim indikatorima funkcionisanja romantičnih relacija. Eros ljubavni stil se, tako, dovodio u relaciju sa visokim intenzitetom osećanja ljubavi (Ortalda & Clapetto, 2010), pozitivnim aspektima partnerskog i bračnog odnosa (Zadeh &

Bozorgi, 2016), zadovoljstvom relacijom (Galinha et al., 2014; Neto & Pinto, 2015), željom za bliskošću sa partnerom (Goodboy & Booth-Butterfield, 2009), te posvećenošću u partnerskom odnosu (Fehr et al., 2014). Ljubavni stilovi Storge, Pragma i Agape su, takođe, u dosadašnjim istraživanjima dovođeni u pozitivnu relaciju sa pozitivnim indikatorima funkcionisanja partnerskih odnosa, poput zadovoljstva i kvaliteta romantične relacije (Lin & Huddleston-Casas, 2005; Neto & Pinto, 2015; Zadeh & Bozorgi, 2016). Ljubavni stilovi Storge i Pragma se dovode i u pozitivnu relaciju sa korišćenjem funkcionalnih strategija rešavanja bračnih konflikata, poput kompromisa (Zacchilli et al., 2009), dok Agape ljubavni stil karakteriše veća tendencija izbegavanja destruktivnih obrazaca komunikacije (Kimberly & Werner-Wilson, 2013), te manje ispoljavanje negativnih ponašanja u romantičnim relacijama poput ljubomore (Goodboy & Mayers, 2010).

Sa druge strane, Ludus i Manija stilovi ljubavi su u dosadašnjim istraživanjima uglavnom identifikovani kao rizik faktori za lošiji kvalitet i nestabilnost partnerskog odnosa. Ljubavni stil Ludus se u dosadašnjim istraživanjima dovodio u relaciju sa nezadovoljstvom partnerskim odnosom (Galinha et al., 2014; Neto & Pinto, 2015), manjom željom za bliskošću (Goodboy & Booth-Butterfield, 2009), nedostatkom posvećenosti i pozitivnih osećanja nakon završetka relacije (Hamock & Richardson, 2011), te ispoljavanjem negativnih ponašanja u romantičnoj relaciji poput destruktivnih konflikata, izbegavanja, podsticanja ljubomore kod partnera, kao i sklonosti ka neverstvu (Goodboy & Mayers, 2010; Trifunović i sar., 2020). Sa druge strane, iako se ljubavni stil Manija dovodi u pozitivnu relaciju sa posvećenošću u partnerskoj relaciji (Fehr et al., 2014), individue sa izraženim pomenutim stilom ljubavi ipak ne uspevaju da izgrade zadovoljavajuće relacije (Acevedo & Aron, 2009), s obzirom na to da često manifestuju negativna ponašanja u relaciji, poput ljubomore (Ortalda & Clapetto, 2010), destruktivnih konflikata, neverstva, kontrole (Goodboy & Myers, 2010), te ponašanja koja provociraju ljubomoru kod partnera (Goodboy et al., 2012).

Usko povezani sa generalnim uverenjima o ljubavi u romantičnim relacijama su i stilovi partnerske afektivne vezanosti, koji ostvaruju značajan uticaj na različite aspekte funkcionisanja partnerskih relacija (Lozano et al., 2021).

Primenjujući klasičnu razvojnu teoriju afektivne vezanosti (Bowlby, 1979) na romantične relacije odraslih, Hazan i Shaver (1987), romantične relacije posmatraju kao odraz ranih afektivnih veza sa roditeljima, što potvrđuju rezultati brojnih istraživanja koja nalaze sličnost obrazaca afektivne vezanosti u detinjstvu i obrazaca partnerske afektivne vezanosti (Stefanović Stanojević, 2002; Šakotić Kurbalija i sar., 2010). U odraslom dobu romantični partner funkcioniše kao glavni

izvor sigurnosti i podrške, te postaje primarna figura afektivne vezanosti (Shaver & Mikulincer, 2010).

Na osnovu Bowlbyjeve (Bowlby, 1972) pretpostavke o postojanju dva tipa unutrašnjih radnih modela – modela sebe (uverenja o sebi kao o osobi koja je manje ili više kompetentna, vredna ljubavi i brige) i modela drugoga (uverenja o drugima kao manje ili više dostupnim, dobrim i responsivnim), te posmatranjem modela sebe i drugih kao nezavisnih ortogonalnih dimenzija, koje mogu biti pozitivne ili negativne, Bartholomew (1990; Bartholomew & Horowitz, 1991), je razvila nov model partnerskog afektivnog vezivanja. U ovom modelu definisana su četiri obrasca partnerske afektivne vezanosti: sigurni, preokupirani, bojažljivi i izegavajući. U cilju provere ovog modela i konstrukcije optimalnog sistema dimenzija koji objašnjava individualne razlike u self-konceptu i interpersonalnom funkcionisanju, Brennan i saradnici (1998) faktorskom analizom instrumenata za procenu afektivne vezanosti odraslih izdvajaju dimenziju izbegavanja (koja predstavlja radni model drugih) i dimenziju anksioznosti (kao radni model sebe).

U mnogim istraživanjima se navodi da sigurno vezane individue pokazuju veću tendenciju formiranja zadovoljavajućih, posvećenih i dugotrajnih relacija tokom života (Mikulincer & Shaver, 2003), u odnosu na nesigurno vezane individue, te da bolje regulišu svoje emocije, što je povezano sa boljim mentalnim zdravljem i socijalnom prilagođenošću (Mikulincer & Shaver, 2007). Sigurna afektivna vezanost, okarakterisana poverenjem i pozitivnim očekivanjima od relacije, se takođe dovodi u vezu sa romantičnijim i manje praktičnim viđenjem ljubavi (Collins & Read, 1990). U istraživanjima se registruje i pozitivna relacija sa ljubavnim stilovima Eros i Agape (Bugay & Tezer, 2008; Fricker & Moore, 2002; Levy & Davis, 1988), te negativna relacija sa ljubavnim stilom Ludus (Levy & Davis, 1988).

Individue sa izraženom anksioznošću, koje imaju istovremeno jaku potrebu za bliskošću i nedovoljno doživljaja sigurnosti, karakteriše nisko zadovoljstvo partnerskim odnosom i nisko poverenje u partnera, uz istovremeno visoku, opsesivnu posvećenost (Stephan & Bachman, 1999). U skladu sa prethodno pomenutim, anksiozna dimenzija afektivne vezanosti se u istraživanjima dosledno dovodi u relaciju sa Manija stilom ljubavi (Bugay & Tezer, 2008; Honari & Saremi, 2015; Levy & Davis, 1988).

Individue sa izraženim izbegavanjem, koje karakteriše strah od bliskosti i tendencija umanjivanja bilo koje vrste interakcije ili osećanja u partnerskoj relaciji (Shaver & Mikulincer, 2002), takođe, ispoljavaju nisko zadovoljstvo partnerskom relacijom, nisko poverenje u partnera (Fitzpatrick & Lafontaine, 2017), ali i veću

sklonost ka neverstvu (Trifunović i sar., 2020), te se ova dimenzija afektivne vezanosti u dosadašnjim istraživanjima dovela u pozitivnu relaciju sa ljubavnim stilom Ludus, i negativnu relaciju sa Eros i Agape stilovima ljubavi (Fricker & Moore, 2002; Levy & Davis, 1988; Smith & Klases, 2016).

Dakle, može se zaključiti da sigurno vezane individue imaju veću verovatnoću formiranja romantičnih relacija koje karakteriše strastvena i nesebična ljubav, dok su romantične relacije nesigurno vezanih individua u većoj meri okarakterisane posesivnom, zavisnom, i opsesivnom ljubavlju, te posmatranjem ljubavi kao igre (Mikulincer & Shaver, 2007). Sa jedne strane, ideja ljubavi kao igre može pomoći izbegavajućim individuama da održe partnera na distanci, dok, sa druge strane, opsesivne karakteristike ljubavnog stila Manija mogu biti karakteristične za anksiozne individue koje teže nalaženju reciprociteta za intenzivne emocije koje osećaju prema partneru.

S obzirom na to da individue sa različitim obrascima afektivne vezanosti imaju različite kognitivne sheme o relacijama, te ispoljavaju različita uverenja i očekivanja u vezi sa sobom i drugima, koja mogu uticati na funkcionisanje i kvalitet romantičnih relacija (Stackert & Bursik, 2003), cilj ovog istraživanja predstavlja ispitivanje stavova koje individue sa različitim obrascima partnerske afektivne vezanosti imaju prema ljubavi u romantičnim relacijama.

METOD

Uzorak i procedura

Istraživanje je sprovedeno tokom 2019. godine na teritoriji Republike Srbije. Jedan deo upitnika je ispitanicima zadavan u 'online' formi (70%), deljenjem na društvenim mrežama, dok je drugi deo upitnika zadavan u 'papier-olovka' formi (30%).

Uzorak je bio prigodan i obuhvatio je ukupno 451 ispitanika (51.9% ženskog pola), starosti između 19 i 45 godina ($AS = 29.92$, $SD = 6.30$). Ispitanici obuhvaćeni ovim istraživanjem su u vezi (43.3%), između godinu dana i 10 godina ($AS = 2.31$, $SD = 2.23$) ili neformalnom braku-kohabitaciji (55.7%), između godinu dana i 12 godina ($AS = 5.72$, $SD = 1.42$).

Deskriptivne karakteristike uzorka ispitanika su date u Tabeli 1.

Tabela 1: Deskriptivne karakteristike uzorka ispitanika ($N = 451$)

Deskriptivne karakteristike	
Obrazovanje	Niža stručna sprema (1.1%), srednja stručna sprema (30.2%), viša stručna sprema (11.3%), visoka stručna sprema (55.2%), magistarske/doktorske studije (2.2%)
Radni status	Trenutno nezaposlen (22.2%), zaposlen na određeno vreme (22.6%), zaposlen 'za stalno' (41.1%), (su)vlasnik firme (7.8%), u invalidskoj penziji (1.3%)
Materijalni status	Znatno ispodprosečan (7.1%), nešto ispodprosečan (12.4%), prosečan (36.8%), nešto iznadprosečan (32.2%), znatno iznadprosečan (11.5%)

Instrumenti

Skala ljubavnih stavova (Love Attitudes Scale – LAS, Hendrick & Hendrick, 1986) služi za merenje stavova o ljubavi i razvijena je na osnovu Leejeve (Lee, 1973) tipologije ljubavnih stilova. Skala se sastoji od 42 stavke, sa petostepenom skalom Likertovog tipa za odgovaranje, kojima se procenjuje šest stilova ljubavi: Eros (strasna ljubav; $\alpha = .81$); Ludus (ljubav kao igra; $\alpha = .70$); Storge (prijateljska ljubav; $\alpha = .79$); Pragma (pragmatična ljubav; $\alpha = .73$); Manija (posesivna ljubav; $\alpha = .82$); i Agape (nesebična ljubav; $\alpha = .84$).

Skala za procenjivanje bliskih veza (Experiences in Close Relationships Inventory – ECR: Brennan et al., 1998; modifikacija Kamenov i Jelić, 2003) služi za identifikovanje obrazaca partnerske afektivne vezanosti. Skala se sastoji od 18 ajtema sa sedmostepenom skalom Likertovog tipa za odgovaranje. Instrument je zasnovan na dvodimenzionalnom modelu individualnih razlika u afektivnom vezivanju odraslih. Parni ajtemi čine skalu anksioznosti ($\alpha = .78$), a neparni ajtemi skalu izbegavanja ($\alpha = .76$). Kombinacijom skorova na navedenim dimenzijama moguće je identifikovanje četiri obrasca afektivnog vezivanja: 1. sigurni (niski skorovi na obe dimenzije); 2. izbegavajući/odbacujući (niski skorovi na dimenziji anksioznosti, a visoki na dimenziji izbegavanja); 3. preokupirani (visoki skorovi na dimenziji anksioznosti, a niski na dimenziji izbegavanja); i 4. bojažljivi (visoki skorovi na obe dimenzije).

REZULTATI

Deskriptivni statistički parametri predstavljeni su Tabelom 2. Kako se vrednosti spljoštenosti i zakošenosti kreću u preporučenom opsegu (± 1.5 ; Tabachnick & Fidell, 2013), zaključeno je da se podaci normalno distribuiraju.

Tabela 2: *Deskriptivni statistički parametri za skale LAS i ECR*

Skala	Dimenzija/varijabla	Min	Max	AS	SD	Sk	Ku
LAS	Eros	9	35	28.33	5.24	-0.73	0.08
	Ludus	7	35	15.19	5.45	0.65	0.07
	Storge	7	35	22.08	5.29	-0.01	-0.05
	Pragma	7	35	18.43	5.98	0.21	-0.49
	Manija	7	35	19.39	6.36	0.22	-0.64
	Agape	10	35	25.06	5.97	-0.28	-0.56
ECR	Anksioznost	9	62	27.11	11.90	0.35	-0.77
	Izbegavanje	9	48	21.82	10.06	0.50	-0.88

Napomena. ECR = Skala za procenjivanje bliskih veza; LAS = Skala ljubavnih stavova; Sk = zakošenost (eng. *skewness*); Ku = spljoštenost (eng. *kurtosis*)

Najviše ispitanika pripada sigurnom obrascu afektivne vezanosti (55.9%), nešto manje preokupiranom (25.7%), dok je najmanje ispitanika sa izbegavajućim (9.8%) i bojažljivim obrascem partnerske afektivne vezanosti (8.6%).

Jednofaktorskom MANOVA-om istražene su razlike između osoba sa različitim obrascima partnerske afektivne vezanosti u domenu stilova ljubavi. Preliminarnim ispitivanjem proverene su pretpostavke o normalnosti, linearnosti, univarijatnim i multivarijatnim autlajerima, homogenosti matrica varijanse – kovarijanse i multikolinearnosti. Nije registrovano ozbiljnije narušavanje pretpostavki, izuzev pretpostavke o jednakosti varijanse promenljive Ludus, te je za ovu varijablu korišćen stroži nivo značajnosti univarijatnog *F*-testa, tj. $p < .025$ (Tabachnick & Fidell, 2007).

Tabela 3: Razlike u stilovima ljubavi u odnosu na obrazac afektivne vezanosti: univarijatni efekti

Faktor	Stil ljubavi	<i>F</i>	<i>df</i>	<i>p</i>	η^2
Obrazac afektivne vezanosti	Eros	13.01	3	.00	.08
	Ludus	35.37	3	.00	.19
	Storge	3.81	3	.01	.02
	Pragma	9.89	3	.00	.06
	Manija	65.16	3	.00	.31
	Agape	5.28	3	.00	.03

Rezultati pokazuju da su glavni efekti faktora obrasca afektivne vezanosti značajni na multivarijantnom nivou ($F(6, 435) = 17.04$, $p < .001$, $\eta^2 = .19$). Statističku značajnost (po Bonferronijevom prilagođenom nivou značajnosti od $p < .001$), dosegle su sve promenljive (Tabela 3).

Tabela 4: Razlike između ispitanika različitih obrazaca partnerske afektivne vezanosti u procenjivanim stilovima ljubavi

Obrazac afektivne vezanosti		Eros	Ludus	Storge	Pragma	Manija	Agape
Sigurni	Preokupirani	1.08	-1.84	-1.15	-2.21*	-7.99*	-1.29
	Bojažljivi	2.27	-7.37*	-2.64*	-4.73*	-6.27*	0.10
	Izbegavajući	5.01*	-5.57*	0.27	-2.32	-1.54	2.85*
Preokupirani	Bojažljivi	1.19	-5.52*	-1.49	-2.52	1.72	1.39
	Izbegavajući	3.93*	-3.72*	1.42	-0.11	6.45*	4.15*
Bojažljivi	Izbegavajući	2.74	1.80	2.91	2.41	4.73*	2.75

* $p < .001$

U cilju utvrđivanja razlika između ispitanika sa različitim obrascima partnerske afektivne vezanosti u procenjivanim stilovima ljubavi, sprovedena su naknadna poređenja pomoću post hoc (Bonferroni) analize (Tabela 4). Kao što se može videti iz Tabele 4, na Eros ljubavnom stilu, ispitanici sa sigurnim i preokupiranim obrascem afektivne vezanosti ostvaruju više skorove u odnosu na ispitanike sa izbegavajućim obrascem partnerske afektivne vezanosti. Na Ludus stilu ljubavi, ispitanici sa sigurnim i preokupiranim obrascem afektivne vezanosti ostvaruju niže skorove u odnosu na ispitanike sa bojažljivim i izbegavajućim obrascem partnerske afektivne vezanosti. Na stilu ljubavi Storge, ispitanici sa sigurnim obrascem afektivne vezanosti ostvaruju niže skorove u odnosu na ispitanike sa bojažljivim obrascem, dok na ljubavnom stilu Pragma osvaruju niže skorove i u odnosu na ispitanike sa preokupiranim obrascem afektivne vezanosti. Na Manija stilu ljubavi, ispitanici sa sigurnim obrascem afektivne vezanosti,

takođe, ostvaruju niže skorove u odnosu na ispitanike sa preokupiranim i bojažljivim obrascem, s tim što na ovom stilu ljubavi i ispitanici sa preokupiranim i bojažljivim obrascem ostvaruju više skorove u odnosu na ispitanike sa izbegavajućim obrascem partnerske afektivne vezanosti. Naposletku, na ljubavnom stilu Agape, registruju se viši skorovi kod ispitanika sa sigurnim i preokupiranim obrascem, u odnosu na ispitanike sa izbegavajućim obrascem partnerske afektivne vezanosti (Prilog A1).

DISKUSIJA

Dobijeni rezultati studije sprovedene sa ciljem ispitivanja stavova koje individue sa različitim obrascima partnerske afektivne vezanosti imaju prema ljubavi u romantičnim relacijama, ukazuju na mogućnost razlikovanja stilova ljubavi individua u romantičnim relacijama u odnosu na njihove karakteristične obrasce partnerske afektivne vezanosti.

U skladu sa rezultatima prethodnih studija u kojima se sigurni obrazac afektivne vezanosti dovodi u pozitivnu, a izbegavajući obrazac u negativnu relaciju sa Eros ljubavnim stilom (Galinha et al., 2014; Levy & Davis, 1988), i u ovom istraživanju individue koje karakteriše poverenje i pozitivna očekivanja od partnerskog odnosa ispoljavaju veću privlačnost prema voljenoj osobi, koju žele što intimnije upoznati, u odnosu na individue koje karakterišu negativna očekivanja u odnosu na druge, te izbegavanje ostvarivanja bliskosti sa partnerom. Dodatno, intenzivnija emocionalna iskustva se registruju i kod individua sa preokupiranim, u odnosu na individue sa izbegavajućim obrascem partnerske afektivne vezanosti. Individue sa preokupiranim obrascem mogu biti u većoj meri preokupirane prijatnim mislima o voljenoj osobi i osećati intezivnu potrebu za svakodnevnim kontaktom sa njom usled straha da će ih partner napustiti. Za razliku od njih, individue sa izbegavajućim obrascem partnerske afektivne vezanosti, doživljaj superiornosti, te verovanje da “prava” ljubav postoji samo u filmovima i pričama (Hazan & Shaver, 1987), često sputava u ostvarivanju bliskosti sa partnerom.

U skladu sa glavnim odlikama ljubavnog stila Ludus – igranju igara i neposvećenosti u romantičnim relacijama, veća izraženost pomenutog ljubavnog stila se registruje kod individua sa obrascima partnerske afektivne vezanosti koje karakteriše visoka dimenzija izbegavanja. Dakle, moglo bi se reći da lako otpočinjanje i završavanje odnosa, ljubav koja je prepuna zabave i uzbuđenja, pri čemu se partner ne shvata ozbiljno, i ne uključuje se u bilo kakve buduće planove,

reflektuje izbegavanje intimnosti, kao i tendenciju posmatranja seksualnih odnosa na neemocionalan, samozadovoljavajući način (McWalter, 2012). Specifično, individue sa izbegavajućim obrascem partnerske afektivne vezanosti mogu pokušati da uspostavljene relacije učine zanimljivim posredstvom negativnih ponašanja poput izbegavanja, destruktivnih ponašanja i neverstva (Raffagnino & Puddu, 2018), odnosno negativnih ponašanja kojim se umanjuju pozitivne interakcije i osećanja u partnerskoj relaciji. Sa druge strane, iako se Ludus ljubavni stil izdvaja kao rizik faktor za kvalitet i dužinu partnerskog odnosa (Vedes et al., 2016), te da individue sa izraženim pomenutim stilom ljubavi u početku relacije teže ka izbegavanju uspostavljanja bliskosti sa partnerom (Goodboy & Booth-Butterfield, 2009), one ipak mogu nakon početnog izbegavanja uspostavljanja bliskosti pokazivati želju za istom (Karandashev et al., 2012), što bi moglo biti karakterističnije za individue koje pored izraženog izbegavanja, karakteriše i visoka anksioznost.

Razlike u ljubavnom stilu Storge su registrovane samo između individua koje, sa jedne strane, karakteriše pozitivan model sebe i drugih, i individua koje, sa druge strane, karakteriše negativan model sebe i drugih. Dobijeni rezultati, dakle, ukazuju na to da relacije individua, koje visoko zavise od prihvatanja i afirmacije drugih, ali istovremeno izbegavaju intimnost, u većoj meri karakteriše ljubav koja često postoji u prijateljskim i porodičnim relacijama u odnosu na individue koje se lako zbližavaju i veruju drugima. Sa jedne strane, pretpostavlja se da individue koje karakteriše osećaj nedostojnosti u kombinaciji sa očekivanjima da će ih partner odbaciti, teže stvaranju posebnog prijateljstva i porodice, a ne postizanju uzajamne ljubavi (Čudina-Obradović i Obradović, 2006), doživljavanju intenzivnih emocija ili fizičkoj privlačnosti prema partneru, jer na taj način mogu istovremeno i biti prihvaćeni, i izbeći ostvarivanje intimnosti kako bi sprečili bol zbog eventualnog gubitka ili odbacivanja od strane partnera. Sa druge strane, sigurno vezane individue, koje pozitivno percipiraju i sebe i partnera, ostvaruju bliskost i intimnost sa partnerom, ali istovremeno zadržavaju i svoju nezavisnost, što im omogućava da uspostavljaju otvorene, autentične partnerske odnose, bazirane na poverenju, posvećenosti i intimnosti (Pielage et al., 2005; Simpson, 1990).

Iako se u prethodnim istraživanjima pragmatičan i racionalan stav prema ljubavi uglavnom ne dovodi u vezu sa anksioznom dimenzijom afektivne vezanosti, rezultati sprovedene studije ukazuju na to da Pragma stil ljubavi više karakteriše ispitanike sa preokupiranim i bojažljivim obrascem partnerske afektivne vezanosti u odnosu na sigurno vezane individue. Sa jedne strane, veća izraženost Pragma ljubavnog stila kod individua sa bojažljivim obrascem partnerske afektivne

vezanosti, u odnosu na sigurno vezane individue, može delimično biti objašnjena rezultatima istraživanja Karandasheva i saradnika (2012), koji u svojoj studiji nalaze povezanost pragmatičnog stila ljubavi i neizvesnosti u pogledu sposobnosti ostvarivanja bliskosti sa partnerom, s obzirom na to da individue sa bojažljivim obrascem žele intimne relacije sa drugima, ali ih istovremeno i izbegavaju kako bi se zaštitili od anticipiranog odbacivanja i posledičnog bola i patnje. Sa druge strane, kod preokupirano vezanih individua izraženiji pragmatični stil ljubavi, u odnosu na sigurno vezane individue, može biti objašnjen izraženom potrebom za prevazilaženjem sopstvenih nedostataka stupanjem u relaciju sa partnerima koji zadovoljavaju kriterijume kvalitetnog partnera, odražavajući “neodoljivu potrebu ovih individua da jednostavno budu u relaciji, nebitno kakvoj ili sa kim – primarni cilj je emocionalna sigurnost” (Newcomb, 1981, p. 134).

Potvrđujući rezultate prethodnih istraživanja, nalazi dobijeni u ovoj studiji ukazuju na to da je Manija, odnosno, opsesivna ljubav, karakterističnija za individue sa visokom anksioznošću u pogledu odbacivanja ili nevoljenja od strane partnera (Collins & Read, 1990; Kanemasa et al., 2004; Levy & Davis, 1988). Dakle, individue koje pokušavaju da prisile partnera da ih voli, pri čemu ne mogu da veruju partneru, u većoj meri karakteriše anksiozno-ambivalentan stil afektivne vezanosti (Honari & Saremi, 2015), kao i preokupiranost partnerskim odnosom i njegovim okončanjem (Hammock & Richardson, 2011). Za razliku od sigurno vezanih individua kod kojih postoji ravnoteža između potrebe za pripadanjem i potrebe za samostalnošću, kao i izbegavajuće vezanih individua, koje izbegavaju uspostavljanje bliskosti sa partnerom, individue sa izraženom anksioznom dimenzijom afektivne vezanosti karakteriše emocionalna zavisnost koja se manifestuje u posesivnoj i opsesivnoj ljubavi. Dakle, individue koje konstantno brinu o relaciji, imaju strah od separacije od partnera, njegovog odbacivanja i izdaje, i koje su preterano zavisne u svojim relacijama, u većoj meri manifestuju posesivnu, zavisnu, opsesivnu i ljubomornu ljubav, u odnosu na sigurno i izbegavajuće vezane individue. U skladu sa time, opsesivne odlike Manije mogu biti karakteristične za anksiozne individue koje imaju teškoće u pronalaženju reciprociteta za intenzivne emocije koje osećaju prema partneru.

Identičan obrazac identifikovanih razlika među individuama sa različitim obrascima partnerske afektivne vezanosti u domenu Eros stila ljubavi je registrovan i u slučaju poslednje razmatranog ljubavnog stila Agape. Naime, kod individua sa sigurnim i preokupiranim obrascem afektivne vezanosti je identifikovana veća izraženost altruističnog ljubavnog stila u odnosu na individue sa izbegavajućim obrascem partnerske afektivne vezanosti. Razmatrajući glavne odlike Agape ljubavnog stila očekivano je da će individue koje karakteriše poverenje i pozitivna očekivanja od

partnerskog odnosa i koji formiraju srećne, trajne relacije, relacije ispunjene poverenjem (Collins & Read, 1990), odlikovati altruistički ljubavni stil, u odnosu na individue koje izbegavaju uspostavljanje bliskosti sa partnerom, i čije relacije karakteriše emocionalna apatija. Sa druge strane, veća spremnost na žrtvovanje za partnera kod individua sa preokupiranom afektivnom vezanošću može biti motivisana samoodržavajućim potrebama, odnosno izrazitim potrebama za emocionalnom i instrumentalnom zavisnošću od partnera, željom za intimnošću i bliskošću, kojom se zanemaruje sopstvena nezavisnost, u odnosu na izbegavajuće individue koje karakteriše tendencija izbegavanja zavisnosti od partnera usled osećaja nelagodnosti pri formiranju bliskosti sa partnerom. Dakle, altruistička komponenta Agape stila ljubavi kod preokupirano vezanih individua zapravo može predstavljati način ispoljavanja intruzivne i kompulzivne brige. Pored toga, individue sa preokupiranom afektivnom vezanošću teže neraskidivoj posvećenosti u relaciji, dok individue sa Agape ljubavnim stilom posvećenost ističu kao važnu karakteristiku prilikom izbora partnera (Hammock & Richardson, 2011).

Prilikom razmatranja dobijenih rezultata, neophodno je uzeti u obzir i ograničenja sprovedene studije. Pre svega, ovim istraživanjem je obuhvaćen značajno manji broj ispitanika sa bojažljivim i izbegavajućim obrascem partnerske afektivne vezanosti, u odnosu na sigurno i preokupirano vezane individue, te postoji mogućnost da je pomenuta distribucija obrazaca partnerske afektivne vezanosti u uzorku mogla uticati na dobijene rezultate. Takođe, istraživanjem su dobijeni podaci bazirani na samoopisnim merama, što otvara mogućnost socijalno poželjnog odgovaranja, te bi stoga u budućim istraživanjima bilo korisno uključiti i procene stilova ljubavi od strane drugog partnera, kako bi se dobila što preciznija slika o stavovima koje individue imaju o ljubavi u svojim romantičnim relacijama. Dodatno, u budućim istraživanjima bi bilo korisno ispitati oba partnera, što bi omogućilo identifikovanje načina na koji partnerska afektivna vezanost jednog partnera utiče, ne samo na sopstvene stavove prema romantičnoj ljubavi, već i na stavove drugog člana dijade.

Međutim, i pored pobrojanih ograničenja, rezultati ove, ali i sličnih studija, koje ukazuju na to da partnerska afektivna vezanost ima značajnu ulogu u formiranju i funkcionisanju intimnih i romantičnih relacija, imaju važne praktične implikacije. Naime, identifikovanjem specifičnih obrazaca afektivne vezanosti kod individua, te stilova ljubavi karakterističnih za iste, bilo bi moguće pružiti neophodno savetovanje i podršku individuama sa obrascima partnerske afektivne vezanosti povezanim sa stilovima ljubavi koji doprinose smanjenju kvaliteta romantičnih relacija, ali i generalnog blagostanja. Na ovaj način bi se mogla pružiti efektivnija pomoć, ne samo individuama koje prolaze kroz određene krize u svojim partnerskim odnosima, već

potencijalno i individuama pre stupanja u dugotrajne i posvećene romantične relacije, odnosno, preventivno delovati na pojavu problema u partnerskom funkcionisanju koji su u vezi sa stavovima koje partneri imaju prema ljubavi i generalnom funkcionisanju romantičnih relacija.

Biljana Trifunović, Jelena Šakotić-Kurbalija, Milena Kljajević

LOVE STYLES AND ADULT ROMANTIC ATTACHMENT

Summary

Aim of this study was to examine differences in attitudes toward love in romantic relationships between individuals with different patterns of adult romantic attachment. Sample consisted of 451 participants with different educational, employment and material status and was uniform in respect to gender (51.9% female). Average age of the sample was 29.92 years ($SD = 6.30$) ranging from 19 to 45 years. Participants included in this research are in a dating relationship (43.3%), between 1 and 10 years or in a cohabiting relationship (55.7%), between 1 year and 42 years. An abbreviated form of the Experiences in Close Relationships Inventory (ECR; Brennan et al., 1998, modified by Kamenov & Jelić, 2003) was used to identify patterns of adult romantic attachment. The Love Attitudes Scale (LAS; Hendrick & Hendrick, 1998) was used to assess six love styles: Eros (passionate love), Ludus (love as a game), Storge (friendly love), Pragma (pragmatic love), Mania (possessive love), and Agape (selfless love). In order to examine the differences in attitudes towards love among individuals with different patterns of adult romantic attachment a multivariate analysis of variance (MANOVA) was conducted. Securely attached individuals achieve higher scores on the Eros and Agape love style and lower on the Ludus love style than avoidant individuals; lower scores on the Pragma and Mania love styles compared to the preoccupied individuals; as well as lower scores on Ludus, Storge, Pragma and Mania love styles compared to fearful individuals. Preoccupied individuals achieve higher scores on Eros, Mania, and Agape love styles and lower scores on the Ludus love style compared to avoidant individuals; as well as lower scores on the Ludus love style compared to fearful individuals. Fearful individuals achieve higher scores on the Mania love style compared to avoidant individuals. These study results largely confirm the results of previous research indicating the possibility of distinguishing the attitudes that individuals in romantic relationships have towards love in relation to their characteristic patterns of adult romantic attachment. The obtained results can have important practical implications indicating the possibility of timely provision of necessary counseling and support to individuals with adult romantic attachment patterns related to love styles that contribute to reducing the quality of romantic relationships as well as general well-being.

Keywords: love styles, adult romantic attachment, love, romantic relationships

LITERATURA

- Acevedo, B.P. & Aron, A. (2009) Does a Long-Term Relationship Kill Romantic Love? *Review of General Psychology*, 13, 59–65. <https://doi.org/10.1037/a0014226>
- Bartholomew, K. (1990). Avoidance of intimacy: An attachment perspective. *Journal of Social and Personal relationships*, 7, 147–178. <https://doi.org/10.1177/0265407590072001>
- Bartholomew, K., & Horowitz, L. M. (1991). Attachment styles among young adults: a test of a four-category model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(2), 226–244. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.61.2.226>
- Bowlby, J. (1972). *Attachment and loss, Vol. 2: Separation*. Basic Books.
- Bowlby, J. (1979). The Bowlby-Ainsworth attachment theory. *Behavioral and Brain Sciences*, 2(4), 637–638. <https://doi.org/10.1017/s0140525x00064955>
- Braithwaite, S. R., Delevi, R., & Fincham, F. D. (2010). Romantic relationships and the physical and mental health of college students. *Personal Relationships*, 17(1), 1–12. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6811.2010.01248.x>
- Brennan, K. A., Clark, C. L., & Shaver, P. R. (1998). Self-report measurement of adult romantic attachment: An integrative overview. In J. A. Simpson & W. S. Rholes (Eds.), *Attachment theory and close relationships* (pp. 46–76). Guilford Press.
- Bugay, A., & Tezer, E. (2008, March). Attachment styles and loving attitudes among Turkish university students. In *2nd Annual Global Conference: Persons, Intimacy and Love* (pp. 10–13).
- Collins, N. L., & Read, S. J. (1990). Adult attachment, working models, and relationship quality in dating couples. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(4), 644–663. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.58.4.644>
- Čudina-Obradović, M., & Obradović, J. (2006). *Psihologija braka i obitelji*. Golden marketing-Tehnička knjiga.
- Diener, E., & Biswas-Diener, R. (2008). *Happiness: Unlocking the mysteries of psychological wealth*. Blackwell Publishing.
- Fehr, B., Harasymchuk, C. & Sprecher, S. (2014) Compassionate Love in Romantic Relationships: A Review and Some New Findings. *Journal of Social and Personal Relationships*, 31, 575–600. <https://doi.org/10.1177/0265407514533768>

- Fitzpatrick, J., & Lafontaine, M. F. (2017). Attachment, trust, and satisfaction in relationships: Investigating actor, partner, and mediating effects. *Personal Relationships*, 24(3), 640–662. <https://doi.org/10.1111/pere.12203>
- Fricker, J., & Moore, S. (2002). Relationship satisfaction: The role of love styles and attachment styles. *Current Research in Social Psychology*, 7(11), 182–204.
- Galinha, I.C., Oishi, S., Pereira, C.R., Wirtz, D. & Esteves, F. (2014). Adult Attachment, Love Styles, Relationship Experiences and Subjective Well-Being: Cross-Cultural and Gender Comparison between Americans, Portuguese, and Mozambicans. *Social Indicators Research*, 119, 823–852. <https://doi.org/10.1007/s11205-013-0512-7>
- Goodboy, A.K. & Booth-Butterfield, M. (2009). Love Styles and Desire for Closeness in Romantic Relationships. *Psychological Reports*, 105, 191–197. <https://doi.org/10.2466/PRO.105.1.191-197>
- Goodboy, A.K. & Myers, S.A. (2010). Relational Quality Indicators and Love Styles as Predictors of Negative Relational Maintenance Behaviors in Romantic Relationships. *Communication Reports*, 23, 65–78. <https://doi.org/10.1080/08934215.2010.511397>
- Goodboy, A.K., Horan, S.M. & Booth-Butterfield, M. (2012). Intentional Jealousy-Evoking Behavior in Romantic Relationships as a Function of Received Partner Affection and Love Styles. *Communication Quarterly*, 60, 370–385. <https://doi.org/10.1080/01463373.2012.688792>
- Hammock, G. & Richardson, D.S. (2011). Love Attitudes and Relationship Experience. *The Journal of Social Psychology*, 151, 608–624. <https://doi.org/10.1080/00224545.2010.522618>
- Hazan, C., & Shaver, P. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(3), 511–524. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.52.3.511>
- Hendrick, C. & Hendrick, S. (1986). A theory and method of love. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50, 392–402. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.50.2.392>
- Honari, B., & Saremi, A. A. (2015). The study of relationship between attachment styles and obsessive love style. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 165, 152–159. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.12.617>

- Kamenov, Ž., & Jelić, M. (2003). Validation of adult attachment measure in various types of close relationships: Modification of Brennan's Experiences in Close Relationship Inventory. *Suvremena psihologija*, 6(1), 73–91.
- Kanemasa, Y., Taniguchi, J., Daibo, I., & Ishimori, M. (2004). Love styles and romantic love experiences in Japan. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 32(3), 265–281. <https://doi.org/10.2224/sbp.2004.32.3.265>
- Kansky, J. (2018). What's Love Got to Do with It? Romantic Relationships and Well-Being. In Diener, E., Oishi, S. & Tay, L., (Eds.), *Handbook of Well-Being*. DEF Publishers.
- Karandashev, V., Benton, M., Edwards, C. & Wolters, V. (2012). Development of Attachment in Romantic Relationship of Young Adults with Different Love Styles. *Interpersona. An International Journal on Personal Relationships*, 6, 1–22.
<https://doi.org/10.5964/ijpr.v6i1.87>
- Kimberly, C. & Werner-Wilson, R. (2013). From John Lee to John Gottman: Recognizing Intra- and Interpersonal Differences to Promote Marital Satisfaction. *Journal of Human Sciences and Extension*, 1, 32–46.
- Lee, J.A. (1973). *The Colors of Love: An Exploration of the Ways of Loving*. New Press.
- Levy, M. B., & Davis, K. E. (1988). Lovestyles and attachment styles compared: Their relations to each other and to various relationship characteristics. *Journal of Social and Personal Relationships*, 5(4), 439–471. <https://doi.org/10.1177/0265407588054004>
- Lin, L. & Huddleston-Casas, C.A. (2005). Agape Love in Couple Relationships. *Marriage & Family Review*, 37, 29–48. https://doi.org/10.1300/j002v37n04_03
- Lozano, E. B., Sze, W. Y., Fraley, R. C., & Chong, J. Y. (2021). Dyadic effects of attachment and relationship functioning. *Journal of Social and Personal Relationships*. <https://doi.org/10.1177/0265407521999443>
- McWalter, C. (2012). Relationship satisfaction: the influence of attachment, love styles and religiosity. <https://esource.dbs.ie/handle/10788/380>
- Mikulincer, M., & Shaver, P. R. (2003). *The Attachment Behavioral System in Adulthood: Activation, Psychodynamics, and Interpersonal Processes*. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology*, Vol. 35 (p. 53–152). Elsevier Academic Press. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(03\)01002-5](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(03)01002-5)

- Neto, F. & Pinto, M.C. (2015). Satisfaction with Love Life across the Adult Life Span. *Applied Research Quality Life*, 10, 289–304. <https://doi.org/10.1007/s11482-014-9314-6>
- Newcomb, M. D. (1981). Heterosexual cohabitation relationships. In S. Duck & R. Gilmour (Eds.), *Personal relationships 1: Studying personal relationships* (pp. 131–164). Academic.
- O’Leary, K.D., Acevedo, B.P., Aron, A., Huddy, L. & Mashek, D. (2012). Is Long-Term Love More than a Rare Phenomenon? If So, What Are Its Correlates? *Social Psychological and Personality Science*, 3, 241–249. <https://doi.org/10.1177/1948550611417015>
- Ortalda, F. & Clapetto, S.C. (2010). Amore e benessere soggettivo: Una ricerca esplorativa. *Psicologia della Salute*, 2, 59–72.
- Pielage, S. B., Luteijn, F., & Arrindell, W. A. (2005). Adult attachment, intimacy and psychological distress in a clinical and community sample. *Clinical Psychology & Psychotherapy: An International Journal of Theory & Practice*, 12(6), 455–464. <https://doi.org/10.1002/cpp.472>
- Raffagnino, R., & Puddu, L. (2018). Love styles in couple relationships: a literature review. *Open Journal of Social Sciences*, 6(12), 307–330. <https://doi.org/10.4236/jss.2018.612027>
- Šakotić Kurbalija, J., Mićanović Cvejić, Ž. i Kurbalija, D. (2010). Karakteristike afektivne vezanosti osoba sa depresivnim poremećajima. *Psihijatrija danas*, 42, 157–168.
- Shaver, P. R., & Mikulincer, M. (2010). New directions in attachment theory and research. *Journal of Social and Personal Relationships*, 27(2), 163–172. <https://doi.org/10.1177/0265407509360899>
- Simpson, J. A. (1990). Influence of attachment styles on romantic relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 971–980. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.59.5.971>
- Smith, R., & Klases, A. (2016). Predictors of love attitudes: The contribution of cultural orientation, gender attachment style, relationship length and age in participants from the UK and Hong Kong. *Interpersona: An International Journal on Personal Relationships*, 10(1), 90–108. <https://doi.org/10.5964/ijpr.v10i1.204>
- Stackert, R. A., & Bursik, K. (2003). Why am I unsatisfied? Adult attachment style, gendered irrational relationship beliefs, and young adult romantic relationship satisfaction. *Personality and Individual Differences*, 34(8), 1419–1429. [https://doi.org/10.1016/s0191-8869\(02\)00124-1](https://doi.org/10.1016/s0191-8869(02)00124-1)

- Stefanović-Stanojević, T. (2002). Bliske partnerske veze. *Psihologija*, 35(1–2), 81–95. <https://doi.org/10.2298/psi0201081s>
- Stephan, C. W., & Bachman, G. F. (1999). What's sex got to do with it? Attachment, love schemas, and sexuality. *Personal Relationships*, 6(1), 111–123. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6811.1999.tb00214.x>
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics*, 6th ed. Pearson.
- Tabachnick, B., & Fidell, L. (2007). Multivariate analysis of variance and covariance. In C. Woods (Ed.), *Using multivariate statistics* (pp. 375–440). HarperCollins.
- Trifunović, B., Šakotić-Kurbalija, J.M., i Dajević, T. (2020). Sociodemografski, intrapersonalni i interpersonalni korelati neverstva. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 45(2), 115–130. <https://doi.org/10.19090/gff.2020.2.115-130>
- Vedes, A., Hilpert, P., Nussbeck, F.W., Randall, A.K., Bodenmann, G. & Lind W.R. (2016). Love Styles, Coping, and Relationship Satisfaction: A Dyadic Approach. *Personal Relationships*, 23, 84–97. <https://doi.org/10.1111/pere.12112>
- Zacchilli, T.L., Hendrick, C. & Hendrick, S.S. (2009). The Romantic Partner Conflict Scale: A New Scale to Measure Relationship Conflict. *Journal of Social and Personal Relationships*, 26, 1073–1096. <https://doi.org/10.1177/0265407509347936>
- Zadeh, S.S. & Bozorgi, Z.D. (2016). Relationship between the Love Styles, Personality Traits, and the Marital Life of Married Students. *International Journal of Humanities and Cultural Studies*, 746–756.

PRILOG

*Prilog A1*Tabela A1: *Deskriptivni parametri za stilove ljubavi u odnosu na obrasce partnerske afektivne vezanosti*

Stil ljubavi	Obrazac partnerske afektivne vezanosti							
	Sigurni		Preokupirani		Bojažljivi		Izbegavajući	
	<i>AS</i>	<i>SD</i>	<i>AS</i>	<i>SD</i>	<i>AS</i>	<i>SD</i>	<i>AS</i>	<i>SD</i>
Eros	29.22	4.99	28.14	4.96	26.95	4.13	24.21	6.26
Ludus	13.53	4.43	15.37	5.28	20.89	5.36	19.09	6.08
Storge	21.59	4.98	22.75	5.59	24.24	4.57	21.33	5.91
Pragma	17.19	5.57	19.39	6.34	21.92	5.74	19.51	5.63
Manija	16.60	5.31	24.59	5.39	18.14	5.59	19.38	6.39

Christian Eccher*
Facoltà di Filosofia
Università di Novi Sad

UDC: 316.323:821.131.1-31.09 Sequi E.
DOI: 10.19090/gff.2021.1.139-148
Originalni naučni rad

DECOLONIZZARE LA MENTE DEGLI ITALIANI

In questo lavoro, ci occuperemo dell'estremo provincialismo che ha caratterizzato e caratterizza gli studi di italianistica. L'Italia, infatti, è un paese che ha perso il passo con la modernità già nel XV secolo, quando il resto d'Europa si apriva al fenomeno della „mondializzazione“. Dimosteremo come, da allora, l'Italia si sia rifugiata nel mito della Classicità e del Rinascimento, da cui non è riuscita a uscire neanche dopo che il paese si è unito in un'unica entità statale. La grande emigrazione della fine del XIX e dell'inizio del XX secolo ha contribuito a sprovincializzare molti italiani, ma non l'arte, la letteratura e la critica letteraria. Questa, poi, ha fatto di tutto per rimuovere il periodo e le atrocità coloniali italiane in Africa. Nel secondo Dopoguerra, mentre in tutta Europa cominciava a prendere piede la critica al colonialismo, la borghesia italiana (che deteneva il potere economico, politico e culturale) preferiva ignorare il proprio scandaloso operato nel corno d'Africa, in Grecia e in Albania. Allo stesso tempo, ignorava la viva letteratura di frontiera, quella istriana. Proprio per questo motivo, nella seconda parte di questo lavoro ci occuperemo del romanzo dell'istriano di adozione Eros Sequi, „Le case di Pothia“ uno spaccato sulla realtà del colonialismo italiano nel Dodecaneso e sulla società istriana e jugoslava degli anni Cinquanta del secolo scorso.

Parole chiave: Decolonizzazione, mondializzazione, letteratura, borghesia, Sequi.

1. BREVI RIFLESSIONI SULLO STATO DELLA CRITICA LETTERARIA ITALIANA

La critica letteraria italiana, così come quella storiografica, soffre di un complesso che può essere paragonato a quello della rimozione psicanalitica. Ci sono argomenti, infatti, di cui non solo la critica letteraria italiana, ma anche la letteratura non si sono mai occupate, nonostante siano di fondamentale importanza per definire l'identità nazionale. Il principale argomento oggetto di rimozione freudiana è senza dubbio il periodo coloniale italiano, quello in cui la „laida e meschina italetta“, per rubare un verso a Giorgio Caproni, decise di diventare potenza mondiale e di reclamare il proprio posto nello scacchiere mondiale del

---

* christian.eccher@tiscali.it

colonialismo. Ci sono solo due romanzi che si occupano di quel periodo: “Tempo di uccidere”¹ di Ennio Flaiano e “Le case di Pothia” di Eros Sequi, di cui ci occuperemo nella seconda parte di questo lavoro. Anche a livello storico, il solo studio che si occupi a tutto tondo del colonialismo italiano, e non solo a livello militare, è “Oltremare” di Nicola Labanca (2007). È stato proprio Labanca il primo a sottolineare che la prima grande emigrazione italiana non fu quella verso l’America, ma verso l’Africa, e questo nell’immediato periodo post-unitario, quando l’Italia non aveva ancora le proprie colonie (Labanca, 2002: 57–128). Questa storia mai narrata rivela il volto niente affatto laido e meschino degli italiani: nelle colonie francesi e inglesi, soprattutto nei paesi del Maghreb, andavano commercianti, avventurieri, antropologi, missionari, lavoratori, che senza pregiudizi e con genuina curiosità, si aprivano alla diversità, cercavano di comprendere i mondi in cui la povertà, la necessità o la sete di sapere li avevano spinti. Di questa interessante e bella pagina della Storia nazionale italiana, gli intellettuali del Belpaese non si sono mai voluti occupare. Hanno voltato categoricamente la testa, nei libri di storia scolastici non c’è traccia di questa emigrazione; i libri scolastici riflettono lo stato della ricerca a livello universitario. Allo stesso modo, i critici letterari si sono nettamente rifiutati di far pubblicare e analizzare le opere degli autori italiani d’Istria, che hanno dagli anni Settanta i poi hanno dato vita a una produzione originale, a cavallo fra due culture, quella italiana e quella degli slavi del sud². L’Istria è per l’Italia quello che per la Serbia rappresenta il Kosovo: una terra persa dopo il Trattato di Parigi del 1948 il cui ricordo le istituzioni romane hanno preferito, ancora una volta, rimuovere completamente. Solo negli anni Novanta, grazie alla scuola del comparatista Armando Gnisci (attenzione, grazie a

---

¹ Ennio Flaiano, *Tempo di uccidere*, Longanesi, Milano, 1947.

² Alla casa editrice Einaudi, legata a doppio filo al PCI (Partito Comunista Italiano), Natalia Ginsborg censurava senza pietà i libri degli italiani d’Istria. Aveva ricevuto ordine tassativo dal PCI, in questo in totale accordo con la DC (Democrazia Cristiana), di non far pubblicare gli autori istriani. Il PCI non voleva che il proprio elettorato sapesse come si viveva realmente in un paese comunista, la DC non perdonava ai 30.000 italiani d’Istria di essere rimasti in Jugoslavia e di non avere scelto la strada dell’esodo come i restanti 300.000 loro connazionali. L’autore di questo articolo è in possesso di testimonianze scritte che evidenziano la censura operata nei confronti degli autori istriani, testimonianze che verranno pubblicate in lavori futuri. I documenti relativi all’Istria, agli istriani e agli autori istriani sono stati bruciati nella sede di Botteghe Oscure, come ben testimoniato da diverse persone nel libro di Andrea Berrini “Noi siamo la classe operaia” (Berrini, 2004: 42).

un comparatista, non a un italianista), la critica si è aperta e ha cominciato a occuparsi anche delle tematiche che erano tabù, almeno per quel che riguarda il colonialismo: l'Istria deve ancora aspettare, di questo scabroso argomento si occupano solo nelle Università di Udine e di Trieste e di Vienna (Eccher, 2012: 31–37)³. Dobbiamo però chiederci perché tutto ciò è avvenuto: alla base della rimozione c'è sempre un trauma, qualcosa che ha turbato lo sviluppo dell'individuo – o di un gruppo sociale – nel corso dell'infanzia. Che trauma ha minato la base dell'immaginario collettivo italiano? Il fascismo prima e la sconfitta subita da parte degli Alleati durante la Seconda Guerra mondiale poi sono sicuramente reponsabili della rimozione, ma solo in parte. Il vero terremoto psicologico per gli intellettuali italiani è avvenuto nel periodo più florido della storia culturale della penisola, durante il Rinascimento, quando i principati e i loro abitanti erano al culmine del proprio sviluppo artistico, tecnologico ed economico. Mentre l'Italia, come entità culturale e geografica e non certo nazionale, dominava l'Europa grazie ai suoi artisti e ai suoi scienziati, i portoghesi e gli spagnoli (seguiti ben presto da olandesi, inglesi, francesi) navigavano gli oceani ed entravano in contatto con nuovi e popoli e nuove culture. Un contatto che ben presto diventerà scontro, ma che ha cambiato per sempre la coscienza dell'Europa. Cominciava quella che viene definita come “mondializzazione” (Gnisci, 2009: 9–18). Nel secolo scorso, in epoca di decolonizzazione e soprattutto in Francia e in Inghilterra, lo scontro si è tradotto, almeno a livello culturale, in una profiquacritica all'eurocentrismo e in un'apertura alle culture e alle letterature dei mondi. L'Italia, fino agli anni Novanta del Novecento, è rimasta fuori da questo processo, estranea alla globalizzazione, prigioniera dell'immaginario – per usare la terminologia dello psichiatra e filosofo Jacques Lacan (Lacan, 2016: 77) – legato al Rinascimento e quindi alla Classicità, dato che le premesse teoriche dell'Umanesimo affondano proprio nel recupero dei valori artistici del periodo ellenico e romano. L'Italia ha visto sé stessa attraverso gli occhi degli stranieri, attraverso le descrizioni e i ritratti che del paese – anzi, dei paesi che all'apoca la componevano – tracciavano i rampolli dell'aristocrazia e della borghesia nord-europea durante i loro Grand Tour lungo lo stivale (Gnisci, 2009: 17). Gli intellettuali italiani non sono ancora riusciti a uscire dall'immagine dell'Italia intesa come crogiuolo di classicità, nonostante i numerosi studi genetici (Cavalli-Sforza, 2001: 10–56), iconologici e culturali (Matvejević, 1987) che tendono a collocare il paese non in un lontano passato storico, ma in una geografia moderna di incroci e di incontri: l'Italia

³ Ci sono convegni i tenuti a Trieste e organizzati dall'Università Cattolica di Milano su questo argomento, convegni che però hanno uno stampo spiccatamente nazionalista. L'analisi degli atti dei convegni tenuti da IRCI saranno oggetto di un futuro lavoro.

non è (solo) il paese della Classicità, ma è anche, e soprattutto, un mondo in mezzo ai mondi, bagnato dal Mediterraneo e quindi in contatto con tutte le culture connesse al Mare Nostrum (Gnisci, 2009: 9). A nord della penisola ci sono città come Trieste o Gorizia che appartengono non solo al Mediterraneo e all'Italia, ma anche al mondo tedesco. Come è possibile considerare Carlo Michelstaedter un filosofo e uno scrittore puramente italiano? I romanzi di Italo Svevo hanno sicuramente più connessioni con la letteratura e la cultura austriaca (da Freud a Zweig) che non con quella italiana.

Quale prospettiva dovrebbe allora seguire la critica letteraria italiana per uscire dal proprio pantano nazionale e per aprirsi ai mondi che la compongono, in maniera tale da superare (rivalutandolo in una nuova luce!) il retaggio del Rinascimento e della Classicità, che indubbiamente esiste? Come fare per decolonizzare la mente degli italiani, che si ritengono gli eredi diretti dei geni rinascimentali e nutrono un senso di superiorità nei confronti delle altre culture e degli altri popoli? L'unica soluzione è a mio avviso quella di aprirsi alla comparatistica, e in particolare al metodo indicato da studiosi come NgũgĩwaThiong'o (Thiong'o: 2000), che propone di spostare il centro del mondo togliendo così il primato all'Europa, e soprattutto tracciato da DionýzĐurišin e da Armando Gnisci nella loro opera fondamentale "Il Mediterraneo: una reteinterletteraria". Il Centrisimo interletterario è costituito da un insieme di letterature nazionali che presentano fra loro numerose affinità. L'Italianistica ha un futuro soltanto se diventerà finalmente strabica: con un occhio deve guardare alla produzione letteraria in lingua italiana, con l'altro al resto del mondo, e trovare i fili segreti che ci porteranno a tessere la tela della letteratura mondiale. Da questo punto di vista, ci potrà essere utile l'analisi della letteratura degli italiani d'Istria, che di per sé si colloca a cavallo fra tre centrismi interletterari: quello dell'Europa occidentale, quello mediterraneo e quello degli slavi del sud. A questo proposito, analizzeremo l'opera di uno dei due autori italiani che, non a caso, si sia occupato del colonialismo italiano: Eros Sequi, toscano trasferitosi in Istria durante la Seconda guerra mondiale con il sogno di aiutare gli jugoslavi a edificare lo Stato socialista e rimasto per sempre a vivere nella ex Jugoslavia.

2. LE CASE DI POTHIA

Eros Sequi pubblicò *Le case di Pothia* nel 1957. Nel suo romanzo, gli italiani sono emblema di sfruttamento e di colonialismo. Pothia è l'unico villaggio dell'isola di Kalymnos, nel Dodecaneso, un'area sulla quale il governo italiano aveva esteso un protettorato che comprendeva quattordici isole delle Sporadi meridionali, dopo averle conquistate fra il 26 aprile e il 12 maggio del 1916. Si è discusso a lungo se la presenza degli italiani nelle Sporadi avesse connotazioni coloniali o meno. L'Italia aveva perso

infatti molto presto l'interesse nei confronti di queste isole di cui aveva reclamato il possesso al fine di spingere Istanbul a firmare una pace che sancisse il predominio di Roma sulla Libia; la fine della prima guerra mondiale aveva portato via con sé l'impero turco, di cui rimaneva solo un piccolo stato islamico, la Turchia appunto. La presenza italiana nelle Sporadi fu così marginale, ridotta a un mero avamposto militare nel mar Mediterraneo. Come ben ricorda Nicola Labanca in *Oltremare* (Labanca, 2002: 178–183), però, i governatori di epoca fascista Mario Lago e Cesare Maria De Vecchi attuarono politiche di assimilazione e di repressione nei confronti della popolazione locale, tipiche di un protettorato coloniale. Il vero problema non sta, a mio avviso, nello stabilire se gli italiani abbiano adottato politiche coloniali in Eritrea e Somalia piuttosto che nell'Egeo. Il nocciolo della questione, e il secondo libro di Sequi ci dà lo spunto per comprendere ciò, sta nel fatto che le istituzioni e l'intellettualità italiana non hanno fatto altro che rimuovere, in senso freudiano, il proprio passato coloniale, come abbiamo già osservato precedentemente. Come se l'Italia non si fosse macchiata di ignobili efferatezze in Eritrea, in Somalia e in Albania. La rimozione passa attraverso un pregiudizio molto diffuso, racchiuso nell'espressione "italiani brava gente" che tende a considerare quello italiano un colonialismo all'acqua di rose. Mi limito qui a ricordare i massacri in Libia e le deportazioni di popolazioni inermi, i bombardamenti aerei ordinati dal generale Graziani sui villaggi ribelli dell'Africa italiana⁴.

Almeno nei primi capitoli, *Le case di Pothia* è una rievocazione di un mondo povero, e la dominazione italiana si inserisce in un contesto di estrema miseria e rassegnazione.

Sequiera nato nel 1912 e a 23 anni fu mandato proprio nelle Sporadi come insegnante di lingua italiana nel locale liceo. *Le case di Pothia* è un testo tessuto sulla delicatezza di lontani ricordi, costituito da diversi capitoli collegati fra loro non da una trama intesa in senso classico: ogni capitolo racconta una vicenda particolare e a essere protagonista è la miseria che si annida fra il mare e le case gialle affacciate su una piccola baia. La Storia rimane sullo sfondo: i personaggi si agitano su uno scenario apparentemente immutabile, in cui l'oppressione e lo sfruttamento sembrano essere le

---

⁴ La Libia ha istituito una "giornata della memoria" per ricordare la deportazione nel centro del deserto delle popolazioni che abitavano sulla costa. Il colonialismo italiano in Libia è il soggetto di un film del 1980, mai proiettato in Italia perché censurato, "Il leone del deserto", realizzato nel 1980 dal regista siriano Mustafa Akkad con Oliver Reed nel ruolo di Rodolfo Graziani. I bombardamenti del 1936 sull'Eritrea e sulla Somalia furono i primi a essere effettuati grazie a degli aeroplani, e aprirono una nuova e triste era nelle tecniche di annientamento bellico.

condizioni normali in cui gli abitanti dell'isola trascorrono la propria vita. Il racconto si concentra sulle condizioni economiche e sui costumi di questi, «i quali non sono pescatori come altri. Da tempo immemorabile portano alla banchina di Pothia le spugne viscosi, che altri lavorano per mandarle ai grandi mercati dell'Inghilterra. (...) È di Kalymnos il re delle spugne: che abita a Londra e ha tre ville nell'isola natale; e tanti pescatori pescano per lui anche nel mare dei Caraibi. In primavera, sul recinto della villa di Pothia, fiorisce la passiflora. Ma i poveri cristi sono i calinioti». (Sequi, 1979: 42) Non c'è apparentemente pathos nella descrizione, costituita da frasi paratattiche che sembrano non lasciare spazio alla commozione. Con estrema lucidità narrativa lo scrittore racconta dei pescatori che, dopo aver ricevuto l'acconto, si nascondono dentro casa per non partire alla volta della pesca alle spugne. Le autorità dell'isola, i carabinieri italiani in primo luogo, stanano i pescatori che, costretti a imbarcarsi, staranno in mare aperto dalla primavera fino all'autunno; il loro lavoro è pericoloso. Si tratta infatti di entrare in uno scafandro, raggiungere il fondo marino e di rimanervi lunghi minuti a raccogliere spugne. La risalita, se effettuata troppo in fretta, può causare una paralisi fortemente invalidante; è così che in autunno, a raccolta finita, le navi vomitano decine e decine di paralitici. Chi non è incorso nella disgrazia, ha il tempo di lasciare incinta la moglie che, consumati i soldi dell'acconto, è stata magari costretta a sfamare i figli avuti precedentemente concedendosi carnalmente al proprietario dell'unica merceria del villaggio. Malato per giunta di sifilide. I tratti realistici si perdono all'inizio del terzo capitolo, intitolato *Il mare vermiglio*, in cui l'autore spiega anche le ragioni che l'hanno spinto a scrivere di Kalymnos:

«Sfinito tutte queste voci assordanti di gente fra le sbarre; riapro gli occhi.

Il Quarnero abbracciato dal monte Maggiore e il profilo azzurrino di Cherso. Oppure, il mare di Kalymnos, stretto dai monti rosati di Pothia. In fondo naviga nell'Egeo Coccinestrina.

A occhi aperti, dal coro salta fuori una figura chiara a ripetermi la storia, che già ho dentro da tanti anni: devo raccontarla, mentre tintinna negli orecchi la campanella di San Nicola dei Palombari. Quando avrò fatto sapere a tutti la storia di Cleantis e di Nichi, me ne sarò liberato il respiro». (Sequi, 1979: 41)

Il bozzetto realistico cede improvvisamente il posto a un intermezzo che fa riferimento alla situazione politica degli anni Cinquanta. Perché l'autore ha sentito solo allora, dal Quarnero, nel momento in cui il sogno socialista per lui si stava spegnendo, l'esigenza di raccontare la storia dei pescatori di Kalymnos? A cosa era dovuta la sensazione di soffocamento che il non aver mai riferito tali avvenimenti comportava? Forse all'oppressione sociale e politica che si respirava in Istria e in

Jugoslavia, dove viveva lo scrittore? Probabilmente sì. Nel 1948, Tito aveva rotto con Stalin: la Jugoslavia si era rifiutata di diventare un paese satellite dell'Unione Sovietica e di produrre i beni che servivano ai russi. Lo scisma jugoslavo causò un'ondata di paura nel paese degli slavi del sud, paura non del tutto ingiustificata: le autorità di Belgrado avevano paura di un attacco militare da parte dell'URSS e dei suoi alleati, in particolare di quelli confinanti, la Romania e l'Ungheria. Le minoranze nazionali, a cominciare da quella italiana che ancora portava la stigmata del fascismo, erano considerate quinte colonne al servizio delle potenze straniere. Negli anni Cinquanta, la componente italiana dell'Istria fu ridotta al silenzio con ogni mezzo (Eccher 2012, 19–26). In *Eravamo in tanti*, Sequi collegava la propria lotta con la liberazione dei kalimnotti da ogni tipo di oppressione:

«E questa nostra lotta, e queste miserie? Un giorno, le mamme di Calino daranno il pane ai figliuoli, e non più al papasso barbuto». (Sequi, 1959: 90)

Le mamme dei bambini, che offrivano i propri risparmi a San Nicola con la speranza che questi riportasse a casa vivo il marito lontano, avrebbero non solo continuato a offrir danaro al papasso, ma anche a fare la vita misera di sempre, e i bambini malati di tracoma a scorazzare fra le case gialle di Pothia in un ambiente malsano, e i mariti a tornare paralizzati dai fondali del mare Egeo. Nessun nuovo mondo sarebbe stato realmente costruito, per i pescatori di Kalymnos non ci sarebbe stata nessuna salvezza. La società sognata da Sequi e dai partigiani era destinata a non nascere. Nelle *Case di Pothia*, il sogno di Sequi è diventato un incubo, da cui l'autore aspira a liberarsi tramite la letteratura. Quest'ultima non coincide più con la vita, ma rimane, nel racconto della realtà degli umili, una forma di riscatto, che non può però incidere in alcun modo sulla società. Sequi si limita a ricordare, e il ricordo del pescatore Nichi e della moglie Cleantis assume sulla pagina immagini oniriche e vagamente espressioniste:

«Così vedo Nichi, sul molo, con la mano al petto, il bimbo; entra nel buio, si dissolve. Mi ritorna incontro la massa di figure urlanti, mi si accalca, mi leva il fiato; tante Nichi, tanti Cleantis, onde di fiori di mandorlo, aranceti, acqua buia, letame di fogne, arsura, fame, scintillio di riflessi. Télendo sospesa rosata sulle acque, sporczia. E Nichi è sparita dalla folla buia, torna a casa col suo uomo, poi l'uomo riparte, il bimbo s'ammala, la mamma ha il petto vuoto, i soldi finiscono.

Riemerge Nichi, la moltitudine sparisce, la passiflora china la corona sull'inferriata della villa (...).

Perché scappa via? Già, me lo dicono, che ha salvato il piccolo a prezzo del suo amore. La folla va e viene a ondate, poi si ritira e lascia a terra Cleantis, che

cammina tutto storto e cerca Nichi per dividere la miseria. E Nichi non ha il coraggio per togliergli anche l'illusione dell'amore.

Affogo, affogo, mi soffoca la marea di uomini, grandi e piccoli, con gli occhi smisuratamente grandi, tutti gridano, non piangono; ma è un orrore, l'orrore ha assorbiti Nichi e Cleantis e il loro figlio.

Il coro spaventoso cresce, sparisce ogni voce d'uomo, è un mare senza onde, tutto sconquassato. Io navigo su una barca, fra Télendo e Scalias, il sole è sorto dall'altra parte dell'isola, e qua l'acqua si tinge di rosso, diventa densa, vermiglia; è un orrore, è sangue. Ho ribrezzo, spavento. Perché questo ricordo? Non c'erano altri uomini sul mare di sangue, e l'orrore durò qualche istante. E giro gli occhi, mi voglio liberare. Mi libero. Nichi, Clenatis, tutta la folla, galleggiano nel sangue, ne chiudono un fiotto con i loro contorni trasparenti, vi si sciolgono come una scaglia di neve».(Sequi, 1979: 55–56)

Il mare vermiglio segna il passaggio da una Weltanschauung della letteratura fondata sulla possibilità di congiungere letteratura e vita, a un nichilismo artistico, che si traduce nell'anarchia dei generi letterari e nell'assenza di un principio-guida narrativo e di un progetto unificante. Gli ultimi quattro capitoli del romanzo ritornano al frammento, alla prosa d'arte, alla narrazione onirica⁵. Il frammento era la forma prediletta dagli autori che facevano riferimento alla rivista la **Voce**, perché meglio di tutte si adattava al clima problematico degli inizi del Novecento e alla crisi culturale che introduceva perturbamenti e incertezze. Dal punto di vista sociale l'intellettuale non sapeva dove collocarsi: aveva perduto la propria organicità e il proprio ruolo. Lo scrittore poteva allora raccontare il mondo soltanto in maniera frammentata, cambiando il punto di vista della narrazione che si presentava episodica e relativa, senza possibilità di assumere la coerenza e la compattezza del romanzo ottocentesco. Anche Sequi nelle *Case di Pothia* passa dalla narrazione in terza persona, oggettiva, a quella del ricordo in prima persona. Negli ultimi capitoli, poi, la trama del racconto si perde completamente. I personaggi negativi non hanno un volto preciso, gli umili sembrano affossati nelle loro sofferenze e lì rimanere. Nessuna guerra li ha liberati, nessun partigiano li libererà. Le spugne vengono vendute sul mercato di Londra, che negli anni Trenta esercitava sull'area dell'Egeo un notevole controllo a livello economico. La

---

⁵ Il romanzo è composto in tutto da nove capitoli. Al mare vermiglio seguono *La Grazia* e *E domani?* che riprendono la narrazione realista e lineare delle vicende degli abitanti di Pothia cominciata nei primi due capitoli e in parte interrotta dagli intermezzi in prima persona del *Mare vermiglio*.

passiflora cresce rigogliosa sulle inferriate della villa del mercante di spugne e i poveri cristi restano tali. Nella Jugoslavia del dopoguerra era accaduto qualcosa di simile. Sequi, dall'esilio belgradese, pur dedicandosi solo sporadicamente alla scrittura, ha diretto la rivista "la battana"; malvisto dalla Comunità italiana perché troppo vicino ai quadri del regime, era contemporaneamente sospettato dai dirigenti del PCJ in quanto in continuo contatto con gli italiani d'Istria. È questo il triste destino degli italiani d'Istria, per anni ignorati della autorità jugoslave, che li considerava fascisti, e da sempre dimenticati dall'Italia, che li ha considerati per anni il simbolo di una sconfitta storica da rimuovere.

3. CONCLUSIONI

L'analisi dell'opera di Sequi dimostra che la letteratura italiana istriana costringe il critico ad ampliare il proprio sguardo, a considerare non solo le vicende storiche e letterarie del proprio paese ma anche quelle dei paesi vicini. L'Istria e la sua cultura, ancora sconosciute in Italia, soprattutto per quel che riguarda la letteratura in lingua croata e in dialetto čakavo⁶, possono essere un buon punto di partenza per decolonizzare la mente degli italiani e per uscire da un'ideologia – non solo letteraria, ma anche politica – asfitticamente nazionale e nazionalista.

Cristian Eccher

DECOLONIZE THE MIND OF ITALIANS

Summary

This work deals with the extreme provincialism that has characterized and characterizes Italian studies. Italy, in fact, is a country that has lost pace with modernity already in the fifteenth century, when the rest of Europe was opening up to the phenomenon of "globalization". We have demonstrated how, since then, Italy has taken refuge in the myth of Classicism and the Renaissance, from which it has not managed to get out even after the country has joined in a single state entity. The great emigration of the late nineteenth and early twentieth century helped to de-provincialize many Italians, but not art, literature and literary criticism. Criticism did everything to remove the period and the Italian colonial atrocities in Africa. In the second post-war period, while the criticism of colonialism was

---

⁶ Un valido e proficuo tentativo di incontro fra le diverse anime, culturali e linguistiche, della letteratura istriana, è quello messo in atto da Mirko Sebić nel suo progetto editoriale "Naša mesta" (Naša mesta: geografija, sećanja i zaborava: 2014).

beginning to take hold throughout Europe, the Italian bourgeoisie (which held economic, political and cultural power) preferred to ignore its deadline operated in the Horn of Africa, Greece and Albania. At the same time, he ignored the lively frontier literature, the Istrian one. Precisely for this reason, in the second part of this work we have dealt with the novel by the Istrian of adoption Eros Sequi, "Le case di pothia.

Keywords: Decolonization, globalization, literature, bourgeoisie, Gnisci.

BIBLIOGRAFIA

- Berrini, A. (2004). *Noi siamo la classe operaia*. Baldini e Castoldi Dalai: Milano.
- Cavalli-Sforza, L., a cura di (2001). *Le radici prime dell'Europa*. Einaudi: Torino.
- Đurišin, D., Gnisci, A., a cura di (2000). *Il mediterraneo, una rete interletteraria*. Bulzoni: Roma.
- Eccher, C. (2012). *La letteratura degli italiani d'Istria e di Fiume dal 1945 a oggi*. Fiume-Rijeka: Edit.
- Flaiano, E. (1947). *Tempo di uccidere*. Longanesi: Milano.
- Gnisci, A. (2009). *L'educazione del te*. Roma: Sinnos.
- Lacan, J. (2016). *Seminario VII*. Einaudi: Torino.
- Labanca, N. (2002). *Oltremare*. Bologna: Il Mulino.
- Matvejević, P. (2006). *Breviario Mediterraneo*. Milano: Garzanti.
- Milani, N., Dobran, R. (2010), *Le parole rimaste*. Fiume-Rijeka: Edit.
- Sequi, E. (1950). *Eravamo in tanti*. Fiume- Rijeka: Edit.
- Sequi, E. (1979). *Le case di Pothia*. Fiume-Rijeka: Edit.

Anja Pravuljac*
Filološki fakultet
Univerzitet u Banjoj Luci

UDK: 821.163.41-31.09 Pavić M.= 131.1
DOI: 10.19090/gff.2021.1.149-159
Originalni naučni rad

HAZARSKI R(J)EČNIK: PREVOD SEKUNDARNIH JEZIČKIH VARIJETETA SA SRPSKOG JEZIKA NA ITALIJANSKI**

U radu koji slijedi istražuje se problem prevođenja sekundarnih jezičkih varijeteta u književnim djelima. Istraživanje se fokusira na prisustvo ijekavice i ikavice u romanu *Hazarski rečnik* Milorada Pavića, u kojem dva navedena narječja predstavljaju sekundarne jezičke kodove, s obzirom na to da je ekavica primarno narječje kojim je pisan roman. Milorad Pavić upotrebljava ijekavicu i ikavicu kao sekundarna narječja u romanu sa ciljem karakterizacije dva književna lika, čija je upotreba jezika pomjerena i drugačija od standarda. Rad ispituje navedenu prevodilačku problematiku analizom dva različita prevoda *Hazarskog rečnika* na italijanski jezik, uz poređenje izbora engleske prevoditeljke Pavićevog romana. U radu se analiziraju izbori prevoditeljki da pomenute jezičke elemente originalnog romana u prevodu na ciljni jezik neutralizuju te da ih prenesu na savremeni italijanski jezik bez pomenutih karakteristika. U radu se nude alternativna prevodilačka rješenja kojima bi se jezički diverzitet izvornog teksta zadržao i u ciljnom tekstu, a čime bi se i u ciljnom jeziku ostvarila piščeva namjera karakterizacije književnih likova njihovom pomjerenom upotrebom jezika.

Ključne riječi: jezički varijetet, mješoviti tekst, miješanje i zamjena kodova, *Hazarski rečnik*, *Dizionario dei Chazari*.

UVOD

Kao posrednik između izvornog i ciljnog jezika i kulture, neophodno je da prevodilac pored izvrsnog poznavanja oba jezika posjeduje zavidno poznavanje i obje kulture, te da prepozna efekat i funkcije koje pojedine kulture imaju u domaćim sredinama, a prema tome i funkcije koje izvorna kultura treba da zadrži u

---

* anja.pravuljac@flf.unibl.org

** Prilog je nastao kao dio istraživanja za potrebe pisanja doktorske disertacije naslovljene *Analiza prevoda Hazarskog rečnika Milorada Pavića sa srpskog jezika na italijanski*. Disertacija je urađena 2020. godine na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu pod mentorstvom prof. dr Pavla Sekeruša, kojem ovim putem izražavam svoju zahvalnost.

ciljnoj kulturi da bi bila prepoznatljiva te da bi je čitaoci, kao konačni korisnici prevedenog teksta, mogli najefektivnije spoznati. Prevodilac takođe treba da poznaje i alate koji mu stoje na raspolaganju u toku procesa prevodenja, a koji se odnose na prevodilačke strategije za uspješno ostvarivanje kulturnog posredovanja i transfera. Prilikom izbora odgovarajuće prevodilačke strategije, prevodilac ima na umu princip lojalnosti koji treba da primijeni prema objema stranama, čime u konačnici nijedna strana ne bi bila oštećena. Ponuđeni prevodilački alati mogu se svesti na dvije suprotstavljene prevodilačke strategije – metod slobodnog ili indirektnog prevoda, kojim se daje prednost čitaocu ciljnog jezika i kulture te se teško prevodive osobine originalnog teksta prilagođavaju zarad lakšeg čitanja i razumijevanja; i metod doslovnog ili direktnog prevoda, kojim se daje prednost piscu izvornog jezika i kulture, gdje se osobine originalnog teksta zadržavaju i u prevodu, nauštrb tečnog čitanja i olakšanog razumijevanja prenesene poruke (Diadori, 2012: 57). Ako se govori o prevodilačkim pristupima, navedena dihotomija je u teoriji književnog prevodenja podijeljena na pristupe podomaćivanja i potuđivanja, odnosno na zamjenu strane kulturološke osobine domaćom ili njeno zadržavanje i u ciljnoj kulturi (ibid.: 52).

Nepostojanje odgovarajuće zamjene u ciljnom jeziku za pojam iz izvornog jezika jeste ono što uzrokuje problem neprevodivosti, koji Ketford (1965) dijeli na dvije vrste – jezičku i kulturnu neprevodivost. Jezička neprevodivost je za njega manje značajna jer se njen uzrok pronalazi u različitom obilježavanju određenog pojma u ciljnom i izvornom jeziku. S druge strane, kulturnu neprevodivost uzrokuje nepostojanje kulturne karakteristike ciljnog jezika za pojam iz izvornog jezika i kulture (Bassnett, 2002: 39). Ako se kulturni koncepti – koji karakterišu samo izvornu kulturu i čiji se ekvivalent ne može pronaći u jeziku ciljnog teksta, jer ciljna kultura ne poznaje koncept određenog pojma – prevode nekom od tehnika metoda indirektnog prevoda, dolazi do gubitka vrijednosti književnog djela jer su kulturni elementi direktno vezani za kontekst u kojem originalni tekst nastaje. Prevodenje pojmova koji potpadaju pod jezičku neprevodivost tehnikama metoda indirektnog prevoda opravdano je, jer u tim slučajevima različiti načini upotrebe jezika ne moraju biti u neposrednoj vezi sa kontekstom konkretnog književnog djela.

U radu će se pokušati istražiti problemi prenošenja elemenata teksta koje odlikuje jezička neprevodivost iz jedne kulturne sredine u drugu putem komparativne traduktološke analize dva različita prevoda romana *Hazarški rečnik* Milorada Pavića na italijanski jezik, a uz dodatno upoređivanje prevodilačkih izbora

na primjeru prevoda ovog romana na engleski jezik.¹ Pavićev roman je izabran za prevodni korpus na kojem će se traduktološkom analizom istaći opšti problemi prevodilačke djelatnosti zbog njegove kulturološke dimenzije vidljive u tročlanoj strukturi romana, a koja od prevodioca zahtijeva i komunikacijsku ulogu kulturnog pregovarača (Eko, 2011: 7). Prema tome, jedan od značajnijih problema sa kojim su se susrele Pavićeve prevoditeljke na italijanski jezik zasigurno je bila kulturna neprevodivost, koja je na leksičkom nivou zahtijevala izbor jednog od pomenutih metoda književnog prevođenja, kojim bi se kulturne osobine triju knjiga izvornog teksta i u prevodu zadržale ili pak zamijenile osobinom ciljne kulture.

Kulturna neprevodivost se pored leksičkog nivoa ogleda i u jezičkom diverzitetu izvornog jezika prisutnog u dijelovima romana u kojima Pavićevi likovi koriste različita narječja i izgovore srpskohrvatskog jezika. Pisac u tim dijelovima teksta pored primarnog jezičkog koda, koji je u ovom slučaju ekavski izgovor srpskog jezika, uvodi i sekundarne jezičke kodove, ijekavski ili ikavski izgovor tadašnjeg srpskohrvatskog jezika. Pritom, Pavićev cilj pri upotrebi različitih varijeteta srpskog jezika jeste opisivanje književnih likova koji se nalaze u drugačijem vremenu i prostoru od onog koji prati glavni tok romana.

Traduktološka analiza dva italijanska prevoda romana, uz poređenja sa rješenjima engleske prevoditeljke *Hazarskog rečnika*, pokazaće da, iako sve tri prevoditeljke biraju da neutrališu Pavićevu upotrebu različitih jezičkih varijeteta izvornog jezika, te da ih prevedu standardnim ciljnim jezikom, ipak je moguće pronaći rješenja kojim bi se navedene jezičko-kulturne osobine izvornog teksta zadržale i u ciljnom tekstu. Kao što bi se problemi kulturne neprevodivosti mogli riješiti upotrebom potuđivanja i metoda direktnog prevoda, prijedlog za rješavanje problema jezičke neprevodivosti, konkretno prisustva različitih jezičkih varijeteta, bio bi upotreba pristupa podomaćivanja, odnosno korištenja zamjenskih varijeteta ciljnog jezika, radi zadržavanja jezičkog diverziteta izvornog teksta i u prevodu. Dakle, cilj analize je da se iz različitih traduktoloških perspektiva istraže problemi prevoda jezičkih varijeteta sa jednog jezika na drugi radi sagledavanja problema iz

---

¹ *Hazarški rečnik* je prvo Pavićevo djelo objavljeno na italijanskom jeziku. Roman je u Italiji prvi put objavljen 1988. godine u izdanju kuće “Garcanti” i u prevodu Branke Ničije. Drugo izdanje *Hazarskog rečnika* na italijanskom jeziku objavljeno je 24. septembra 2020. godine. Izdavač drugog prevoda Pavićevog romana je kuća “Voland”, dok je prevoditeljka ovaj put Italijanka Aliče Parmedani. Englesko izdanje Pavićevog romana je prvi put objavljeno 1988. godine. Izdavačka kuća koja je objavila roman je njujorški “Knopf”, a prevoditeljka je Kristina Pribićević Zorić.

više uglova, te da se predlože prevodilačka rješenja kojima bi se jezički diverzitet izvornog teksta zadržao i u ciljnom tekstu, čime bi se ostvarila piščeva namjera karakterizacije književnih likova njihovom pomjerenom upotrebom jezika.

ZAMJENA JEZIČKIH KODOVA U PREVODU

Prisustvo različitih jezičkih kodova u izvornom tekstu, bilo da se radi o narječjima bilo o različitim jezicima, dijalektima ili izgovorima istog jezika, predstavlja značajan izazov za prevodiocce. Prevodioci često zanemaruju pojavu takozvanog preklapanja jezika, ili jezičkih varijeteta, unutar jednog istog teksta, čime uzrokuju deformaciju izvornog teksta u procesu njegove transpozicije u ciljni tekst. Ipak, težnja svakog književnog prevodioca treba da bude usmjerena ka zadržavanju ovih karakteristika originala i u prevodu (Berman, 2004: 295–296).

Fenomen „mješovitog teksta“, odnosno paralelno prisustvo različitih kodova u tekstu, može da se odnosi na fenomen miješanja kodova (*code-mixing*), kada se jezička mješavina ostvaruje na leksičkom nivou, ili na fenomen zamjene kodova (*code-switching*), kada se ona ostvaruje na nivou rečenice (Diadori: 2012, 42–43). U *Hazarskom rečniku*, dva Pavićeva lika koriste sekundarno narječje kao njihov primarni govorni kod, tako da se u ovom slučaju radi o fenomenu zamjene jezičkih kodova.

Zamjena jezičkih kodova predstavlja istovremenu upotrebu različitih jezičkih varijeteta jednog istog sistema, „that is related to and indicative of group membership in particular types of bilingual speech communities, such that the regularities of the alternating use of two or more languages within one conversation may vary to a considerable degree” (Auer, 1998: 3). U najvećem broju slučajeva, prevodioci biraju da koriste samo jedan jezički kod, čime se u ciljnom jeziku poništava originalna osobina izvornog jezika i kulture. Takvim prevodilačkim postupkom ujedno se i umanjuje estetska vrijednost izvornog teksta, te se stranom čitaocu oduzima prilika za istinsko upoznavanje kako književnih likova tako i samog pisca.

PREVOD IJEKAVICE I IKAVICE KAO SEKUNDARNIH JEZIČKIH KODOVA

Pomenuta karakteristika Pavićevog romana, odnosno prisustvo jezičkih preklapanja izvornog jezika sa ciljem karakterizacije književnih likova, u dva postojeća prevoda romana na italijanski jezik biva neutralizovana i prevedena standardnom upotrebom jezika. Pavićevi književni likovi čiji govor odlikuju sekundarni jezički varijeteti jesu lik dubrovačke vlastelinke iz XVII vijeka

Efrosinije Lukarević te lik Jabira Ibna Akšanija, đavola u Solunu, takođe iz XVII vijeka. Pavić oblikuje govor svojih likova u skladu sa vremenom i mjestom njihovog boravka, tako da dubrovačka vlastelinka u svom načinu izražavanja koristi dubrovački književni jezik:

– Istino rijet, da mi je stotina gizdavijeh, krepkijeh, vlasteličića uzmožnijeh i crmagrstijeh, kojimno dni ne odhode, bih lakomac postala! Ama u Raguzi na stotinu godišnjaka pifara ne mere se naravnit, doli kroz vrime! A sto godišta čekat, ko ima? (Pavić, 2012: 212)

«A dire il vero, se avessi a disposizione cento giovani nobili, belli, forti, aitanti e prestanti, che non devono contare i giorni, mi lascerei tentare! Ma a Dubrovnik non si trovano neanche cento pifferai, se non col passare degli anni! E cento anni per aspettare, chi li ha?». (Pavić, 1988: 217)

– A dire il vero, se avessi a disposizione cento giovani nobili affascinanti, forti, dalla nera criniera, che non abbiano i giorni contati, ne sarei tentata! Ma a Ragusa non si possono trovare neanche cento pifferai in cento anni! E chi ha cento anni di tempo? (Pavić, 2020: 271)

Na isti način, Jabir Ibn Akšani upotrebljava ikavski izgovor srpskohrvatskoga jezika:

– Prijatelju – odgovori mu Akšani – ja san umra, pa san od Alaha osuđen za vike vikova, pa ti ovdi trgujem i iman svega. [...] – E, prijatelju moj, ja san moga pogubit tebe u Tesaloniki, ma nisan tija, nego san te pomoga. Sad pogubi ti mene na tvojoj viri... (Pavić, 2012: 116, 117)

«Amico», gli rispose Akshany, «io sono morto e Allah mi ha condannato in eterno, così che qui faccio il commerciante e non mi manca nulla. [...] «Eh, amico mio, io potevo ucciderti a Salonicco, ma non l'ho voluto e ti ho aiutato. Uccidimi tu adesso, se credi...». (Pavić, 1988: 109, 110)

– Amico, – gli rispose Akshani – io sono morto, ma sono stato condannato da Allah all'eternità, e quindi qui commercio, e ho di tutto. [...] – Ehi, amico, io potevo ammazzarti a Salonicco, ma non l'ho fatto, e invece ti ho aiutato. Ora uccidimi se credi... (Pavić, 2020: 136, 137)

Dakle, osnovna karakteristika govora pomenutih Pavićevih likova jeste upotreba jezičkih varijeteta koji nisu primarni kod kojim je pisan roman, odnosno umjesto ekavskog izgovora, upotrijebljen je štokavski istočnohercegovački dijalekat ijekavskog izgovora uz prisustvo čakavizama i ikavizama preuzetih iz dalmatinskih govora. I Branka Ničija u prvom prevodu *Hazaruskog rečnika*, kao i Aliče Parmedani u drugom prevodu Pavićevog romana na italijanski jezik, i primarne i

sekundarne jezičke kodove izvornog jezika na ciljni jezik prevode samo primarnim jezičkim kodom, standardnim italijanskim jezikom, čime se jezičko vremensko-prostorno bogatstvo izvornog teksta u prevodu gubi.

U korist tezi da većina prevodilaca bira da koristi samo jedan jezički kod pri prevođenju fenomena zamjene jezičkih kodova, govori i podatak da engleska prevoditeljka *Hazaruskog rečnika* koristi isti postupak kao i italijanske prevoditeljke za prevod govora ova dva književna lika:

“The truth be told, if I could choose from one hundred charming, strong, and noble dark-maned lords, whose days were not fleeing, then tempted might I be. But in Ragusa not even one hundred such fifiers can in a hundred years be found! And who has one hundred years to wait?” (Pavić, 2013: 217)

“Well, my friend,” Akshany replied, “I died, and Allah condemned me forever and a day, and so here I am, a merchant, and I have just about everything imaginable. [...] “Ah, my friend, I could have destroyed you in Thessalonica, but I didn’t, I gave you my help. Now you have come to do me in with your faith...” (Pavić, 2013: 110, 111)

Međutim, iako je jaka tendencija brisanja sekundarnih jezičkih varijeteta iz ciljnog teksta, teorija književnog prevođenja nudi određena rješenja kojima bi se navedeni jezički diverzitet zadržao i u prevodu, pri čemu se izdvajaju četiri potencijalne solucije:

1. make no distinction between the two different source languages and keep the entire text in the same target language,
2. keep the transfer in the original source language, i. e. the original second source language,
3. use a slang or colloquial form of the main target language or
4. find another language or dialect, i. e. a “second” target language for the passage. (Cincotta, 1996: 2–3)

Italijanske prevoditeljke *Hazaruskog rečnika* koriste prvo rješenje, ne prave razliku između dva različita jezička koda i u ciljnom tekstu koriste samo jedan, primarni jezički kod. Zbog nedostatka sličnosti izvornog i ciljnog jezika, u prevodu sekundarnih varijeteta sa srpskog jezika na italijanski druga solucija ne bi mogla da se primijeni. Četvrta solucija, upotreba drugog jezika ili dijalekta, odnosno u ovom slučaju narječja, bila bi najprihvatljivije rješenje. Navedenim postupkom bi se i u prevodu zadržala namjera ciljnog teksta i samog pisca o ostvarivanju jezičkog bogatstva izvornog teksta, ali je ovaj postupak ujedno i najizazovniji jer

podrazumijeva složen proces potrage za odgovarajućim sekundarnim varijetetom i u ciljnom jeziku (*ibid.*: 4).

Problemom prevođenja sekundarnih jezika bavio se i Umberto Eko (2011). Italijanski teoretičar prevodiocima svog romana *Baudolino* za prevod nepostojećeg pseudopijemontskog varijeteta preporučuje pokušaj stvaranja istovjetne jezičke mješavine i na ciljnim jezicima. Ovakav postupak Eko naziva djelomičnom ili lokalnom obradom, kojim bi se jezički diverzitet originala kompenzovao zamjenskim diverzitetom ciljnog jezika (Eko, 2011: 157, 166), a čime bi se i u prevodu prenio kontekst originalnog književnog djela.

Proces potrage za odgovarajućim sekundarnim varijetetom u italijanskom jeziku treba da se odvija prateći dva kriterijuma za izbor dijalekta koja navodi Mirko Tomasović (1993) prilikom proučavanja transpozicije dijalektizama sa italijanskog jezika na hrvatski. Prvi Tomasovićev kriterijum kojim bi se sačuvalo i jezičko i stilsko bogatstvo izvornog teksta jeste taj da sekundarni varijetet mora biti dovoljno jasan prosječnom čitaocu da ne bi predstavljao prepreku u razumijevanju značenja. Drugi kriterijum se odnosi na sličnost na stilskom nivou između dva sekundarna koda u slučaju da je on važan za prepoznavanje konteksta originalnog djela (Tomasović, 1993: 227). Pritom, Tomasović opisuje kao uspješnu dijalekatsku transpoziciju tršćanskog dijalekta govornim jezikom područja Splita, jer se stilski sličnost dva varijeteta ostvaruje na više načina – oba mjesta su primorski gradovi u kojima je vidna predanost korištenju dijalekta – a splitski govor je ujedno dovoljno jasan prosječnom čitaocu te ne predstavlja prepreku u percepciji značenja (*ibid.*: 228–229). Prevoditeljka čiji rad komentariše Tomasović Ljiljana Avirović (1993), naglašava da prevod tršćanskog dijalekta dalmatinskim narječjem funkcioniše i u obrnutom smjeru jer se o oba slučaja realizuje piščeva namjera lokalizacije književnog lika, a ujedno se usklađuje paralelna upotreba standardnog jezika i narodnog govora (Avirović, 1993: 207–208), odnosno primarnog i sekundarnog jezičkog varijeteta.

Dakle, karakterističan govor Efrosinije Lukarević i Jabira Ibna Akšanija u prevodu *Hazarskog rečnika* na italijanski jezik mogao je biti preveden tršćanskim dijalektom italijanskog jezika, čime bi se i u prevodu romana stvorio ekvivalentan paralelizam pri upotrebi primarnog i sekundarnog varijeteta:

A dir el vero, se gavesi a disposizion zento zovini nobili, bei, forti, aitanti e prestanti, che no devi contar i zorni, me lasaria tentar! Ma a Ragusa no se trova gnanca zento pifarai, se no col pasar dei ani! E zento ani da spetar, chi ze che li ga?

Amigo, ghe ga risposto Akshany, mi son morto e Allah me ga condanado in eterno, cusi che qua fazo el comercziante e no me manca gnente. [...] Eh, amigo mio, mi podevo coparte a Salonico, ma no go voludo e te go iutado. Copame ti adesso, se te credi...²

Osnovna razlika između tršćanskog dijalekta³ i standardnog italijanskog jezika ogleda se u skraćenom obliku glagola (*dire* > *dir*, *contare* > *contar*, *tentare* > *tentar*, *sono* > *son*), djelimično promijenjenom obliku glagola (*avessi* > *gavesi*, *devono* > *devi*, *lascerei* > *lasaria*, *trovano* > *trova*, *aspettare* > *spetar*, *ha* > *ga*, *ho* > *go*, *faccio* > *fazo*, *potevo* > *podevo*, *voluto* > *voludo*, *aiutato* > *iutado*) ili potpuno drugačijem obliku glagola (*uccidere* > *copar*). Takođe, u tršćanskom dijalektu nisu prisutne udvojene grafeme kao u standardnom jeziku (*passare* > *pasar*, *adesso* > *adeso*), dok su glasovi “ce”, “ci”, “gi” zamijenjeni glasom “z” (*cento* > *zento*, *faccio* > *fazo*, *giovani* > *zovini*, *giorni* > *zorni*). Prema navedenom, može se zaključiti da bi dijalekatska transpozicija dubrovačkog književnog jezika sa odlikama ijekavice i ikavice tršćanskim dijalektom bila odgovarajuća jer se ovaj dijalekt ne razlikuje pretjerano od standardnog jezika da bi bio nerazumljiv čitaocu, dok istovremeno zadržava i stilsku sličnost sa sekundarnim narječjem izvornog teksta, čime ispunjava oba Tomasovićeve kriterijuma za izbor adekvatnog dijalekta.

U slučaju govora Pavićeva dva književna lika, sekundarni varijetet je mogao da bude i neki drugi dijalekt italijanskog jezika koji ispunjava oba kriterijuma koja predlaže Tomasović. Dakle, sredstva kojima bi se djelimičnom ili lokalnom obradom teksta i u prevodu stvorio isti jezički diverzitet ostvaren i u izvornom tekstu jesu mogla biti drugačija, pod uslovom da bi i u tom slučaju bila realizovana piščeva namjera opisa književnih likova njihovom pomjerenom upotrebom jezika.

ZAKLJUČAK

S obzirom na to da je prevođenje multidisciplinarna aktivnost, pismena poruka iz izvornog jezika prenosi se u ciljni jezik kroz niz filtera koji sa jedne strane utiču na oblikovanje originalne poruke na stranom jeziku, a sa druge na

---

² Predloženi prevod je autorski te je rađen za potrebe pisanja doktorske disertacije.

³ Za podatke o tršćanskom dijalektu konsultovani su rječnici: *Grande dizionario del dialetto triestino storico, etimologico, fraseologico* (Doria, 1987) i *Dizionario Vocabolario del dialetto triestino e della lingua italiana* (Kosovitz, 1890), o kojima su podaci dati u literaturi.

repciju prenesene poruke u ciljnoj sredini. Pored prenosa poruke na strani jezik, prevodilac djeluje i kao pregovarač između dvije kulture, birajući koje je elemente izvorne kulture neophodno predstaviti i čitaocu ciljne sredine, a koji bi pak elementi otežali čitanje prevedenog teksta i onemogućili njegovo razumijevanje.

Kada se govori o problemima prenosa čisto kulturoloških koncepata iz izvorne sredine u ciljnu, izbor jedne od ponuđenih strategija je donekle jasan, te potuđivanje kao strategija kojom se čuvaju osobine izvorne kulture treba da ima prednost nad poništavanjem tih osobina upotrebom strategije podomaćivanja. Pavićeve prevoditeljke na italijanski jezik u svom radu pretežno koriste strategiju podomaćivanja za prenos kulturoloških elemenata značajnih za izgradnju piščeve poetike, poput srpskih kulturoloških izraza, arhaizama te turcizama i drugih izraza stranog porijekla, čime se originalne osobine romana u prevodu na italijanski jezik gube jer se zamjenjuju pojmovima iz ciljne kulture. Kada se pak radi o pitanjima jezičke neprevodivosti, izbor jedne od navedenih strategija donekle se komplikuje. U slučajevima kada ekvivalent originalne osobine izvornog jezika u jeziku prevoda ne postoji, njegova neutralizacija i prevod standardnim jezikom ne predstavlja adekvatno rješenje. U tim slučajevima, odgovarajuća strategija prevođenja jeste ona strategija koja dozvoljava zadržavanje originalnih elemenata romana, što je strategija podomaćivanja u slučaju upotrebe različitih jezičkih varijeteta.

Dakle, analiza prevoda sekundarnih jezičkih varijeteta *Hazarskog rečnika* pokazala je da je pomjerena upotreba jezika Pavićevih likova važna karakteristika za njihovo razumijevanje te da, prema tome, treba na neki način da bude zadržana i u prevodu na italijanski jezik. S obzirom na to da za zadržavanje ove jezičko-kulturne osobine originala nije moguće koristiti pristup potuđivanja ili neku od tehnika metoda direktnog prevoda, predložena strategija je pristup podomaćivanja, kojom bi se djelimičnom ili lokalnom obradom teksta, odnosno upotrebom zamjenskog sekundarnog jezičkog koda i u prevodu, zadržao efekat pomjerene upotrebe jezika Pavićevih likova, a takođe bi se i indirektno naglasilo jezičko bogatstvo izvornog jezika i kulture.

Anja Pravuljac

DICTIONARY OF THE KHAZARS: TRANSLATION OF SECONDARY LANGUAGE
VARIETIES FROM SERBIAN LANGUAGE INTO ITALIAN*Summary*

The paper analyses the problems of literary translation in the cases where the original text is characterized by the presence of a linguistic variety, namely the use of multiple dialects and pronunciations of one specific language. In these cases, the problem every translator faces is the question if the original linguistic diversity should be maintained in the translation, and if so, by what means, or should it be neutralized and translated using only the standard dialect or pronunciation. The paper researches this specific translation problem analyzing two different translations of the novel *Dictionary of the Khazars* by Serbian author Milorad Pavić into Italian. The analysis also cites examples of the English translation of the novel, comparing the choices of the English translator with the Italian ones. The results of the comparative translation analysis show that both the English and the Italian translators do not use code-mixed texts in the translation and therefore neutralize the linguistic diversity of the original text. Milorad Pavić uses the Ijekavian and Ikavian pronunciation for the depiction of specific literary characters whose way of speaking is emphasized and describes the time and territory they are living in, and which differentiates from the standard usage of language, that is the Ekavian pronunciation. The paper offers an alternative translation approach, one that preserves the linguistic variety of the original in translation, and therefore recreates the linguistic richness of Pavić's literary characters also in a foreign language.

Keywords: linguistic variety, code-mixed text, code-mixing and code-switching, *Hazarski rečnik*, *Dizionario dei Chazari*.

IZVORI

- Pavić, M. (1988). *Dizionario dei Chazari: Romanzo Lessico*. Traduzione dal serbo di Branka Ničija. Milano: Garzanti Editore.
- Pavić, M. (2012). *Hazarski rečnik: roman leksikon u 100.000 reči*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Pavić, M. (2013). *Dictionary of the Khazars: a lexicon novel in 100.000 words*. Translated from the Serbian by Christina Pribičević Zorić. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Pavić, Milorad (2020), *Dizionario dei Chazari: Romanzo-lexicon in 100.000 parole*, Traduzione di Alice Parmeggiani, Roma: Edizioni Voland.

LITERATURA

- Auer, P. (ed.) (1998). *Code-Switching in Conversation*. London and New York: Routledge.
- Avirović, Lj. (1993). Danubio tra persuasione e persuazija. In: Avirović, Lj.-Dodds, J. (eds.) (1993). *Umberto Eco, Claudio Magris autori e traduttori a confronto. Atti del Convegno Internazionale Trieste, 27–28 novembre 1989*. Udine: Campanotto Editore. 203–214.
- Bassnett, S. (2002). *Translation studies*. London and New York: Routledge.
- Berman, A. (2004). Translation and the Trials of the Foreign. Translated by Lawrence Venuti. In: Venuti, L. (ed.) (2004). *The Translation Studies Reader*. London: Routledge. 284–297.
- Catford, J.C. (1965). *A Linguistic Theory of Translation: An Essey in Applied Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Cincotta, M. S. (1996). *Naturalizing Linguistic Aliens: The Translation of Code-Switching*. Conference on Interpreting and Translation. Sydney: University of Western Studies.
- Diadori, P. (2012). *Teoria e tecnica della traduzione: Strategie, testi e contesti*. Milano: Mondadori Education.
- Doria, M. (1987). *Grande dizionario del dialetto triestino storico, etimologico, fraseologico*. Trieste: Il Meridiano.
- Eko, U. (2011). *Kazati gotovo istu stvar: Iskustvo prevođenja*. Beograd: Paideia.
- Kosovitz, E. (1890). *Dizionario Vocabolario del dialetto triestino e della lingua italiana*. Trieste: Tip. Figli di C. Amati.
- Tomasović, M. (1993). La trasposizione dei dialettalismi e degli arcaismi nella versione croata di “Danubio”. In: Avirović, Lj.-Dodds, J. (ed.) (1993). *Umberto Eco, Claudio Magris autori e traduttori a confronto. Atti del Convegno Internazionale Trieste, 27–28 novembre 1989*. Udine: Campanotto Editore. 227–232.

Jasna Uhláriková*

Daniela Marčoková

Filozofická fakulta

Univerzita v Novom Sade

UDK: 37.018.2:61]:373.3(=162.4)

(497.113 Kisač)"18/19"

DOI: 10.19090/gff.2021.1.161-176

Originalni naučni rad

ZDRAVOTNÁ VÝCHOVA A STAROSTLIVOSŤ O ZDRAVIE VOJVODINSKÝCH SLOVÁKOV NA ROZHRAŇÍ 19. A 20. STOROČIA (NA PRÍKLADE ĽUDOVEJ ŠKOLY V KYSÁČI)**

Verejná zdravotná starostlivosť sa v Uhorsku dostala do záujmovej sféry štátu a súčasne sa začala intenzívne rozvíjať v období osvietenstva. Jednou z najdôležitejších úloh štátu (na čele ktorého bola Mária Terézia v čase najintenzívnejšieho sťahovania Slovákov na Dolnú zem) bolo chrániť obyvateľstvo pred často sa šíriacimi nákazlivými chorobami. Školy boli inštitúcie, prostredníctvom ktorých sa najrýchlejšie mohli uskutočňovať tieto výchovno-vzdelávacie intencie osvietenských panovníkov a cez tlačené médiá, hlavne katechizmy o zdraví a školské učebnice, preniknúť medzi všetky (gramotné) vrstvy obyvateľstva. Cieľom tohto výskumu bolo zistiť úroveň zdravotnej výchovy a starostlivosti, ako i hygienické podmienky a zdravotné opatrenia v každodennom živote konkrétnej slovenskej dolnozemskej ľudovej školy v Kysáči na rozhraní 19. a 20. storočia prostredníctvom *Zápisnice zasadnutí školskej stolice cirkvi evanj. a v. Kysácskej od r. 1895*. Skúmaním obsahovej náplne učebníc, ktoré sa používali v ľudovej škole v Kysáči bolo zistené, aké vedomosti z oblasti zdravotvedy boli žiakom dostupné a tiež aj aké informácie o zdravotnej starostlivosti mohli sprostredkovať učitelia z dostupnej odbornej literatúry. Na doplnenie informácií sú použité školské zákony a zákonné zdravotné články a predpisy, učiteľské príručky, ako i pedagogické časopisy tej doby.

Kľúčové slová: zdravotná výchova, starostlivosť o zdravie v školách, slovenská ľudová škola v Kysáči, koniec 19. a začiatok 20. storočia

---

* uhlarik@ff.uns.ac.rs

** Príspevok vznikol v rámci projektu *Diskurzy menšinových jazykov, literatúr a kultúr v juhovýchodnej a strednej Európe (178017)*, ktorý financuje Ministerstvo osvety, vedy a technologického rozvoja Republiky Srbsko.

ÚVOD

V historiografii o Slovákoch na Dolnej zemi na území dnešnej Vojvodiny prakticky neexistuje dielo, ktoré by širšie a systematickejšie skúmalo zdravotnú starostlivosť dospelých či detí. Nenachádzame žiadne vedecké príspevky slovenských dolnozemskej autorov o inštitucionálnej starostlivosti o zdravie žiakov v ľudových školách na konci 19. a na začiatku 20. storočia.

Cirkevné kroniky a zápisnice kánonických vizitácií slovenských osád na území dnešnej Vojvodiny svedčia o pretrvávajúcej nedostatočnej zdravotnej starostlivosti, epidémiách nákazlivých chorôb počas celého 19. storočia a na začiatku 20. storočia, ktoré si vyžiadali mnoho ľudských obetí. Cirkevné matriky poukazujú na zmenšený prirodzený prírastok v určitých obdobiach, ktorý tesne súvisel s epidémiami nákazlivých chorôb a zväčšenou úmrtnosťou najmä novorodencov. Nie vždy sa v cirkevných matrikách zomretých slovenských evanjelických dolnozemskej zborov vyskytujú údaje o chorobe, či príčine smrti, takže sa na základe týchto skromných údajov len čiastočne môžu vytvárať úsudky o zdravotnom stave obyvateľstva.

Keď ide o cirkevné matriky v Kysáči, prvých desať rokov duchovné potreby Kysáčanov mal na starosti rímskokatolícky kňaz vo Futogu a matriky z toho obdobia neboli nájdené. Kysáč bol v rokoch 1783 – 1787 filiou evanjelického cirkevného zboru v Petrovci a narodenie, úmrtie či sobáš tak boli evidované v petrovských matrikách. Tu je zaznamenané, že roku 1784 bolo úhrne 23 úmrtí, z toho 17 detí predškolského veku; roku 1785 bolo 28 úmrtí a z 18 detí predškolského veku umrelo 10 novorodencov; roku 1786 bolo 44 úmrtí, 27 detí predškolského veku, z čoho 10 novorodencov. V prvej kysáčskej cirkevnej matrike sa uvádza, že Michal Vardžík, prvý slovenský osadník, ktorý prišiel do Kysáča roku 1773, umrel roku 1792 ako 56-ročný od kachexie, celkového telesného oslabenia organizmu.¹ Príkladom vysokej úmrtnosti detí je rodina Ďura Vardžika (syna Michala Vardžika) a jeho manželky Judity rod. Vozárovej, v ktorej z ôsmich narodených detí štyri zomreli v prvom roku života (Ramač–Marčok, 2018: 99).

Ako trvalé svedectvo hrozby šíriacej sa morovej epidémie na Dolnej zemi zostala pamätná tabuľa, ktorá bola zamurovaná do veže na slovenskom evanjelickom kostole v Kysáči v roku 1802. V texte tejto (podľa Čelovského)

---

¹ Matrika narodených, sobášených a zomretých 1. 1. 1787 – 31. 12. 1831, Archív SEAVC Kysáč.

najstaršej epigrafickej pamiatky Slovákov v Srbsku sa mor, ktorý zasiahol tieto končiny roku 1795, spomína v dvoch veršoch² z úhrne desiatich.³

O tom, že v Kysáči nemali lekára ešte ani v prvej polovici 19. storočia, nachádzame zápis v kánonickej vizitácii vykonanej v kysáčskom cirkevnom zbore roku 1835. V časti o povinnosti vedenia cirkevnej služby kňaz Juraj Jesenský uvádza: „Chorým sa poskytuje obrad duchovnej a fyzickej podpory a lekára, ak je potrebné, dovážajú“. V pokračovaní sa nachádza aj údaj o existencii vakcíny proti osýpkam, ktorú podľa potreby odporúča lekár.⁴ V kánonickej vizitácii sa ešte uvádza, že v Kysáči mali dve babice (Ramač–Marčoková, 2020: 125, 127).

Ako sa v zborníku prác *Kysáč 1773 – 2013* uvádza, o zdravotných pracovníkoch, ktorí v minulosti pôsobili v Kysáči, je málo písaných záznamov. „Prvý lekár, o ktorom jestvujú dokumenty, je Dr. Edey, ktorý býval a pracoval v Kysáči od roku 1876 do roku 1902. Po ňom prišiel Dr. Belasek, Dr. Kupček, Dr. Peško a iní. Občas sa stalo, že Kysáč nemal svojho lekára. Vtedy prichádzali lekári z druhých miest a niekedy ordinovali len počas určitých dní v týždni“.⁵

V *Zápisnici zasadnutí školskej stolice cirkvi evanj. a. v. Kysácskej od r. 1895* (ďalej: *Zápisnica*) je o nákazlivých chorobách koncom 19. storočia zaznamenané, že v škole učiteľa Lichnera „vypukla medzi dietkami chytľavá nemoc, tak zvane Pirle“.⁶ Nakazených bolo vyše 50 detí, následkom čoho sa musela škola

² „Keď František držal žezlo vlasti / a francúzske vpády otriasali ľudom (iný preklad: a francúzske vpády volali ľud do zbrane) / a strašný mor spoza Dunaja prišiel / bola som postavená. // Aby zrel blížiacich sa Francúzov / vysokú si bdelý Kysáč postavil vežu.“ // Strassni Mor Wten čas k WLasti se zblížUge / Zblítečné žlti sUChota zbraňUge / Franka UkrUtnost krWe ňestanVge / kDIž kIsač toto staWenI WzbUzUge.“

³ Tretia strofa (chronogram) nadpisu písaná v biblickej češtine je prevzatá z kánonickej vizitácie kysácskej evanjelickej cirkvi z roku 1835 (*Protocolla visitationis...*).

⁴ V nedostatku lekára sa všetka zodpovednosť v oblasti zdravotného vzdelania presunula na učiteľov, ktorým ako pomôcka slúžili katechizmy o zdraví. V kánonickej vizitácii z roku 1835 sa uvádza, že všetci obyvatelia Kysáča s výnimkou jednotlivých starších osôb boli gramotní, čo otváralo cestu k sprístupneniu informácií z písaných zdrojov (Ramač–Marčoková, 2020: 122).

⁵ V tomto príspevku sa píše o zdravotnej prevencii detí, ale iba od šesťdesiatych rokov 20. storočia (Varga–Gedeľovský–Marčok, 2013: 686–698).

⁶ Pravdepodobne ide o smrť epidémiu Pisarlas – Aussbuslag alebo frinsul (ako to uvádza Stehlo vo svojej kronike), ktorá už v roku 1840 zúrila v celej Báčke. V Petrovci bolo 120 obetí, prevažne detí a mládeže (Belan, 1978: 249).

na neurčitý čas rozpustiť (*Zápisnica*, 11. 4. 1897). Na začiatku prvej svetovej vojny sa začala šíriť tzv. „aziatská cholera“. V súlade s nariadením ministerstva náboženstva a výučby pod číslom 7681/1915 sa zápis školopovinných detí pre školský rok 1915/16 posunul na 20. september a začiatok školského roka na 26. september (*Zápisnica*, 12. 9. 1915). Na začiatku 20. storočia Kysáč mal obecného lekára, ktorý vykonával aj prehliadku školopovinných detí.⁷

Ako to konštatuje J. Benka, celkový zdravotný stav obyvateľstva v 19. storočí charakterizovala vysoká úmrtnosť. Najnebezpečnejšie boli práve časté epidémie infekčných chorôb, najčastejšie cholery, týfusu, moru, kiahní, osýpok, čierneho kašľa, diftérie či šarlachu, ktorých hrozba pretrvávala ešte aj po prvej svetovej vojne. Lekárska veda tohto obdobia mala k dispozícii minimálne prostriedky schopné zabrániť šíreniu týchto chorôb, respektíve im predchádzať (Benka, 2002: 306). V takýchto podmienkach bolo nevyhnutné štátom vytvoriť zákonné opatrenia, ktoré by prispeli k vylepšeniu zdravotnej situácie v krajine.

ZÁKONY UPRAVUJÚCE SYSTÉM ZDRAVOTNEJ STAROSTLIVOSTI NA DOLNEJ ZEMI

V druhej polovici 18. storočia, v čase, keď prebiehalo intenzívne osídľovanie Slovákov na Dolnej zemi, uhorská kráľovná Mária Terézia (1740 – 1780) a jej syn Jozef II. (1780 – 1790) zavádzali reformy v oblasti hospodárskeho a spoločenského života, no za ich vlády absolutistický feudálny štát po prvýkrát začal preukazovať záujem aj o verejné zdravie. Tak bolo roku 1770 uvedené nariadenie *Generale Normativum in Re Sanitatis* upravujúce systém zdravotnej starostlivosti.

Základnou normou upravujúcou pomery v zdravotníctve v Uhorsku v skúmanom období bol *XIV. Zákonný článok z roku 1876 o sporiadaní záležitostí verejného zdravia*, ktorý mal dve hlavné časti a 176 paragrafov. Tretia časť *Poriadky strany detí a školy* hneď v prvom článku (č. 19) ustanovuje, že zdravotný stav detí patrí pod dozorstvo a správu vrchnosti. Články 27 až 35 sa vzťahujú na zdravotnú starostlivosť v národných školách: učiteľ je povinný oznámiť vrchnosti

⁷ „...zpomedi 5 školopovinných detí v šk. roku 1914/15, ktorí pre všeliaké telesné chyby a vady na základe 2§XXXVIII zák. článku 1868 museli byť p. nám. doktorským obce zdejšej prezretí, či školu riadne navštevovať môžu, len jeden jediný chlapec... následkom prezretia a dobrozdania lekárskeho musel byť od navštevovania školy oslobodený...“ (*Zápisnica*, 7. 2. 1915)

o prítomnosti nákazlivej choroby; má byť zakázaná dochádzka do školy deťom, ktoré boli nakazené „chytľavou“ chorobou, až kým sa nevyyliečia; v prípade, že ide o mor alebo podobné choroby, má sa oboznámiť minister vnútornej správy a minister výučby, ktorí môžu školu aj zatvoriť, a má byť oboznámená aj širšia verejnosť; v prípade, že deti prišli do kontaktu s nakazenými osobami, rodičia sú povinní zdržať ich doma, až kým nedostanú lekárske vysvedčenie. Vážnosť priestupku vplývala na výšku pokuty, ktorá mohla vynášať do 100 zlatých, resp. do 20 dní väzenia.⁸

Tento článok o usporiadaní verejného zdravia bol veľmi dobrou smernicou pre učiteľov, lebo špecifikoval, ako postupovať v prípade výskytu nákazlivých chorôb. Čo sa týka školského zákona, platný bol XXXVIII. zákonný článok z roku 1868 o vyučovaní v národných školách. Novým bolo zavedenie telesnej výchovy ako povinného predmetu na ľudových školách.⁹ Priestorové možnosti väčšiny škôl na vyučovanie telesnej výchovy boli však obmedzené a máloktorá vidiecka škola mala k dispozícii ihrisko, nehovoriac o telocvični.¹⁰

Ako konštatuje S. Čelovský, predloha tohto zákona bola pozitívna a na svoju dobu demokratická, samotný zákon už bol pozbavený mnohých kladných prvkov a jeho slabiny sa prejavili najmä pri uvádzaní do života (Čelovský, 1979: 134). Ako príklad toho bola i škola v Kysáči, ktorá po tridsiatich rokoch od uvedenia zákona ešte stále nemala vyhovujúci priestor pre telocvik: „Na pripis obecného predst. dľa ktorého p. hlavný služný pri prehliadke obec. úradu naložil cirkvi aby určila, miesto pre telocvik škols. detí a ktomu potrebnými vecmi ho

⁸ Tento zákon bol na svoju dobu veľmi pokrokový v porovnaní so zákonodarstvom ostatných európskych krajín, lebo upravoval v širokom rozsahu celý rad otázok zdravotníctva a usiloval sa problematiku zdravotníctva riešiť komplexne. Na Slovensku platil až do roku 1952 (Hajko, 1982: 549). Slovenské dolnozemske školy sa riadili podľa týchto zákonov do rozpadu Rakúsko-Uhorska po prvej svetovej vojne.

⁹ Zákon z roku 1868 v článku 11 uvádza názov tohto učebného predmetu ako „telocvik, ohľadom na telocvik vojanský“. Učebné predmety v národných školách okrem telocviku boli: vieroveda a mravoveda; čítanie a písanie; počtovanie z hlavy a písmom, jako aj nauka krajinských mier; mluvnica; prirodopis a prírodopis so zreteľom na spôsob výživy a na kraj, k nemuž väčšina rodičov deti patrí; krajinský zemepis a dejepis; poľnie, hospodárske a menovite zahradnícke cvičenia; krátka náuka občianskych práv a povinností; spev.

¹⁰ Podľa nariadenie ministerstva školstva z roku 1900 mala mať každá osemtriedna škola k dispozícii ihrisko s rozlohou 120 m x 80 m, v prípade štvortriednej školy s rozlohou 100 m x 50 m (Pekařová, 2016).

zariadila, odpovedá škols. stolica, že miesto tr. určuje v priestranom dvore najnovšej školy a hľadiet' bude ho k telocviku zariadiť“ (Zápisnica, 11. 4. 1897). V knihe zápisníc, ktorá bola písaná v období 19. 12. 1895 až 12. 9. 1915, iné zmienky o telocviku nie sú.

Podľa S. Čelovského prvým väčším krokom na reformovaní slovenského školstva v Báčke a Srieme bolo to, že bol v roku 1786 vypracovaný *Učebný nákres pre evanjelické a. v. nerozdelené slovenské školy Báčsriemského seniorátu* (1979: 135). Bol to kompletný učebný plán pre slovenské školy v Báčke a Srieme, ktorý báčsko-sriemski učitelia navrhli, prepracovali a schválili na svojich učiteľských konferenciách v Petrovci a následne aj uverejnili v časopise pre školu a dom *Evanjelická škola* (1877 – 1880). V tomto učebnom nákrese sa ako prvý (najdôležitejší) predmet uvádza náboženstvo, potom materinská reč, maďarská reč, počtoveda, zemepis, dejepis a ústavopis, prírodopis, silozpyt, spev, hospodárstvo a telocvik.¹¹

V tomto *Učebnom nákrese* v rámci predmetu prírodopis bola uvedená oblasť O ľudskom tele, zdraví atď. Čelovský pripomína, že k tomuto predmetu bolo v návrhu odporúčané použitie učiteľskej príručky *Prostonárodný evanjelický Školník*.¹² Jeho štvrté vydanie z roku 1889 v rámci oblasti Prírodopis, obsahuje kapitolu O tele ľudskom v rozsahu štyroch strán (s. 115–119). V nej je učivo o preventívnych opatreniach týkajúcich sa zubov a pľúc; rady k udržaniu zdravia – človek potrebuje pokrm a nápoj, čistý vzduch, pravidelnú činnosť a odev; tiež poznámka autora o dôležitosti striedania fyzickej práce a oddychu.

Autor oblasti Zdravoveda bol radvanský učiteľ Ján Steinhübel, ktorý dáva návody a pravidlá k udržaniu ľudského zdravia (s. 242–261). V prvej kapitole sa venuje pokrmom a nápojom. V druhej kapitole Príbytok čili bydlisko autor prízvukuje, že má ono veľký vplyv na zdravie človeka a preto musí byť čisté a príjemné. Tretia kapitola Opatrovanie tela sa vzťahuje na starostlivosť o kožu,

¹¹ O predmete telocvik sa uvádzajú nasledujúce údaje: „Kde nielo telocvičných nástrojov, tam učiteľ upotrebuje a obmedzí sa na slobodné pohybovanie tela školskej mládeže. Vojenské exercírovanie. Po každej hodine dietky, ak možno, nech sa na 5 minút von vypustia“ (Čelovský, 1979: 139).

¹² V roku 1872 bolo publikované prvé vydanie: *Prostonárodný evanjelický Školník*. Vydal zvolenský seniorát. V B. Bystrici 1872. Tlačou vdovy Filipa Macholda a Kníhtlač-účasť spolku v Turč. Sv. Martine. *Prostonárodný evanjelický Školník* mal úhrnne päť vydaní, posledné vyšlo v roku 1897 (Rizner, 1931: 224).

svalstvo, pľúca, oči, vlasy, zuby, nechty. Vo štvrtej kapitole sa autor zmieňuje o nákazlivých chorobách, pričom zdôrazňuje, že sa šíria povetím, jedlom alebo nápojom, že treba chorého izolovať a dezinfikovať veci, s ktorými prichádzal do kontaktu. V poslednej, piatej kapitole Zachránenie života sa autor zaoberal otázkami prvej pomoci v prípade úrazu, krvácania, straty vedomia, upálenia slnkom, zmrznutia, omráčenia bleskom, utopenia, zadusenía a otrávenia.

ZDRAVOTNO-OSVETOVÁ LITERATÚRA A UČEBNICE PRE ŽIAKOV V SLOVENSKÝCH ĽUDOVÝCH ŠKOLÁCH V UHORSKU

Prenos osvetových myšlienok medzi široké vrstvy obyvateľstva sa konal prostredníctvom tlačeného média, ľudovo-výchovnej literatúry v národných jazykoch.¹³ Problematikou osvietenskej zdravotno-osvetovej produkcie v habsburskej ríši sa zaoberala Beata Ricziová, ktorá podáva podrobný prehľad zdravotných katechizmov z toho obdobia. Uvádza, že lekár Bernhard Christoph Faust roku 1792 napísal prvý katechizmus zdravia pre deti a školskú mládež. K prekladu tohto katechizmu zdravia pre laické obyvateľstvo sa v Uhorsku podujal najprv maďarský lekár József Kiss, ktorý podľa tejto nemeckej predlohy roku 1794 napísal katechizmus zdravia v maďarskom jazyku. Nemeckého vydania sa však pridržal len čiastočne a mnohé veci prispôbil maďarskej mentalite a zvyklostiam. Slovenský preklad z roku 1795¹⁴ slovenského evanjelického kňaza, všestrannej vedúcej osobnosti v prvej fáze slovenského národného obrodenia Juraja Ribaya (1754 – 1812) sa takmer dôsledne pridržal maďarskej verzie. Jeho autorský vklad spočíval vo vsunutí vlastných skúseností vyplývajúcich z pozorovaní problémov obyvateľstva a chorôb (Ricziová, 2015: 137–156). Hoci takto koncipované diela neboli priamo určené do škôl a dobové pedagogické a metodické príručky ich odporúčali ako doplnkové čítanie pre učiteľov, Ribayov *Katechizmus* možno

¹³ „Na kvalitatívne zmeny a celkový charakter mravno-výchovnej oblasti vzdelávania podstatne vplývali širšie spoločensko-ideové okolnosti najmä osvietenský ideál o rovnosti ľudí, väčšia osobná sloboda po zrušení nevoľníctva (1785) a celková potreba štátu vymaniť široké ľudové vrstvy z odvekej feudálnej zaostalosti a nízkej kultúrnej úrovne“. Úloha školy predovšetkým bola oboznámiť mládež (a tým nepriamo aj obyvateľov) s najzákladnejšími pravidlami spoločenského styku, hygieny, správania sa (etiketa a bontón), čo od čias európskeho osvietenstva zostalo jednou z prvoradých výchovných úloh základnej školy až po súčasnosť (Čelovský, 1996: 106).

¹⁴ *Katechismus o Zdravj pro obecny lid a Sskolskou mládež. Z Vherského gazyku na slowenský přeložený.* W Pessti, vytlačený v Matěje Trattnera 1795.

považovať za prvú učebnicu zdravotvedy pre slovenské dolnozemske školy (Čelovský, 1996: 106).

Čítanka anebo kniha k čítaní pro mládež ve školách slovanských v městech a v dědinách zostavovateľa Jána Kollára z roku 1825 bola univerzálnou učebnicou pre všetky učebné predmety.¹⁵ V zápisnici kánonickej vizitácie z roku 1835, v stati o vnútornom, mravnónáboženskom stave zboru sa uvádza, že sa používala aj v ľudovej škole v Kysáči (Ramač–Marčoková, 2020: 122).

Slovenské evanjelické ľudové školy vo Vojvodine na konci 19. storočia mali so slovenskými učebnicami isté ťažkosti, lebo ich ministerstvo občas zakazovalo. Podľa *Zápisnice* ľudovej školy v Kysáči sa používali čítanky Jána Bežu (1842 – 1905) pre I., II. a III. ročník (*Zápisnica*, 19. 12. 1897, bod 2; *Zápisnica*, 14. 9. 1902, bod 4). J. Hodoličová uvádza, že roku 1902 Ministerstvo školstva zakázalo v evanjelických školách používať Bežovu Čítanku II. Roku 1903 sa minula Bežova Čítanka III a pre veľký dopyt, najmä z Báčky, autor chcel pripraviť jej nové vydanie. Prvé dva hárky z nej už vytlačil, no nakoniec sa rozhodol nevydať ju, lebo nesúhlasil s tým, že čítanka má byť z polovice maďarská, z polovice slovenská (Hodoličová, 2014: 195). V Kysáči školská stolica odsúhlasila jej používanie ešte jeden školský rok „v tej nádeji, že sa po domoch našich tejže čítanky ešte na dostač najde“ (*Zápisnica*, 14. 09. 1902, bod 4).¹⁶

Aj neskoršie ministerstvo zakazovalo, či nepovoľovalo jednotlivé učebnice, takže sa na zasadnutiach školskej stolice rokovalo o tom, ktoré učebnice brať do úvahy ako alternatívu (*Zápisnica*, 07. 06. 1909, bod 1; *Zápisnica*, 29. 08. 1909, bod

¹⁵ Ján Kollár (1793 – 1852), slovenský básnik, spisovateľ, politik, jazykovedec, ideológ slovenskej vzájomnosti, evanjelický farár zostavil túto *Čítanku*, základnú encyklopedickú učebnicu, ktorá sa považuje za vrcholné dielo slovenskej osvietenkej spisby pre deti a mládež. Boli v nej informácie o človeku, astronómii, zemepise, prírodovede, zdravotníctve, dejinách, práve, náboženstve, morálke atď. (Čelovský, 1996: 101).

¹⁶ V rokoch 1907 – 1908 bola väčšina učebníc pre evanjelické ľudové školy Ministerstvom školstva zakázaná, resp. nedostala povolenie na ďalšie používanie v školách. To bol následok apponyiovských školských zákonov z roku 1907 – 1908, podľa ktorých len tá škola, alebo učiteľ na nemaďarských ľudových školách mohli dostať štátnu podporu, kde sa používali Ministerstvom schválené učebnice. Niektoré učebnice boli zakázané (*Uramov Obrázkový šlabikár* a *Bodického Mluvnica a pravopis slovenský*) a neskôr boli povolené. Spolok Transcius vypísal súbeh na nové učebnice, avšak na súbeh neprišiel ani jeden rukopis (Hodoličová, 2014: 196).

2). Keďže Uramov¹⁷ šlabikár a Bellove čítanky pre III. až VI. ročník boli zakázané a v školskom roku 1911/12 namiesto nich školská stolica navrhuje učiteľom, aby si pri čítaní vypomáhali katechizmom, biblickými históriami, Tranosciom a cirkevným dejepisom od Sekerku (*Zápisnica*, 21. 05. 1911). Znamenalo to zintenzívnenie výučby náboženstva na úkor ostatných vyučovacích obsahov, teda aj toho (viac-menej skromného) učiva o zdravotnej starostlivosti, o čom svedčí ďalšia analýza Bellových čítaniek.

V Bellovej *Druhej čítanke pre 2. a 3. triedu škôl evanjelických* z roku 1893 sa nevyskytuje žiaden text o zdraví, chorobe či čistote, kým vo štvrtom, spracovanom vydaní tejto čítanky z roku 1910 sa nachádza kratučká kapitola pod názvom *Zdravie*. Začína sa konštatáciou, že sa lepšie má chudobný človek, ktorý je zdravý a silný, ako bohatý „na tele svém strápený“. Zdravie si máme chrániť tak, že budeme mať mieru v jedení a pití: „čo mnoho, to škodno“. Nasledujú rady: nejedz nezrelé ovocie; keď si rozhorúčený, nepi žiaden studený nápoj; opojné nápoje ako sú víno, pivo a pálenka pripravujú človeka o rozum i zdravie a „privádzajú ľudí pred časom do hrobu... Varuj sa teda pálenku čo i len koštváť, aby si na ňu nenavyknul.“¹⁸ „Krem toho, čo vidíš, že iným na zdraví škodí, toho chráň a varuj sa i sám“ (Bella, 1910: 40–41). Sem vsunul aj príslovie: Čistota je pol života.

O zdraví sa obsiahlejšie učilo vo vyšších ročníkoch. V Bellovej *Učebnici a čítanke pre vyššie triedy ľudových škôl evanjelických a. v.* je venovaná celá jedna kapitola pod názvom *Zdravoveda*.¹⁹ V úvode sa vysvetľuje, že sa k udržovaniu

¹⁷ Pedagóg, spisovateľ a publicista Rehor Uram-Podtatranský (1846 – 1924) bol autorom prvej pôvodnej učebnice zo zdravovedy určenej pre slovenské školy. „Jeho *Zdravo-a teloveda pre ľudové školy* vyšla prvýkrát v roku 1886 a bola v slovenskej odbornej tlači chválená i kritizovaná. Učebnica si však získala priazeň slovenskej učiteľskej obce, čoho dôkazom je jej druhé vydanie v roku 1896“ (Pekařová, 2016). Nie je zaznamenané, či túto učebnicu používali v kysáčskej škole.

¹⁸ Keďže mnoho ľudí holdovalo alkoholu, minister výučby vydal nariadenie, aby sa v školskom roku jeden deň výlučne venovala pozornosť alkoholizmu a jeho zhubným následkom vo forme prednášok. Ako deň prednášok v Báčskom senioráte určený bol 24. február (*Dolnozemský Slovák*, 15. 3. 1912/3, 18).

¹⁹ Táto učebnica mala dve vydania, jedno koncom 19. a druhé začiatkom 20. storočia. Obsahovala kapitoly: Náboženská časť, Mravnopoučná časť, Prírodoveda, Prírodopis a hospodárstvo, Zdravoveda, Zemepis, Silozpyt, Dejepis kresťanskej cirkve, Dejepis Uhorska, Slovenská mluvnica a pravopis. Zostavovateľom tejto učebnice bol Ján Bella, učiteľ v Békešskej Čabe, o ktorom sa v *Zápisnici* uvádza, že je na dôchodku (*Zápisnica*, 7.

telesného zdravia vyžaduje nielen primeraná dostatočná strava, ale i miera a poriadok v jedení a pití. Ďalej sa uvádzajú „najzažívanejšie pokrmy“: mäso, múka, hrach, šošovica, vajcia, mlieko. „Najmenej záživných látok majú v sebe zemiaky, proso a ryža. Zrelé ovocie je pokrm zdravý a občerstvujúci; dáva ale telu málo poživiny.“ Najzdravší nápoj je čistá voda; treba sa vyhýbať „liehovým čiže špiritusovým (opojným) nápojom“, konkrétne pálenke, vínu a pivu: „Špiritus účinkuje škodlivo zvlášte na mozgy; opilý člověk potratí paměť i rozvahu, ba mnohý přide i cele o rozum.“ V tretej časti sa hovorí o dôležitosti čistého vzduchu a častého prevetrávania. Štvrtá časť Opatrovanie tela sa zameriava na udržiavanie čistoty kože, vlasov, očí, zubov, uší, odevu. Táto oblasť učebnice sa končí vetou: „Šťastnější je zdravý bářs i chudobný člověk, nežli bohatý, ale nemocný a chromý“ (Bella, 1894: 91–105; Bella, 1909: 93–107).

Hygienické a bezpečnostné opatrenia v školách boli súčasťou starostlivosti o zdravie žiakov. Školský prach bol veľkou neprijemnosťou a veľkou hrozbou pre zdravie žiakov, ktorí v škole mali stráviť závažných šesť rokov, ako i pre učiteľa, pre ktorého, podľa anonymného autora článku uverejneného v časopise *Dom a škola*,²⁰ jeden kubický meter školskej miestnosti s vyše pol milióna bacilov bol každodennou nevyhnutnosťou. Okrem toho, na dedine rodičia viac dbali o statok

---

6. 1909, bod 2). Neskorší zákaz Bellových čítaniek zo strany Ministerstva výučby a kultu (rozhodnutie č. 140633 zo dňa 14. 12. 1910) sa pociťoval ako negatívum, lebo bez učebníc tak zostali aj žiaci nižších aj vyšších ročníkov (*Zápisnica*, 4. 1. 1911, bod 3).

Ján Pravoľub Bella (1836 – 1924) bol učiteľ, publicista, zostavovateľ slovenských učebníc, národovec pochádzajúci z Liptovského Mikuláša, no žil a pracoval medzi dolnozemskými Slováckmi v Maďarsku (<http://www.oslovma.hu/index.php/sk/archiv/187-archiv-historia/639-jan-pravdoub-bella-dolna-zem-mu-prirastla-k-srdcu>).

²⁰ *Dom a škola* bol slovenský vychovávateľský časopis pre rodičov a učiteľov, ktorý vychádzal raz mesačne. V rokoch 1885 – 1888 ho tlačil Kníhtlačiarsko-účastinársky spolok v Martine, kým v rokoch 1888 – 1897 bol tlačený v Ružomberku. Bol to najdlhšie vychádzajúci pedagogický časopis v 19. storočí, ktorý si udržal stabilné miesto medzi obľúbenými periodikami aj napriek silnej konkurencii maďarských časopisov, ktoré čoraz intenzívnejšie prenikali do slovenských škôl. Jedno číslo tohto časopisu malo priemerne 380 strán a obsahovalo rubriky: Správy školské, Beseda, Oznamy, Literatúra, Životopisy, ako i prílohu Obzor, v ktorej väčšinou boli uverejňované príspevky z dejín školstva a pedagogiky. Redaktorom bol Karol Salva so spolupracovníkmi Karlom Kálalom a Martinom Kollárom Prispievateľmi boli najpoprednejší slovenskí a českí pedagógovia tej doby (http://www.msap.sk/index.php?option=com_content&view=article&id=203:predmet-ycasopisdomaskola&Itemid=123).

ako o svoje deti, z ktorých sa väčšina začala umývať nástupom do školy. Ako najdôležitejšie autor zdôrazňuje, že učiteľ musí vlastným správaním byť žiakom príkladom a opisuje svoje prvé pracovné miesto v zaostalej dedine, kde edukovaním žiakov vplýval najprv na ich hygienické návyky a nepriamo i na návyky ostatných členov ich rodín (Anonym, 1891: 104–107).

Časopis *Dom a škola* odoberal aj kysáčsky učiteľ Ján Mičátek.²¹ Vďaka nemu si ho mali možnosť prečítať a uplatňovať spomínané rady aj iní kysáčski učitelia vo vlastnej školskej praxi. Kysáčska školská stolica vo svojich zápisniciach evidovala pokyny o periodicite a nositeľoch udržiavania čistoty v školách. Zvyčajne sa školy dôkladne čistili a ličili dvakrát ročne: počas vianočných prázdnin (*Zápisnica*, 19. 12. 1895; *Zápisnica*, 16. 12. 1897) a pred začiatkom školského roka (*Zápisnica*, 2. 4. 1896). Tieto práce vykonával buď zvonár (*Zápisnica*, 26. 9. 1896) alebo „školský sluha“ – školník (*Zápisnica*, 29. 4. 1909; *Zápisnica*, 4. 9. 1910). O čistotu školy sa starali všetci žiaci okrem prvákov tak, že zametali učebne (*Zápisnica*, 29. 4. 1909).

Nie je známe, odkiaľ si do kysáčskej školy zadovážovali pitnú vodu, no podľa učiteľa Jána Janíka zbytočné bolo čistiť studňu v školskom dvore, keďže deti vodu z nej nepíjajú (*Zápisnica*, 4. 12. 1897).²² Kvôli tomu, aby žiaci pili z čistej nádoby vždy iba čistú a zdravú vodu, dali sa porobiť „tomu primerané šaflíčky s potrebnými bábkami“. Školská stolica preto naložila kurátorom, aby sa šaflíčky upravili tak, aby sa do pitnej vody nedostala smet' či prach (*Zápisnica*, 4. 1. 1911).

Sadenie tzv. „millenárných stromkov“²³ okolo chrámu tiež prispelo k vytváraniu zdravšieho prostredia, čo aj zákon predkladal. Sadiť ich mali učitelia

²¹ V niektorých ročníkoch časopisu *Dom a škola* sa uvádzajú aj zoznamy predplatiteľov, medzi nimi aj tí z Dolnej zeme: Albert Martiš z Padiny (*Dom a škola*, 1894/1), Ján Mičátek z Kysáča (*Dom a škola*, 1894/2), Martin Kmeť z Kulpína (*Dom a škola*, 1893/4–5–6), Vladimír Hurban zo Starej Pazovy (*Dom a škola*, 1892/1) atď.

²² V mestách sa od konca 19. storočia začali budovať vodovody a kanalizácie a regulovať systém odpratávania odpadkov (Hajko, 1982: 549). Hygienické pomery na dedinách sa zlepšovali veľmi pomalým tempom, takže zlé hygienické podmienky pretrvávali ešte i v 20. storočí.

²³ Milénárne oslavy – jubilejné oslavy tisícročia príchodu starých Maďarov do Karpatskej kotliny – sa oficiálne začali 2. mája 1896 otvorením výstavy v Budapešti. Dňa 9. mája sa uskutočnili slávnosti v kostoloch, konali sa bohoslužby nariadené cirkevnou vrchnosťou, sprievody, zasadania, osvetlenia miest a obcí, potom majálesy, juniálesy a tiež hostiny (<http://www.kultura-fb.sk/new/old/archive/2-4-12.htm>).

spolu so žiakmi a školská stolica mala zabezpečiť sadenice z „obecnej školky“ (*Zápisnica*, 9. 4. 1896). Ako bolo v tej dobe aj v pedagogických časopisoch poukazované, najväčším nedostatkom vtedajších škôl bolo „dusné povetrie“ a preto sami učitelia, porovnávajúc jednotlivé povolania podľa ich účinkov na zdravie, považovali to učiteľské za jedno z najnáročnejších, o čom svedčili štatistiky učiteľských chorôb a ich úmrtí v relatívne mladom veku. Veľký počet hodín mal negatívny vplyv ako na zdravie učiteľa, tak i na zdravie žiakov: „Vopcháme osemdesiat, sto a viacej detí do malej miestnosti, zatvárame pečlivo obloky, aby sme nenarobili obci mnoho výloh za drevo (!), deti klincom pribíjame k laviciam...“²⁴ Autor článku východisko vidí v častých prestávkach na čerstvom povetrí, v prevetrávaní školských miestností a vyučovaní na dvore, v záhrade (Anonym, 1896: 6–8). Už predtým sa v tomto pedagogickom časopise písalo o dusnom vzduchu, pripomínajúc, že „školský smrad má už svoj chýr“ a hoci silní a zdraví, niektorí ľudia vstúpia do školy zvracajú. Kým po prázdninách z domu prichádzali červení a zdraví, krátko po začiatku školského roka žiaci boli zomdlení, ospalí a bledí. Autor navrhoval prevetrávať školskú miestnosť v zime ráno pred začatím vykurovania a aj počas výučby: „dve lopatky uhlia sú smiešnou maličkosťou proti podmienke života, zdraviu, totiž“ (Kálal, 1894: 91–92). Hoci hygienické podmienky v učebniach boli ďaleko od optimálnych, predsa znamenali určitý pokrok v porovnaní s hygienou v domácnostiach a školách koncom 18. storočia.

Vďaka výchovno-osvetovým dielam a školským učebniciam, ktoré sa vo väčšej alebo menšej miere zaoberali otázkou zdravia, prevencie chorôb a hygieny, začala sa zlepšovať zdravotná starostlivosť a nízka hygienická úroveň, ktoré vyplývali z ťažkých materiálnych podmienok a nízkej spoločensko-kultúrnej úrovne obyvateľstva Dolnej zeme.

Základy náuky o zdravom spôsobe života v elementárnych školách v Uhorsku v skúmanom období boli poskytované v rámci predmetov telovýchova a prírodopis. Otázkou však je, či kysáčki žiaci (aj žiaci v iných slovenských vojvodinských osadách), ktorí najmä kvôli sezónnym poľným prácam nechodili pravidelne do školy, absolvovali celé predpísané učivo nielen v oblasti zdravovedy, ale i z iných predmetov.

---

²⁴ Keď ide o počet žiakov v triede, bolo to určité zlepšenie; podľa zápisnice kánonickej vizitácie z roku 1835 bolo v školskom roku 1834/35 zapísaných 257 žiakov, ktorých učiteľ Samuel Mihalovič učil v jednej učebni (Ramač–Marčoková, 2020: 122).

Jasna Uhláriková, Daniela Marčoková

HEALTH EDUCATION AND CARE FOR THE HEALTH OF SLOVAKS IN
VOJVODINA AT THE END OF THE 19TH AND THE BEGINNING OF THE 20TH
CENTURY

(on the example of the public school in Kysáč)

Summary

The paper focuses on health education and health care in a specific public school in Kysáč, although it can be assumed that the conditions and situation in Slovak public schools in The Diocese Backa-Srem at the turn of the 19th and 20th centuries were similar.

The teacher manuals provide quite extensive information, which was a summary of the knowledge about the health care and hygiene of the time, as well as lessons on the basic issues of maintaining health and protection against deceases. Because not every region had school physicians, the importance of a teacher who, among other things, educated students in the field of health care was invaluable. Laws, textbooks, handbooks and professional periodicals, as well as teachers' skills and perseverance, have been important factors in enhancing students' awareness of, and ability to personally manage their own, and also their family's personal health. This gradually eradicated quackery and the old practices of ointment, and opened the way to an awareness of the importance of hygiene and professional medical advice and assistance.

The school environment for compulsory school children and youth has brought many positives in education, but from a health point of view also certain negatives (unhygienic environment: dust, odour, spread of infectious diseases).

Examined Teachers Committee Memorandum of Evangelical Church A. C. in Kysáč since 1895 appears to be a valuable source on various aspects of the functioning of the Kysáč school, but since it captures various aspects of school life over a period of almost twenty years, it offers relatively few explicit data on health education and care. Rather, they occur partially and fragmentarily, and are intertwined with other matters and included in other contexts.

Keywords: health education, health care in schools, Slovak public school in Kysáč, late 19th and early 20th century

Jasna Uhlárik, Daniela Marčok

ZDRAVSTVENO VASPITANJE I BRIGA O ZDRAVLJU VOJVODANSKIH SLOVAKA
KRAJEM 19. I POČETKOM 20. VEKA
(na primeru narodne škole u Kisaču)

Rezime

U radu se razmatra zdravstveno vaspitanje i briga o zdravlju u konkretnoj narodnoj školi u Kisaču, iako se može pretpostaviti da su uslovi i situacija u slovačkim narodnim školama u Bačko-sremskom senioratu krajem 19. i početkom 20. veka bili slični.

U priručnicima za učitelje ponuđene su dosta opširne informacije koje su predstavljale sumu saznanja o tadašnjoj zdravstvenoj brizi i higijeni, a sadržale su razne pouke o osnovnim pitanjima očuvanja zdravlja i zaštite protiv bolesti. Pošto nisu u svim sredinama postojali školski lekari, značaj učitelja – koji je osim ostalih sadržaja edukovao učenike i u oblasti zdravlja – bio je od neprocenjive važnosti. Zakoni, udžbenici, priručnici i stručna periodika, kao i umešnost i istrajnost učitelja bili su značajni faktori u podizanju zdravstvene kulture učenika, a posredstvom njih i ostalih članova porodice. Time se postepeno iskorenjivalo šarlatanstvo, a otvarao se put ka shvatanju značaja higijene i stručnog lekarskog saveta i pomoći.

Školska sredina je doprinela podizanju nivoa obrazovanja školske dece i omladine, ali sa zdravstvenog gledišta školsko okruženje je bilo nehigijensko: prašina, neprijatni mirisi, širenje zaraznih bolesti.

Analizirani školski zapisnik „*Zápisnica zasadnutí školskej stolice cirkvi evanj. a. v. Kysácskej od r. 1895.*“ predstavlja izvor od neprocenjive vrednosti o raznim aspektima funkcionisanja škole u Kisaču, ali s obzirom na to da je pisan skoro dvadeset godina, nudi relativno malo eksplicitnih podataka o zdravstvenom vaspitanju i brizi o zdravlju. Više se javljaju parcijalne i fragmentarne informacije o zdravlju koje su u vezi sa drugim temama i kontekstima.

Ključne reči: zdravstveno vaspitanje, briga o zdravlju u školama, slovačka narodna škola u Kisaču, kraj 19. i početak 20. veka

ZDROJE

- Bella, J. (1893). *Druhá čítanka pre II-hú, prípadne III-tiu triedu škôl evanjelických a. v. Slovenských*. V Békés-Čabe. Nákladom Ludvika Lepage.
- Bella, J. (1894). *Učebnica a čítanka pre vyššie triedy škôl ev. a. v. slovenských*. Budapešť. Tlačou a nákladom Viktora Hornyánszkeho.
- Bella, J. (1909). *Učebnica a čítanka pre vyššie triedy ľudových škôl ev. a. v.* Budapešť. Tlačou a nákladom Viktora Hornyánszkeho.

- Bella, J. (1910). *Čítanka pre 2. a 3. triedu škôl evanjelických a. v. Békešcaba*.
- Belan, J. (1978). *Dejiny evanjelickej aušburského vyznania cirkvi v Petrovci I. – II. Spísal Ján Stehlo 1818 – 1862*. Báčsky Petrovec: Archív SEAVC (preklad rukopisu z latinčiny).
- Jesenský, F. (1773). *Pamätnica historických zápisov, starších a novších, o povstaní a ďalšom zveľadovaní cirkvi, počnúc od r. 1773*. Kysáč: Archív SEAVC. rkp.
- Kollár, J. (1825). *Čjtanka anebo Kniha k Čjtánj pro mládež we sskolách slowenských w městech a w dědinách*. Budjn: Kráľovské uniwersické tiskárně.
- Ribay, J. (1795). *Katechysmus o Zdrawj pro obecny lid a Sskolskou mládež. Z Vherského gazyku na slowenský přeložený*. W Pessti, vytlačený v Matěge Trattnera.
- *Kiszács – Ecclesia Aug. Confess. Addict. Evangelica Kiszacsiensis in Icottu Bács Bodrogiensi sita Slavica. In: *Protocolla visitationis Ecclesiarum E[van]g[e]licarum Bacs-Sirmiensiium, instituta anno 1835, mensibus Septembri et Octobri*. (EOL – Evangélicus Országos Levéltár, Budapest). Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/en/view/Banyai_04_1835_Bacs_Szerem/?query=kisz%C3%A1cs&pg=0&layout=s
- *Matrika narodených, sobášených a zomretých 1. 1. 1787 – 31. 12. 1831. Kysáč: Archív SEAVC.
- **Prostonárodný evanjelický školník* (1889). Štvrté, náležite opravené a rozmnožené vydanie. Vydal zvolenský seniorát. Turčiansky Sv. Martin: Tlačou kníhtlačiarskeho účastinárskeho spolku.
- **Zápisnica zasadnutí školskej stolice cirkvi evanj. a.v. Kysácskej od r. 1895*. Kysáč: Archív SEAVC.
- XIV. *Zákonný článok z roku 1876. O sporiadaní záležitosti verejného zdravia*. Budapešť: Vlastnosť Pešťanskej kníhtlačiarskej akciovej spoločnosti. V komissii u Samuela Zilahy.

LITERATÚRA

- Anonym (1891). Školský prach. In: *Dom a škola*, 3–4, 104–107.
- Anonym (1896). Najväčšia vada modernej školy. In: *Dom a škola*, 1, 6–8.
- Anonym (15. mar. 1912). 24. február. *Dolnozemský Slovák*, str. 18.
- Benka, J. (2002). Z dejín zdravotníctva (1802 – 2002). In: Cicka, J. (ed.) (2002). *Kovačica 1802 – 2002. Zborník prác pri dvestoročnici mesta*. Kovačica: Miestne spoločenstvo Kovačica. 303–332.

- Čelovský, S. (1979): Vojvodinskí Slováci a Juhoslovania v slovenských pedagogických časopisoch do roku 1918. In: *Zborník spolku vojvodinských slovakistov*, 1, 123–145.
- Čelovský, S. (1996). Slovenská ľudová škola v Kulpíne v období feudalizmu (1789 – 1848). In: *Pamätnica 1789 – 1989, 200 rokov Základnej školy Jána Amosa Komenského v Kulpíne*. Kulpín: Základná škola Jána Amosa Komenského. 56–124.
- Čelovský, S. (2010). Najstaršia epigrafická pamiatka Slovákov v Srbsku. In: *Z kultúrnych dejín Slovákov vo Vojvodine*. Báčsky Petrovec: MOMS. 326–347.
- Hajko, V. (Ed.) (1982). *Encyklopédia Slovenska VI. zväzok. T – Ž*. Bratislava: Veda.
- Hodolič, J. (2014). Istorijski pregled udžbenika na slovačkom jeziku u Vojvodini do 1945. godine. In: *Godišnjak Filozofskog fakulteta*, 39/2, 191–201.
- Kálal, K. (1894). Zo školskej praxi In: *Dom a škola*, 3, 91–92.
- Pekařová, K. (2016). Starostlivosť o zdravie a výchova k zdraviu na vybraných mestských školách v druhej polovici 19. storočia. In: *Forum Historiae*, 2, 62–79.
- Ramač, J.–Marčok, D. (2018). The Settlement of Slovaks in Kysáč. In: *Istraživanja. Journal of historical researches*, 29, 92–109.
- Ramač, J.–Marčoková, D. (2020). Kánonická vizitácia kysáčskej evanjelickej cirkvi z roku 1835. In: *Acta Historica Neosoliensia*, 23/2, 105–130.
- Ricziová, B. (2015). Predlohy ľudovo-výchovnej tvorby Juraja Ribaya. In: Poriezová, M. (ed.) (2015). *Studia Bibliographica Posoniensia*. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave. 137–156.
- Rizner, E. V. (1931). *Bibliografía písomníctva slovenského 5*. Martin: Matica slovenská.
- Varga, J.–Gedeľovský, J.–Marčok, M. (2013). Zdravotníctvo Kysáča. In: Valentík, V. (ed.) (2013). *Kysáč 1773 – 2013*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, Matica slovenská v Srbsku; Kysáč: Rada Miestneho spoločenstva. 686–697.

Anna Tamara Devic*

Dušan Ristić

Filozofski fakultet

Univerzitet u Novom Sadu

UDK: 78.07 Csáth G.:Bački vesnik“1903/1911”

DOI: 10.19090/gff.2021.1.177-190

Originalni naučni rad

NAPISI O MUZICI GEZE ČATA U SUBOTIČKIM DNEVNIM NOVINAMA *BAČKI VESNIK* (1903–1911)

U radu se razmatraju napisi o muzici koje je mađarski novelist Geza Čat objavio u subotičkim dnevnim novinama *Bački vesnik* (*Bácskai Hírlap*). Kroz analizu repertoara koncerata koje je posećivao, uočava se njegova težnja ka isticanju nacionalne tradicije u mađarskoj umetničkoj muzici u odnosu na nemačku/austrijsku. Pored toga, primetno je i Čatovo zalaganje za reformu gradskog orkestra Subotice, koji bi bio osposobljen za izvođenje zahtevnijih dela umetničke muzike. Na osnovu analize ovih napisa zaključuje se da je Čat podržavao stvaranje i izvođenje kompozicija onih mađarskih autora koji svoju kompozitorsku delatnost zasnivaju na vlastitoj nacionalnoj tradiciji nezavisnoj od nemačkog uticaja, kao i da je podsticao dalji razvoj muzičkog života u Subotici, koja se u odnosu na Budimpeštu nalazila na periferiji muzičkih dešavanja.

Ključne reči: Geza Čat, *Bački vesnik* (*Bácskai Hírlap*), nacionalna tradicija, muzički život, Budimpešta, Subotica

UVOD

Novelista i neuropsihijatar Geza Čat (Csáth Géza, 1887, Subotica, Austrougarska – 1919, Kelebija, Kraljevina SHS), danas je prvenstveno poznat po svom književnom radu, odnosno novelama koje se smatraju remek-delima (Bori, 1979: 267–309; Szajbély, 1989; Szajbély, 2019). Manje je, međutim, poznato da je Čat autor i mnogobrojnih kritika posvećenih muzičkim događajima u Subotici i Budimpešti, kao i stručnih članaka o razvoju mađarske nacionalne umetničke muzike početkom 20. veka. Za sada je malo pažnje posvećeno naučnoj analizi muzikografske delatnosti ovog darovitog kritičara (Csáth, 1971; Csáth, 1975; Csáth, 1977; Csáth, 2000; Kelemen, 2015), koji je po ličnoj kulturi i muzičkom talentu bio predodređen za muzičkog pisca.

---

* anna.devic92@gmail.com, risticd@ff.uns.ac.rs

Geza Čat je umetničko ime Jožefa Brenera mlađeg (ifj. Brenner József), najstarijeg deteta advokata, koji je od 1902. bio na funkciji javnog tužioca grada Subotice. Jožef Brener stariji je voleo muziku i veoma aktivno je učestvovao u muzičkom životu ovog grada. Bio je osnivač i dirigent Subotičkog pevačkog društva (Szabadkai Dalegyesület), organizovao je koncerte i pisao prigodne kompozicije (Kelemen, 2015: 14). S toga ne iznenađuje da se Geza Čat, od detinjstva okružen muzikom, nakon završene gimnazije u rodnoj Subotici opredeljuje za studije muzike. Međutim, ne uspeva da položi prijemni ispit na Muzičkoj akademiji u Budimpešti, pa se upisuje na Medicinski fakultet (1904). Uprkos tome i dalje se bavi komponovanjem i pisanjem muzičkih kritika. Od 1906. saraduje sa vodećim dnevnim listovima i časopisima koji su izlazili u glavnom gradu Ugarske,¹ ali muzičke kritike i dalje objavljuje u subotičkom *Bačkom vesniku* (*Bácskai Hírlap*), dnevnim novinama u kojima je već 1903. započeo svoju publicističku delatnost.

Zanimljivo je da je u Subotici izlazilo nekoliko novina sa nazivom *Bački vesnik*: od 1880. je nedeljnik *Subotički bilten* (*Szabadkai közlöny*) neko vreme štampan kao *Bački vesnik* (Kolozsi, 1973: 530, 549); drugi *Bački vesnik* je bio društveni, obrazovni i književni nedeljnik subotičkog omladinskog kružoka, koji je izlazio u periodu od 1880. do kraja 1881.; treći *Bački vesnik*, u kojem je i Čat objavljivao svoje napise, izlazio je od 3. oktobra 1897. do početka 1919., kada je ukinut. Ovaj *Bački vesnik* pokrenut je kao list o društvenim, ekonomskim i književnim problemima i izlazio je četiri puta nedeljno. Međutim, već dva meseca nakon nastanka (17. decembra 1897.) postaje politički list, a od 6. aprila 1902. dnevni politički list, koji je izlazio svakodnevno osim ponedeljkom. Tibor Koloži (Kolozsi Tibor) navodi da je od 1906. do 1909. *Bački vesnik* bio glasilo *Nezavisne stranke* Bačko-bodroške županije (Kolozsi, 1973: 530–531).

U monografiji o Gezi Čatu književni teoretičar Mihalj Sajbelj (Szajbély Mihály) konstatuje da je za Čata u to vreme, između 1903. i 1906., novinarstvo predstavljalo samo hobi i da mu je bilo zanimljivo da za novine piše o različitim temama – od umetničkih do političkih.² Uprkos tome, „Čat nikada nije postao profesionalni novinar i nikada nije radio kao unutrašnji saradnik nekog lista. Iz široke lepeze karijere jednog početnika, od samog početka su se izdvojila dva područja unutar kojih su ga ubrzo smatrali profesionalcem: novela i muzička kritika.“ (Szajbély, 1989: 25)

¹ *Magyar Szemle, Budapesti Napló, A Polgár, Nyugat, Világ*, itd.

² O političkim sadržajima Čatovih novinskih tekstova vidi: Szajbély, 1989: 25–34.

ZALAGANJE ZA NACIONALNU TRADICIJU U UMETNIČKOJ MUZICI

U periodu od 1903. do 1911. Čat je u *Bačkom vesniku* objavio dvadeset i pet tekstova o muzici (vidi prilog). Njihova glavna karakteristika je kolažnost, dok u sadržinskom pogledu dominiraju muzičke kritike koncerata koje je posećivao, protkane njegovim dubljim, estetskim razmišljanjima o muzici i izvođačima. Ono što odmah pada u oči u Čatovim prvim kritikama jeste njegovo zalaganje za češće izvođenje kompozicija mađarskih autora, uz oštrije suprotstavljanje tada još dominantnom nemačkom/austrijskom uticaju. U skladu sa tim, Čat pozdravlja koncert Subotičkog pevačkog društva održanog 23. februara 1903. (1),³ kao i nastup solo pevačice Tereze Kramer (Krammer Teréz) iz Budimpešte, koja je izvela i ariju iz opere *Laslo Hunjadi* mađarskog kompozitora Ferenca Erkela (Erkel Ferenc):

Predivna koloratura, napisana ogromnom snagom. Kada je predivna dama nastupila da je otpeva – dočekao ju je aplauz. Čuli smo mađarsku muziku mađarskog kompozitora (ovo dvoje retko ide zajedno). Osećajni duboki tonovi i predivno odzvanjajući visoki glasovi slili su se u izvanrednu ariju i dirnuli su nas u srce. Nakon vrlo teške kadence iz redova publike začulo se prigušeno divljenje. (Csáth, 2000: 571)

Nekoliko meseci kasnije, Čat pohvalno komentariše i program sa završnog koncerta Učiteljske škole u Subotici (2):

Nastavnici Emi Volski upućujemo pohvalu za veoma raznolik i s velikim ukusom i umetničkim osećajem sastavljen program (od devet numera šest su dela mađarskih autora), kao i za njihovu pripremu. (Csáth, 2000: 573)

Iako studira u Budimpešti, Čat i dalje prati dešavanja i koncerte u rodnom gradu i izveštava o njima. Kao primer ove neprekinute zainteresovanosti za stanje muzičke kulture u Subotici izdvaja se njegov prikaz koncerta održanog u Subotičkoj gimnaziji 18. decembra 1904. (6), koji je organizovao krug subotičkih pokrovitelja umetnosti u korist nabavke klavira za gimnaziju. U prvom delu napisa Čat ukazuje na trenutno stanje muzičkog obrazovanja u gimnaziji, iz čega se može nazreti njegov, tada još romantičarsko-didaktički i prosvetiteljski odnos prema problemu o kojem piše:

Neprijatno iznenađenje! Ova gimnazija još nema klavir? Zašto ga nema, iako je potreban poput klupa, tabli, knjiga i nastavnika!?! (...) Zar obrazovanom čoveku nije potrebna muzička edukacija? I ako nije muzičar, kako da je stekne? Srednja škola

³ Broj u zagradi označava izvorni tekst u *Bačkom vesniku*, čiji je spisak dat u prilogu.

je ovde u obavezi. Kao što objasni Rafaela, Mikelandela, Leonarda, Šekspira, nastavnik istorije umetnosti *treba* da objasni i Baha, Betovena, Mocarta, Vagnera. Pa to se podrazumeva, kažete vi. Nakon toga bi trebalo da uvede učenike u muzički kabinet da poslušaju *Patetičnu sonatu* ili *Apasionatu* u izvođenju nekog od njihovih drugara ili nastavnika muzike – koji im tada i objasni to delo. Možda će zvučati neobično ako vam kažem da to nije tako: o muzici nema ni govora u okviru estetike; srednjoškolce u tom pogledu obrazuju vojni orkestri i Romi.⁴ (Csáth, 2000: 237)

Nakon prosvetiteljskog dela teksta, Čat komentariše i sam koncert. Njegova jedina zamerka odnosi se na repertoar na kojem dominiraju dela nemačkih kompozitora, što ukazuje na to da se Čat dosledno zalaže za promovisanje dela iz vlastite, mađarske nacionalne tradicije:

[I]mena Bloha, Vajta i Šmidta bi tu mogla da se nađu samo ako bi imala isti onaj značaj koji imaju imena Betovena ili Vagnera, jer od ove gospode postoje mnogo bolji mađarski kompozitori. (Csáth, 2000: 237)

„Antinemački“ – zapravo antibečki – stav u ovim Čatovim ranim napisima ne treba da iznenadi, jer je u skladu sa opštom političkom klimom u Ugarskoj na prelazu iz 19. u 20. vek. Vladajuća austrijska dinastija Habzburga je zanemarivala nacionalnu nezavisnost, kao i mnoga prava koja je Ugarska stekla prilikom Nagodbe (šire vidi Tejlor, 2001: 159–165). Zbog toga se u celom mađarskom društvu – a posebno u politici i kulturi –, aktivno promovisala ideja o nacionalnom, uz istovremeno prikriveno ili otvoreno iskazivanje mržnje prema Habzburgima (Tejlor, 2001: 209–220).

Tokom 19. veka muzički život u Budimpešti prošao je kroz velike promene, koje su posebno intenzivne u sklopu sveopšte modernizacije mađarskog društva nakon Nagodbe 1867. i konstituisanja dvojne monarhije (šire vidi: Rokai, Đere, Pal, Kasaš, 2002; Babić, 2009). Osnovane su muzičke institucije, stvarala se i edukovala umetnička publika, razvilo se notno izdavaštvo i proizvodnja instrumenata, javlja se muzička kritika, a i broj gostovanja renomiranih svetskih umetnika neprekidno raste. U periodu Čatovog intenzivnog kritičarskog rada (1906–1912), u Budimpešti su nastupali i najznačajniji svetski umetnici: pijanisti Raul Punjo (Raoul Pugno) i Vilhelm Bakhaus (Wilhelm Backhaus), violinisti Jan Kubelik (Jan Kubelik) i Vili Burmešter (Willy Burmester), violončelista Pablo Kazals (Pablo Casals), solo

⁴ U originalu stoji Cigani (cigányok); Čat u stvari misli na cigansku muziku (cigányzene), bez vrednosno negativnog značenja prema romskoj populaciji i njihovoj muzičkoj kulturi.

pevačice Ivet Gilber (Yvette Guilbert) i Marija Labija (Maria Labia) i mnogi drugi (šire vidi: Bónis, 2005; Szerző, 2011).

Koncerti umetničke muzike u Budimpešti izvodili su se na više mesta, od kojih su najznačajnije koncertna dvorana Vigado (Vigadó, 1865), Muzička akademija (Zeneakadémia, 1875), Mađarska državna opera (Magyar Állami Operaház, 1884) i sala Hotela Rojal (Royal Szálló terme, 1896). Za vreme boravka u Budimpešti Čat redovno posećuje ove institucije i značajan broj kritika i eseja o muzici napisao je baš o dešavanjima koja su u njima održana. U periodu od 1904.-1906. Čat subotičku publiku izveštava o koncertima violinista Ferenc Večeija (Ferenc Vecsei), Pabla de Sarasatea (Pablo de Sarasate) i Vilija Burmeštera, pijaniste Emila Zauera (Emil Sauer), solo pevačice Šare Petraš (Sari Petrás), kao i o izvođenjima kompozicija Pongraca Kačoha (Kacsóh Pongrác), Imrea Kalmana (Kálmán Imre), Bele Bartoka (Bartók Béla) i drugih.

Isticanje nacionalnog, odnosno insistiranje na mađarskoj muzičkoj tradiciji naspram nemačke/austrijske do izražaja dolazi i u tekstovima u kojima Čat komentariše izvođenja dela navedenih mađarskih kompozitora. Tako u tekstu objavljenom 1905. u *Bačkom vesniku* (9) povodom 150. izvođenja muzičke igre (nem. Singpiel) *Janoš vitez* (*János vitéz*) Pongraca Kačoha, Čat skreće pažnju Subotičana na značaj i originalnost ovog kompozitora:⁵

Napokon jedan kompozitor opera koji ima vlastite ideje i koji nije samo učio, već i zna šta je mađarski stil. A moramo da dodamo da kod nas još nijedna opera nije imala ovako dobar libreto. I eto, nastala je. Jer je *Janoš Vitez* opera: muzička igra. Onaj ko u to ne veruje neka pogleda originalnu partituru u kojoj blistaju mnogobrojne veštine, a naročito ozbiljne ideje. (. . .) Da, napokon ponovo imamo i jednu ličnost među mađarskim muzičarima, a ličnost moramo više da cenimo od svake druge osobine. Kačoh po ideje ne ide u Bajrojt, niti u Beč, Rim ili Pariz, on ih uzima iz sebe; jer ih ima. (Csáth, 2000: 47–48)

Slično razmišlja i muzički kritičar dnevnih novina *Mađarska nacija* (*Magyar Nemzet*),⁶ koji još 18. novembra 1904. na premijeri ovog dela pozdravlja Kačohov postupak primene elemenata mađarske narodne muzike. Pored toga što ističe da je

⁵ Pongrac Kačoh (1873–1923), mađarski kompozitor i muzički pedagog. Bio je među prvima koji su prepoznali značaj Bartokove muzike (Zenevilág, 1904). (Kacsóh Pongrác, 1967: 833–834).

⁶ Mađarska nacija (*Magyar Nemzet*), nezavisne novine koje su izlazile između 1899. i 1913. u Budimpešti. (<https://adtplus.arcanum.hu/en/collection/MagyarNemzetJokaiBeksicsUgron/> pristupljeno 6.9.2020.)

ovo Kačohovo delo, kako u pogledu teksta koji je napisao mađarski književnik Petefi (Petőfi Sándor), tako i u pogledu muzike u potpunosti mađarsko, navodi da će se „nakon engleske, francuske, američke, a iznad svega premnogo austrijske muzike, čuti nešto sasvim drugo, nešto u potpunosti novo” (R. I., 1904: 6). Jer, nastavlja ovaj kritičar, „bilo bi zaista teško zamisliti Petefijevo delo u pratnji bečkih valcera, pariskih šansona ili u pratnji engleskog i američkog baleta” (R. I., 1904: 6). Povodom premijere *Janoš viteza* i autor teksta u nedeljniku *Svet (Ország–Világ)* konstatuje Kačohovu pravilnu upotrebu mađarskih narodnih pesama: „U ovoj muzici odzvanja duša naših narodnih pesama, čuvajući svoj besprekorno čist karakter i u najrazvijenijim muzičkim formama, ne menjajući se, postajući samo prefinjenija i rečitija.” (János vitéz, 1904: 955)⁷

Čat iz Budimpešte subotičku publiku izveštava i sa dobrotvornog koncerta (10), koji je 2. aprila 1905. organizovalo Državno udruženje mađarskih ljubitelja muzike (Magyar Zenekedvelők Országos Egyesülete) na čelu sa kompozitorom Jeneom Stojanovičem (Sztojanovits Jenő), a u saradnji sa Budimskim pevačkim društvom. Osim Grigove svite *Per Gint (Peer Gynt)*, na repertoaru su bile isključivo kompozicije mađarskih autora. Izvedena je uvertira iz *Potonulog grada (Az elsüllyedt város)* Jožefa Feketea (Fekete József), *Pesma o pesmi (Dal a dalról)* Gvida Pogačniga (Pogatschnigg Guido), *Saturnalija (Szaturnália)* Imrea Kalmana, *Velika mađarska uvertira (Nagy magyar nyitány)* Lasla Toldija mlađeg (ifj. Toldy László), *Mađarska pesma (A magyar nóta)* Jenea Stojanoviča i *Dva orkestarska komada (Két zenekari darab)* Andora Merklera (Merkler Andor). Od ovih dela Čat komentariše samo tri: kompozicije Kalmana, Feketea i Toldija mlađeg. Pišući o Kalmanovim *Saturnalijama*, Čat ističe njegov talenat i smelo ga pozicionira među buduće značajne aktere mađarske muzičke scene:

[U] potpunosti originalan je Imre Kalman (. . .) Biće on jedan od najznačajnijih i najistaknutijih stvaralaca mađarske muzike. O ovom njegovom delu – čiji je sadržaj neumetnički i neukusno prepričavati (kao što je to i inače slučaj sa sadržajem slika, skulptura i muzičkih dela) – samo još toliko da, uz savršeno baratanje orkestrom, pronalazimo i takvo obilje polifonih invencija koje Kalmana stavljaju odmah uz Bartoka. Ovakvi ljudi su potrebni mađarskoj muzici. (Csáth, 2000: 239)

⁷ *Svet (Ország–Világ, 1879–1938.)* budimpeštanski informativni i književni ilustrovani nedeljnik; pored *Nedeljnih novina (Vasárnapi Ujság)* bio je jedan od najznačajnijih časopisa u Ugarskoj, koji su izlazili nakon Nagodbe.

(< <https://adtplus.arcanum.hu/en/collection/OrszagVilag/> > pristupljeno 6.9.2020.)

Naspram Kalmana, Čat negativno ocenjuje kompozicije Jožefa Feketea i Lasla Toldija mlađeg. On u njihovim delima ne vidi originalnost u motivima i orkestraciji, već samo imitaciju nemačkog kompozitora Riharda Vagnera (Richard Wagner):

Nažalost, isti ovi ljudi u tretmanu velikog orkestarskog aparata ne razmišljaju svi na *mađarskom*. Nije problem ako neko komponuje međunarodnu muziku, *all right*, ali ako mu je i pored sposobnosti stečenih istrajnošću i velikim učenjem potreban Bajrojt, to nije samo neobično, već je i problem. Jožef Fekete, koji prelepo barata orkestrom, ljuti je sledbenik Vagnerovog jevanđelja, u kojem je do sada samo Vagner pronašao spasenje. I Laslo Toldi mlađi je njegov predani sledbenik, ne samo u tretmanu orkestra i primeni motiva, već i u melodijskim konstrukcijama. (Csáth, 2000: 238)

Na desetom koncertu Filharmoničara, koji je održan 15. marta 1905. u dvorani Vigado izveden je *Skerco*, jedini završen stav *Simfonije u Es-duru* (BB 25) Bele Bartoka (10). Čat se pohvalno izrazio o ovoj kompoziciji, ističući njenu originalnost i modernost:

Ono što je zanimljivo i izvanredno, a možda će nakon ovoga postati i večno, vezuje se za jedno potpuno novo ime, za ime jednog genija: Bele Bartoka (. . .). Jer njegov, u velikom stilu i grandiozno komponovan *Skerco* zvučao je kao jedan snažan, moćan zahtev kojim na kapiju besmrtnosti udara jedan mršavi, dugokosi Mađar sa licem glumca. Onaj ko je čuo ovo istinski originalno i moderno delo – klasicizam budućnosti –, ne može da sumnja u talenat Bele Bartoka. Jer imamo mi kompozitore u prevelikom broju, ali vrlo malo onih koji stvaraju originalna i velika dela. (Csáth, 2000: 238)

O Bartokovoj originalnosti 1904. govori i muzički kritičar dnevnih novina *Mađarska (Magyarország)*,⁸ koji povodom premijere *Skerca* piše da ovo delo „daje vernu sliku o genijalnoj ličnosti mladića smele fantazije. Ovaj *Skerco* je pun originalnosti, pun je boja i živahnosti.” (Fiala zeneszerzők hangversenye, 1904: 12.) O koncertu o kojem je Čat pisao, izveštava i kritičar *Peštanskog dnevnika*

---

⁸ *Mađarska (Magyarország)* je bio politički dnevni list. Izlazio je između 1894. i 1944. u Budimpešti. (<https://adtplus.arcanum.hu/en/collection/Magyarorszag/> pristupljeno 6.9.2020.)

(*Pesti Napló*)⁹: „Bartokova muzika je puna ideja, energije i mladosti. Ovo je proba snage stvaraoca sigurne ruke, snažne volje i otvorenog vidika. Koncepcija ovog dela je prelepa; tako je monumentalno, tako je smelo i tako je čvrstog sleda misli, kao kod velikih majstora.“ (K. I., 1905: 15) Jedina zamerka odnosi se na formu dela, za koju ovaj kritičar smatra da nije originalna, nego je imitacija 3. stava (*Skercu*) Betovenove 9. simfonije. Sa njihovim mišljenjem podudara se i komentar muzičkog kritičara novina *Mađarska nacija*, koji u Bartokovom *Skercu*, uprkos tome što je „još pun mladalačkih ludosti“, uočava veliku fantaziju, koja „već dopušta da se nasluti ogroman talenat mladog umetnika“. (Filharmóniai hangverseny, 1905: 8) Na osnovu ovih komentara možemo da vidimo da se i mišljenja drugih kritičara u velikoj meri poklapaju sa mišljenjem Geze Čata o mladom Bartoku i njegovom *Skercu*, ali jedino Čat uočava moderni karakter ovog dela.

ZALAGANJE ZA RAZVOJ MUZIČKOG ŽIVOTA SUBOTICE

Za vreme studija Čat je u *Bačkom vesniku* objavio i dva članka o muzičkom životu u Budimpešti: „Muzički život u Budimpešti“ (16) i „Muzika i moderan život“ (18), kao i jedan o muzičkom životu Subotice, „Stanje muzičkog života u Subotici“ (19). Zahvaljujući ovim tekstovima čitaoci *Bačkog vesnika* imali su priliku da upoznaju opšte stanje i stepen razvijenosti muzičke kulture u oba grada. U prvom od gorenavedenih tekstova („Muzički život u Budimpešti“) Čat intenzivni razvoj muzičkog života u glavnom gradu Ugarske pripisuje želji za napretkom i opštoj potrebi za muzikom na početku 20. veka, koja je zahvatila i stanovnike ovog grada:

Ovi ljudi su ispunili nešto obavezujuće. Osetili su dah one budućnosti kada će muzika, poput jezika, postati svačija; osetili su da će doći vreme kada više nećemo moći bez muzike, jer da bismo opstali u uslovima duhovne opterećenosti života, moramo da proširimo i naš duhovni jelovnik. Osetili su koliko bi oni, ali i njihovi potomci izgubili ako ne bi u celini prisvojili plemenite užitke života i uzeli ih u svoje vlasništvo. I tako je Budimpešta krenula u pravcu muzike. Za nekoliko godina nastala je velika koncertna publika. Čovek bi nehotice pomislio da u nama

⁹ *Peštanski dnevnik (Pesti Napló)* bio je politički dnevni list, a izlazio je od 1850. do 1939. u Budimpešti. Njegovo osnivanje smatra se najvažnijim događajem u istoriji novinarstva u decenijama nakon revolucije 1848/49.

(<https://adtplus.arcanum.hu/en/collection/PestiNaplo/> pristupljeno 6.9.2020.)

postoji stalna namera da za dvadeset i četiri sata nadoknadimo sve ono što naši dedovi i očevi stolicima nisu uradili. (Csáth, 2000: 167–168)

U sledećem tekstu, „Muzika i moderan život“, razloge za unapređenje muzičkog života u glavnom gradu Ugarske Čat pronalazi i u kvalitetnoj umetničkoj muzici, koja odgovara potrebama čoveka 20. veka:

Duhovni život savremenog čoveka se sve više komplikuje. Tražimo teorije koje bi nas usrećile, želimo da odmorimo usamljenu lađu naše napaćene duše u luci uživanja u kojoj nema uzbuđenja. Potrebna nam je nekakva harmonija, nekakva dopuna. A to nam se dobrovoljno nudi u muzici. U dobroj umetničkoj muzici. (Csáth, 2000: 171)

Nasuprot Budimpešti, Čat razočarano konstatuje zaostalost muzičkog života u Subotici u to vreme:

Ono što imamo da kažemo može se sažeti u nekoliko reči: Grad Subotica je u muzičkom pogledu veoma zaostao. U trećem gradu u državi nismo čak ni tamo – gde smo bili pre pedeset godina. (Csáth, 2000: 171)

Svestan da se mnogi ne bi složili sa ovom tvrdnjom, jer je muzička škola u Subotici odnegovala znatan broj kako ljubitelja, tako i onih koji se profesionalno bave muzikom (šire vidi: Pekár, 2002), on je potkrepljuje sledećim argumentima:

Kućno muziciranje i koncerti Pevačkog društva koji su eventualno povezani sa nekim datumima, ne mogu da zadovolje publiku koja je u potpunosti dete XX veka. Grand art muzike: istinski plemenita simfonijska muzika i dragocena, prava crkvena muzika ovde su praktično u potpunosti nepoznate. Međutim, ovu muziku treba obezbediti. *Treba je institucionalno obezbediti!* (Csáth, 2000: 172)

U tom pravcu Čat iznosi i produbljenu kritiku jedine dve muzičke institucije u Subotici: gradskog/crkvenog orkestra i muzičke škole: „Obe su stare organizacije, stare tvorevine, koje se uopšte nisu prilagodile naprednijim zahtevima naprednijeg vremena.“ (171) Kako saznajemo iz ovog Čatovog napisa, iako je u Subotici u to vreme već bilo nagoveštaja o mogućoj izgradnji Doma kulture, uređenju javne biblioteke i izgradnji nove muzičke škole, on smatra da gradski/crkveni orkestar zahteva najhitniju reformu, jer je u ovakvom obliku „u potpunosti neupotrebljiv“ (172), odnosno „ne može izvesti nikakvo značajnije delo koje je napisano za orkestar (ili za tzv. mali orkestar)“. (172) Čatov predlog za rešenje ovog problema je proširenje orkestra zapošljavanjem bar još sedam-osam muzičara, od kojih šestoro treba da budu duvači. U nastavku teksta, Čat spominje i Ernea Lanjija (Lányi Ernő), čuvenog muzičkog pedagoga i kompozitora, koji je preuzeo funkciju direktora muzičke škole, kao i upravu nad već spomenutim gradskim orkestrom

(šire vidi: Devic, Lazar, 2020). Međutim, tvrdi Čat, ukoliko ne bude ozbiljne finansijske i institucionalne podrške od skupštine grada, ni ovako istaknuta ličnost neće biti sposobna da ozbiljnije unapredi muzički život Subotice. Čat, dakle, apeluje da se institucionalno reši finansiranje novih članova orkestra, jer bi se samo na taj način stvorili potrebni uslovi za razvoj kvalitetnog muzičkog života u Subotici, koji bi ujedno bio i osnova za unapređenje celokupnog kulturog života grada.

***

Čatova zalaganja za razvoj muzičkog života Subotice u tekstovima objavljenim u *Bačkom vesniku* narednih godina urodila su plodom. Zahvaljujući Erneu Lanjiju subotički gradski orkestar transformisan je u Subotičko Filharmonijsko Društvo (Szabadkai Fiharmóniai Társaság), prerastavši u kvalitetan simfonijski orkestar. Takođe, u periodu od 1907.-1914. u Subotici su gostovali i nastupali neki od najznačajnijih mađarskih i svetskih muzičkih umetnika: violinistkinja Štefi Gejer (Geyer Stefi) i violinista i kompozitor Jene Hubai (Hubay Jenő), solo pevačica Ilona Durigo (Durigo Ilona), pijanista i kompozitor Bela Bartok, pijanista i profesor na Mađarskoj muzičkoj akademiji Arpad Sendi (Szendy Árpád), violončelista Jene Kerpelj (Kerpely Jenő),¹⁰ zatim švedska solo pevačica Valborg Svardstrem (Valborg Svärdröm) i španski violončelista Pablo Kazals (vidi: Pekar, 2002: 146–161).

Možemo, dakle, sa izvesnošću da tvrdimo da je raznovrsnost i višeslojnost Čatovih napisa objavljenih u *Bačkom vesniku* bila u funkciji podsticanja razvoja muzičkog života u Subotici. U dvadeset i pet tekstova, koje je objavio u ovim dnevnim novinama u periodu od osam godina, Čat je sazrevao od romantičarski orijentisanog gimnazijalca do zrelog noveliste i jednog od vodećih muzičkih kritičara Ugarske tog vremena. Njegovi napisi o muzici predstavljaju značajne dokumente o vremenu u kojem je živeo, jer svedoče o muzičkim i kulturnim praksama kojima su težili obrazovani građani kulturne periferije, kakva je bila i Subotica na početku 20. veka.

---

¹⁰ Jene Kerpelj je bio član sastava Valdbauer-Kerpelj (Waldbauer-Kerpely), najznačajnijeg gudačkog kvarteta u Ugarskoj u prvoj polovini 20. veka. Izvodili su pre svega dela savremenih autora, pomogavši afirmaciji između ostalih i Bele Bartoka i Zoltana Kodalj (Kodály Zoltán).

Anna Tamara Devic, Dušan Ristić

GÉZA CSÁTH'S WRITINGS ON MUSIC IN THE SUBOTICA DAILY NEWSPAPER
BAČKI VESNIK (1903–1911)

Summary

The paper discusses articles about music published by the Hungarian novelist Géza Csáth in the *Bački vesnik* (*Bácskai Hírlap*), the daily newspaper of the city of Subotica in which he began his publishing career. In the period from 1903 to 1911, Csáth published twenty-five texts about music in this newspaper. Their main characteristic is collage, while in terms of content, they are dominated by the musical critiques of the concerts he attended, interwoven with his deeper, aesthetic reflections on music and performers.

The analysis of these texts shows that Csáth was especially committed to: 1) strengthening the national tradition in Hungarian art music in relation to German/Austrian, 2) the development of musical life in Subotica. Advocacy for the national tradition was common at the beginning of the 20th century in Hungary. Commenting the repertoires of the concerts he attended, Csáth also insists on the use of elements of Hungarian folk music in the opuses of Hungarian composers, as well as on their independence from German art music. The paper discusses Csáth's comments on compositions by Pongrác Kacsóh and Imre Kálmán, who correctly use elements of Hungarian folk music in their work, as well as pieces by Jozsef Fekete and László Toldi Jr., which, in Csáth's opinion, are examples of composing under the influence of German music tradition and particularly Richard Wagner. Csáth's article about the concert performance of Béla Bartók's *Scherzo* is also analyzed, and his comments are compared with the comments of other Hungarian music critics who also reported on the performance of this piece. Although their opinions are basically in agreement, Csáth is the only one who noticed the modern character of this work by Bartók.

Csáth also published articles about the musical life in Budapest and Subotica in *Bački vesnik*. Comparing the general situation and the level of development of music culture in both cities, he disappointedly states the backwardness of Subotica and demands from the city authorities an urgent reform of the city orchestra, which would be capable of performing more demanding works of art music. According to Csáth, only in that way would the necessary conditions be created for the further development of musical life in Subotica, which would also be the basis for the improvement of the entire cultural life of the city. His writings on music are important documents about the time in which he lived, because they testify to the musical and cultural practices pursued by educated citizens of the cultural periphery, such as Subotica at the beginning of the 20th century.

Keywords: Géza Csáth, *Bački vesnik* (*Bácskai Hírlap*), national tradition, musical life, Subotica, Budapest

LITERATURA

- Babić, Sava (2009). *Mađarska civilizacija*. Senta: Nacionalni savet mađarske nacionalne manjine, Zavod za kulturu vojvodanskih Mađara.
- Bori, Imre (1979). A 'homo novus' nagysága és tragédiája. *Varázslók és mákvirágok*. Újvidék: Fórum Könyvkiadó, 267–309.
- Bónis, Ferenc (2005). *A Budapesti Filharmóniai Társaság százötven esztendeje 1853–2003*. Budapest: Balassi kiadó.
- Csáth, Géza (1975). *Írások az élet jó és rossz dolgairól: kritikák, cikkek, karcolatok*, (ur. Dér Zoltán), Szabadka: Munkásegyletem.
- Csáth, Géza (1977). *Ismeretlen házban II – Kritikák, tanulmányok, cikkek*. (ur. Dér Zoltán), Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Csáth, Géza (2000). *A muzsika mesekertje*. (ur. Szajbély Mihály), Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Csáth, Géza (1971). *Éjszakai esztetizálás*. (ur. Demény János), Budapest: Zeneműkiadó.
- Devic, Anna Tamara, Lazar, Zsolt (2020). Ernő Lányi in Music Critiques by Géza Csáth (1906–1912). *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, knj. XLV (1), 191–207.
- Fiatl zeneszerzők hangversenye (1904). *Magyarország*, (1904. március 2.), 11. évfolyam, 53. szám, 12.
- Filharmóniai hangverseny (1905). *Magyar Nemzet*, (1905. március 17.), 24. évfolyam, 68. szám, 8.
- János Vitéz (1904). *Ország–Világ*, (1904. november 17.), 25. évfolyam, 48. szám, 955.
- Kacsóh, Pongrác (1967), Á. Kenyeres (szerk.), *Magyar Életrajzi Lexikon* (1. kötet). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- K. I. (1905). Filharmóniai hangverseny. *Pesti Napló*, (1905. március 16.), 56. évfolyam, 75. szám, 15.
- Kelemen, Éva (2015). *Művészetek vándora, A zeneszerző Csáth Géza*. Budapest–Győr: OSZK–Magyar Kultúra Kiadó.
- Kolozsi, Tibor (1973). *A szabadkai sajtó (1848–1919)*. Szabadka: Életjel.
- Pekár, Tibor (2002). *Szabadka zenei élete (1900–1918): adalékok a város zenei múltjának történetéhez*. Szabadka: Szabadegyletem.
- R. I. (1904). János Vitéz. – A Király-Színház premiérje. *Magyar Nemzet*, (1904. november 19.), 23. évfolyam, 277. szám, 6.
- Rokai, Peter, Đere, Zoltan, Pal, Tibor, Kasaš, Aleksandar (2002). *Istorija Mađara*. Beograd: Clio.

- Szajbély, Mihály (1989). *Csáth Géza*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- Szajbély, Mihály (2019). *Csáth Géza élete és munkái – Régimódi monográfia*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Szerző, Katalin (2011). Zenei élet a dualizmus korában. Kárpáti János (ur.), *Képes magyar zenetörténet*, Budapest: Rózsavölgyi és Társa.
- Tejlor, Alan (2001). *Habzburška monarhija*, Beograd, Clio.

PRILOG: Napisi o muzici Geze Čata objavljeni u *Bačkom vesniku* (1903–1911)¹¹

- 1) A Szabadkai dalegyesület Krammer-estélye, 1903. február 25. 3.
- 2) Hangverseny a tanítóképzőben, 1903. június 3. 2–3.
- 3) Kóczé, 1904. augusztus 3. 1–2.
- 4) Eötvös, a magyar zene és egyebek, 1904. augusztus 4. 2.
- 5) Vecsey Ferenc, 1904. október 16. 8.
- 6) Hangverseny a gimnáziumban, 1904. december 21. 4.
- 7) Budapesti levél. Sauer Emil, Szinyei Merse Pál, Petráss Sári, 1905. február 12. 7.
- 8) Budapesti levél. Sarasate, Lotz Károly, 1905. március 12. 7–8.
- 9) A János vitéz, 1905. április 2. 7.
- 10) Budapesti levél két hangversenyéről, 1905. április 11. 2–3.
- 11) ifj. Lályi Ernő: Virágénekek, 1905. október 7. 4.
- 12) Budapesti levél. Burmester hangversenye, 1905. november 12. ?
- 13) A koldusdiák, 1905. december 21. 4–5.
- 14) Gül-baba, 1906. január 14. 9.
- 15) Fráter Lóránt dalestélye a Nemzeti Kaszinóban, 1906. január 21. 7.
- 16) Budapest zenei élete, *Magyar Szemle*, 1906. október 4. 639.; *Bácskai Hírlap*, 1906. október 14. 8.
- 17) Hangverseny a színházban, *Bácskai Hírlap*, 1907. április 4. 1–2.
- 18) A muzsika és a modern élet, 1907. április 7. 5–6.
- 19) Szabadka zenei állapotai, 1907. június 19. 1.
- 20) Grieg, 1907. szeptember 6. 2.
- 21) Filharmonikus hangverseny, 1908. április 14. 1–2.
- 22) Zenei közművelődés, *Vasárnapi Újság*, 1908. április 26. 335–336.; *Bácskai Hírlap*, 1908. július 12. 2–3.
- 23) Vén cigányok, *Nyugat*, 1908. november 1.; *Bácskai Hírlap*, 1908. november 8. 7.
- 24) Lányi Ernő új dalai, *Nyugat*, 1909. február 1. 172–173.; *Bácskai Hírlap*, 1909. február 7. 4.
- 25) Lányi Ernő új dalai, 1911. június 8. 4.

---

¹¹ Sastavljeno prema bibliografiji Eve Kelemen (Kelemen, 2015: 161–258).

Ђорђе М. Деспич*
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

УДК: 821.163.41-4.09 Pavlović M.
DOI: 10.19090/gff.2021.1.191-203
Оригинални научни рад

О ПРОБЛЕМСКИМ И ДИСКУРСНИМ АСПЕКТИМА *ДНЕВНИКА ПЕНЕ* МИОДРАГА ПАВЛОВИЋА**

Текст тежи да истакне проблемске и дискурсне специфичности *Дневника пене* Миодрага Павловића. У контексту рецепције Павловићевог есејистичког опуса ова есејистичка књига није привукла пуно пажње, иако садржи важна и луцидна промишљања битних књижевних феномена који одликују добар део његовог укупног стваралаштва, попут песничке имагинације, мита, модерности, еротског, антислике. Такође, рад ће настојати да аналитички укаже на *Дневник пене* као на дискурсно слојевиту књигу, коју карактеришу жанровска хетерогеност и фрагментарност у поступку.

Кључне речи: есеј, поезија, дискурс, имагинација, мит, еротско, фрагментарност

ДНЕВНИК ПЕНЕ

Павловићева књига *Дневник пене* (Павловић, 1972) својом посебношћу донекле се издваја из његовог укупног есејистичког опуса. Док су готово све остале одавале мање или више проблемску усредсређеност и жанровску хомогеност, расправљајући о начелној књижевној проблематици (*Рокови поезије*, *Поетика модерног*), или о антрополошким темама (*Поетика жртвеног обреда*, *Говор о Ничем*, *Храм и преображење*), бавећи се српском или светском књижевношћу (*Осам песника*, *Поезија и култура*, *Ништитељи и свадбари*, *Есеји о српским песницима*, *Читање замишљеног*), фокусирајући се на тачно одређене књижевне просторе (*Обредно и говорно дело*, *Огледи о народној и старој српској поезији*), ова своју посебност намеће понајпре својом хетерогеношћу и у проблемској, и у дискурсној остварености. Можда се управо у хетерогености, фрагментарности и жанровској неухватљивости

---

* djordje.despic@ff.uns.ac.rs

** Рад је настао као део научног пројекта 178005, чији је руководилац проф. др Светлана Томин, а који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ове књиге скрива разлог недовољно посвећене пажње коју јој је критика поклонила, премда је у скоро две трећине књиге ипак присутна линија која тематски и идејно повезује ове есеје.¹

На проблемском нивоу уводни текстови „Модерност и песништво“, „Песничка имагинација као непосредно искуство“ и „Мит и поезија“, јасно тематизују феномен поезије и однос који она успоставља према миту и модерности. У том погледу, данас се посебно чини важним један од вероватно најцитиранијих Павловићевих термина – појам *антислике*. Под овим термином Павловић заправо подразумева сам концепт стварања и уопште природу модерног песништва. У *Дневнику пене* он не само да га јасно изражава, и не само да му служи као перспектива из које ће посматрати и промишљати неке друге феномене у овој књизи, већ је јасно да је овај термин заправо иманентна поетичка основа доброг дела његовог властитог песничког поступка²:

Модерна уметност (је) она која ствара антислику свога друштва.

Антислика: оно што је супротно текућој митологији једног друштва, што оспорава прилагођену психологију свакодневице, навикнуте облике осећања, устаљене реакције па и устаљене идеале...

Антислика критикује психолошку, политичку, вредносну фасаду једног друштва (Павловић, 1972: 10).

Павловић наглашава да антислика није полемичка нити политичка, и посматрајући његов песнички опус налазимо да је ту идеју конзистентно заступао. Антислика је најпре уметничка перспектива, она је *преиспитивалачка*, *реактуелизујућа*, *реинтерпретацијска*, и не мири се са рутинским облицима и представама које настају на линији друштвено-културне и митско-историјске инерције. Отуда је треба разумети као сигнал мисаоног и критичког, али и креативног субјекта: сигнал субјекта који је свестан света око себе, али који не жели да буде део пасивног прихватања задатих и окоштаних релација, већ напротив – мислећи субјект који жели да поетски утиче на односе јер верује у виталистички принцип поезије и света.

¹ Преостали део *Дневника пене* представљају текстови писани раније а сада придодати при крају књиге, без чвршег ослањања на претходећу структурну основу.

² На овај појам скретали смо пажњу у , настојећи да укажемо на везу експлицитних аутопоетичких ставова са поступком илуминативне цитатности за којом Павловић најрадије у својој поезији посеже (Деспић, 2008).

Песничка имагинација као непосредно искуство

Дискурсна разноврсност и игривост, као једна од основних одлика *Дневника пене*, лако се уочава у поглављу „Песничка имагинација као непосредно искуство“, где аутор свој есејистичко-теоријски дискурс преплиће са оним поетским. Ово свакако није особина само ове есејистичке књиге, на њу се наилази и другде, на шта је критика својевремено скретала пажњу, као што је то случај са *Поетиком модерног* и *Ништителјима и свадбарима*, поводом којих Славко Гордић износи прецизно запажање да Павловићева „критичка *будност* неретко нараста у *светлост* поетског“ (Гордић, 1981: 452). Разматрајући феномен песничке слике, Павловић овде на малом простору проблем песничке визуализације преводи у свет персонификовано оживљених релација, где не само да слика зависи од читаоца, већ она као да постаје свесни део у самом процесу свог конституисања. Тако се кроз поетско-есејистички дискурс изражава вид мистичне егзистенције саме песме:

Она тражи да дефинише односе нашег стварног света, и кроз то да се приближи његовој дубљој природи. Песма види односе у којима живимо као слику. Посматрајући нас, песма је или испод нас, у светлостима паклених ватри, или је изнад нас, као дух који лебди изнад неке метрополе, покушавајући да однесе смирење. Посматрајући како се у њој успостављају наши односи, сама песма може пасти у очајање. Може се осећати као неко жив сахрањен (Павловић, 1972: 15) .

Но, Павловић луцидно наслућује дубљу поетску истину проблема имагинације: „Имагинација није само опис моје људске ситуације, она је део те ситуације“ (Павловић, 1972: 17). У том смислу, он даље развија ту поставку мишљу да као што његова ситуација ствара песничку слику и слика, рекли бисмо – интерактивно, мења његову ситуацију. Стога његово промишљање имагинације подразумева својеврсну тростепеност у оквиру које се одвија рефлексивна над феноменом настајања песничке слике, односно процесом и дејством имагинације. Прва имагинација је за њега почетни стадијум тог процеса, идеја или представа о позицији, о положају самог субјекта. Друга настаје када се идеја вербално реализује и „сједини“ са сликом,³ док трећим

³ О том степену, о „слици-ситуацији“, Павловић ће касније говорити и у *Поетици модерног*, премда су ти есеји („Говор песничке слике“ и „Како настаје песма“) датирани 1966, односно 1967. годином, што значи да су писани пре објављивања *Дневника пене*, и да је то проблем који га је тих година интензивно привлачио.

степеном имагинације Павловић именује оно што песми наводи и у шта песник више нема увида, јер дејство песничке „слике-ситуације“ постаје део читалачког доживљаја. Тиме аутор песничку слику и имагинацију разматра од феноменолошког почетка и стадијума идеје, преко њеног вербалног оваплоћења и текстуалне реализације, до рецепцијског нивоа и конституисања слике у читалачком доживљају. Притом, тежњу и потребу да процес имагинације рашчлани и есејистички изрази, Павловић не артикулише искључиво кроз дискурс својствен рационалном промишљању, већ га прожима и нијансом поетски егзалтираног израза, сугеришући и тиме тему свог говора, будући да се у читаоцу подстиче не само појмовно-рационална већ и имагинацијска покретљивост.

Није никаква новост нагласити његово ниско вредновање поезије код које се имагинација заснива на „склапању лепих вербалних слика“, и која тиме постаје тек „домен гимнастике и забаве“ (Павловић, 1972: 18), и одавно је јасно да је рефлексивност у песништву она особина коју Павловић највише цени. На првом месту, она је иманентна његовој поезији, јавља се и као основни критеријум при састављању *Антологије српског песништва*, док у његовим есејима о књижевности представља незаобилазан ниво испитивања и оцењивања. Отуда је за њега „најдубља имагинација давање смисла“. Павловић се у ствари оглашава двоструко: и као теоретичар, и као песник. Он песничку слику-ситуацију види као приказ своје ситуације, не нужно уско схваћене, већ пре оне архетипске које се понављају и њему, и човеку уопште. У овим ставовима огледа се одлика елиотовске оформљене поетике, код које стваралачки императив лежи у препознавању садашњости у прошлости, и нужности да се током укупног песничког развоја негује та свест о прошлости. Јер иако се историја мења, архетипови човекове ситуације се понављају. Отуда је „моје место у једној ситуацији заменљиво за једно друго место у неком другом историјском оквиру са сличним вербално-ситуационим односима“ (Павловић, 1972: 19). Ово између осталог треба схватити као облик појашњења његовог карактеристичног посезања за поступком „песме са улогом“ (Кајзер, 1973: 228), које треба убедљивије да сугерише искуство појединца у тим архетипским ситуацијама.⁴

Имагинација је очито једна од великих Павловићевих есејистичких тема. Њој ће већ у *Роковима поезије* из 1958. године посветити озбиљну

---

⁴ Најупечатљивији примери таквог поступка у Павловићевој поезији присутни су у збиркама *Млеко искони*, *Велика скитија*, *Светли и тамни празници*, рецимо.

пажњу у оквиру текста „Дис или песничка имагинација“, док ће му у есејима о песницима увек бити важно у каквом се светлу имагинација одабраних стваралаца представља. Овде, међутим, она бива додатно, додуше имплицитно, наглашена и као битан аутопоетички елемент. Аутор, наине, јасно истиче да је за њега „смрт велико искушење имагинације. Смрт појединачна и смрт историјска, свеопшта, државна“ (Павловић, 1972: 25), чиме се овај феномен наглашава као чворишни, и можда главни проблем (песничке) уметности. То су у ствари оне ситуације које Павловић својом поезијом непрестано имагинативно промишља и реактуелизује: моменти преломних цивилизацијских, епохалних тачака, нестајање култура и настајање историјских промена, дато кроз апстраховану ситуацију и искуство индивидуе. То је свакако у функцији проблематизовања човекове повесне судбине, његовог друштвено-културног и духовног искуства, али то је уједно и уметничка афирмација *негативне имагинације*: архетипска тежња ка спознаји смрти, коју аутор препознаје у стиховима поеме Робера Мартоа:

Тренутак негативне имагинације: (...) Тачном анализом акта насилне и жртвене смрти песник не жели само да се ослободи страха од телесног рашчињавања, декомпозиције, него хоће да своју имагинацију доведе у такву близину смрти саме, да би му она показала свој лик и оно што иза ње стоји (Павловић, 1972: 25).

Мит и поезија

Промишљајући имагинацију даље и у есеју „Мит и поезија“, Павловић нарочито истиче онај њен вид који рачуна са архетипским претпоставкама. Његово схватање мита доста дугује Фрајевим схватањима из *Анатомије критике*, које ће благовремено усвојити, па онда даље развити, продубити и конкретизовати у светлу својих интересовања. Овде му пажњу привлачи и сама имагинација утемељена на миту и митском мишљењу („Мит је граматика песничког мишљења, мит је граматика имагинације“) (Павловић, 1972: 29)⁵, али и песници ослоњени на мит, како они који га сакрализују (Овидије, класицисти 18. века, Милтон), тако и они који му удахњују нов смисао (Хелдерлин, већина романтичара). А потом и песници митопоезе – Блејк, Његош, Гете и, по Павловићу највећи у том контексту – Данте. Он тачно

⁵Упореди Фрајев став: „Библијска Апокалипса наша је граматика апокалиптичких пјесничких слика“ (Фрај, 1979: 162).

наглашава могућност да сваки човеков тренутак, свака човекова ситуација може имати архетипску ознаку, да може изазвати одређене митолошке релације, реминисценције, асоцијације. Но, управо у том присуству мита у животу могуће су и злоупотребе, могућ је прелазак у манир, и стога се јавља потреба да се изврши демитизација свугде где се препознаје да мит у својој окошталој слици и оквиру губи енергију:

Отуд демитизација, разбијање идола, уклањање свега што нема битну стваралачку енергију. Склањање умртвљеног оквира, отискивање у оно непознато што борави иза навикнуте слике. Хоће најзад слику која се крије иза слике, мит иза мита, женско иза жене (Павловић, 1972: 32).

Ови ставови просто дозивају Павловићев стваралачки поступак реинтерпретације мита и повести који је у том моменту већ обележио његов дотадашњи поетски опус. Стога његови редови имају значај луцидног промишљања феномена имагинације и статуса митског у модерној уметности, али и снагу аутопоетичког оглашавања.⁶ С друге стране, он одриче исправност ставу да модерна уметност своју окренутост миту заснива на класицистичким начелима обнове и неговања лепог из прошлости. Као аутентичан модерниста, Павловић истиче оно што и он сам у својим стиховима испољава, а то је да модерна лирика (и уметност уопште) не тежи да буде лепа и хармонична, и то је тенденција која, подсећа нас Хуго Фридрих, наглашено тече од Бодлера. Но, додатна специфичност његовог промишљања мита састоји се о томе што га проблематизује не само у односу према (модерној) књижевности, већ што разматра и његову улогу, или барем последице, које његово прихватање или одбацивање може уопште оставити по биће савременог човека. И то како у социолошком и економском, тако и у психолошком и политичко-идеолошком облику.

У овом фрагментарном сагледавању пуно је претпоставки, питања и одрицања, пуно је и имплицитне полемичности, а сам дискурс развија се на принципима изношења теза и антитеза, и кроз изградњу смисаоних обрта и ефектних закључака, који опет остају некако отворени у обећању парадокса:

---

⁶ У том контексту не чуди питање које поставља, а које уједно открива његову поетичку позицију: „Историја је оно у чему се све људско догађа, у историји се догађа и неисторијско. Зашто поезија није од историје начинила своју привилеговану област?“ (Павловић, 1972: 34).

Митолози и песници, каже Платон, не треба им веровати.

Бити против маште, у име чистог сазнања, уређеног друштва...

Мит је у животу оно што није уређено, што није сазнато.

Добро уређено друштво не би имало потребу за митом.

Против мита су они који тврде да је све уређено или да се све може уредити, да је све сазнато или да се све може сазнати.

Против мита су они који сами хоће да буду мит. За мит су они који неће да тај неко ко хоће да буде мит, заиста постане мит (Павловић, 1972: 39).

Павловићев захтев да се у митско не сме веровати потпуно кореспондира са његовом песничком природом. У том случају такав би простор постао окамењен, дефинитивно уобличен, а самим тим и уметнички неподстицајан. Миту треба приступати тек са *слутњом* истине, што је и видљиво у његовим (ре)актуализацијама митских простора: могућност увиђања, па и придавања нијанси новог и другачијег смисла који се онеобичено прелама кроз призму савременог субјекта.

Фрагментарност дискурса је више него очигледна на овим Павловићевим страницама. Текст бива формално „распарчан“ и графички раздвојен симболима, укидајући линеарност и континуум читања, док фрагменти покаткад садрже тек једну реченицу, као на пример у овом следу: „Све што остаје нерешено у нашем животу, у миту је; он одговара мишљењу под притиском ▲ Митови нису ‘фантастика’, за коју неко добро рече да нам доноси само посувраћене клише“ (Павловић, 1972: 40). У његовом „испрекиданом“ разматрању односа мита и поезије, па и самога мита, многа запажања плене дубином понирања и откривања нових *физиономија* посматраних феномена. Ови Павловићеве увиди доживљавају се као прави просеви луцидности, и поимају се понекад као аутентични поетско-рефлективни изрази: „Песничка реч хоће да прође између пламена и пепела“; „Мит је једна динамична граматика, која спаја језичку граматику са граматиком људских збивања. Сакрално је и у језичком и у телесном“, а понекад као емпиријски непорециве максиме: „Мит је вишезначан, прилагодљив, еластичнији од институција које га понекад носе и заступају“; „Митови се револуционишу, њихова вишезначност је историјски реална“.

Павловићева мисао плени својим дубоким продорима, ширином и слојевитошћу сагледавања, при чему је јасно да је одликује ретко запажена радозналост духа и висока ерудиција. Он се представља као одлично

обавештен мислилац који на рецепцијском плану упија из бројних извора, при чему своја интересовања касније презентује тако да материја добија израз новог промишљања и одуховљења. Отуда се епистемолошки императив за Павловића не састоји у афирмацији властите ерудиције, већ у креативном и плодном настављању и надопуњавању идеја на које се ослања. Тај принцип јасно је видљив у интертекстуалној природи његове поезије. Но, то је свакако видљиво и у његовим есејима који се, у зависности од проблематике, ослањају на разноврсне човекове спознајне просторе, од оних интелектуалних, научних и филозофских аспеката који обележавају развој цивилизацијске мисаоности, до најширег оквира човековог духовног искуства света, који у себе укључује контексте усменог и уметничког стваралаштва, као и познавање различитих митолошких система. Отуда ће његово промишљање мита, и ово у *Дневнику пене*, али и у књигама које ће тек уследити (*Поетика жртвеног овреда*, *Говор о Ничем*, *Храм и преображење*), увек подразумевати богату рецепцијску упућеност, односно искуство антрополошких истраживања и археолошких налазишта. Та искуства фино су и функционално проткана у његовим есејистичким текстовима, осећа се специфична поетско-мисаона надградња у њиховој артикулацији, па и у нијансирању смисла. У том контексту чини нам се занимљив следећи фрагмент: „Мит је претпоставка да је пре сваке историје постојала још једна историја, пре сваке цивилизације, једна друга, виша цивилизација (Павловић, 1972: 41). Ова теза, узбудљива и заводљива, у себи носи одјек познавање индијске митологије, која ће још неколико пута оставити трага на Павловићевом стваралаштву. У књизи *Говор о Ничем* аутор ће се, разматрајући феномен апокалипсе са митско-антрополошког аспекта, позвати на књигу *Вишну пурана* из индијске митологије која у структури свог митског мишљења подразумева идеју генезе из апокалипсе, али без свести у новом човеку о оном што је претходило (Павловић, 1987: 89), што је, рецимо, мотив који се препознаје у Павловићевим *Карикама* (Павловић, 1977), у песми „Бивша вера“. Ова митска претпоставка о историји пре историје, о циклусу пре циклуса, али и о потпуном одсуству сећања на претходеће, није само есејистички привлачна тема, и Павловић ће се њоме заправо први пут бавити у својој поезији. Она ће добијати своје уметничко моделовање и варирање у више наврата, и то по правилу тамо где је тематизована „смрт епохе“, што је наглашеније присутно у *Млеку искони* (Павловић, 1962), посебно у песми „Обичан човек о стварању света“.

Записи о еротском

Посебно поглавље представљају „Записи о еротском“. Аутор наставља са фрагментарним поетско-рефлексивним узлетима и максимама, овога пута над феноменом еротског и њему блиским темама, попут жене, љубоморе, идеализације. Ови микро-увиди тешко се могу разматрати у својој укупности јер им фрагментарност одриче композициону целовитост, али треба навести да они луциднији, у нешто измењеном сензибилитету дискурса, свакако, иду за линијом Дучићевог *Блага цара Радована* или Андрићевих *Знакова поред пута*. Тако ће аутор еротско промишљати најчешће из психолошко-социолошког угла, наглашавајући различите његове аспекте час кроз тон мудрости⁷: „Еротско нас до краја чини свесним наше телесне природе и њене распадљивости, отуд еротско бива чак и поучно, што се у средњем веку боље знало него данас. Оно је сласт и разорење, и узлет и судар“, час кроз тачну, али неочекивану отвореност: „Неко нам се допада због физичке магије, чешће: због врсте односа коју са том особом можемо замислити“, час кроз изненађујуће дубок антрополошки продор: „(Еротизам је) повремена носталгија за заједницом јазбине“, час кроз извесну наивност: „Афродита је настала од пене, пена је хладна. Најбоље жене су мало хладне“.

Но, у одељцима „Еротско идеализовање“, „Донжуанизам“, „Порнографија“, рецимо, Павловић укључује књижевно-историјску контекстуализацију, те своју тему разматра и на примерима трубадура, Хелдерлина, Бокача, библијског Лота и, нарочито, Дантеа, који ће управо својим поетским решењима подстаћи Павловића да напише посебне есејистичке странице у оквиру књиге *Читање замисљеног* (Павловић, 1990). У „Донжуанизму“, пак, миту донжуанизма он наглашено прилази кроз антислику, односно одрицањем од увреженог мишљења о овој теми. Тако, очуђујући преокрет који Павловић прави у приступу овом проблему садржан је у оспоравању тезе по којој се у основи донжуанизма налази „анксиозност, неспокојство људи који траже олакшање у сексуалној игри или такозваном

⁷ У овом тону могу се читати и сегменти које пише у књизи *Храм и преображење*, где аутор, промишљајући еротски импулс у контексту сакралног, упутно указује на пропустљивост границе између светог и профаног: „Еротски нагон даје енергију посвећења, отуд толике забране које се односе на еротски живот човеков, не да се та његова страна омаловажи, него да се искористи као један од највећих енергетских извора тела и душе“ (Павловић, 1989: 90).

завођењу“ (Павловић, 1972: 62). Он у духу *антислике*, или деконструкционистичког промишљања, обрће тумачење и истиче, у најважнијем свом делу, да такве еротске ситуације стварају заправо „најинтензивније осећање живота, ван којег му све друго изгледа као сивило и смрт“. Последица такве љубавне „посвећености“ јесте извесна анксиозност, неуравнотеженост, а не обрнуто: „Неуравнотежен, фрустриран повремено, неспокојан, човек мора постати зато што је донжуан, а не обрнуто“ (Павловић, 1972: 62), где под „донжуанизмом“ не подразумева само љубавну, већ и сваку другу врсту (професионалне) преданости.

Павловић ће касније, у „Прологу“ ове књиге, консеквентно метафизички поентирати, посматрајући еротизам као чежњу за проширењем и продужењем живота. Феномен еротског и Дон Жуанова „прегнућа“ спајају се заправо у снажној чежњи да се јунак одупре смрти, јер се у сексу, у „чину присуствовања у другом бићу“, слуги превазилажење смртности (Павловић, 1972: 131), изводећи притом ефектну аналогију између Дон Жуана и Фауста:

Дон Жуан је неко ко у снажној чежњи да се одупре смрти хоће да буде присутан у свим женама као што је Фауст човек који жели да његова свест и његова личност буду присутне у свим идејама. Фауст је духовни Дон Жуан (Павловић, 1972: 131–132).⁸

Павловић у својим фрагментарним рефлексцијама пледира за једну другачију представу човека у љубави и еросу. Постојећа представа ових феномена, устаљеност њиховог дефинисања и поимања за Павловића нити је довољна, нити је исправна, па позива на њихово прекорачивање и преобличавање, односно на препознавање и проналажење њихових нових, а правих суштина. Његова онеобичена филозофија интригантно иде у правцу разматрања човекових еротских ситуација, и то не кроз уобичајену призму морално-социолошке норме сувременог (пуританског) друштва, већ кроз један спој митског и антрополошко-психолошког разматрања:

Љубав је први корак ка педерастичности, односно хомосексуалности. Љубоморан човек замишља вољену жену како спава са другим мушкарцем, изједначаје се

⁸ По Мелетинском, ритуално-митолошка књижевна критика Нортропа Фраја проширила је појам мита на проучавање „вечитих ликова“, попут Дон Жуана, Фауста, Дон Кихота, Хамлета, Робинсона“, који су „послужили као ‘парадигме’ за наредну књижевност, тиме што покушаји уметничког тумачења истих уметничких типова настају стално изнова“ (Мелетински, 1976: 107).

с њом, и тако неприметно склизне у идеју да тај мушкарац уствари њега обљубљује, што му буди одвратност, револт према жени, слабост (Павловић, 1972: 65).

Притом, у контексту схватања еротизма као „раскрснице фиктивног продужавања себе у потомству“, наведени цитат добија још више на јачању неочекиваног поентирања у промишљању љубоморе. Но, интересантно је да ово ново и другачије сагледавање сексуалног промискуитета и оргије, рецимо, и уопште еротског, које је овде интензификовано, у самој његовој поезији неће тако често добијати уметничку транспозицију. Када се јавља уочљивије онда је то или у наглашавању еротске основе природе, као у *Октавама* (Павловић, 1957), или у контексту оргијастичког заноса и жртвеног ритуала у циклусима *Orgia sacra* и *Orgia profana* (Павловић, 1996). У том погледу, за Павловића песника танатос је неприкосновен, и (ауто)поетичку тезу о смрти као великом искушењу песничке имагинације његова властита поезија у потпуности оправдава. Пре неголи телесне и еротске, рекло би се он је песник метафизичке оријентације. Но, ова два става и нису супротстављена. За Павловића и духовне манифестације и опредељења могу имати ознаку еротског, или прецизније, *промискуитетног*. Видели смо то на примеру „Пролога“ и схватању Фауста. Међутим, он врло заводљиво износи и тезу да се у „модерном интересу за историју“ препознаје:

израз промискуитетне жеље да се помешамо са људима који су измакли нашој животној церемонији, јер их више нема. Шта сте осећали када сте ходили по мозаицима римских купатила, или се завлачили у оријенталне амаме? (...) И није ли историја коју ми пишемо о другима обезбеђење да ће и нас једног дана, када нас више не буде било, задржати у друштву људи (Павловић, 1972: 132)?

Еротско сада постаје одраз духовне жеље и страсти за реактуализацијом историје и мита, и у том интуитивном и имагинативном процесу оживљавања повести он луцидно препознаје један сублимирани печат промискуитетног. У том смислу, излишно је напомињати да је безмало целокупан Павловићев стваралачки опус дубоко условљен и одређен овим духовно-еротизованим принципом. Исте године када су ови редови „Пролога“ писани, 1962. године, излази и његова песничка књига *Млеко искони*, чиме ови наводи постају још један пример у низу његове јасне аутопоетичке свести. Другим речима, не силази ли тада Павловић кроз своју поезију до историје и мита, до Одисеја, Ореста и Пиндара, до Агамемноновог гнева, до нарицања жене Хекторове (а касније и до бројних других цивилизацијских тачака),

управо не би ли му поетска „промискуитетност“ обезбедила задржавање у друштву људи, односно трајање?

Унутар Павловићевог есејистичког опуса *Дневник пене* унеколико се разликује од других остварења. Но, иако проблемски и дискурсно разноврсна, и фрагментарније неголи иједна друга његова књига, али тим и „поетскија“ („фрагментни су свадбени знаци идеје“, рећи ће Маларме), па и жанровски слојевитија, она се данас ипак поима као део конзистентног развијања Павловићевог промишљања литературе. У моменту објављивања вероватно је деловала необично, одударājuће, па и провокативно, но данас ову књигу и њену тематизацију поезије, имагинације и митско-антрополошких основа литературе, засигурно прихватамо као још један кохерентан сигнал Павловићевог певања и мишљења.

Борђе М. Деспић

ON PROBLEM AND DISCOURSE ASPECTS OF MIODRAG PAVLOVIĆ'S *FOAM DIARY*

Summary

Within Pavlović's essayistic opus, *Foam Diary* differs somewhat from other works. Although problematically and discursively diverse, genre-layered and more fragmentary than any of his other books, it is still understood today as part of the consistent development of Pavlović's reflection on literature. At the time of publication, it probably seemed unusual, outlandish, and even provocative, but today we certainly accept this book and its thematization of poetry, imagination, erotic and mythical-anthropological foundations of literature as another signal of coherence in the context of Pavlović's poetry and thinking.

Keywords: essay, poetry, discourse, imagination, myth, erotic, fragmentary

ПРИМАРНА ЛИТЕРАТУРА

Павловић, М. (1972). *Дневник пене*. Београд: Слово љубве.

СЕКУНДАРНА ЛИТЕРАТУРА

Деспић, Ђ. (2008). *Порекло песме*. Зрењанин: Агора.

Кајзер, В. (1973). *Језичко уметничко дело* (превод: Зоран Константиновић). Београд: СКЗ.

- Мелетински, Е. М. (1976). *Поетика мита* (превод: Јован Јанићијевић).
Београд: Нолит.
- Павловић, М. (1987). *Говор о Ничем*. Ниш: Градина.
- Павловић, М. (1996). *Изабране и нове песме*. Београд: Просвета.
- Павловић, М. (1977). *Карике*. Крагујевац: Светлост.
- Павловић, М. (1962). *Млеко искони*. Београд: Просвета.
- Павловић, М. (1957). *Октаве*. Београд: Нолит.
- Павловић, М. (1989). *Храм и преображење*. Sfairros, Београд 1989.
- Фрај, Н. (1979). *Анатомија критике* (превод: Гига Грачан). Загреб: Напријед.

Radoslav Eraković*

Nevena Varnica

Filozofski fakultet

Univerzitet u Novom Sadu

UDK: 821.163.42-1.09 Marulić M.

821.163.42-141 Kovačević G.

DOI: 10.19090/gff.2021.1.205-217

Originalni naučni rad

LEPOTA, MAČ I MOLITVA: LIK STAROZAVETNE UDOVICE IZ VETULIJE U STVARALAŠTVU MARKA MARULIĆA I GAVRILA KOVAČEVIĆA

U ovom radu predstavljeni su rezultati uporedne analize poetsko-epskih ostvarenja Marka Marulića (1450–1524) i Gavрила Kovačevića (1765–1832), inspirisanih podvigom starozavetne junakinje Judite (Marulić 1521; Kovačević 1808). Posmatrano iz savremene književnoistorijske i kulturološke perspektive, način na koji je preoblikovana tematska struktura starozavetnog predloška u delima dvojice južnoslovenskih pesnika, potvrđuje ispravnost teorijske pretpostavke o uticaju drevnih mitova na stvaranje i oblikovanje nacionalno-imagotipskih sistema (Fischer, 2009). Naime, pseudofaktografsko stapanje prelomnih događaja iz istorija različitih carstava (vavilonskog, asirskog, pa čak i turskog) opravdalo je postupak hiperbolizacije vojne moći demonizovanih nevernika, koje je trijumfalno porazio malobrojni ali pobožni narod. U inicijalnoj fazi ovog istraživačkog poduhvata posebna pažnja bila je posvećena tumačenju intertekstualnih veza između popularne deuterokanonske pripovesti i spevova dvojice autora, čija dela nikada do sada nisu bila predmet komparativnog iščitavanja. Ovakav pristup književnoistorijskoj građi, omogućio je preciznije identifikovanje nedovoljno proučenih žanrovskih, poetičkih i tematskih linija dodira između reprezentativnih segmenata stvaralačkog opusa renesansnog i predromantičarskog pesnika.

Ključne reči: Marko Marulić, Gavriilo Kovačević, Knjiga o Juditi, religiozni epovi, južnoslovenske književnosti, renesansa, predromantizam

Na samom početku šesnaestog veka, mletački Split je – poput starozavetne Vetulije – bio pod opsadom vojnički superiornog i „bezbožnog“ neprijatelja s Istoka, a Marko Marulić (1450–1524) se upravo u tom sumornom istorijskom trenutku upustio u stvaralački poduhvat, koji ga je pre tačno pet vekova uveo u red

---

* rasha@ff.uns.ac.rs, nevena@ff.uns.ac.rs

besmrtnih bardova evropskog pesništva.¹ Kao što je već u stručnoj literaturi istaknuto: “[Marko Marulić] bio je od onih pisaca koji su plodu svoga spisateljskog rada namenjivali važnu ulogu, koji su studiozno odabirali sadržinu (imajući, često, u vidu i mogućnost njenog alegorijskog značenja) i formu koja će tu sadržinu na odgovarajući način da predstavi (Bojović, 1989: 34). Stoga ćemo i mi, poput pisca koji je to sugestivno naznačio u svojoj posveti kumu Dujmu Balistriliću, pokušati da razjasnimo ulogu starozavetnog predloška u pesničkom oblikovanju slavnog podviga udovice iz Vetulije.² Deuterokanonska Knjiga o Juditi bila je dobro poznata šesnaestovekovnim čitaocima Marulićevog epa, jer je prevodilački rad njegovog dalmatinskog zemljaka – Svetog Jeronima Stridonskog – podstakao već krajem četvrtog veka nove ere veliko (liturgijsko, likovno i literarno) interesovanje za takozvani aleksandrijski korpus starozavetnih tekstova. Biblijska pripovest o Juditi sadrži šesnaest poglavlja, dok je Marulić svoj ep kompozicijski organizovao u šest poglavlja, koja imaju ukupno preko dve hiljade stihova. U deuterokanonskom tekstu glavna junakinja pojavljuje se tek u 8. poglavlju, prikazana je nedvosmisleno kao ličnost koja ne pripada socijalnoj margini vetulijske zajednice, iako je žena i udovica. Pored toga, ona je svesna dramatičnih događaja koji se tada odvijaju na granicama Judeje: „U one dane ove riječi čula je i udovica Judita“ (Biblija, 2007: 474). Njenim pojavljivanjem stvorena je protivteža u kompoziciji biblijskog teksta, jer njena tiha uzdržanost predstavlja snažan kontrast kolektivnom krikom zastrašene zajednice, odnosno vapaju koji narod Betulije upućuje Jehovi.³ Judita je mudra i skromna – ona je i ćerka i sugrađanka i udovica – ali je takođe i statusno ravnopravna sa poglavarima koji se savetuju s njom. Ona ne spominje slučajno u svojim besedama Avrama i Jakova, čime su nam starozavetni redaktori sugerisali da je mudra udovica osoba koja dobro poznaje Toru (uprkos tome, Judita je prevashodno ikonografski simbol pobožnosti i skromnosti, zato što ni u jednom trenutku ne ističe svoju ulogu, već samo najavljuje spasonosnu intervenciju Boga protiv nevernika). Upravo u tome možemo zapaziti središnju religiozno-didaktičku poruku priče o Juditinom herojskom činu: njenom rukom, Bog će doneti spas, bez obzira na to što je ona samo žena, suočena s moćnim asirskim generalom. Judita ne

---

¹ Kako je „Judita“ Marka Marulića štampana 1521, ove godine navršava se upravo petstota godišnjica prvog izdanja. (op. a.)

² Za potrebe uvodnog segmenta koautorskog rada, koristili smo *Bibliju* u izdanju Hrvatskog biblijskog društva iz Zagreba (Biblija, 2007). (op. a.)

³ Naziv grada Betulija ili Vetulija etimološki upućuje na hebrejsku imenicu „betula“ koja označava devicu, neudatu žensku osobu. (op. a.)

računa na svoju, već na božansku snagu, zato što samo Jehova može da trijumfuje nad Nabukodonosorom, asirskim carem i lažnim božanstvom. Kada su u pitanju intertekstualne relacije između predloška i religioznih epova Marulića i Kovačevića, u starozavetnom tekstu i analiziranim pesničkim tvorevinama podjednako se insistira na tome da Judita zadivljuje ne samo svojom mudrošću, nego i fizičkom lepotom, koja je i doslovno obezglavila Holoferna.⁴ Posmatrano iz šire hermeneutičke perspektive, uzvišena ženska figura u Bibliji veoma često simbolizuje ceo narod, a pripovest o Juditinom poduhvatu ne bi trebalo tumačiti kao Marulićevu stihovanu filipiku uperenu protiv Osmanlija, nego kao odraz pesnikovog ubeđenja da samo vera u Gospoda određuje ishod sukoba između Neba i Podzemlja.

Judita je grandiozni biblijski lik poput Davida, zato što preuzima na sebe veliku odgovornost, izlažući se bez oklevanja smrtnoj opasnosti. Imajući u vidu simboliku ove biblijske priče, koja je svakako bila veoma bliska renesansnim književnicima i filozofima, mi – čitaoci dvadeset i prvog veka, držeći u jednoj ruci biblijski tekst, a u drugoj Marulićevo pesničko delo – možemo da „oslušnemo“ svestremene po(r)uke koje sadrži tematska struktura navedenih tekstova, razdvojenih hronološkom distancom od nekoliko hiljada godina. U savremenom istraživačkom pristupu Marulićevom epu, po pravilu se nameću tri ključna pitanja: zašto ga Marko Marulić Splitsanin piše, kako ga je spevao i kada? Ta pitanja zapravo i jesu ključ za modernu reinterpretaciju renesansnog dela, nastalog pre tačno pet vekova (1521). Već samim naslovom „Libar Marka Marula Splitsanina u kom se uzdrži istorija svete udovice Judit u versih hrvacki složena kako ona ubi vojvodu Oloferna po sridu vojske njegove i oslobodi puk izraelski od velike pogibli“ (Marulić, 1983: 4)⁵ uz kratak siže, pisac žanrovski određuje svoje delo⁶ –

---

⁴ Ubistvo Holoferna često je prikazivano u renesansnom i baroknom slikarstvu, a inspirisalo je i slikare kasnijih epoha. Tema Judite i Holoferna, takođe se pojavljuje i u muzičkim oratorijumima Antonija Vivaldija i Volfganga Amadeusa Mocarta, a 2008. godine francuski kompozitor Filip Fenelon napisao je operu „Judita“. Pored toga, dva filma snimljena su o Juditi tokom 20. veka: francuski nemi film „Judita i Holoferno“ (1909) i hrvatski televizijski film, prema epu Marka Marulića (1980). (op. a.)

⁵ Fotografija originalne naslovne strane Marulićevog dela dostupna je na sledećoj elektronskoj adresi: <https://www.alamy.com/789-illustrated-page-from-the-second-edition-of-judita-by-marko-maruli-1522-image213690986.html> (op. a.)

poput biblijske Knjige o Juditi i ovo su knjige „u šest libri razdijeljena“ (Marulić, 1983: 16) i navodi kojim jezikom piše, te da će delo biti u stihu. Već pri prvom hermeneutičkom susretu s delom, lako zapažamo da pisac ništa nije prepustio slučajnosti. Osobenim jezikom, biranim stilskim postupcima, savršeno organizovanim dvostruko rimovanim dvanaestercima u kojima se rima sastoji mahom od glagolskih oblika, Marulić stvara epsko delo koje će biti ne samo čitano, nego i homerski javno pevano. Njegov rodni grad krajem 15.veka imao je oko 5.000 stanovnika i možemo da zamislimo njegove (ne)pismene splitske sugrađane kako *slušaju* (sic!) stihove iz Marulićevog dela. Svestan je Marulić, prepoznajemo to iz posvete, da nisu svi vični jezicima kojima je sam vladao i zato piše na narodnom jeziku: „Tuj historiju čtući, ulize mi u pamet, da ju stumačim našim jazikom, neka ju budu razumiti i oni ki nisu naučni knjige latinske aliti djačke“ (Marulić, 1983: 6). Dalje, svako ko je iole tada poznavao povest o Juditi, mogao je da uvidi sličnost sa aktuelnom političkom situacijom, a na pojedinim mestima pesnik je nedvosmisleno aludirao na Turke: „*Drugo libro*. Kuda Olofernes projde s vojskom; kih pada se podbi; pride u Gabu; bi strah u Jerosolim; pozlobiše Akiora veziri (naš kurziv, op. a.), jer istinu govori od naroda jerosolimskoga“ (Marulić, 1983: 14). Kompleksnost pesničke ličnosti Marka Marulića uvidamo i kada ga posmatramo kao reprezentativnog predstavnika južnoslovenske književne tradicije. Poput Dubrovčanina Mavra Vetranovića, i on je ukazavao na hrišćanske vrline, ali i grehe pogubne za ljudsku dušu. To su, pre svih, pohlepa/skupost i gordost, koje ostaju nezasite sve do smrti grešnika. Već u prvom pevanju pisac iskazuje uverenje da je volja nasilja uvek naspram božje volje, a onda, poput svoji antičkih pesničkih uzora, kataloški prikazuje asirsku vojsku, konje i oružje, a slike završava portretom glavnog zapovednika: „[a on ti] sijaše oholo, visoko,/ a sam pogledaše po vojsku široko;/krvavo mu oko, črljen biše obraz,/brada jur nikoko prosida, debel haz“ (Marulić, 1983: 28). Marulićeve pesničke slike vrlo su plastične i dočaravaju junake, rekli bismo, u njihovoj sadašnjosti i budućnosti. Naime, čitajući navedeni opis u ova četiri stiha, čitaoci mogu Oloferna lako da zamisle na kraju, opruženog nakon pijanstva, sa debelim trbuhom, krvavog i mrtvog. Marulić se pažljivo pozabavio svim aspektima svog dela: „pitanjima forme [Marulić] se bavio savesno, i to forme u najširem smislu, od kompozicije dela i organizovanja pesničke materije do jezičke izražajnosti i slikovitosti“ (Bojović, 1989: 38), a postoje pretpostavke da

---

⁶ Sama reč koju autor upotrebljava znači „knjiga/knjige“, dok potonji proučavaoci delo različito određuju i kao „epska pesma“ (Marulić, 1901) ili kao spev (Franičević, 1983: 230). (op. a.)

je za drugo izdanje epa, koje je štampano već 1522. godine, sam izradio duboreze.⁷ U drugom pevanju, predstavljajući „asirsku“ osvajačku silu, nizao je stihove o prolaznosti života koji su, pokazuje se, tematski veoma bliski ne samo njegovim savremenici, nego i Ivanu Dživu Gunduliću (1589–1638), baroknom autoru koji je živeo i stvarao stotinu godina kasnije: „I koji je sad željan da vlada zemljom svom./Malo, malo počekaš, hrana će biti crvima./Onaj koji sad svakim zlom pritišće narod ovaj/Bit će poslije pritisnut kamenim pokrivačem“ (Marulić, 1983: 39). Zajednička tematska nit koja spaja hrišćansku renesansu i baroknu religioznu misao jeste verovanje u milost božiju, odnosno uverenje da je ona iznad svakog greha. Poput molitve zvuče mudri saveti Marulićevog Elijakimova: „Velim vam ja da će Bog imati smilovanja uslišavši vas/Postove i molitve samo ne zanemarite./ Djelo poniznosti svaki dan prikažite“ (Marulić, 1983: 45). Pre nego što će se pojaviti glavna junakinja, u epu se, kao prvi antipod neprijateljskoj sili pojavljuje Ahior, koga uz poniznost odlikuje i istinoljubivost. Njegova uloga je višestruka, on je glas razuma koji upozorava na pogubnost oholosti i hvalisavosti, ali ga možemo posmatrati i kao nekoga ko najavljuje Juditin dolazak, što je funkcija koja je dodeljena i istoimenom akteru religioznog epa Gavriila Kovačevića (Kovačević, 1808). Jer, poput biblijske knjige u kojoj se udovica pojavljuje na sredini pripovedačkog toka, u osmom poglavlju, tako se i u Marulićevom epu pojavljuje u (središnjem) trećem libru. Sve u vezi sa njom dato je u superlativu: „Tada se nalažase u tome gradu Judita,/ Koja sve nadmaši ljepotom, dobrotom,/ Koja odluči život živjeti prečisto/ Otkako postade udovica“ (Marulić, 1983: 65), a svojim sugrađanima obraća se molbom da budu ponizni. U stihovima u kojima progovara Judita, govoreći o grehu i milosti, Marulić je poetski prethodnik još jednom piscu iz 17. veka, Peraštaninu Andriji Zmajeviću. U stihovima: „Govoreći: karanje Božje manje je/ Od našega sagrašenja i naše poganštine“ (Marulić, 1983: 69) prepoznajemo verovanje u ispravnost (transcedentnog) božjeg dejstva na živote grešnika. Ahior i Judita, kazujući istinu svom narodu, obraćaju se, zapravo, građanima Splita Marulićevog doba (smatramo da se u trećem pevanju Marulić najdirektnije obratio mnogogrešnim sugrađanima).

Naredno pevanje obeleženo je Juditinom odlukom da ode Holofernu, a zatim i scenom njenog ulepšavanja: „Zaslijepi ga, neka ga dodirne/ Mreža moje ljepote i zamka očiju./ Kad s njim prozborim, da se riječi jezika/ Moga zabiju u srce

⁷ Pomenute duborezne ilustracije za Marulićevo pesničko delo dostupne su na sledećoj elektronskoj adresi: https://www.google.com/search?q=marko+maruli%C4%87+judita+slike&rlz=1C1GCEA_enRS935RS935&sxsrf=ALeKk03Y2YTCorC- (op. a.)

toga čovjeka“ (Marulić, 1983: 75). Uočava se, pre svega, svest koju ona poseduje o moći svoje lepote, o varljivosti očiju i magiji reči, ali i mudrost zahvaljujući kojoj zna kako da se (sa)vлада. Iako pesnički sastav i fikcija ne mogu imati dokumentarnu vrednost, opisi njenog ulepšavanja i uređivanja za Holoferna, mogu se interpretirati i kao svedočanstvo o šesnaestovekovnim modnim trendovima, na prostoru Mletačke republike. I Juditu, zahvaljujući pikturalnosti Marka Marulića, možemo da zamislamo kao zavodljivu figuru sa slike nekog od čuvenih renesansnih ili baroknih slikarskih majstora. I zaista, kako bi Asirski vojskovođa odoleo nekome za koga stihotvorac kaže: „Bila bi dostojna s knezovima na sagu sjediti;/ I čak ići na pir s kraljicama/ I biti štovana među banicama“ (Marulić, 1983: 77). Iako bi, možda, bilo očekivano da ovako prikazanu biblijsku junakinju, njen pesnički apologeta poredi sa drugim starozavetnim i novozavetnim ličnostima, daroviti splitski polihistor niže poređenja sa antičkim mitološkim figurama – sa Dijanom, lepom Jelenom i mnogim drugim heroinama. Ali, za razliku od njih, Judita je, pre svega, žena čiju svakodnevicu obeležavaju molitva, poniznost i vera u Svetlost. Insistirajući na tome, Marulić, zaključujemo, čitaoca priprema za njen ubilački čin, koji je apriorno označen kao moralan, častan i ispravan. Glavna junakinja ostaje čista i istrajna u svojoj nameri da pomogne svom narodu. Nadasve vešto prikazana je Judita u trenutku Holofernovog ubistva. Marulićeva pobožna junakinja nije hladnokrvna poput Agamemnonove osvetoljubive Klitemnestre. Ona se prvo obraća Bogu za dozvolu i snagu, jer njen ubilački čin podjednako simbolizuje greh i spasenje. Stihovi kojima se opisuje Holofernovo obezglavljivanje kao da su u saglasnosti sa slikarskim predstavama, na koje smo već nekoliko puta podsetili potencijalne čitaoce našeg koautorskog istraživačkog rada: „Hronu, strepi sobom, ležeći on uznak,/drhta ruka s nogom, vas se oslabi, pak/ izdaše; ne bi jak; grkljanom siča krv: / tako t' zgibe junak, tako spusti obrv./ Zgrize ga malo črv oružjem njegovim,/ ubi ga ženska srv, ki biše prosto dim/ da zajme svitom svim; ki mnjaše da ni Bog/ silam njegovim tim jest protiviti mog“ (Marulić, 1983: 102). Kada bi postojalo specijalno čarobno ogledalo – zamislamo ga kao oneobičeni artefakt blizak čitaocima proze Luisa Kerola i Milorada Pavića – koje bismo postavili između trećeg i četvrtog libra Marulićevog epa, primetili bismo da se poglavlja ogledaju (prvo i šesto, drugo i peto, treće i četvrto, te da u takvoj kontrastnoj simetriji zapravo čine savršenu celinu, sastavljenu od harmonično ustrojenih narativnih krugova). U prvom je opisana silna asirska vojska, a u šestom libru prikazan oslobođen betuljski narod; u drugom pevanju Ahior apeluje na razum, dok je u petom zapovednik posećen; u trećoj knjizi prikazan je izraelski narod, sva zlodela neprijatelja i pitanja da li će Betuljani posustati, dok je četvrtom uvedena

nova drama, predstavljena je Juditina lepota i nada u pobedu. Marko Marulić je u prelomnom trenutku lične i kolektivne istorije, sastavio poetski venac u kojem je suprotstavio motive Dobra i Zla, a samim tim i njihovu neprekidnu borbu, koja predstavlja svojevrsnu ontološku konstantu u duši i umu svakog potencijalnog čitaoca njegovog pesničkog dela.

Kao što smo već nagovestili na početku ovog teksta, druga problemska celina u okviru našeg istraživanja posvećena je intertekstualnim vezama između Knjige o Juditi i predromantičarskog *sočinenija* Gavrila Kovačevića (1765–1832), koje je postalo predmet kompetentnih književnoistorijskih tumačenja tek krajem 20. i početkom 21. veka (Damjanov, 1988; Pavić, 1991; Eraković, 2007; Eraković, 2008).⁸ Pre nego što predemo na analizu dela *Judit mečem Olofernu glavu useknuvši tem Judeju osvobodivši* (Kovačević, 1808), želimo da istaknemo kako su nas viševekovne teološke rasprave, o bogoslužbenom statusu deuterokanonskih pripovesti, podstakle na dodatan hermeneutički oprez prilikom rekonstruisanja horizonta očekivanja srpske osamnaestovekovne i devetnaestovekovne čitalačke publike.⁹ Naime, višegodišnje proučavanje epskog pesništva srpskog predromantizma, omogućilo nam je da identifikujemo kauzalnu povezanost recepcijskog potencijala biblijskih predložaka i kulturološkim kontekstom oblikovanih „metakoncepata“ (Wolf, 2006: 4–6), karakterističnih upravo za epohu kojoj su pripadali srpski predromantičari. Pored toga, dijahronijska analiza

⁸ Gavriilo Kovačević je početkom 19. veka stekao reputaciju talentovanog *sočinitelja*, zahvaljujući pesničkom ostvarenju u kojem je apologetski opisan podvig „Lazara Grebljanoviča sina Priba Grebljanoviča“ (Kovačević, 1805: 4). Prvo izdanje dela *Stihi o povedeniji, i namereniji serbskago velikago knjaza Lazarja protiv turskago opolčeniya, s raznimi jego velmožej razgovori: i o izobraženiji strašnago, i groznago onago meždu Serbami i Turkami, na polju Kosovu sraženija, slučajšagosja vo 1389-m lete, junija 15-go dne* objavljeno je u Budimu 1805. godine. Uprkos nespornoj književnoistorijskoj i poetičkoj relevantnosti Kovačevićevog epa o Juditi (Kovačević, 1808), nijedno drugo delo zemunskog pesnika nije steklo tako veliku naklonost srpskih devetnaestovekovnih čitalaca kao njegov istorijski spev o Kosovskoj bici (sačuvani su bibliografski podaci o čak sedam izdanja ovog dela, objavljenih u periodu između 1805. i 1857. godine). (op. a.)

⁹ Moramo naglasiti da smo već u preliminarnoj fazi našeg istraživanja uzeli u obzir ne samo bibliografski, nego i kulturološki značaj podatka da je – zahvaljujući izdavačkom poduhvatu mitropolita Stefana Stratimirovića (1757–1836) – prvoj generaciji čitalaca Kovačevićevog religioznog epa (Kovačević 1808) bilo dostupno izdanje Slovenske Biblije na ruskocrkvenoslovenskom jeziku, koje sadrži i Knjigu o Juditi ([Stratimirović], 1804). (op. a.)

tematsko-motivske strukture srpskog osamnaestovekovnog građanskog pesništva, omogućila nam je da izdvojimo nekoliko crnohumornih osvrtu na Holofernovu sudbinu (Marinković, 1966a: 429; 503–504; 511), što potvrđuje ispravnost teorijske pretpostavke o sposobnosti teksta da sačuva pamćenje na prethodne kontekste (Lotman, 2004: 26). Međutim, u srpskim građanskim pesmaricama je lik udovice iz Vetulije preobražen u lukavu plautovsku heteru, koja s lakoćom zavodi starozavetnu preteču hvalisavog Pirgopolinika. Usled toga je opravdano zaključiti da je izvorna biblijska pripovest, o Juditinom slavnom podvigu, odigrala mnogo važniju ulogu u nastanku poetsko-epskog ostvarenja Gavrila Kovačevića, nego srpsko osamnaestovekovno građansko pesništvo.

S obzirom na to da smo u prethodnom segmentu rada identifikovali popularnu starozavetnu priču kao glavni predložak Kovačevićevog epa, sasvim je razumljivo zbog čega je prolog ovog dëla tematski zasnovan na autorovom tumačenju (pseudo)istorijskih okolnosti, koje su izazvale vojnu intervenciju Asirije protiv jevrejskog naroda (Kovačević, 2018: 29).¹⁰ Na samom početku analiziranog epa, čitalac saznaje da je asirska vojska krenula u kazneni pohod protiv pobunjenika koji su se udružili s carevim neprijateljima (Kovačević, 2018: 30). Prema sugestivnoj interpretaciji srpskog predromantičara, sudbina svih onih podanika koji su otkazali poslušnost Nabukodonosoru, bila je zapečaćena čim je gnevni vladar saznao za verolomstvo svojih vazala. Slično Marku Maruliću, srpski predromantičar se opredelio za linearni model prilikom hronološko-gradativnog predstavljanja dramatičnih događaja, koji čitaoca postupno dovode do opsade Vetulije kao kulminacijske tačke u kompoziciji dela. Stoga je drugo poglavlje Kovačevićevog epa tematski zasnovano na detaljnom opisu apokaliptične sudbine mesopotamijskih i arabijskih gradova koje je zauzeo general Holofern, odnosno „vojenačalnik Olofern“ (Kovačević, 2018: 32).

Uprkos tome što opisi ratnih razaranja preovladavaju i u drugom poglavlju epa, navedena tematska celina značajna je za našu analizu prvenstveno zbog kratke

---

¹⁰ Posmatrano iz savremene kulturološke perspektive, tematska struktura Knjige o Juditi potvrđuje ispravnost moderne teorijske pretpostavke o uticaju drevnih mitova na stvaranje i oblikovanje nacionalno-imagotipskih sistema (Fischer, 2009: 43). Naime, pseudofaktografsko spajanje istorija dva carstva (Nabukodonosor je bio vavilonski, a ne asirski vladar, a upravo je Vavilon uništio asirsko carstvo krajem sedmog veka pre nove ere) opravdalo je upotrebu tolkinovski maštovitog pripovedačkog postupka, zasnovanog na hiperbolizaciji vojne moći stranaca-pagana, koje je sramotno porazio malobrojni ali pobožni *Izabrani narod* (sic!). (op. a.)

dijaloške scene, koja dodatno afirmiše pretpostavku o ranoromantičarskom modelu demonizacije glavnog muškog lika u Kovačevićevom delu (Eraković 2008: 179–180). Naime, nemilosrdni vojskovođa je poručio pokorenim narodima da će im životi biti pošteđeni, pod uslovom da priznaju asirskog vladara za vrhovno božanstvo (Kovačević, 2018: 33). Ako uzmemo u obzir činjenicu da je u prologu eksplicitno navedeno kako je kazneni pohod bio pokrenut iz političkih i finansijskih razloga, onda možemo zaključiti da nametanje paganskog kulta predstavlja svojevrsnu naratološko-kognitivnu disonancu, zbog toga što blasfemični karakter asirske represije nije usklađen s piščevim ekspozicijskim tumačenjem uzroka carske odmazde. Na osnovu toga što energični sledbenik asirskog demijurga posvećuje veliku pažnju sprovođenju carske naredbe, već od trećeg poglavlja postaje jasno da *Judit mečem Olofernu glavu useknuvši tem Judeju osvobodivši* sadrži niz tematskih odstupanja, u odnosu na deuterokanonski zapis o suočavanju pobožne udovice s paganskim ratnikom. Potraga za uzrocima mefistofelovskog preobražaja glavnog muškog lika u delu zemunskog *sočinitelja*, dovela nas je do zaključka kako u judejskom (kolektivnom) odbacivanju faustovske pogodbe ne možemo zapaziti tragove fanatičnog samopouzdanja, zasnovanog na uverenju da će Bog (ipak) zaštititi Izabrani narod od uništenja (Kovačević, 2018: 34–35). Umesto toga, epizodne likove poput stanovnika Jerusalima obuzima atavistički strah od smrti, a malodušni gubitak nade u božansku intervenciju dovodi do paničnog bekstva naroda u planine. U ponašanju žitelja judejskih naseobina nema ni traga od ratničkog entuzijazma koji je obuzeo asirske vojnike (Kovačević, 2018: 35), tako da piščevo inventivno oblikovanje prizora neizvesne borbe između Neba i Podzemlja, potvrđuje tačnost pretpostavke o književnoistorijskoj relevantnosti dela *Judit mečem Olofernu glavu useknuvši tem Judeju osvobodivši*.

Nažalost, bez obzira na to što se iskusni slavenosrpski pesnik u petom poglavlju opredelio za jednu od osnovnih pripovedačkih tehnika epskog peništa, nedovoljno vešta upotreba retardacije nije dala rezultat koji bio opravdao konstataciju o ujednačenoj umetničkoj vrednosti svih tematskih celina Kovačevićevog religioznog epa. Umesto miltonovski raskošnih opisa ratničkih priprema za konačni obračun Dobra i Zla, autor je u ovom poglavlju dao prednost retrospektivnom osvrtu na istoriju jevrejskog naroda, tako da su Asirci dobili od dramatisovanog pripovedača bedekerski precizne informacije o religiji i običajima pobunjenika, skrivenih u hananskim planinama (Kovačević, 2018: 36–37). S obzirom na činjenicu da smo u našim prethodno publikovanim tumačenjima Kovačevićevog *sočinenija* objasnili zbog čega je upravo liku Ahiora Amonitskog dodeljena funkcija homodijegetičkog pripovedača (Eraković, 2007: 119–130;

Eraković, 2008: 172–173), postupak uporedne analize Marulićevog i Kovačevićevog epa obavezuje nas da posvetimo dodatnu istraživačku pažnju reakciji asirskog generala na Ahiorovu profetsku besedu. Kako bismo opravdali našu inicijalnu pretpostavku o ranoromantičarskoj demonizaciji bezbožnog oponenta Više sile u Kovačevićevom delu, izdvojićemo Olofernovu naredbu da amonitski Tiresija bude okovan i bačen pod zidine opsednutog judejskog grada, kako bi iskusio sudbinu izmučenih branilaca Vetulije (Kovačević, 2018: 38). Našu tezu o dijaboličkoj karakterizaciji lika asirskog vojkovođe potvrđuje ne samo udes istinoljubivog rapsoda, nego i Olofernovov teomahijski hibris, zbog kojeg Kovačevićev negativni junak zaslužuje da bude upoređen s Njegoševim „zlim gubiteljem duša bezsmtnijeh“ (Petrović Njegoš, 1845: 47).

Kao što smo već nekoliko puta istakli u ovom radu, recepcijski izuzetno privlačna biblijska pripovest o asasinskom poduhvatu judejske lepotice inspirisala je najdarovitije renesansne i barokne slikare, poput Andreja Mantenje (1431–1506), Lukasa Kranaha Starijeg (1472–1553), Mikelandela Karavađa (1571–1610) i, naravno, Artemizije Đentileski (1593–1656?). Međutim, ako bismo bili primorani da izdvojimo ime samo jednog umetnika, čije je likovno delo najviše usklađeno s našim intimnim čitalačkim impresijama o liku Kovačevićeve Judite, onda bismo se bez svake sumnje opredelili za erotizmom prožeto ostvarenje Gustava Klimta (1862–1918). Na primer, poetički i estetski značaj scene prvog susreta Oloferna i Judite ne ogleda se u neinventivnom starozavetnom isticanju sile koju poseduje paganski vojskovođa, već u klimtovskom sjaju zlatnih predmeta, kojima je judejska lepotica okružena u Olofernovom vladarski raskošnom šatoru (Kovačević, 2018: 49). Uprkos tome što je Judita uspela da uđe u asirski logor zahvaljujući (ne)uverljivom objašnjenju da je nepogrešiva proročica, opčinjenost asirskih stražara njenom erotičnom pojavom sugestivno je predstavljena kao pravi razlog zbog čega je misteriozna gošća odmah odvedena Olofernu (Kovačević, 2018: 48). Profetske usluge zanosne udovice nisu bile potrebne carevom najboljem zapovedniku, čvrsto uverenom u laku pobedu nad vojnički inferiornim neprijateljem, a prezrivo odbacivanje Ahiorovih upozorenja dodatno opravdava pretpostavku da Asirci nisu bili impresionirani Juditinim hibridnim identitetom, već njenom „krasotom“ (Kovačević, 2018: 49).

Nakon vešto isplaniranog stupanja na glavnu pozornicu, lik vetulijske Kasandre zadržava dominantnu poziciju u delu sve do epiloga religioznog epa Gavrila Kovačevića. Pažnja koju je srpski autor posvetio stvaranju rusooovski idealizovane slike prirode, odnosno pastoralnog prostora u kojem se Judita svake noći moli Bogu (Kovačević, 2018: 53), trebalo bi protumačiti kao još jedan dokaz o

pesnikovom predromantičarskom senzibilitetu. Moramo takođe naglasiti da su pomenute narativne repeticije dobile, u sižejnoj strukturi Kovačevićevog epa, mnogo pragmatičniju funkciju od one koja im je dodeljena u izvornoj starozavetnoj pripovesti. Naime, Juditini noćni izleti su veoma brzo prestali da privlače pažnju stražara, tako da je obezglavljeno generalovo telo pronađeno tek nakon što je vetuljska femme fatale napustila asirski logor (Kovačević, 2018: 57). Oloferново ubistvo sasvim opravdano možemo označiti kao kulminacijsku tačku ne samo deuterokanonskog predloška, nego i pesničkih ostvarenja Marka Marulića i Gavrila Kovačevića. Ipak, pažljivija analiza tematske strukture završnog segmenta Kovačevićevog epa (Kovačević, 2018: 58–64), uz poseban osvrt na opis ceremonijalne proslave Juditinog podviga u Vetuliji, dovela nas je do zaključka da epilogu religioznog epa Gavrila Kovačevića, nažalost, nedostaje originalni stvaralački pečat u poetskoj interpretaciji događaja, koji su se odigrali nakon paničnog bekstva obezglavljene (sic!) asirske vojske (Kovačević, 2018: 61).

Da zaključimo, rezultati našeg komparativnog istraživačkog rada potvrdili su tačnost pretpostavke o književnoistorijskoj relevantnosti epa *Judit mečem Olofernu glavu useknuvši tem Judeju osvobodivši*. Međutim, dominantni status religiozno-didaktičke komponente u tematskoj strukturi analiziranog dela je, prema našem mišljenju, redukovao umetničku vrednost jedinog srpskog predromantičarskog epa inspirisanog Knjigom o Juditi. Za razliku od Marka Marulića, čije delo nesumnjivo pripada vrednosnom vrhu evropskog i južnoslovenskog religioznog pesništva, preobražaj biblijskih prototipova u književne junake je očigledno predstavljao (pre)veliki stvaralački izazov za srpskog predromantičara. S jedne strane, Gavriilo Kovačević je nesumnjivo uložio veliki stvaralački trud kako bi starozavetnu pripovest o Juditi transformisao u autentičnu poetsku viziju kosmogonijskog sukoba Svetlosti i Tame. S druge strane, naše dugogodišnje istraživačko i hermeneutičko iskustvo nam omogućava da konstatujemo kako je u pitanju pesnički izazov s kojim su se uspešno izborili samo najdarovitiji evropski i južnoslovenski bardovi, poput Marka Marulića (1450–1524), Džona Milтона (1608–1674) i Petra Drugog Petrovića Njegoša (1813–1851). Ipak, bez obzira na naše negativno vrednovanje određenih kompozicijskih i tematskih nedostataka epa *Judit mečem Olofernu glavu useknuvši tem Judeju osvobodivši*, stvaralaštvu Gavrila Kovačevića pripada istaknuto mesto, u okviru savremenih komparativnih proučavanja južnoslovenskih književnosti.

Radoslav Eraković, Nevena Varnica

BEAUTY, SWORD AND PRAYER: OLD-TESTAMENT WIDOW FROM BETHULIA
PORTRAYED IN WORKS OF MARKO MARULIĆ AND GAVRILO KOVAČEVIĆ

Summary

This study presents results of a comparative analysis of two religious epics authored by Marko Marulić (1450–1524) and Gavriilo Kovačević (1765–1832) respectively. Their respective works are somewhat equally inspired by the Biblical story of Judith, the widow from Bethulia (Marulić 1521; Kovačević 1808). Looking from the contemporary literary-historical and cultural point of view, the manner in which the Old Testament story was remodelled in the works of the two South Slavic poets confirms the veracity of the modern theoretical presumption about the impact of ancient myths onto the creation of national-imagotypical systems (Fischer, 2009). More precisely, pseudo-factographic “merging“ of key events from the history of various Near East empires (Babylon, Assyria and even Ottoman Empire) justified for exaggerating about the magnanimity of the military power of infidels, who were triumphantly won over by a small in number, but pious people. In the initial phase of this research special attention was paid to the interpretation of intertextual relations between the deuterocanonical story and religious epics of the two authors whose works have not been ever, up to now, studied through comparative analysis. This comparative approach to the subject of the research provided more precise identification of common touching elements between respective poetical works of Marko Marulić and Gavriilo Kovačević (genre-wise, poetics-wise and topic-wise).

Keywords: Marko Marulić, Gavriilo Kovačević, Book of Judith, religious epics, South-Slavic literatures, Renaissance, Pre-romanticism.

LITERATURA

- Biblija, (2007). *Biblija : Sveto pismo staroga i novoga zavjeta*. Zagreb : Hrvatsko biblijsko društvo.
- Bojović, Z. (1989). Marulićeve posvete. U: *Dani hvarskog kazališta*. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Književni krug Split: Split, 34–46.
- Damjanov, S. (1988). *Koreni moderne srpske fantastike: fantastika u književnosti srpskog predromantizma*. Novi Sad: Matica srpska. (штампано ћирилицом)
- Eraković, R. (2007). Elementi starozavetne tradicije kao tematska ishodišta religioznih epova srpskog predromantizma. U: Karanović, Z; Gikić-Petrović, R. (ur.) *Sinhronijsko i dijahronijsko izučavanje vrsta u srpskoj književnosti. Knj. I*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 119–130. (штампано ћирилицом)

- Eraković, R. (2008). *Religiozni ep srpskog predromantizma*. Novi Sad: Matica srpska. (штампано ћирилицом)
- Fischer, Manfred S. (2009). „Komparatistička imagologija: za interdisciplinarno istraživanje nacionalno-imagotipskih sustava“. U: Dukić, D., Blažević Z., Plejić P., & Brković, I. (prir.) (2009). *Kako vidimo strane zemlje: Uvod u imagologiju*. Zagreb: Srednja Europa. 37–57.
- Franičević, M. (1983). *Povijest hrvatske renesansne književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Kovačević, G. (1805). *Stihi o povedeniji, i namereniji serbskago velikago knjaza Lazarja protiv turskago opolčenja, s raznimi jeho velmožej razgovori: i o izobraženiji strašnago, i groznago onago između Serbami i Turkami, na polju Kosovu sraženija, slučivšagosja vo 1389-m letu, juniya 15-go dne*. Budim: Slaveno-srbska pečatnja Kraljevskago vseučilišta vengerskago. (штампано ћирилицом)
- Kovačević, G. (1808). *Judit mečem Olofernu glavu useknuvši tem Judeju osvobodivši*. Budim: Slaveno-srbska pečatnja Kraljevskago vseučilišta vengerskago. (штампано ћирилицом)
- Kovačević, G. (2018). *Judit mečem Olofernu glavu useknuvši tem Judeju osvobodivši* [prir. Damjanov, S; Eraković, R]. Novi Sad: Matica srpska. (штампано ћирилицом)
- Lotman, J. (2004). *Semiosfera: u svetu mišljenja: čovek, tekst, semiosfera, istorija*. Novi Sad: Svetovi. (штампано ћирилицом)
- Marinković, B. (1966). *Srpska građanska poezija: XVIII i s početka XIX stoleća. Knj. 1–2*. Beograd: Prosveta. (штампано ћирилицом)
- Marulić, M. (1983). *Judita* (prev. i kom. Grčić, M). Zagreb: Mladost.
- Pavić, M. (1991). *Predromantizam*. Beograd: Naučna knjiga. (штампано ћирилицом)
- Petrović Njegoš, Petar. (1845). *Luča mikrokozma*. Beograd: Knjažestva srbskago knjigorečatnja. (штампано ћирилицом)
- [Stratimirović, S.] (prir.) (1804). *Biblija sirječ knigi svjaščenago pisanija Vethago i Novago zaveta*. Budim: Slaveno-srbska pečatnja Kraljevskago vseučilišta vengerskago. (штампано ћирилицом)
- Wolf, W. “Introduction: Frames, Framings and Framing Borders in Literature and Other Media”. In: Werner Wolf & Walter Bernhart (eds.) (2006). *Framing Borders in Literature and Other Media*. Studies in Intermediality 1. Amsterdam: Rodopi, 2006. 1–40.

Милан Ајџановић*
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

УДК: 811.163.41'367.623
DOI: 10.19090/gff.2021.1.219-229
Оригинални научни рад

ПРИНЦИПИ МОРФОЛОШКЕ АДАПТАЦИЈЕ ПРИДЕВА У СРПСКОМ РЕЧНИКУ НОВИЈИХ АНГЛИЦИЗАМА**

У раду се анализирају придеви ексцерпирани из финалне, још увек необјављене, верзије *Српског речника новијих англицизама*. Корпус за анализу чини укупно 241 придев, подељен у две групе које сачињава 111 индеклинабилних, односно 130 деклинабилних придева, тј. оних који су подвргнути секундарној морфолошкој адаптацији. Анализа је показала да се у првој групи придева налазе превасходно они којима се означавају неке особине донедавно нелексикализоване у српском језику, док другу групу скоро искључиво чине релациони придеви мотивисани одговарајућим српским номиналним англицизмом.

Кључне речи: англицизми, придеви, *Српски речник новијих англицизама*, *Речник новијих англицизама*.

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

1.1. Писати о својеврсној најезди, безмало агресији енглеског језика и из њега потеклих англицизама, присутних у најразличитијим појавним облицима, на друге језике – међу којима српски са својом развијеном морфологијом није никакав изузетак, напротив – данас као да је постало опште место код појединих лингвиста те, у већој мери, њихових ентузијастичних колега аматера.¹ При томе, неретко се овакви осврти своде на озлојеђеност и/или помиреност с неизбежном судбином која у тој неравноправној борби чека слабијег противника, који је, по правилу, увек језик прималац. Наравно, јасно је да је српски језик заиста под великим притиском не само речи, афикса, афиксоида и синтаксичких конструкција

---

* ajdzanovic@ff.uns.ac.rs

** Овај рад представља део истраживања у оквиру пројекта Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања (178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Ова се синтагма може схватити и као еуфемизам за етикету *псеудолингвиста*.

преузетих из енглеског језика већ и различитих хибридних енглеско-српских образовања, од којих поједини, из обе групе, суштински задиру у граматику језика примаоца и нарушавају његове важеће граматичке обрасце.² Јасно је, међутим, и то да нам у ситуацији каква је описана не вреди јадиковати над злехудом судбином нити пак ускопуристички повести беспштедну борбу против ‘уљеза’, него аргументовано покушати спречити неконтролисан прилив излишних језичких импорта, какви, чини нам се, имају знатног удела у новоприселим речима.

1.2. Управо ради тога – да би оваква борба имала одговарајуће упориште, између осталог, и у виду једног квалитетног речника англицизама у српском језику, лексикографског дела које ће превасходно бити прескриптивно – пре тачно две деценије ауторски тим који су сачињавали Вера Васић, Твртко Прћић и Гордана Нејгебауер начинио је, данас референтан и општепознат, *Речник новијих англицизама*,³ доступан у штампаној (2001, 2011) и електронској верзији (2018). Тачно (и нимало случајно) две деценије након првог издања речника, ове, 2021. године, седмочлани ауторски тим предвођен Т. Прћићем⁴ за штампу је припремио *Српски речник новијих англицизама*,⁵ својеврсног наследника свог познатог претходника.⁶

1.2.1. С обзиром на то да је у питању речник посвећен само једном сегменту лексикона српског језика, као и да се нећемо бавити етимологијом придева ексцерпираних из Речника нити степеном њихове интегрисаности у српски језик и/или њиховом функционалностилском обележеношћу, укратко ћемо се само осврнути на дефинисање појма *англицизам* дато у СРНА. Наиме, тај се термин односи пре свега на све оне речи које су у српски језик преузете из енглеског и које су макар делимично интегрисане у граматички систем српског језика, било да су у питању новопримљени англицизми било они који

---

² О томе код нас најбоље сведоче радови и професионална оријентација проф. Т. Прћића.

³ У даљем тексту РНА.

⁴ Србистички део тима чине: Ј. Дражић, М. Ајцановић и С. Степанов, а англистички: М. Милић, О. Панић Кавгић и С. Филиповић-Ковачевић.

⁵ У даљем тексту СРНА.

⁶ Више о разлозима за настанак СРНА и о пожељним конструкцијским решењима видети у Ргџић 2013 и Ргџић 2016.

су раније примљени, али који су сада забележени у друкчијем значењу или облику. Осим претходне групе позајмљеница, у речник су укључени и делимични калкови, речи мотивисане другим англицизмима, и добијене различитим творбеним поступцима, као и семантички деривати те, коначно, псеудоанглицизми.⁷

1.3. Будући раздвојени двома деценијама, РНА и СРНА нужно су се морали разликовати у мање или више битним појединостима које се тичу лексикографске обраде, начина формирања корпуса и сл. Међутим, једна разлика међу њима, врло индикативна и за наше истраживање посве релевантна, она која се тиче обима речника, уочљива је⁸ и након само летимичног погледа на два лексикографска дела. Наиме, СРНА је вишеструко прерастао РНА, безмало у односу пет напрема један, те наспрам првобитног речника од 950 одредница сада стоји нови с око 4500 њих.⁹ Наравно, такав несразмер није само последица свеобухватнијег (функционалностилског) увида у лексикон српског језика¹⁰ као ни укључивања грађе из РНА у СРНА већ је, уверени смо, пре свега одраз чињенице да се у протекле две деценије број српских англицизама осетно увећао, при чему су се они наметнули као неопходан, пожељан, а код многих говорника српског језика чак и престижан сегмент сопственог израза.

1.4. У грађи РНА и СРНА, сасвим разумљиво, присутан је несразмер и када су у питању придеви који се дају у њима, мада овог пута та диспропорција није сразмерна оној којом се речници један другом супротстављају бројем одредничких речи: док је у првом речнику 105 придева, у његовом наследнику њих је нешто више од два пута – 241. Ипак, и такав број је знатан и инспиративан за анализу те ће предмет овог

⁷ Другим речима, међу доле анализираним придевима биће и оних које се обично одређују као латинизми, романизми и сл., а који су, с правом, унети у СРНА.

⁸ Засад, наравно, само члановима ауторског тима, али у најближој будућности и потенцијалним корисницима двају речника.

⁹ Тачан број одредничких речи биће познат тек када речник у потпуности буде фиксиран. Имајући то у виду, морамо истаћи и то да грађа и подаци којима баратамо не могу претендовати на апсолутно прецизност.

¹⁰ Будући најдоступнији, интернетски извори – како медијски портали тако и специјализовани сајтови, ћаскаонице и сл. – јесу основни извор грађе. Наравно, поред њих коришћени су и други електронски и штампани медији (телевизија, радио, дневне новине, часописи), као и спонтана говорна продукција.

истраживања бити управо придеви који су преузети из енглеског језика, а забележени у СРНА, било да су у питању они дати с детерминатором *prid indekl*, тј. они који се опиру морфолошкој адаптацији и уклапању у граматичке категорије својствене придевима у српском језику, било они који су се у потпуности уклопили у граматичке оквире српског језика, тј. они који су резултат секундарне морфолошке адаптације. Циљ нам је пак да се, колико је то у нашој моћи, осветле механизми који су подстакли такву судбину датих придева те да се понуде решења за њихову евентуалну адаптацију. Осим тога, мада нам компаративно-контрастивна анализа двају речника неће бити у фокусу, повремено ћемо се, сасвим очекивано, освртати и на стање забележено у РНА.

2. АНАЛИЗА ГРАЂЕ

2.1. Будући да представљају одступање од система, нашу ће пажњу прво привући индеклинабилни придеви – како смо видели, њих 111 (*антивакс, антидопинг, антиеји, антиејиџинг, аудио, аут, аутдор, беби, бебифрендли/бејбифрендли,*¹¹ *беги, бејзик, бекинг, вајерлес, вестерн, веџи, винвин, винтици, гејфрендли, гзуви, догфрендли, екофрендли, електро, изигоинг, изиопен, ин, инди, индоор, инстант, јузерфрендли, кингсајз, кјут, крафт, крипи, криспи, кул, лајт, лослес, лоукост, меси, милитари, нарко, нонстоп, њуд, оверсајз, оверсајзд, олинван, олинклузив, олоруд, олстар, онлајн, опенер, органик, офлајн, офроуд, офшор, парттајм, петфрендли, пинк, плуссајз, попап, портабл, премијум, промо, пушп, рандом/рендом, сајбер, секундохенд, секси, селфмејд, сингл, синт, ски, слим, смарт, спарклинг, спуки, стајлиш, стонд, стрејт, супер, суперкул, суперфит, тин, тинеји, типтоп, топ, транс, транссекс, трансцендер, тренди, треши, ултимат, унисекс, фанки, фејк, фенси, фит, флафи, флет, френдли, фри, фултајм, хај, хајстрит, хајфешин, хаус, хендмејд, хепи, хот, хоуммејд, џамбо).*

2.2. Међу забележеним придевима присутна је права значењска и функционалностилска разноврсност, која се може објаснити веома широким обухватом различитих и разноврсних извора, груписаних у осам већих

¹¹ Косом цртом ћемо раздвајати фонетске дублете. Осим тога, сви придеви се наводе ортографијом датом у СРНА.

целина¹² и чак 50 потцелина. Присуство англицизама у свима њима пак сасвим јасно показује у коликој је мери лексикон српског језика данас изложен англизацији и колико је прожет њеним производима.

Што се тиче семантике датих придева, може се приметити да међу њима, не само када је у питању српски већ и енглески језик, преовлађују својеврсни ‘новуми’ – јединице којима се означавају особине у српском језику доскора мање познате или сасвим непознате, тј., прецизније, у њему лексички неопредмећене једном јединицом (нпр. *антиејџи*, *догфрендли*, *олинван*, *олинклузив*, *офшор*, *трансцендер*). То је, наравно, један од импулса, вероватно и најзначајнији, за њихово преузимање, присутан и описан одавно у стручној литератури (исп. нпр. Filipović 1986: 149). Други импулс, можда ништа мање битан, јесте престиж који енглески језик данас ужива пре свега међу млађим носиоцима српског језика, као и транспарентност и разумљивост које његове морфеме и речи поседују када су у питању ти говорници. Као трећи импулс, такође нимало неважан и генерацијски маркиран, морамо навести својеврстан немар према сопственом језику који се огледа у посезању за англицизмом науштрб тражења одговарајуће истозначне/блискотачне речи у лексичком фонду српског језика.¹³

У вези са значењем придева (али и као последица њега), можемо приметити и то да поједини придеви ступају у колокацијске односе с именицама скоро без икаквих рестрикција, док је код неких инвентар именичких колоката крајње оскудан. Наведена способност, јасно је, зависи од опсега значењског поља самих придева: што је оно шире то им је и лексичка спојивост већа (нпр. *фејк*: ~ *драма*, ~ *налог*, ~ *осмех*, ~ *ствар*, ~ *пријатељ*, ~ *реп*, ~ *шминка*) и обратно, било да је у питању број самих именица које с придевом колоцирају, било број семантичких скупина чији су оне представници (нпр. *флет*: ~ *интернет*, ~ *кабел*, ~ *проводник*).

2.3. Међу наведеним придевима њих 17 у СРНА се дају и као прилози (*аут*, *инстант*, *кјут*, *крипи*, *кул*, *нонстоп*, *онлајн*, *офлајн*, *офроуд*, *секси*, *супер*, *типтон*, *топ*, *тренди*, *френдли*, *фултајм*, *хај*), што је ситуација која је, код највећег броја тих речи, присутна и у језику изворнику. Међутим, податак да четири непроменљива придева (*инстант*, *кјут*, *крипи*, *тренди*) наспрам

¹² У питању су: друштво, култура, наука, информационе технологије, популарна култура, начин живота, слободно време и спорт.

¹³ С таквим се ставом и том врстом интелектуалне лењости, нажалост, веома често срећемо и у комуникацији са студентима.

себе у енглеском језику немају прилог истог облика – упућује нас на чињеницу да се у конкретним примерима мора говорити о адвербизацији у српском језику, која је довела до тога да се разлика између конкретних представника те две врсте речи у њему јавља сада само као функционална/контекстуална. Осим тога, не можемо у потпуности одбацити ни могућност да понеки од преосталих непроменљивих придева које смо навели – ни сâм није послужио ка мотиватор одговарајућем прилогу, те да је таква информација, и поред свег лексикографског труда ауторског тима СРНА, у речнику остала непримећена.¹⁴

2.4. Наспрам наведеног, несумњиво знатног, броја непроменљивих придева, као једна од упадљивих одлика грађе СРНА истиче се и веома велик број именица које се – и семантички и функционално веома сличне посматраним придевима – јављају као позиционо индеклинабилне, онда када се нађу у улози препонованих индеклинабилних атрибута који одређују другу именицу себи синтаксички надређену. Будући да се такве синтактеме у енглеском језику одређују као атрибутивне именице, а не као придеви – у СРНА су даване с детерминатором *det* ('детерминатив'). Наведених је примера чак 625,¹⁵ па можемо рећи да је то врло истакнута, безмало системска, одлика номиналних англицизама у српском језику.¹⁶ Наведена је појава, наравно, превасходно подржана постојањем таквог модела у језику изворнику, али и чињеницом да је, иако не одвише продуктиван, дати модел употребе синтактема и иначе присутан и у српском језику, додуше, традиционално ортографски уобличен као полусложеница када су у питању именице које су позиционо непроменљиве (исп. нпр. *див-јунак*, *рак-рана*,

¹⁴ Наравно, постоји могућност и да ће се такав развој тек десити у ближој или даљој будућности.

¹⁵ Ради илустрације навешћемо само неколике такве синтагме из СРНА: *ајлајнер четкица*, *андердог ефекат*, *имејл саобраћај*, *импров радионица*, *кокпит спреј*, *консалтинг услуге*, *сајберпанк покрет*.

¹⁶ У Речнику се даје укупно 1836 именица (1367 м. рода, 201 ж. рода и 268 ср. рода), што значи да је укупно 34% њих дато и као индеклинабилни атрибут. Ипак, ако се има у виду да је, на први поглед можда изненађујуће велик, корпус именица средњег рода заправо скоро без изузетка сачињен од глаголских именица с финалним -ње и -ће (нпр. *афтерисање*, *линковање*, *логовање*, *сајлентовање*), којима је и иначе онемогућена таква врста синтаксичке позиције, онда је тај проценат заступљености индеклинабилних номиналних атрибута још и већи.

спомен-чесма), односно, нешто другачије структуриран, с одговарајућом конгруенцијом (нпр. *нас луталица, птица селица*).

2.5. Наспрам забележених придева, подвргнутих само примарној морфолошкој адаптацији, у СРНА се даје и њих 130¹⁷ који поседују сва категоријална обележја карактеристична за придеве у српском језику. У питању су следећи придеви: *адреналински, антиваксерски, антивирусни, апликацијски, артистички, аудиофилски, афроамерички, бајкерски, блогерски, брегзитовски, брејкерски, бројлерски, брокерски, ваксерски, вегански, видеофилски, виртуалан/виртуелан, влогерски, гејмерски, гиковски, голгетерски, даркерски, дизајнерски, дилерски, електорски, ескапистички, инсајдерски, инстаграмски, инстантни, интернетски, јапијевски, кабловски, камперски, кечерски, клаберски, клириники, кодерски, компјутерски, копирајтерски, косплејерски, култни, ламберсексуални, ласерски, лидерски, лобистички, логистички, лузерски, макробиотички, макробиотски, маркетиники, мастерски, мачистички, мачоистички, медијски, менаџерски, микроблогерски, модемски, мултимедијални, њуз-магазински, одиторски, официјелан/официјалан, панкерски, партимејкерски, персонални, пиратски, премијер-лигашики, принтерски, провајдерски, програмерски, програмски, промотиван, процесорски, ранчерски, рејверски, реџерски, реперски, рокенролски, рокерски, сателитски, свингерски, серверски, сингерсонграјтерски, сквотерски, скејтерски, смечерски, снајперски, снукерашки, сонграјтерски, софтверашки, софтверски, спамерски/спемерски, спонзорски, спортсменски, спринтерски, стартаперски, стокерски/сталкерски, стрејтерски, стриповски, сурферски, таблоидни, таблоидски, тајкунски, тендерски, тинејџерски, тјунерски, транссексуалан, трафикерски, трејлерски, трекерски, трендни, трендовски, трендсетерски, трилерски, ултимативан, уфолошки, фајтерски, фанзинашки, фенсерски, форензички, хајперски, хакерски, хардверашки, хардверски, хедлајнерски, хејтерски, хипстерски, хитмејкерски, хордерски, читерски, шутерски.*

2.5.1. Иако су сразмерно бројни, наведени придеви се, уз 19 изузетака, могу описати истим творбеним моделом: Ио + **-ски**,¹⁸ односно у питању су

¹⁷ Дакле, овај се податак односи само на стање забележено у СРНА, што не значи да ни други поједини придеви из нашег корпуса немају у потпуности морфолошки адаптиране парњаке незабележене у СРНА. С друге стране, у РНА таква су 53 придева.

¹⁸ Наравно, у дериватима се јављају различити аломорфи форманта **-ски**.

релациони придеви мотивисани одговарајућим номиналним англицизмом (чиме је и њихов број условљен управо бројем таквих англицизама), при чему ти придеви представљају другостепене (нпр. *хардвер* > *хардверски*) или трећестепене деривате (нпр. [*хардвер* >] *хардвераиш* > *хардвераишки*). Међу придевима који нису настали наведеним моделом пет је такође релационих, добијених сложеним суфиксом **-овски/-евски** (*Брегзит* > *брегзитовски*, *јапи* > *јапијевски*, *кабл* > *кабловски*, *стрип* > *стриповски*, *тренд* > *трендовски*), изабраним, по свој прилици, ради лакшег изговора због избегавања консонантске групе која би настала додавањем суфикса **-ски**. Три, такође релациона, придева добијена су суфиксом **-ички**, додатим на именицу на -иста (*лобистички*, *мачистички*, *мачоистички*). Преосталих 11 придева деривирани су веома продуктивним формантом **-(а)н/-ни** (*инстантни*, *култни*, *ламберсексулни*, *таблоидни*, *транссексуалан*, *трендни*) или неким од сложених суфикса с финалним **-(а)н/-ни** (**-ал(а)н**: *официјалан/официјелан*, *персонални*; **-ив(а)н**: *промотиван*, *ултимативан*; **-уал(а)н**: *виртуалан/виртуелан*). Међутим, унутар тих примера запажају се две подгрупе будући да наведени форманти представљају како граматичке суфиксе којима се врши морфолошка адаптација – те се добијају придеви немотивисани у српском језику (нпр. *официјалан/официјелан*) – тако и лексичке суфиксе којима се од именица деривирају одговарајући придеви (нпр. *тренд* > *трендни*).

2.5.2. С обзиром на велик број ексцерпираних придева, не изненађује чињеница да међу њима постоје и они који представљају синониме, делимичне или потпуне. При томе су конституенти синонимских парова у подједнакој мери придеви који су представници различитих група: индеклинабилни и деклинабилни (*инстант–инстантни*, *промо–промотиван*, *ултимат–ултимативан*), као и само репрезентанти деклинабилних придева – чије представнике можемо одредити као творбене дублете (*макробиотички–макробиотски*, *таблоидни–таблоидски*, *трендни–трендовски*) – односно само индеклинабилних придева (*антиејџи–антиејџинг*, *оверсајз–оверсајзд*, *тин–тинејџи*). Занимљиво је пак да постојање потоњих синонимских парњака није нужно присутно и у енглеском језику. Наиме, како сведочи претрага интернета и на њему референтних речника енглеског језика,¹⁹ придев *антиејџи* је псеудоанглицизам будући да је он – по правилу дат енглеском ортографијом, понекад и као део текста на енглеском језику – присутан само

¹⁹ На дан 29. 4. 2021.

на српским интернетским доменима. Та би се чињеница могла посматрати и као још један од појавних облика језичке економије будући да се упркос редукованој форми придева не нарушава његова семантика. Посебан случај пак представља низ од три придева који се у речнику одређују као истозначни (*транс/транссекс/транссексуалан*), и који имају одговарајуће парњаке и у енглеском језику (*trans, transsex, transsexual*).

3. ЗАКЉУЧАК

3.1. Иако се на основу стања које се даје у једном речнику – ма како велик рад стајао иза његовог стварања, и ма како широк увид у различите регистре (српског) језика он пружао – не могу изводити закључци који би претендовали да буду коначни када је у питању један језик, ипак сматрамо да је грађа дата СРНА посве довољна за извођење релевантних закључака. Имајући то виду као и чињеницу да је у СРНА дат 241 придев, док је у његовом претходнику њих 105 – можемо констатовати да се придеви и данас јављају као продуктивна класа речи када је у питању англизација српске лексике. Такође, иако податак да наспрам 111 индеклинабилних придева у СРНА стоји 130 деклинабилних – може имплицирати да су први ипак подвргнути секундарној морфолошкој адаптацији те да се у речнику даје велик број морфолошких дублета, то ипак није тако. Наиме, свега се три горенаведена пара примера могу сматрати таквима (*инстант–инстантни, промо–промотиван, ултимат–ултимативан*), што нас може навести на закључак да, једном преузети у српски језик, примарно адаптирани придевски англицизми немају тенденцију даљег прилагођавања морфолошким узусима српског језика. То у појединим случајевима може бити последица и самог гласовног склопа придева (нпр. *антивакс, аут, беби, веџи*), али и, пре свега, чињенице да основне граматичке информације, онда када је придев атрибут, носи именица која је управни члан синтагме (нпр. *кул момак/девојка*) те су оне код придева редундантне или су пак оне контекстуалне одредиве када се придев нађе у позицији предикатива (нпр. *Она је кул*).

3.2. Коначно, наш осврт на придевске англицизме можемо завршити, ма како то било незахвално, предвиђањем њиховог будућег статуса у српском језику. Наиме, уверени смо да ће се стање описано у чланку задржати и убудуће: број ових лексичких јединица, било да су у питању индеклинабилни

било деклинабилни придеви, биће све већи,²⁰ чиме ће се, барем када су у питању први, морфолошки систем српског језика наћи пред додатним изазовима.

Milan Ajdžanović

ADJECTIVES IN SERBIAN DICTIONARY OF RECENT ANGLICISMS

Summary

The article deals with 241 adjectival anglicisms excerpted from *A Serbian Dictionary of Recent Anglicisms*. The analysis has shown that the adjectives are comprised of two groups: indeclinable ones (111), i.e. those that underwent so-called primary morphological adaptation (eg. *begi* [< baggy], *bežik* [< basic], *beking* [< baking], *vejerles* [< wireless], *vedži* [< veggio/vegie]) and declinable ones, that had been subjected to the secondary morphological adaptation. The members of latter group are predominantly derived from Serbian nominal anglicisms and relate to entities denoted by them (eg. *internetski* [< internet], *japijevski* [< japi]). The sheer number of excerpted adjectives, especially in comparison with their counterparts given in *A Dictionary of Recent Anglicisms*, implies that there is a steady rise of such adjectives in modern Serbian language, which will put to the challenge some key principles of Serbian grammar.

Keywords: anglicisms, adjectives, *A Serbian Dictionary of Recent Anglicisms*, *A Dictionary of Recent Anglicisms*.

ИЗВОРИ

РНА: Vasić, V., Prčić, T., Nejgebauer, G. (2001), *Rečnik novijih anglicizama: Du you speak anglosrpski?*. Novi Sad: Zmaj.

СРНА: Prčić, T., Dražić, J. & Milić, M. (2021), *Srpski rečnik novijih anglicizama*. (u štampi)

ЛИТЕРАТУРА

Ajdžanović, M. & Alanović, M. (2007). Morfološki i sintaksički modeli adaptacije anglicizama u srpskom jeziku. *Probleme de filologie slava*, XV, 225–237. (članak objavljen na ćirilici)

²⁰ Наравно, посебно је питање, којим се овога пута нећемо бавити, одрживости тих речи у српском језику.

- Filipović, R. (1986). *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Školska knjiga.
- Prčić, T. (2013). Novi rečnik novijih anglicizama: *zašto, šta i kako*. U: Alanović, M. – Dražić, J. – Štasni, G & Štrbac, G. *Leksika, gramatika, diskurs*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 41–58.
- Prčić, T. (2016). Kakav nam opšti rečnik srpskog jezika najviše treba. U: Ristić, S. – Lazić Konjik, I. & Ivanović, N. *Leksikologija i leksikografija u svetlu savremenih pristupa – Zbornik naučnih radova*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 61–82. (članak objavljen na ćirilici)

Una Popović*
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

UDK: 2 Dionysius Areopagita
2-1
2-535.7
DOI: 10.19090/gff.2021.1.231-243
Originalni naučni rad

ПОЈМОВНОСТ АПОФАТИЧКЕ ТЕОЛОГИЈЕ: ДИОНИЗИЈЕ АРЕОПАГИТА О ХИМНИЧКОМ ПОРЕКЛУ ФИЛОЗОФСКИХ ПОЈМОВА

Ovaj rad posvećen je ispitivanju promene u razumevanju filozofske pojmovnosti kod Dionizija Areopagita. Da bi filozofija kao oslovljavanje Boga (teologija) mogla biti opravdana u apofatičkom duhu, Areopagita napušta dotadašnje matrice i uvodi nov tip pojmova, koji poreklo imaju u sveštenim himnama. Veza himničkog jezika i jezika filozofije biće predmet analize u radu, a sa naglaskom na temeljnim pojmovima – *božanskim imenima*. Analiza pokazuje da ovi pojmovi napuštaju semantičke i logičke uzuse tradicije, te umesto njih sa istim funkcijama uvode *bezimenost* i *mногоименост*.

Кључне речи: Dionizije Areopagita, apofatika, filozofski pojam, himne, teologija.

Odnos filozofije i hrišćanske misli razvija se još od prvih vekova hrišćanstva. Prirodno, u pokušaju zasnivanja jedne hrišćanske – a ne filozofske – teologije, filozofski uzori i modeli, uključujući tu i pojmovna rešenja, nametali su se kao nezaobilazni sagovornik u naporu da se artikuliše misao o Onom čija suština izmiče svakom znanju. Bilo da se spram paganske filozofije postavljala antagonistički, ili je pokušavala da je inkorporira u sopstvena kretanja, hrišćanska teologija u nastajanju izmenila je način na koji se filozofija do tad razumevala, a to se posebno odrazilo na njene centralne pojmove.

Takav slučaj predstavlja i teologija (Pseudo)-Dionizija Areopagite, nepoznatog autora iz VI veka, koji je pisao pod pseudonimom prvog vladike crkve u Atini. *Corpus Dionysiacum* odredio je hrišćansku misao kako na istoku, tako i na zapadu, a u savremenoj filozofiji sve češće je revitalizovan (Coakley, 2009: 13–14). U ovom radu razmotrićemo promenu filozofske pojmovnosti – njenog oblika, porekla i karaktera – kakvu predlaže i sprovodi Areopagita. Cilj rada, u užem smislu, razmatranje je veze jezika filozofije i sveštenih himni, u kojima on, prema Areopagiti, nalazi svoje poreklo i legitimaciju.

---

* unapopovic@ff.uns.ac.rs

STATUS FILOZOFSKOG POJMA U TEOLOGIJI AREOPAGITE

Apofatička, kao i katafatička teologija Dionizija Areopagite bitno počivaju na poznavanju i upotrebi klasične grčke filozofije, pre svega logike. U oba slučaja, a u skladu sa osnovnim uverenjem Areopagite o radikalnoj nemogućnosti čoveka da stekne znanje o Bogu, razumske sposobnosti čoveka koriste se za njihovu sopstvenu kritiku, a posredno – ali i ključno – za otvaranje novog tipa znanja (Stang, 2012: 124–125). Taj novi tip znanja zapravo i nije znanje u pravom smislu reči; kao što je poznato, to je znanje o sopstvenom neznanju, znanje o nemogućnosti znanja, znanje o granicama saznanog domašaja ljudskog bića. U vrednosnom pogledu, takvo znanje Areopagita ceni više: u sokratovskom maniru, znati da ne znamo bolje je nego pogrešno verovati da znamo. Ali i više od toga: granica postavljena između znanja i neznanja, a u korist neznanja kao višeg znanja, iako se ne može preći, dinamični je limes koji ipak opisuje, opasuje i naznačava područje neznanja. Iako ga ne može posednuti i pokoriti, ljudski razum takvo nedostupno znanje ipak može naslutiti. Uvažavanje takvog znanja je zahtev koji Areopagita udružuje sa hrišćanskim prizivom na svesni i žučeni odnos čoveka prema Bogu.

U oba slučaja, dakle, Areopagita upisuje svoj *credo* o neznanju kao višem znanju direktno u iskivanje novog smisla teologije, sada kao hrišćanskog, a ne samo filozofskog oblika diskursa o osnovama stvarnosti – onom božanskom. Areopagita, dakle, neposredno interveniše nad ustaljenim oblicima smislenog ljudskog govora i rezonovanja, koristeći logiku kako bi opovrgnuo apsolutno važenje tako organizovanih i artikulisanih znanja. Jezik kojim se koristi, stoga, bitno odstupa kako od tradicionalne filozofije, tako i od dotadašnje hrišćanske misli: taj jezik bitno je metodski opredeljen, jer njegov izraz zavisi od načina njegove upotrebe. Posledica ovog Areopagitovog gesta je i veoma zanimljiva promena u karakteru filozofske pojmovnosti.

Tako, u slučaju apofatičke teologije, Areopagita koristi logičku operaciju negiranja kako bi izmenio smisao veze subjekta i predikata afirmativnog iskaza: apofatika će iskaz „Bog *nije* dobar” pretpostaviti iskazu „Bog *je* dobar” upravo zbog toga što subjekt *Bog* i predikat *dobro* ne odgovaraju jedan drugom. Razlog tome je, po Areopagiti, činjenica da ljudsko biće sve svoje pojmove, pa čak i one koji se na prvi pogled čine primerenim označavanju osobina i karakteristika Boga, iskiva polazeći od sopstvenih ontoloških okvira – okvira stvorenja, kao i od okvira stvorenog sveta sa kojim mahom stupa u kontakt i čijem su saznanju njegove sposobnosti dovoljne (Stang, 2012: 154–155). Jednostavnije rečeno, konotacija predikata *dobro* vezana je i jedino može biti vezana za osobine stvorenja. Samim tim, pripisati takav predikat Bogu značilo bi pripisati mu osobine stvorenja, što

sigurno nije ispravno. Posledično, ukoliko uz subjekt termin *Bog* treba dodati još neki termin, u funkciji predikata ili njoj sličnoj, takvo šta podrazumeva pojmovnost drugačijeg tipa i karaktera od uobičajenog.

Katafatička teologija, koja počiva na uvidima stečenim apofatičkim putem, problem neadekvatnosti Boga kao subjekt-termina i bilo kog termina u funkciji predikata rešava principijelnom izmenom predikata. Izmena se vrši uvođenjem prefiksa *pre-* (*pro*) ili *nad-* (*hyper*), pa tako umesto *dobar* dobijamo *predobar*, umesto *sušti nadsušti* i slično (Stang, 2012: 122). U pitanju su, dakle, određenja koja sopstvenom strukturom – sintaksički koliko i semantički – upozoravaju da na delu nisu uobičajene reči, temini i predikati, već specijalni pojmovi čija referencija ima samo jednog referenta, samog Boga. Svi ovi pojmovi, dakle, denotiraju isto biće, a razlike u njihovim konotacijama odgovaraju apofatičkom stavu o nemogućnosti potpunog znanja suštine Boga. Ni jedan od tih pojmova, naime, ne iscrpljuje celinu smisla bića Boga, iako ga svaki zahvata u celini – a ne u delu (Ареопагит, 2015: 18). Iako ga ni jedan zapravo ne promašuje, ni jedan ga ni ne pogađa u potpunosti.

Apofatički ton utkan u katafatičko rešenje vidi se i u činjenici da ovi pojmovi, iako naizgled postavljeni kao pozitivna određenja osobina Boga, zapravo to nisu. Ni u jednom od takvih slučajeva ljudsko biće nije u stanju da iscrpi čak ni konotacije pojma kojim se koristi, a razlog tome opet je činjenica da nam je Bog nepoznatljiv. Dakle, ni za jedan od ovakvih pojmova nije moguće dati definiciju i potpuno određenje; mi, zapravo, ne znamo šta oni tačno znače (Louth, 1989: 78). Jedino što znamo je da oni označavaju osobine Boga koje mi ne razumemo – ili, preciznije rečeno, da označavaju ono što je kod Boga *analogno*, to jest, *dis-analogno* osobinama koje poseduju stvorenja (Stang, 2012: 124). Stoga je jasno da i na katafatičkom putu baratamo sa pojmovima sasvim novog tipa i karaktera.

Štaviše, za Areopagitu problem nisu samo konkretni pojmovi, termini koji bi mogli imati funkciju predikata u iskazu čiji je subjekt-termin *Bog*. Mnogo veći problem za njega predstavlja sama iskazna struktura, konstitutivna za način ljudskog mišljenja: samo pripisivanje predikata subjektu problematično je zbog toga što pretpostavlja *ograničenje subjekta predikatom*. Subjekt/predikat matrica, dakle, neprimenljiva je na Boga, budući da njega nije moguće ni odrediti, ni ograničiti. Međutim, ukoliko je tako, koji oblik veze treba pripisati subjekt-terminu i novim „predikatima”? Na koji način funkcioniše njihova veza?

Rešenje koje nudi Areopagita karakteristično je za njegovu misao i u velikoj meri odstupa od potonjeg rešenja, koje se već tada počelo razvijati – razlikovanja kategorija i transcendentalija. Umesto transcendentalija i njima

imanentne nekategorijalne „logike” eksplikacije (*explicatio*), odnosno analoškog odnosa prema prvom od svih pojmova (*esse*), Areopagita nudi – *mnogoimenost!* „I tamo opet, silazeći od gornjeg ka donjima, reč se proširuje ka mnoštvu, odgovarajući mu” (Ареопагита, 2010: 182), tvrdi on.

Ispravni način da se termin Bog poveže sa drugim terminima je, dakle, da se novi „predikati” prepoznaju kao *negacija predikata*, kao ono što *nije predikat* – odnosno, kao ono što je *ime* (i što može imati samo funkciju subjekt-termina). Unutrašnja struktura govora o Bogu, odnosno teologije, tako je mnogo bliža modelu iskaza identiteta (A=A) nego modelu kategorijalnog iskaza koji predikat pripisuje subjektu, a što ga ističe Aristotel. U slučaju iskaza identiteta predikat zapravo ne postoji, nego i on predstavlja (ravnopravno) ime istog referenta na koji upućuje subjekt-termin. Njihov odnos, stoga, znači ustanovljavanje da dve reči, dva imena, imaju istu denotaciju, slično kao u slučaju povezivanja imena sa nadimkom (*Aristokle je Platon*). Ovde, dakle, iskaz funkcioniše kao uspostavljanje identiteta između dva termina, pri čemu nema njihovog međusobnog ograničavanja.

Primat modela identiteta, iako donekle očekivan s obzirom na nasleđe Svetog Avgustina, u slučaju Areopagite nipošto nije olako prihvaćen. O tome svedoči upravo naglašena mnogoimenost: Areopagita, naime, ne pristaje na formalno-sadržinsku puninu Avgustinovog rešenja, koje na pozadini starozavetnog *Ja sam onaj koji jesam* uz subjekt-termin *Bog* ističe termin *esse* (biti) kao pravo *filozofsko ime Boga* (Augustin, 2009: 248; Popović, 2018: 17–18). Avgustin, dakle, vrši pročišćenje i restrikciju mnogih (kandidata za) imena Boga na jedno (*esse*), koje stoji u osnovi svih ostalih; veza sa potonjim transcendentalijama sada se može jasno uočiti. Areopagita, međutim, odbija redukciju i takvo filozofsko svodenje mnogih na jedno, te umesto toga promovise *mnogoimenost*, kao potencijalno beskonačno ulančavanje imena Boga, od kojih je, konačno, i sam subjekt-termin *Bog* samo jedno u nizu.

Tako čitamo:

Mnogoimen je pak On zato što Ga predstavljaju da govori: 'Ja sam Sušti' (Post. 3, 14), 'Život' (Jn. 14, 6), 'Svetlo' (Jn. 8, 12), 'Bog' (Post. 28, 13), 'Istina' (Jn. 14, 6), i u isto vreme ti bogomudri opevaju Uzrok svega, pozajmljujući imena iz svega Njime pričinenog, kao ono: 'Dobar' (Mt. 19, 17), 'Prelep' (Ps. 26, 4), 'Mudri', 'Ljubljeni' (Is. 5, T), 'Bog bogova' (Ps. 49, 1), 'Gospod gospode' (Jes. 135, 3), 'Svetinja Svetih', 'Večni' (Drugoknj. 33, 27), 'Sušti' (Izl. 3, 14) i 'Uzrok vekova', 'Davalac života', 'Premudrost' (Prič. 9, Otkr. 1, 30), 'Um' (1 Kor. 2, 16), 'Reč' (Jn. 1, /), 'Svedočeći', 'Koji je ovladao otpre svim skrovištima svakog znanja' (Kol. 2, 3), 'Sila', 'Vlastelin', 'Car carujućih', 'Starodnevni' (Dan. 7, 9), 'Nestareći i Neizmenjiv', 'Spasenje',

'Pravednost' (Jer. 23, 6), 'Osvećenje' (Otkr. 1, 30), 'Izbavljenje', 'Koji prevazilazi sve veličine' i prisutan 'U disanju tankom'. (Ареопагит, 2015: 15)

Kako vidimo, ulančavanje mnogih imena Boga, odnosno božanska mnogoimenost, u navedenom citatu potvrđena je istim autoritetom kao i Avgustinova redukcija – autoritetom *Svetog Pisma* (Anderson, 1965: 20). Ipak, u ovom slučaju ne dobijamo ništa podložno zakonima logike; naprotiv, dobijamo *regressus ad infinitum* koji, što prepoznaje i sam Aristotel, *ukida mogućnost znanja*. Svakako, to nije slučajno. Areopagitova mnogoimenost je, naime, samo druga strana *bezimenosti Boga*: „Znajući to, bogoslovi Ga opevaju kao bezimenog, te kao saobraznog svakom imenu” (Ареопагит, 2015: 14).

Iako sam Areopagita bezimenost pojašnjava iznova se pozivajući na *Sвето Pismo*, njena suština je bitno apofatička. *Bezimenost* vodi ka konačnom rušenju svih logičkih kategorija – sada i mogućnosti da se pojmovi koji denotiraju Tvorca shvate kao *imena*, uključujući tu i odlikovani subjekt-termin *Bog*. Štaviše, kako pokazuje Endrju Laut (Andrew Louth), funkcija božanskih imena zapravo i nije imenovanje, već *proslavljanje (hymnein)* Boga – zato su ona *himnička* (Louth, 1989: 79). Bezimenost je signal da se, uprkos mnogim imenima kojima se Tvorac može naznačiti, ovaj njima ipak ne može ni znati ni zahvatiti – ni jednim imenom zasebno, ni svima njima zajedno.¹ Akumulacija mnogih imena, dakle, nikada ne može biti dovršena, jer denotirano uvek izmiče.

Njena uloga, stoga, mora biti drugačija. Čini se da je ona naznačena u navedenim citatima, u kojima se, pored samog Gospoda koji govori *Svetim Pismom*, kao imenovaoci Tvorca navode i *bogomudri*, odnosno *bogoslovi*. Oni, međutim, *opevaju*; njihov logos *nije logički*, već *himnički*. Shodno tome, bezimena mnogoimenost Boga ne funkcioniše po principima analitike i dijalektike, već po principima *pevanja* (ali ne i teorijske poetike). Drugim rečima, principijelno otvorena mnogoimena bezimenost u iskazivanju neiskazivog i nepojmljivog Gospoda ima *ulogu veze – logičku ulogu*, ali tako da, za razliku od nekategorijalno logičkih transcendentalija, unapred isključuje svaku logiku i racionalnost (Ареопагита, 2010: 179–180). Veze se tu iskivaju (himno)poetski.

¹ Slično tome Avgustin argumentiše da poznavanje imena Boga (Deus) ne znači znati njegovu prirodu (Augustine, 1995: 19).

HIMNOPEVANJE I FILOZOFSKA POJMOVNOST

Kako je prethodno pokazano, teologija Areopagite apofatički ide protiv pojmovnosti i mišljenja ustaljenih u dotadašnjoj filozofiji. Areopagita to čini kako u pogledu logičkih veza (model predikacije, model identiteta), tako i u pogledu njima povezanih termina (ni predikat, ni subjekat / ni osobina, ni ime). Posmatrano iz perspektive tadašnje logike, Areopagita je time ukinuo svaki poznati i dopušteni tip filozofskog pojma.

Ipak, kako je pokazano, suspenzija starih ide ruku pod ruku sa uvođenjem novih pojmova – pojmova poput *predobar* ili *prelep*, novih (mnogo)imena Boga. Štaviše, uz novi tip pojmova ide i novi tip pojmovnih veza: kako smo videli, *himmopoetskih*. I dodatno: navedeni mnogoimeni citat pored ovih pojmova, a uz legitimaciju najvišeg autoriteta, u igru vraća i (naizgled) obične pojmove, poput *Svetlo*, *Istina*, pa čak i *Dobar*. Ali, kako je to moguće, ako je odbacivanje upravo takvih pojmova bilo prvi korak Areopagitovog apofatičkog hoda? Prividna i neslučajna kontradikcija razrešava se vrlo jednostavno: ovi pojmovi nisu problematični jer *njihovo poreklo nije od ovog sveta* – oni su dar i milost *odozgo*, koliko je to i samo *Sveto Pismo*. Rečju, oni ne potiču od stvorenja, već iz svešteničkog i Svetim Duhom nadahnutog himnopevanja: rečima Čarlsa Stanga (Charles M. Stang), pravilna upotreba božanskih imena podrazumeva promenu onog *ko* ih koristi (Stang, 2012: 156).

Areopagita kaže: „Sasvim ne odgovara da sme da se kaže ili pomisli nešto o nadsušstavenoj i skrivenoj božanstvenosti, sem toga što nam je bogovidno očitovano sveštenim izrekama” (Ареопагит, 2015: 6). One nas, međutim, uče sledećem: „I naći ćeš da je svako, može se reći, svešteno pesmopevanje bogoslova, objašnjavanje i opevanje otkrivajućih napredovanja Bogonačela, što pripremaju božanska imena” (Ареопагит, 2015: 9). Božanska imena su, dakle, *pripremljena* pesmopevanjem bogoslova, a ova su, pak *objašnjavanja* i opevanja samih Bogonačela.

Komplikovani citat sada je moguće donekle razlučiti. Pod *pesmopevanjem bogoslova* Areopagita misli na diskurs karakterističan za sveštenu službu, ponajpre za liturgiju; no, više od njegove konkretne primene, ovde se cilja na specifičnost jezika crkve, koji se razlikuje od svakodnevne upotrebe istog tog jezika. Iako se, recimo, u oba slučaja radi o grčkom, za Areopagitu oni su različitiji nego što bi to bilo koja dva govorna jezika mogla biti. Pesmopevanje je govor nadahnut milošću Gospodnjom i podstaknut verom, govor čiji su sagovornici čovek i Bog, govor kome i semantika i sintaksa dolaze *odozgo*. Samim tim, on se radikalno otepljuje

od svog prividnog parnjaka, istog tog grčkog jezika upotrebljenog u razgovoru dva čoveka.

Pesmopevanje je, dakle, praksa analogna nastanku *Svetog Pisma*: ako je ono *reč Božja* (kroz proroke i jevanđeliste) *upućena čoveku*, pesmopevanje je odziv tom pozivu, odgovor čoveka reči Božjoj (Stang, 2012: 119–120). Taj odgovor, međutim, čoveka vodi preko njegovih prirodnih granica, te je i sama činjenica da je on moguć pokazatelj upliva više sile, milosti koja takav razgovor drži otvorenim. Pesmopevanje, tako, počiva na *Svetom Pismu* i principijelno je otvoreno za svo sveštenstvo (pa, u krajnjem, i za svakog vernika), a ne samo za odabrane (proroke).

Ono što je za nas zanimljivo, međutim, veza je između pesmopevanja sa jedne, te božanskih imena sa druge strane. Kako smo videli, božanska imena pripremljena su pesmopevanjem; ona, stoga, ne mogu biti ista. Božanska imena su nižeg ranga i reda u odnosu na pesmopevanje, i svoj izvor nalaze u pesmopevanju koje ih priprema. Sa druge strane, kako smo pokazali ranije, božanska imena su najviši domašaj mišljenja koje stremlji ka Bogu, a oslanja se na ljudske sposobnosti – rečju, hrišćanski opredeljene filozofije. Dakle, ono što je u filozofskom smislu *najviše*, iz perspektive *Svetog Pisma* kao uzora ispravnog govora o Bogu (jer Bog tu sam o sebi progovara) ispostavlja se kao *najniže*; platonički rečeno, kao trostruko udaljeno od uzora. Ipak, božanska imena mesto su susreta dve ose, čvorišta ukrštanja ljudskog hoda *ka gore* i božanskog proishođenja *ka dole*. Time se još jednom potvrđuje da je za Areopagitu jedina istinski neprihvatljiva opcija misaono kretanje po horizontali, zarobljenost okvirima smisla i promišljanja stvorenja.

U konkretnom, za filozofiju bi to značilo sledeće: ukoliko je ona istinska i radikalna, ona se mora upustiti u istraživanje poslednjih osnova stvarnosti; takva filozofija onda je i teologija, jer je Bog onaj od kog je sve poteklo. Ipak, prateći taj impuls, filozofija i ljudska racionalna misao nužno će se sudariti sa svojim granicama. U nemogućnosti da te granice samostalno pređe, filozofska misao mora se otvoriti za ono što iz prostora nemogućeg znanja dolazi samo po sebi, odnosno ona mora da crpi iz himni i pesmopevanja. U konačnom, ona to može samo u posebnim slučajevima – upravo u slučajevima filozofskog govora o Bogu, odnosno božanskih imena.

Filozofski pojmovi, međutim, time ne postaju reči sveštenih himni. Naprotiv, oni ostaju – ili bolje rečeno, tek tako *postaju* – filozofski pojmovi; svakako, drugačije i do tad neviđene provinijencije. Božanska imena *pripremljena su* pesmopevanjem i nisu mu identična. To znači da se reči koje prepoznamo kao ovakve specijalne filozofske pojmove *de facto* zatiču u sveštenim himnama i da se otuda preuzimaju. Ipak, kada su deo himničkog opevanja, one funkcionišu u

njegovom registru i imaju *himnopoetski karakter*, dok, kada se iz pesmopevanja preuzmu u filozofski diskurs, one prelaze u drugi registar i dobijaju drugačiji – *filozofski karakter*. Pronalazeći kandidate za božanska imena u himnama, filozof/teolog bi, dakle, trebalo da ih uvaži kao istinska imena Boga, a potom da ih kao takve razmotri i objasni koristeći se, koliko je moguće, filozofskim sredstvima. To čini i Areopagita; tako se spis *O božanskim imenima* sastoji od niza razmatranja pojedinih imena, poput Savršeni, Jedan, Dobro, Lepo, Život i slično.

Ipak, pošto potiču iz nesvakidašnjeg izvora, božanska imena kao filozofski pojmovi specifična su i razlikuju se od pojmova tipičnih za filozofiju do Areopagite. Specijalni filozofski karakter božanskih imena Areopagita imenuje *simbolima*, pod čim nikako ne smemo misliti na danas uobičajeni smisao te reči. Naprotiv, simboli su za Areopagita konačni karakter njegovog sopstvenog izlaganja, čiju je mogućnost inače doveo u pitanje (Ареопагит, 2015: 12): „Koliko je moguće, i sada se koristimo govoreći o božanskom, nama dostupnim simbolima” (Ареопагит, 2015: 11).

Šta, onda, zapravo znači da su filozofski pojmovi apofatičkom teologijom pokazani kao simboli? U prvom redu, to znači njihovu legitimaciju; filozofija, dakle, bar u ovim slučajevima ne zavisi od ograničenja ljudskog saznanja, već se konstituiše na čvrstim (božanskim) temeljima. Svakako, ona više ne može da operiše na način tradicije i od nje će se bitno razlikovati. Ipak, u suprotnom – ukoliko bi se zadržala u svojim starim okvirima – ona ne bi odolela kritici. Dakle, sebi identična, filozofija je nemoguća; preobražena, ona napušta sebe da bi sebe zadobila.

Drugo, i za nas ovde mnogo zanimljivije, to znači da su filozofski pojmovi dvostruko konstituisani, da njihova pojmovna struktura ukršta dva pojmovna karaktera – filozofski i himnopoetski. Ili, drugačije, reći da je filozofski pojam simbol znači uvideti da on pored svog uže filozofskog karaktera i načina operisanja ima i u njega upisani himnopoetski karakter, opredeljen poreklom božanskih imena iz pesmopevanja. Iako reč poput *Sušti* (*ousia*), kada se jednom preuzme iz pesmopevanja i postavi kao božansko ime, zadobija drugačiji, filozofski karakter, ona i dalje upućuje natrag na svoje poreklo, a time otvara filozofski pojam iznutra. Kako smo videli, bez ove konstitutivne i čvrste veze sa pesmopevanjem filozofski pojmovi propadaju i semantički i sintaksički i logički.

Simbol je, stoga, naziv za ovaj novoootkriveni dvostruko ukršteni (*horizontalno i vertikalno* postavljeni) karakter filozofskih pojmova. Areopagita poziva:

usmeravamo se na susret sa zrakama, koje nam sijaju iz sveštenih reči, njihovim svetlom znanim za bogonačelne pesmopeve, koje su im od svetla posvećivane, nadahnute sveštenim pesmoslovljem, na posmatranje srazmerno od njih nam darovanih bogonačelnih svetala, za opevavanje blagodatnog načela svakog sveštetičkog svetlojavljanja ako, kako je ono samo sebe izrazilo u sveštenim izrekama. (Ареопагит, 2015: 9)

Svetlo je u datom slučaju svetlo poznanja, ali ne ovozemaljsko, već *tavorsko* svetlo. Reč je, dakle, o inače za čoveka zatvorenom poimanju, koje se samostalno pojavljuje i otkriva – *samo sebe izražava* u sveštenim izrekama. Himnopoetska reč je, tako, reč kroz koju probija božansko svetlo – *reč koja sija i svetli*. Filozofska reč, božansko ime poreklom iz pesmopevanja, tako bi takođe trebalo da bude svetlonosna, makar ona to bila u manjem stepenu od himnopoetske reči.² Ipak, svetljenje obe ove reči, važno je primetiti, odvija se putem *susreta sa njihovim zrakama*; svetljenje je konstituisano *mnogim zracima* nadumnog svetla, ne samo jednim snopom svetlosti (Ареопагита, 2010: 180; Louth, 1989: 93–94).

U slučaju himnopoetskih reči, lako je zaključiti da se ovom mnogozračnošću njihovom smeru na preobilje značenja koje takva reč nosi, to jest, na nemogućnost da se svi pravci značenja koje ona otvara iscrpe i razlikuju (Ареопагита, 2010: 182). Značenje himnopoetske reči neiscrпно je i opire se bilo kakvom pokoravanju. Drugačije, napokon, ne bi ni moglo biti, jer takvo značenje zapravo ne pripada ljudskim rečima, koje su ograničene već vrlinom toga da pripadaju domenu stvorenog. U himnopoetskim rečima dešava se nemoguće spajanje božanskog (sadržaja) sa formom koju ono unapred prevazilazi; mnogozračnost, odnosno neiscrпna mnogoznačnost takvih reči prirodna je posledica njihovog karaktera.

Šta to, međutim, znači za filozofsku reč? Ako je ona simbol, da li je i ona mnogozračna? Razlozi za pozitivan odgovor na to pitanje već su navedeni. Najpre, filozofska reč kao simbol iznutra je otvorena upućivanjem na svoje poreklo, te otuda ona izvesno ne može biti redukovana na jednoznačnost. Sa druge strane, poreklo filozofske reči u himnopevanju navodi na misao da ona bar u nekoj meri preuzima karakteristike himnopoetske reči.

² Iako odbacuje neoplatoničke ideje o kontinuitetu emanacije bića od Boga na niže, Areopagita zadržava isti model mišljenja kada je reč o znanju i svetlosti. Svetlost se, dakle, prenosi od Boga ka bićima, tako da svako od bića postaje osvetljeno i svetleće, prenoseći božansku svetlost dalje, ka nižim bićima na lestvici (Louth, 1989: 75).

Prema našem sudu, a prateći ova dva razloga, konačni karakter simbola kao filozofskih pojmova bi se mogao odrediti na sledeći način. Simboli nisu mnogozračni na način na koji su to himnopoetske reči. Filozofske reči – budući *filozofske* - pre *ne mogu* da ponude značenja o božanskom, nego što nude mnoštvo takvih značenja. Njihov karakter, dakle, više odgovara *bezimenosti* nego mnogoimenosti Boga: filozofske reči *svetle*, ali tako što *zaslepljuju*. Smisao koji se od pesmopevanja sprovodi do jezika filozofije za svoje izražavanje tu nalazi još manje pogodnu (jezičku) formu, pre svega zbog neraskidive veze filozofije i logike, odnosno razuma.

Svetlost filozofskih reči ne može se zahvatiti njima samima. Ako se pokušaju razumeti ustaljenim filozofsko-logičkim sredstvima, polazeći od forme diskursa čiji su deo, one će ostati nejasne, neplodne, prazne. Ako se, međutim, njihovo razumevanje vodi njihovim smislom (sadržajem), koji se ne može definisati i nije jasan, *prividni mrak* će se apofatički pokazati kao *božanski primrak*, kao svetlo višeg reda. U tom smislu filozofske reči najpre zaslepljuju i posreduju neznanje i nepoimanje. Rečima Areopagite: „Kao i sada ulazeći u božanski primrak, naći ćemo ne kratkorečivost već potpuno bezrečje i nemišljenje” (Ареопагита, 2010: 182). Ipak, ispravno postavljene, otkrivaju se kao svetlonosne – kao nosioci tavorskog svetla bogopoznanja. Povratno, takav zaključak potvrđuje apofatički karakter celine Areopagitove teologije, bez obzira na njeno uže razdvajanje na apofatičku i katafatičku (Louth, 1989: 88, 96).

Ipak, bezimenost Boga ide uz njegovu mnogoimenost. Tako je i u slučaju filozofskih reči. Iako je njihov primarni karakter bliži bezimenosti, ipak se i mnogoimenost očituje kao drugi aspekt preobraženog jezika filozofije. Mnogoimenost ovde, međutim, svoje mesto nalazi u *međupojmovnim vezama*, kao intervencija i negacija ustaljenih logičkih identitarnih i predikativnih matrica. Božanska imena povezuju se mnogoimenim ulančavanjem bez projektovanog kraja, te je bilo koji drugi način njihovog povezivanja – poput onog koji nalikuje starim oblicima filozofskog diskursa, na primer, *Bog je predobar* – valjan, smislen i razumljiv samo polazeći od takve pozadine.

Mnogozračnost himnopoetskih reči se, tako, u njihovoj filozofskoj posledici pojavljuje ukrštanjem više zraka, odnosno više filozofskih pojmova, bez unapred date ili razumski odredive hijerarije ili zdatog poretka kretanja tog ulančavanja. Kao u slici koju Areopagita daje prilikom tumačenja pojma dobro, u takvom filozofskom govoru mi kao da se nalazimo u prostoriji osvetljenoj sa više svetiljki (Ареопагит, 2015: 22–23). Svaka od njih daje zasebno svetlo, ali je svetlo koje iskušavamo u prostoriji neraskidiv spoj svih njihovih svetljenja i deluje

homogeno. Pojedinačna svetiljka može se izneti van prostorije, pa tako i sagledati u sopstvenom sijanju, ali njeno udruživanje sa drugim takvim svetljenjima izmiče analitici pogleda i nameće vidljivost drugačije vrste.

ZAKLJUČNA (FILOZOFSKA) REČ

Razmatranja promene karaktera filozofske pojmovnosti kod Dionizija Areopagite zaključujemo sa nekoliko ograda. Najpre, zbog obima rada, ovde nismo bili u prilici da detaljno analiziramo sva božanska imena o kojima on govori, kao ni njihove specifičnosti. Cilj je, pre, bio da se ocrtta specifična veza himni i jezika filozofije, te da se unutrašnja konstitucija filozofskih pojmova pokaže u svom preobraženom vidu. U tom pogledu, fokusirana veza implicira dodatna razmatranja kako u pogledu odnosa poezije i filozofije u antičkoj (paganskoj) misli, tako i u smeru razmatranja odnosa božanskih imena i drugih pojmova filozofije, onih koji nisu direktna oslovljavanja Boga. Za takav poduhvat ovaj rad može predstavljati pripremnu studiju.

Još jedan izuzetno važan pravac razvijanja teme preobražaja filozofske pojmovnosti kod Areopagite vodi ka neoplatonističkom nasleđu, čiji je on nesumnjivi baštinik. Mnoga od božanskih imena, naime, zapravo su stari neoplatonički pojmovi (Louth, 1989: 81–82). Ipak, oni kod Areopagite ne ostaju neizmenjeni: kako bi postali božanska imena u novom ne-neoplatonističkom ključu, ti pojmovi moraju i sami biti preobraženi – tačnije, pokazani u svom sakralnom poreklu, što Areopagit na mnogim mestima i nastoji da učini (Ареопагит, 2015: 86, 105, 127–128). Specifičnost prekrajanja takvih pojmova, te slabosti i snaga Areopagitove argumentacije, međutim, tema su koja zahteva zasebnu studiju.

Konačno, u razmatranju božanskih imena ne treba zanemariti njihovu primarnu ulogu, koja se ne tiče samo sticanja i artikulacije znanja, već i duhovnog uzdizanja duše. Pošto su ova imena poreklom himnička, ona aktivno čoveka usmeravaju ka Bogu, odnosno ka preobraženju duše (ne samo pojmova). Božanska imena, dakle, ne treba da o Bogu samo nešto kažu i pokažu, već da pre svega iniciraju put duše ka Bogu (Louth, 1989: 80). U tom pogledu, moglo bi se reći da novi jezik filozofije kod Areopagite ima *performativni karakter* – da, upotrebljavajući ga, mi pre *delamo rečima*, nego što tvrdimo ili odričemo neko znanje. U potvrdu te teze govori i izvanredna studija Danijela Krugera (Daniel Krueger), koja pokazuje direktne veze između prakse pisanja i oformljavanja sopstva posebno u hagiografskoj i himničkoj literaturi IV i V veka (Krueger, 2004: 193–194). Pisanje se, tako, ispostavlja kao novi oblik religiozne prakse, pa je

utoliko za očekivati i da se u slučaju teološkog spisateljstva jezik razume kao oruđe samooblikovanja shodno cilju teoze.

Areopagitova *preimenovanja* (Ареопагита, 2010: 181) filozofskih, odnosno razumom stečenih pojmova, napokon, moraju se tumačiti shodno celini i duhu njegove misli (Coakley, 2009: 17). Iako religiozno usmerena, ona i danas mogu postati značajno ogledno mesto za preispitivanje smisla i mogućnosti izraza koji dopušta i ustanovljava jezik filozofije – mesto koje svedoči o njegovim potencijalima. Utoliko je primereno da analizu završimo upravo Areopagitovim rečima: „Otuda koliko god da se uznosimo ka uzvišenijem, toliko se reči, sažimanjima umnih, sužavaju” (Ареопагит, 2010: 182).

Una Popović

CONCEPTUALITY OF APOPHATIC THEOLOGY. DIONISIOS THE AREOPAGITE ON HYMNIC ORIGIN OF PHILOSOPHICAL CONCEPTS

Summary

This paper is about the changed understanding of philosophical concepts in Dionisios the Areopagite. In order to justify philosophy as a speech about God (theology) in the apophatic manner, Areopagite discards the usual conceptual matrix and creates a new type of concepts, whose origin is in eclessial hymns. The relation between the language of hymns and language of philosophy is the subject of my analysis, which will be focused on the case of key concepts – divine names. Analysis shows that these concepts do not function according to semantical and logical rules, but instead of those, although with the similar purpose, introduce namelessness and multinamedness (of God).

Keywords: Dionisios the Areopagite, apophatics, philosophical concept, hymns, theology.

LITERATURA

Anderson, J. F. (1965). *St. Augustine and Being: A Metaphysical Essay*. The Hague: Martinus Nijhoff.

Свети Дионизије Ареопагит. (2010). О тајанственом богословљу. У: *Дела светог Дионизија Ареопагита*. Београд: Мирослав.

Дионизије Ареопагита. (2015). *О божанским именима*. Ниш: Међународни центар за православне студије/Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу.

Augustin, A. (2009). *Trojstvo*. Split: Služba Božja.

Augustine. (1995). *De Doctrina Christiana*. Oxford: Clarendon Press.

- Coakley, S. (2009). Introduction – Re-Thinking Dionysius the Areopagite. In: Coakley, S., Stang, Ch. M. (eds.) (2009). *Re-Thinking Dionysius the Areopagite*. Oxford: Wiley-Blackwell. 13–33.
- Krueger, D. (2004). *Writing and Holiness. The Practice of Authorship in the Early Christian East*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Louth, A. (1989). *Denys the Areopagite*. London: Continuum Press.
- Stang, Ch. M. (2012). *Apophysis and Pseudonymity in Dionysius the Areopagite. "No Longer I"*. Oxford: Oxford University Press.

Nikola Tatalović *
Filozofski fakultet
Univerzitet u Novom Sadu

UDK: 2-1
17.024.2
303.64

DOI: 10.19090/gff.2021.1.245-257
Originalni naučni rad

OSNOVNE CRTE PREDFILOZOFSKOG ISKUSTVA TEORIJE

Ovaj rad posvećen je ispitivanju osnovnih momenata predfilozofskog iskustva teorije. Rad pokazuje da je izvorni smisao teorije nerazdvojan od njegovog religiozno-političkog konteksta. Unutar datog konteksta izvorno iskustvo teorije se pokazuje u svojoj trostrukoj strukturi: napuštanje poznatog, putovanje i posmatranje božanskog, te povratak u poznato. Analiza pokazuje da iskustvo teorije kao specifično putovanje u strano podrazumeva određeno držanje posmatrača, a da samo posmatranje zapravo znači boravljenje unutar regije pojavljivanja božanskog koje preobražava posmatrača.

Ključne reči: teorija, svečanost, hodočašće, posmatranje, iskustvo, bog

I

Iskustvo teorije je neposredno vezano za viđenje božanskog. Međutim, veza posmatranja i božanskog se ne može uspostaviti prostom etimologijom reči θεωρία (Koller, 1958: 274; Ker, 2000: 309–310; Hajdeger: 2007: 38, Elsner, Rutherford, 2005: 12). Uspostavljanje etimološke veze reči θεός i θεωρία, kako tvrdi Martin Hajdeger, pripada vremenu koje neposredno prethodi Plotinu. Takvo tumačenje nalazimo kod Aleksandra Afrodizijskog, i ono je, ističe Hajdeger, specifična aristotelijanska reinterpetacija koja ne zahvata izvorni smisao reči θεωρία jer je određena naknadnim filozofskim razumevanjem božanskog i teorije (Heidegger, 1992: 63).

Hajdeger u razumevanju reči θεωρία, za koju kaže da ima “uzvišeno i tajanstveno značenje”, polazi od glagola θεωρεῖν, što ga razume kao sastavljenog od korenskih reči θέα i ὄραω. Hajdeger ukazuje na to da θέα znači aspekt, izgled ili vid u kojem se nešto nudi. Odatle je još i kod Platona prisutna živa veza sa izvornim značenjem θεωρεῖν, jer izgled u kojem se nešto daje jeste εἶδος, a to da je izgled viđen – εἰδέναι, ističe Hajdeger, znači znanje. Kada je u pitanju ὄραω, Hajdeger

---

* nikolatatalovic@ff.uns.ac.rs

kaže da data korenska reč znači pogledati, razgledati, posmatrati nešto. U krajnjem, Hajdeger zaključuje: “θεωρεῖν je θεᾶν ὄρᾶν; pogledati izgled u kojem se pojavljuje ono što je prisutno, i posredstvom takvog gledanja prebivati, gledajući, kod onoga što je prisutno” (Hajdeger, 1999: 38). Pored prethodnog, Hajdeger ističe da grčka reč ὄρᾶω znači “obzir koji imamo prema nekom ili nečem, čast koju nekom ili nečem ukazujemo i pažnju koju nekom ili nečem poklanjamo” (Hajdeger, 1999: 38). U pogledu na analizu značenja korenskih reči Hajdeger određuje prvobitni smisao θεωρία-e kao “poštovalačku pažnju ukazanu neskrivenosti onoga što je prisutno”, te kao “čuvalačko posmatranje istine” (Hajdeger, 1999: 38).

U saglasnosti sa Hajdegerom, Džejms Ker ističe da reč ὄρᾶω ne znači puko videti, već upućuje na onoga koji čuva, brine (Ker, 2000: 309). Čuvati, brinuti za nešto ovde znači ujedno održavati integritet određene sfere ili institucije. U pogledu na prethodno, ističe Ker, θεωρός kao čuvar jeste onaj koji kao predstavnik polisa, čuvajući određenu stvar, čuva integritet polisa. S obzirom na prethodno rečeno, veza posmatranja i onoga božanskog unutar θεωρεῖν-a može se uspostaviti jedino analizom samog fenomena θεωρία-e, koji je nerazdvojan od svog religiozno-političkog konteksta i to je upravo pravac koji ćemo mi slediti.

II

Sam fenomen teorije izrasta iz načina na koji je funkcionisao polis, stoga se predfilozofski smisao teorije ne može zahvatiti nezavisno od svog religiozno-političkog konteksta koji određuje svo dalje grananje datog fenomena, a pogotovo filozofsku aproprijaciju teorije od strane Platona i Aristotela, što biva odlučujuća za dalje kretanje povesti pojma teorije. Upravo je način na koji je polis stupao u odnos sa svojim drugim, tj. način na koji je opštio sa onim što je bilo van teritorije nad kojom je imao neposrednu upravu, bila θεωρία kao “sveto izaslanstvo” putem kojeg se uspostavljalo šire jedinstvo starogrčkog naroda, u krajnjem identitet onoga biti Grkom. U svrhu održanja svegrčkog jedinstva polisi su vršili θεωρεῖν, tj. slali su sveta izaslanstva (za šta je postojao poseban fond pod imenom θεωρικόν),¹ koja su

¹ Teorijski fond (θεωρικόν) se shodno izvorima pojavljuje od sredine četvrtog veka p. n. e. Ovo relativno kasno javljanje θεωρικόν-a kao javnog fonda namenjenog teorijskom putovanju kako na lokalne tako i na inostrane svečanosti razlog je koji po Najtingejlovoj govori u prilog, nasuprot Sajmonu Goldhillu (Goldhill, 1987), da je prvobitno teorijsko putovanje podrazumevalo odlazak van teritorije koja je bila pod ingerencijom polisa. U pogledu na prethodno javlja se razlika između θεητής-a koji odlazi na lokalni praznik i ne vrši u izvornom smislu θεωρία i θεωρός-a što to čini (Nightingale, 2004: 49).

činili θεωροί – izaslanici, hodočasnici, na čijem čelu se nalazio θεωρός koji se nazivao ἀρχιθέωρος, dok je u slučaju putovanja morem sam brod što je prevezio hodočasnike nosio naziv θεωρίς.

Unutar datog religiozno-političkog konteksta, Jan Raterford, u studiji posvećenju razvoju fenomena θεωρία-e, od njenih začetaka sve do Platonove aproprijacije, razlikuje deset osnovnih pojava oblika θεωρία-e. Prvi i najčešći razlog teorijskog putovanja u inostranstvo, po Raterfordu, bilo je učešće u panhelenskim svečanostima. Drugi razlog svetog poslanstva bila je najava predstojećih svečanosti, pri čemu svetište nije primalo posetioce, već je slalo svoju delegaciju. Treći razlog hodočašća bilo je primanje saveta od proročišta. Četvrti razlog teorijskog poslanstva bilo je i donošenje političkih odluka na prostoru zajedničkih svetilišta. Kao peto, θεωρία je, po Raterfordu, imala i oblik posete misterijskim svetilištima zarad incijacije u kult. Šesti oblik svetog izaslanstva podrazumevao je održavanje kulturnih odnosa između polisa i udaljenog svetilišta redovnim prinošenjem darova. Sedmi oblik teorije podrazumevao je redovno slanje dobara od strane kolonija polisima koji je njima vladao. Potom, osmi oblik svetog poslanstva dolazi od toga što je određen broj svetilišta bio pod ingerencijom više polisa, te su polisi slali svoje delegacije kako bi se održavale zajedničke skupštine na kojima se odlučivalo o upravljanju svetilištem. Deveti oblik svetog poslanstva ticao se svetilišta koja su bila mesto “svetog lečenja”, te su se slali θεωροί iz zdravstvenih razloga. Konačno, kao poslednje određenje Raterford navodi smisao θεωρία-e koji se ticao odlaska u svetište što je nudilo azil (Rutherford, 2013: 2–3).²

Navođenje datih podela osnovnih značenja fenomena θεωρία-e ne bi trebalo da navede na ideju da se njima samima zahvata starogrčko iskustvo θεωρία-e, već se ovim pre svega želi ukazati na bogatstvo i nesvodivost datog iskustva. To svakako ne znači da se ovde ne može uočiti svojevrstni opšti smisao, ali on se može jedino *ocrtati*. S obzirom na prethodno rečeno, analize koje slede pratiće pre svega θεωρία-u u smislu hodočašća sa ciljem učestvujućeg-posmatranja svetkovine, jer se dati oblik teorije pokazuje kao odlikovani i dominantni oblik javljanja teorijskog iskustva (Rutherford, 2013: 51), preko kojeg se mogu *skicirati* ključni momenti teorijskog u celini, a posebno veza posmatranja i božanskog koja se etimološki ne može uspostaviti (Rausch, 1982: 16). Pored prethodnog, upravo je dati oblik teorijskog iskustva onaj koji će filozofija od vremena Platona preuzeti zarad

² Malo drugačiji i opširniji niz pojava oblika teorije nude Jaš Elsner i Raterford u zajedničkom tekstu (Elsner, Rutherford, 2005: 13–24).

izgradnje vlastitog samorazumevanja nasuprot odlasku u proročište i putovanju zarad sticanja znanja kao druga dva dominantna oblika predfilozofskog iskustva teorije (Nightingale, 2004: 40).

Značenje reči θεωρός u smislu posmatrača vremenom će se odvojiti od svog religiozno-političkog konteksta, te će značiti putovanje sa ciljem sticanja znanja, ali i tada će se, kao i ranije, razlikovati od uobičajene upotrebe reči θεωρεῖν, tj. neće značiti puko posmatranje, već posmatranje božanskog kao prisustvovanje događanju istine. Na prvi pogled, čini se da je ovaj smisao teorije posebno blizak kasnijem filozofskom smislu, no videćemo da stvari stoje drugačije. Shodno datom osamostaljivanju jednog od značenja θεωρία-e, ali i u vezi sa značenjem teorije kao odlaska u udaljeno svetište zarad inicijacije u kult ili zarad lečenja, Andrea Najtingejl uspostavlja podelu θεωρία-e na “privatnu” i “civilnu”. U slučaju “civilne” teorije θεωρός-ovo putovanje je strukturirano političkim i religioznim institucijama, tj. regulisano je polisom, za razliku od “privatne” ili individualne θεωρία-e, gde je θεωρός bio relativno slobodan i gde je, pogotovo u slučaju teorije zarad sticanja znanja, momenat odvajanja od zajednice znatno naglašeniji (Nightingale, 2004: 43, 48).

Čini se da bi kasnija filozofska aproprijacija teorije trebalo da sledi model “civilne”, tj. individualne teorije kao putovanja zarad “viđenja sveta”, no, kako ističe Najtingejlova, ovaj aspekt teorije filozofiji nije bio od bilo kakve koristi, naprotiv. Od vremena Platona pa nadalje, filozofija nastoji da upiše novo značenje u tradicionalni religiozno-politički smisao teorije, tj. model koji filozofija nastoji da prisvoji upravo je posmatranje religioznih svetkovina (Nightingale, 2004: 70). Naravno, ovde za nas stvar nije u tome da li filozofija, počevši od Platona, zaista dato upisivanje u prvobitni religiozno-politički smisao teorije može da sprovede bez imanentnih protivrečnosti, već da ona to čini i da je date protivrečnosti određuju.

Iako postoji suštinska razlika između “privatne” i “civilne” teorije, s obzirom na momente teorijskog putovanja, Najtingejlova uočava njihovu zajedničku strukturu. Struktura θεωρεῖν-a po Najtingejlovoj sadrži sledeća tri momenta: odvajanje od polisa kao mesta prebivanja (napuštanje poznatog sveta, sveta u kom se živi), liminalnu fazu samog putovanja i posmatranje religioznih svetkovina (primanja reči proroštva ili susreta sa običajima i mišljenjem stranih naroda), te povratak u polis određen onim što se iskusilo pri svetkovini (Nightingale, 2004: 4, 43). Data struktura očigledno upućuje na specifičnu dinamiku poznatog i stranog, odnosno teorija se uvek već odigrava kao putovanje u strano (Rausch, 1982: 23; Nightingale, 2004: 44). Međutim, ono što je suštinsko za sve navedene oblike teorije jeste neposredna veza sa zajednicom, u krajnjem sa

fenomenom zbiranja i jedinstva. Dakle, nije moguće govoriti o teoriji bez zajedničarenja, tj. bez zajednice.

Prethodno rečeno se ne iscrpljuje u pukoj činjenici da se izvorni smisao teorije odnosio na specifičan tip prakse regulisane od strane polisa. Polis nije ono mesto koje iscrpljuje fenomen jedinstva i zajednice samo time što odlučuje o tome ko može biti θεωρός i zato što rukovodi načinom odvijanja teorijskog kretanja u njegovoj trostrukoj strukturi. Svakako da θεωρός posmatra svečanost u ime zajednice, te povratno iskustvo stranog “prevodi” na jezik polisa kojem pripada – u ovome obliku teorije posmatrač je, kako to ističe Raterford, sam polis (Rutherford, 2013: 147).³ Međutim, jedinstvo koje se ostvaruje pri posmatranju svetkovine prevazilazi granice pojedinačnog polisa i to u dva osnovna smisla.

Prvo, svetkovina koja stoji u središtu θεωρεῖν-a predstavlja ostvarivanje šireg jedinstva koje prevazilazi gledište pojedinačnog polisa. Upravo u skladu sa prethodnim momentom Barbara Kovalcig određuje teoriju kao: “komunalnu delatnost koja se načelno tiče stvaranja i održavanja zajednice kroz zajednički ritual” (Kowalzig, 2005: 42). Štaviše, zbiranje θεωροί-a različitih polisa oko zajedničke svetkovine tek omogućava pojedinačnim polisima da povratno vide sami sebe. Drugo, mogućnost samoposmatranja koja se otvara posmatranjem svetkovine upućuje i na još jedan smisao jedinstva, naime, na učestvovanje u pojavljivanju božanskog kao onoga što zbira svaku zajednicu i daje samu mogućnost viđenja. Ono božansko, čijem samopojavljivanju θεωρός na svetkovini svedoči, ne samo da prevazilazi meru svakog pojedinačnog polisa, već božansko kao *mera sama* jeste ono čemu polis zahvaljuje svoju meru. Mera, red i poredak koji konstituišu zajednicu dolaze od onoga božanskog (Rausch, 1982: 24).

S obzirom na kružnu strukturu teorijskog putovanja, te vezu sa zajednicom i božanskim kao onim što zbira u jedinstvo, teorija kao hodočašće suštinski se razlikuje od čistog hođenja u strano, tj. od lutanja. Za razliku od teorijskog kretanja, koje je uvek određeno νόστος-om, lutanje (πλανώμαι, ἀλάομαι) predstavlja, kako ističe Silvija Montiljo, “nestruktuirano kretanje sa one strane puta”, u krajnjem, putovanje u svim pravcima – svuda i nigde (Montiglio, 2005: 2). Obe reči koje označavaju lutanje upućuju takođe i na odmetnika ili, pak, onoga što je prognan. Lutalica (πλανήτης, ἀλήτης) nije prosto neko ko se kreće, smatra Montiljo, već onaj ko se kreće izvan ili koji odlazi od nečega, odnosno onaj što je izbačen iz doma, zajednice. Kretanje lutanja je suštinski određeno polaznom tačkom i to u

³ Isto ističe i Najtingejlova (Nightingale, 2004: 48).

negativnom smislu, pri čemu odredište ostaje nepoznato. Time je lutanje mišljeno kao putovanje u značenju reči ἀπόδημος, tj. kao napuštanje svojih zemljaka.

Starogrčko iskustvo lutanja najbolje sažima sam Odisej rečima: “Smrtnim ljudima zla od lutanja (πλαγκτοσύνης) gorega nema” (Hom. *Od.* 15.343).⁴ Ove Odisejeve reči svedoče o suštinskoj razlici smrtnika i bogova. Naime, bogovi jesu oni što ih odlikuje mnogostrukost, lakoća i brzina kretanja, dok u slučaju smrtnika takvo kretanje predstavlja bol; i opšta je crta starogčkog razumevanja ludaka kao onoga što su ga bogovi izgnali iz zajednice i uma (Montiglio, 2005: 3). Takođe, u pogledu samog hodanja moguće je uspostaviti hijerahiju starogčkog razumevanja sveta, jer je hodanje za stare Grke nerazdvojno od života. Tako su besmrtnici oni koji imaju mnogostruk, lak i brz korak, smrtne ljude određuje ograničena sposobnost hodanja u odnosu na bogove, dok mrtvi ne hodaju, već lebde kao senoviti likovi u prelaznom području podzemnog sveta (Steiner, 2001: 146–151). Lutanje kao kretanje u svim pravcima koje odlikuje ludake i bogove ukazuje na samu ambivalentnost lutanja: lutati znači znati sve i ne znati ništa. Ono što lualica saopštava sa svojih putovanja ne može biti provereno, jer on ne pripada onome mestu gde iznosi svoju priču. Izvor priče lualice je neodređen, nalik njegovom kretanju, što je razlog zašto se lualica drži ujedno i lažovom i onim koji je u posedu znanja (Montiglio, 2005: 92). Upravo će ovo biti razlog zašto Platon i Aristotel, u prisvajanju izvornog smisla teorije, lutanje razumevaju samo kao početno stanje istraživanja, tj. stanje aporije koje u konačnom mora voditi strukturiranom kretanju filozofskog mišljenja. Takođe, aproprijacija teorije u smislu hodočašća od strane ova dva mislioca biće razlog zašto će u ideološkoj borbi sa sofistima istima odreći posedovanje teorije i zapravo ih razumeti kao lualice, tj. kao one koji bez doma znaju sve, odnosno ne znaju ništa (Montiglio, 2005: 106; Nightingale, 2004: 67).

Bilo da je reč o θεωρία-i u smislu poslanstva θεωροί-a od strane polisa, putem kojih polis sebe predstavlja drugim gradovima-državama, gradi saveze i povratno sebe reflektuje, ili pak šalje hodočasnike u proročišta zarad saveta oko bitnih pitanja koja se tiču njegove sudbine, bilo da je u pitanju individualna θεωρία kao hodočašće zarad inicijacije u kult, zarad lečenja u svetilištu ili sa ciljem sticanja znanja, u svakom od pojavnih oblika prisutna je veza sa onim božanskim. Stupanje u odnos sa onim božanskim podrazumeva nekoliko ključnih momenata.

Kao prvo, stupanje u odnos sa onim božanskim, posmatrano uopšte, podrazumeva specifičan način držanja onoga koji stupa u dati odnos, podrazumeva primeren ἔθος (Rausch, 1982: 28). Tako u religiozno-političkom smislu polis šalje

⁴ Πλαγκτοσύνης je poetski oblik za πλάνη.

samo one koji ga dostojno mogu predstavljati na svečanosti ili one što nose poverenje polisa da će verno preneti reči proročišta zajedici, kako bi ista o smislu date naznake vodila interpretativni dijalog i donela konačnu odluku u pogledu ključnih pitanja. Raskrivanje božanskog unutar svetkovine ili saveta proročišta pokazuje se kao poseban tip iskustva, koji, po Raušovoj, označava specifičan način “vezanosti ljudskog bića za aspolutnu meru” (Rausch, 1982: 21), kojoj čovek mora odgovoriti načinom držanja vlastitog bića što ga obavezuje na određeni način postupanja. Kao drugo, stupanje u odnos sa onim božanskim određeno je s obzirom na mesto i vreme mogućeg stupanja u odnos sa onim božanskim. Θεωρία nije nešto što se događa svakog trena, već je događaj koji je lokalan i individualan (Rausch, 1982: 24). Dati događaj svakako određuje ponavljanje, ali pri tome ponavljanje ne bi trebalo misliti kao puko opetovanje svečanosti, već kao sam način vremenovanja svetkovine, kao vremenitost božanskog samoprikazivanja.

Jedino s obzirom na prethodna dva momenta, osobito držanje θεωρός-a i boravljenje unutar specifičnog područja svetkovine koju odlikuje poseban tip vremenitosti, moguće je razumeti značenje θεωρία-e u smislu učestvujućeg-posmatranja. Prethodno ne treba razumeti kao “subjektivnu” i “objektivnu” stranu θεωρία-e, jer je iskustvo θεωρία-e sušta suprotnost razlike subjekt-objekt. Posmatranje na koje cilja θεωρία nije ni objektivnost modernog naučnog držanja, niti puko posmatranje nečega pojedinačnog što se događa pred posmatračem. Naprotiv: θεωρός, hodočasnik učestvujući svedoči o pojavljivanju onoga božanskog, odakle sledi da θεωρεῖν kao posmatranje ovde znači “krajnje aktivno učestvovanje” (Rausch, 1982: 22), analogno učestvovanju u pozorišnoj predstavi koja za stare Grke nikada nije bila daleko od kulturne radnje. No, kao što ćemo videti u onom što sledi, “ekstremna aktivnost učestvovanja” o kojoj govori Raušova zapravo je radikalna pasivnost koju sa sobom nosi teorijsko držanje.

III

Razumevanje θεωρία-e kao iskustva radikalnog učestvovanja koje podrazumeva specifičan način držanja θεωρός-a i boravljenja istog u oblasti svetkovine kao regije samopojavljivanja onoga božanskog posebno razvija Hans-Georg Gadamer u delu *Istina i metoda*. Gadamer polazi od toga da mi govorimo o slavljenju, odvijanju slavlja, tj. da govorimo o tome da učestvujemo u svečanosti. Odvijanje svečanosti kao njeno izvršenje je time specifičan oblik ponašanja. Međutim, izvršenje svečanosti, smatra Gadamer, ne podrazumeva nikakav cilj koji treba postići. Slaviti kao izvršiti ne znači postaviti nekakav cilj ka kome treba težiti, jer kada izvršavamo ili izvodimo svečanost, cilj je uvek već tu (Gadamer, 1978:

151). Sa druge strane, primećuje Gadamer, očigledno je da svečanosti i praznici jesu nešto što opstoji tako što se ponavlja. Dakle, praznik jeste nešto što se vraća, ili jeste na način vraćanja (Gadamer, 1978: 152). Gadamer ističe da ponavljanje svečanosti ne bi trebalo misliti kao vraćanje nečega što je prethodno bilo, niti je ovde na delu puko sećanje prve, tj. “izvorne” svečanosti: “Prvotni sakralni karakter svih svečanosti očigledno isključuje razlikovanja kakva su nam poznata u iskustvu vremena sadašnjosti, u sećanju i očekivanju. Ovo iskustvo vremena svečanosti je, naprotiv, odvijanje, jedna sadašnjost *sui generis*” (Gadamer, 1978: 154).

U potpunom saglasju sa Gadamerovim analizama, Raušova ukazuje na poseban oblik vremena koji karakteriše svečanost kao odlikovani oblik fenomena teorije, a što se razlikuje od uobičajenog razumevanja vremena. Vreme svečanosti, po Raušovoj, jeste događaj unutar kojeg sveto vreme božanskog prisustva prodire u profano vreme i gde ritam svečanosti predstavlja ritmičku obnovu samog vremena (Rausch, 1982: 29). Gadamer drži da mi ne razumemo svečanost kao onu koja se ponavlja zato što joj možemo odrediti neko vreme kada se odigrava. Naprotiv, vreme u kojem se događa svečanost javlja se samo kroz vraćanje i ponavljanje samog slavlja. Takvo vreme svečanosti svedoči o primatu nečega što se događa u njemu pripadnom vremenu ili u “pravo vreme”, tj. svedoči o nečemu što se događa sa one strane vremena koje se može računati.

Svečanost Gadamer određuje faktom da je ona za onoga koji je slavi *tu*, analogno pozorištu gde je posmatrač određen onim *biti-tu*. Biti-tu ne označava bezinteresno posmatranje, niti puku činjenicu da je neko saprisutan nečemu drugom što prosto posmatra, već, slično kao kod Raušove, po Gadameru: “Biti-tu znači sudelovanje” (Gadamer, 1978: 154). Da bi se znalo kako nešto jeste, mora se istom biti sa-prisutan. Rečju, samo učestvujući može se znati, tj. samo učestvujući može se posmatrati u smislu θεωρεῖν-a. Dakle, Gadamer samu mogućnost onoga “biti-pri-stvari” izvodi iz onoga biti-tu, sudelovati u događanju samopojavljivanja bića ili onoga božanskog. Biti-tu događaja svečanosti određuje ono “biti-pri-stvari” svečanosti, biti određen onim što se odigrava pri svečanosti. Rečju, sama svečanost jeste ona koja omogućava da se pri njoj bude tako što se u njoj učestvuje. Gadamer dato iskustvo svečanosti i njemu primerenu vremenitost gradi upravo pozivajući se na prvobitni smisao starogrčke reči θεωρία:

Posmatranje je, dakle, pravi način sudelovanja... Sudeonici jednog svečanog poslanstva nemaju nikakvu drugu kvalifikaciju i funkciju do da budu tu. Θεωρός je posmatrač, dakle, u pravom smislu te reči, onaj koji u svečanom aktu sudeluje tim biti-tu i time dobija svoju sakralno-pravnu odliku, tj. svoju nepovredivost (Gadamer, 1978: 154).

Polazeći od načina na koji svečanost jeste, Gadamer ističe da biti-tu učesnika zapravo znači *biti-izvan-sebe*. Ovaj bitak-izvan-sebe koji odlikuje svečanost, ne treba prosto razumeti kao nešto negativno, kao gubljenje sebe. Naprotiv, bitak-izvan-sebe što ga odlikuje svečanost zapravo treba razumeti kao “pozitivnu mogućnost, sasvim biti pri nečemu prisutan” (Gadamer, 1978: 155). Biti-tu kao biti-izvan-sebe Gadamer razume kao samozaboravljanje u smislu predavanja onome što se prikazuje, tj. izlaženje iz kruga privatnosti, naviknutosti na određeni način života i mišljenja i dopuštanje da se bude određen onim drugim. Dakle, posmatranje prisutno unutar teorije znači napuštanje privatnosti i izlazak u susret samoprikazivanju same stvari. Dato napuštanje ne znači gubljenje sebe u nečemu što je interesantno, niti žudnju za pukom novinom koja odlikuje znatiželju, već znači pustiti da nam se sama stvar sobom pokaže (Gadamer, 1978: 156).

Θεωρία kao posmatranje samoprikazivanja stvari, po Gadameru, ne znači posmatranje nekog pojedinačnog predmeta: “*Contemplatio* se ne zadržava kod nekog određenog postojećeg, nego posmatranje ostaje u jednoj oblasti. Θεωρία nije toliko pojedinačni trenutni akt posmatranja koliko držanje, položaj u kojem stojimo” (Gadamer, 1996: 21). Nasuprot našoj uobičajenoj upotrebi pojmova uma i teorije, Gadamer ističe da ovi pojmovi izvorno ne upućuju na sposobnosti subjekta, na nešto što pripada subjektu kao takvom u smislu njegovih svojstava. Dakle, θεωρία nije puko svojstvo subjekta, već je, upravo suprotno tome, mišljena polazeći od onoga što subjekt posmatra: “Theoria je zbiljsko učešće, dakle nije nikakav čin, već trpljenje – πάθος, naime, ponesena obuzetost onim što se posmatra” (Gadamer, 1978: 154).

Kao što smo već istakli, teorija se odlikuje određenim načinom držanja θεωρός-a, koji, bivajući oslovljen onim božanskim, stupa u područje samozaboravnog predavanja prizoru bića (Gadamer, 1996: 25).⁵ Teorija je time izvorna praksa koju odlikuje ekstatičko iskušavanje samopojavljivanja bića. Iskustvo koje se stiče pri θεωρείv-u posebno jasno, iako ne neposredno u kontekstu razmatranja θεωρία-e, određuje Hajdeger:

Steći iskustvo o nečemu – svejedno da li je u pitanju stvar, čovek ili bog – znači da nam se to dogodi, da nas pogodi, da nas obuzme, da nas obori i preobrazi. Kada govorimo o ‘sticanju’ iskustva, to ne znači da je iskustvo naša tvorevina; steći u

---

⁵ U “Pohvali teoriji” Gadamer određuje prirodu teorijske prakse kao one koja upućuje preko sebe: “Neobraziranje na sebe, obaziranje na ono što jeste; to je vrsta obrazovane, skoro da bih mogao da kažem, božanske svesti” (Gadamer, 1996: 25).

‘steći iskustvo’ znači: preturiti preko glave, pretrpeti, primiti ono što nas pogada tako što ćemo se tome potčiniti (Hajdeger, 2007: 155).

Iskustvo θεωρεῖν-a je iskustvo temeljne pasivnosti jer okretanje pogleda ka prizoru same stvari dolazi od prethodne oslovljenosti samim prizorom i puštanja da nas prizor (pre)okrene sebi, da nas preobrazi i promeni. Θεωρεῖν je određeno pojavljivanjem boga, ali bog se ne pojavljuje bilo kom, već samo plemenitom: “Viđenje boga ima odliku preobražaja. Ono uzdiže ljudsko biće i mera je njegove vrednosti (veličine, značajnosti). Biti plemenit, odnosno imati određeno držanje, određeni etos, preduslov je viđenja” (Rausch, 1982: 31) Međutim, plemenitost nije nešto što uzrokuje viđenje boga, već se plemenitost, ističe Raušova, određuje polazeći od samog bogojavljanja. Prisutnost boga unutar prostor-vremena θεωρία-e koja uzrokuje preobražaj θεωρός-a, po Raušovoj, dvostruko je vezana za sam fenomen posmatranja. Prvo, data transformacija pojavljuje se kao otvaranje vidljivosti pojedinačnih stvari i prirode u celini i, kao drugo, ona je otvaranje viđenja samom čoveku, a oba momenta se događaju kao posmatranje boga unutar svetog prostor-vremena svečanosti (Rausch, 1982: 32).

Ako praksa posmatranja, kao otvorenost pogleda za ono što jeste, počiva na zovu onoga božanskog koji otvara boravište unutar kojeg se posmatranje jedino može nastaniti, tada posmatrati ono božansko zapravo znači biti posmatran od strane onog božanskog. Posmatranje koje karakteriše θεωρία-u je posmatranje posebne vrste koje Jaš Elsner naziva i “ritualno-orijentisanim viđenjem” (Elsner, 2000: 46) i što podrazumeva ritualni proces oslobađanja od svih socijalnih i diskurzivnih stega kako bi vernik stupio u područje božanskog pogleda. Elsner ističe da se unutar “ritualno-orijentisane vizuelnosti” ne može izolovati čisti momenat uzvraćanja pogleda posmatraču od strane božanskog, već da je ovde ključno “putovanje *kako bi* prizor mogao da uzvrati pogled” (Elsner, 2000: 61). Pored prethodnog, “ritualno-orijentisano viđenje” ima karakter susreta, dakle ono nije svodivo na svoje pojedinačne momente, ono ima oblik zajedničarenja. Dakle, unutar područja teorije, posmatrač stupa u božiji svet i božanstvo neposredno prodire u posmatračev svet: “Obostrani pogled ove vizuelnosti vrsta je epifanijskog ispunjenja, ujedno i hodočasnika-posmatrača koji otkriva svoj najdublji identitet u prisutnosti boga i boga samog koji u procesu hodočasničke ceremonije prima darove i poštovanje koje je u skladu sa njegovom božanstvenošću” (Elsner, 2000: 61).

Radikalna transformacija prvobitnog smisla teorije počinje sa Platonovom aproprijacijom mnogostrukog javljanja teorijskog fenomena.⁶ Međutim, iako je religiozno-politički smisao teorije koja podrazumeva hodočašće zarad posmatranja svetkovine glavni oblik unutar kojeg Platon nastoji da upiše novo filozofsko značenje, on nije jedini koji biva transformisan Platonovim mišljenjem. Tek ukoliko se ima u vidu svo bogastvo teorijskog fenomena, moguće je razumeti razliku Platonovog određenja teorijskog npr. u *Fedonu*, *Fedru* ili *Gozbi* u odnosu na *Državu* i *Zakone*. Dok *Fedon* i *Fedar* odgovaraju modelu “privatne” ili individualne θεωρία-e i dok *Gozba* određena istim modelom počiva na razlici iniciranog (Diotima) i neiniciranog (Sokrat) u misterije, *Država* i *Zakoni* tematizuju “civilni” model θεωρία-e.

Tačnije, *Država* eksplicitno tematizuje napetost “privatnog” (filozofsko-sokratovskog) i “civilnog” modela, tj. sukobljava ih sa ciljem mogućnosti njihovog pomirenja unutar skice idealnog polisa. Datu napetost najbolje oslikava tzv. mit o pećini iz sedme knjige, gde povratak filozofa-θεωρός-a u pećinu-polis rezultuje njegovim ismevanjem i eventualnom smrću. Odlazak filozofa iz sveta u kojem živi, kao odlazak od onoga poznatog zarad viđenja istine, za filozofiju nakon Platona uvek ostavlja otvoreno pitanje mogućnosti povratka datom svetu (Nightingale, 2004: 70). Iako sebe filozof najčešće vidi kao najdostojnijeg teorijskog putovanja, iako bi filozof hteo da iz onoga najudaljenijeg slavi istinu sveta u kojem boravi, njegovo viđenje i prenošenje božanskih reči uvek ostaje otvoreno za smeh i ostrakizam.⁷ Rečju, filozofska aproprijacija religiozno-političkog smisla teorije kao poslanstva u svrhu posmatranja istine biva određena napetošću sveta iz kojeg filozof polazi na hodočašće i istine sa kojom se vraća. Novi smisao teorije temeljno je određen nemogućnošću da se zatvori krug teorijskog putovanja i predstavlja uspostavljanje novog smisla teorijskog kao razlike filozofskog pogleda u nebo koji vodi padu u bunar i smeha tračke žene koja posmatra filozofa, o čemu Platon govori u *Teetetu*. Dalja povest teorije je, kako pokazuje Hans Blumenberg, upravo povest date anegdote koju prenosi Platon, gde je otuđeni filozof-teoretičar reflektovan smehom praćenim posmatranjem posmatrača (Blumenberg, 1987: 10).

⁶ Najbolji primer Platonovog obacivanja tradicionalnog smisla teorije i postavljanja filozofije kao istinske teorije predstavlja epizoda neodlaženja na večernju θεωρία-u u prvoj knjizi *Države* i vođenje filozofskog dijaloga kao događanja same θεωρία-e u novom smislu.

⁷ Pored prethodnog, čini se da od vremena Platona teorijski pogled filozofa nema sigurnost uzvratanja pogleda od strane onoga božanskog, tj. da ne raspolaže izvesnošću da se ta dva pogleda sjedinjuju kao što je to slučaj u izvornom smisla θεωρεῖν-a (Gasché, 2007: 207).

Nikola Tatalović

BASIC CHARACTERISTICS OF PRE-PHILOSOPHICAL EXPERIENCE OF THEORY

Summary

This paper is about the basic characteristics of the pre-philosophical experience of theory. The paper shows that the original meaning of theory is inseparable from its religious-political context, and that the later philosophical meaning of theory appears as a transformation of the original meaning of theory as a pilgrimage aimed at observing the festival. Within the religious-political context, the paper shows the original experience of theory in its threefold structure: leaving the known world (*polis*), traveling and observing the divine, and returning to the known world. The analysis shows that the experience of theory as a specific journey abroad implies a certain attitude of the observer – a certain ethos, and that viewing itself actually means staying within the region of the appearance of the divine that transforms the observer.

Keywords: theory, festival, pilgrimage, viewing, experience, god

LITERATURA

- Blumenberg, H. (1987). *Das Lachen der Thrakerin. Eine Urgeschichte der Theorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Elsner, J. (2000). Between Mimesis and Divine Power. Visuality in the Greco-Roman World. U: Nelson, R. S. (ured.) (2000). *Visuality Before and Beyond the Renaissance. Seeing as Others Saw*. Cambridge: Cambridge University Press. 45–66.
- Elsner, J.–Rutherford, I. (2005). Introduction. U: Elsner, J.–Rutherford, I. (ured.) (2005). *Pilgrimage in Graeco-Roman and Early Christian Antiquity. Seeing the Gods*. New York: Oxford University Press. 1–40.
- Gadamer, H.-G. (1978). *Istina i metoda*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Gadamer, H.-G. (1996). *Pohvala teoriji*. Podgorica: Oktoih.
- Gasché, R. (2007). *The Honor of Thinking: Critique, Theory, Philosophy*, Stanford: Stanford University Press.
- Goldhill, S. (1987). The Great Dionysia and Civic Ideology. *The Journal of Hellenic Studies*, 107, 58–76.
- Hajdeger, M. (1999). Nauka i razmišljanje. U: *Predavanja i rasprave*. Beograd: Plato. 33–52.
- Hajdeger, M. (2007). Suština jezika. U: *Na putu k jeziku*, Beograd: Fedon. 155–216.
- Heidegger, M. (1992). *Platon: Sophistes*. U: GA 19. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.

- Ker, J. (2000). Solon's 'Theôria' and the End of the City. *Classical Antiquity*, 19, 304–329.
- Koller, H. (1958). Theoros und theoria. *Glotta*, 36, 273–286.
- Kowalzig, B. (2005). Mapping out Communitas: Performances of Theoria in Their Sacred and Political Context, U: Elsner, J.–Rutherford, J. (ured.) (2005). *Pilgrimage in Graeco-Roman and Early Christian Antiquity. Seeing the Gods*. New York: Oxford University Press. 41–72.
- Montiglio, S. (2005). *Wandering in Ancient Greek Culture*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Nightingale, A. (2004). *Spectacles of Truth in Classical Greek Philosophy. Theoria in Its Cultural Context*. New York: Cambridge University Press.
- Rausch, H. (1982). *Theoria. Von ihrer sakralen zur philosophischen Bedeutung*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Rutherford, I. (2013). *State Pilgrims and Sacred Observers in Ancient Greece*. New York: Cambridge University Press.
- Steiner, D. T. (2001). *Images in Mind. Statues in Archaic and Classical Greek Literature and Thought*. Princeton: Princeton University Press.

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду објављује оригиналне научне, прегледне научне и стручне радове из области филолошких, лингвистичких и друштвених наука. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени, као ни они који не задовољавају научне критеријуме. Ако је рад био изложен на научном скупу, или је настао као резултат научног пројекта, тај податак ваља навести у напомени на дну насловне странице текста.

Аутор је дужан да поштује научне и етичке принципе и правила приликом припреме рада у складу са међународним стандардима. Предајом рада аутор гарантује да су сви подаци у раду тачни, како они који се односе на истраживање, тако и библиографски подаци и наводи из литературе. Радови се пре рецензирања подвргавају провери на плагијат.

Годишњак објављује радове наставника и сарадника Факултета као и аутора по позиву Уређивачког одбора из иностранства и других универзитета из земље. У *Годишњаку Филозофског факултета* се објављују радови са највише три коаутора. Свако може да понуди само један рад за објављивање, било да је једини аутор или коаутор. Аутори могу једном да објаве прерађени део из своје докторске дисертације, с тим што поклапање с изворним текстом не сме бити више од 30%.

Предаја рукописа

Радови се предају у електронском облику у .doc или .docx формату на web страници часописа <http://godisnjak.ff.uns.ac.rs> уз обавезну претходну регистрацију. Рад се предаје у неколико корака:

1. Одабир секције и унос основних информација о предаји.
2. Достављање докумената: потребно је доставити засебно
  - „насловну страну”;
  - рукопис који садржи све илустрације (сlike и графиконе); поред тога још и
  - илустрације у одвојеним фајловима.
3. Унос метаподатака: потребно је унети
  - наслов рада на српском и енглеском
  - апстракт на српском и енглеском
  - све ауторе и коауторе
  - језик рада

- установе подршке (уколико је рад резултат рада на пројекту) на српском и енглеском
- референце (све референце морају бити одвојене празним редом).

Рецензирање

Поступак рецензирања је анониман у оба смера, стога аутори морају да уклоне све информације из текста, одн. фајла на основу којих би могли да буду идентификовани, и то на следеће начине:

а) анонимизацијом референци које се налазе у тексту и које су ауторове,

б) анонимизацијом референци у библиографији,

в) пажљивим именовањем фајлова, како се не би видело ко је творац (нпр. File > Check for Issues > Inspect Document > Document Properties and Personal Information > Inspect > Remove All > Close).

Радове рецензирају два квалификована рецензента, и то један интерни, са Филозофског факултета, а други рецензент је екстерни.

Аутор се аутоматски обавештава о томе да ли је његов чланак прихваћен за објављивање или не чим се процес рецензирања заврши. Процес рецензирања подразумева проналажење два рецензента, њихово оцењивање рада, ауторске исправке (ревизије) уколико су захтеване од стране рецензента и уколико је потребно, још једно читање рада од стране рецензента, а завршава се предајом коначне верзије рада која је спремна за процес лектуре и даље припреме за објављивање. Уколико један од рецензента да позитивну, а други негативну оцену проналази се трећи рецензент који даје коначну оцену рада. Уколико се категорије рада коју рецензенти одреде не слажу, проналази се трећи рецензент који чија оцена одлучује којој категорији рад припада. Рок за објављивање прихваћених радова је најкасније 12 месеци од предаје коначне верзије рукописа. Аутор је дужан да у року од 5 дана уради коректуру рада, уколико је то од њега затражено.

Језик и писмо

Радови се публикују на свим језицима који се изучавају на Филозофском факултету у Новом Саду (српски, мађарски, словачки, румунски, русински, руски, немачки, енглески, француски), и то латиничним писмом, изузев радова на руском који се штампају ћирилицом, али и код њих референце морају да стоје латиничном (због захтева иностраних база за индексирање часописа), док се у загради наводи да је библиографска јединица објављена ћирилицом.

Форматирање текста

Текстови се пишу у програму Microsoft Word, фонтом Times New Roman. Величина фонта основног текста је 12 (сем код блок цитата, односно цитата од преко 40 речи, где величина фонта износи 11). Проред основног текста је 1,15. Сваки први ред новог пасуса је увучен (Paragraph/Indentation/Special: First line 12.7 m), а текст треба изравнати са обе стране („justify”). Не треба делити речи на крају реда на слоге. Странице треба да буду нумерисане, а формат странице је А4.

За фусноте се користе арапски бројеви, од 1 па надаље (осим првих двеју означених звездицом – које се прикључују имену првог аутора, односно наслову рада). Фусноте се пишу величином фонта 10.

Графички прилози треба да буду црно-бели и уређени у изворном формату. Њихову величину и сложеност треба прилагодити формату часописа, како би се јасно видели сви елементи.

Радови који не задовољавају формалне стандарде не могу да уђу у поступак рецензирања.

Насловна страница

Сви радови имају насловну страницу која треба да у горњем левом углу садржи име(на) аутора са именом институције, испод тога пун наслов прилога центрирано, верзалом, затим број карактера текста (укључујући фусноте и референце) и фусноту која је обележена звездицом (*, **). Звездица (*) која се налази иза имена јединог или првог аутора односи се на прву фусноту на дну странице која садржи е-mail адресу аутора, а две звездице (**) се додају иза наслова рада и односе се на другу фусноту, која треба да садржи име и број пројекта, захвалницу, напомену да је рад излаган на научном скупу итд. Иза насловне стране следи прва страна текста, са идентично наведеним насловом рада а затим остали елементи рада.

Структура чланка

Рукопис понуђен за штампу треба да има следеће елементе: име и презиме аутора, институцију у којој је запослен, наслов рада, сажетак, кључне речи, текст рада, резиме и научни апарат (редоследом којим су овде наведени).

Изворни, тј. *оригинални научни рад* мора јасно да представи научни контекст питања које се разматра у раду, уз осврт на релевантне резултате из претходних истраживања, затим опис корпуса, методологију и циљеве истраживања, анализу корпуса, односно истраженог питања уз обавезан закључак са јасно представљеним резултатима истраживања.

Прегледни научни рад треба да пружи целовит и критички приказ одређеног научног проблема као и критички однос према релевантној

литератури (са посебним освртом на разлике и недостатке у тумачењу резултата), и теоријски заснован став аутора.

Стручни чланак треба да буде приказ резултата развојних а не фундаменталних истраживања, ради примене у пракси и ширења већ познатих знања, ставова и теорија, с нагласком на употребљивости резултата. Поред теоријског ретроспективног и експликативног дела, овакви чланци треба да садрже аналитичко експериментални део у којем се решавају задати проблеми, доказују хипотезе. Такви радови треба да садрже и део у којем се нуде могућа решења актуелног проблема.

Наслов рада

Наслов треба да што верније опише садржај чланка, треба користити речи прикладне за индексирање и претраживање у базама података. Ако таквих речи у наслову нема, пожељно је да се наслову дода поднаслов.

Апстракт и кључне речи, резиме

Пре основног текста рада, испод наслова, следи апстракт, кратак информативан приказ садржаја чланка, који читаоцу омогућава да брзо и тачно оцени његову релевантност. Апстракт се пише на језику основног текста у једном параграфу, и то не дужи од 200 речи, величином фонта 10, са проредом 1.15. Саставни делови апстракта су циљ истраживања, методи, резултати и закључак. У интересу је аутора да апстракт садржи термине који се често користе за индексирање и претрагу чланака. Испод апстракта са насловом *Кључне речи*: треба навести од пет до десет кључних речи (то треба да буду речи и фразе које најбоље описују садржај чланка за потреба индексирања и претраживања).

Резиме на енглеском језику се пише на крају текста, а пре литературе, величином фонта 10, са проредом 1.15. Наслов резимеа на енглеском је исписан верзалом, центрирано. У резимеу се сажето приказују проблем, циљ, методологија и резултати научног истраживања, у не више од 500 речи. Резиме не може бити превод апстракта са почетка рада, већ сложенији и другачије формулисан текст. Затим с ознаком *Keywords*: следе кључне речи на енглеском (до 10 речи).

Уколико је рад на страном језику, резиме је на српском, а ако је рад на мађарском, словачком, румунском или русинском језику, поред резимеа на енглеском следи резиме и кључне речи на српском.

Обим текста

Минимална дужина рада је 20.000, а максимална 32.000 карактера, укључујући апстракт, резиме и литературу. Радови који не задовољавају дате оквире неће бити узети у разматрање.

Основни текст рада

Основни текст се пише величином фонта 12. Наслови поглавља се наводе верзалом центрирано, а поднаслови унутар поглавља курзивом.

Табеле и графикони треба да буду сачињени у Word формату. Свака табела треба да буде означена бројем, са адекватним називом. Број и назив се налазе изнад табеле/графикона.

У подбелешкама, тј. фуснотама, које се означавају арапским бројевима дају се само коментари аутора, пишу се фонтом величине 10. Изузетак у погледу начина означавања фусноте јесу прве две.

Скраћенице треба избегавати, осим изразито уобичајених. Скраћенице које су наведене у табелама и сликама треба да буду објашњене. Објашњење (легенда) се даје испод табеле или слике.

Цитирање референци унутар текста

Цитати се дају под двоструким знацима навода (у раду на српском „...”, у радовима на другим језицима у складу с одговарајућим правописом), а цитати унутар цитата под једноструким знацима навода (‘...’). Коришћени извор наводи се унутар текста тако што се елементи (презиме аутора, година издања, број странице на којој се налази део који се цитира) наводе у заградама и одвајају зарезом и двотачком (Bugarski, 1998: 24). Цитирани извори се наводе на крају реченице, непосредно пре тачке.

Ако цитат који се наводи у тексту садржи више од 40 речи не користе се знакови навода, већ се цитат пише у посебном блоку, лева маргина (Paragraph/Indentation/Left) је код таквих цитата увучена на 1,5 цм, а фонт је величине 11, на крају се у загради наводи извор. Размак пре и после блок цитата (Paragraph/Spacing/Before и After) је 6пт.

Кад се аутор позива на рад са 3–5 аутора, приликом првог навођења таквог извора потребно је набројати све ауторе: (Rokai–Đere–Pal, & Kasaš, 2002). Код каснијих навођења тог истог извора навести само првог аутора и додати „и др.” уколико је публикација на српском или „et al.” ако је писана на страном језику: (Rokai и др., 1982).

Уколико рад има 6 и више аутора, при првом и сваком даљем навођењу тог рада ставити само првог аутора и додати „и др.” ако је публикација писана на српском или „et al.” ако је књига писана на страном језику.

Када се цитира извор који нема нумерисане странице (као што је најчешће случај са електронским изворима), користе се број параграфа или наслов одељка и број параграфа у том одељку: (Bogdanović, 2000, пара. 5), (Johnson, 2000, Conclusion section, para. 1).

Ако рад садржи две или више референци истог аутора из исте године, онда се после податка о години додају словне ознаке „а”, „б” итд. (Торма, 2000а) (Торма, 2000б). Студије истог аутора наводе се хронолошким редом: (Halle, 1959; 1962).

Ако се упућује на више студија различитих аутора, податке о сваком следећем одвојити тачком и зарезом (From, 2003; Nastović, 2008), студије се наводе такође хронолошким редом.

Литература

У списку литературе наводе се само референце на које се аутор позвао у раду и то по абecedном реду презимена првог аутора. Референце морају бити исписане Романским писмом, уколико је рад штампан ћирилицом, поред латиничног навођења у загради треба да стоји податак да је оригинални рад објављен ћирилицом. Фонт је величине 12, а облик навода „висећи” (Hanging) на 1,5 цм, као у следећим примерима:

Књиге (штампани извори)

Књига са једним аутором

Lukić, R. (2010). *Revizija u bankama*. Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu.

Уколико рад садржи неколико референци чији је први аутор исти, најпре се наводе радови у којима је тај аутор једини аутор, по растућем редоследу година издања, а потом се наводе радови у односу на абecedни ред првог слова презимена другог аутора (уколико има коауторе).

Књига са више аутора

Када је у питању више аутора, наводе се сви, с тим што се пре последњег презимена додаје амперсенд, односно „&”. Ако има више од седам аутора, наводи се првих шест, затим се пишу три тачке и на крају последњи аутор:

Dorđević, S.–Mitić, M. (2000). *Diplomatsko i konzularno pravo*. Beograd: Službeni list SRJ.

Rokai, P.–Đere, Z.–Pal, T. & Kasaš, A. (2002). *Istorija Mađara*. Beograd: Clio.

Књига са уредником или приређивачем, зборник радова

Ако је књига зборник радова са научног скупа или посвећен једној теми, као аутор наводи се приређивач тог дела и уз његово презиме и иницијал имена у загради додаје се „уред.” или „прир.” односно „ ed.” ако је књига писана на страном језику.

Đurković, M. (ured.) (2007). *Srbija 2000–2006: država, društvo, privreda*. Beograd: Institut za evropske studije.

Чланак из зборника

Radović, Z. (2007). Donošenje ustava. U: Đurković, M. (ured.) (2007). *Srbija 2000–2006: država, društvo, privreda*. Beograd: Institut za evropske studije. 27–38.

Чланак из научног часописа

Đurić, S. (2010). Kontrola kvaliteta kvalitativnih istraživanja. *Sociološki pregled*, 44, 485–502.

Чланак из магазина

Чланак из магазина има исти формат као кад се описује чланак из научног часописа, само што се додаје податак о месецу (ако излази месечно) и податак о дану (ако излази недељно).

Bubnjević, S. (2009, decembar). Skriveni keltski tragovi. *National Geographic Srbija*, 38, 110–117.

Чланак из новина

За приказ ових извора треба додати податак о години, месецу и дану за дневне и недељне новине. Такође, користити „str.” (или „p.” ако су новине на страном језику) код броја страна.

Mišić, M. (1. feb. 2012). Ju-Es stil smanjio gubitke. *Politika*, str. 11.

А ако се не спомиње аутор чланка:

Straževica gotova za dva meseca. (1. feb. 2012). *Politika*, str. 10.

Онлајн извори

Кад год је могуће, треба уписати DOI број. Овај број се уписује на крају описа без тачке. Ако DOI није доступан, треба користити URL.

Чланак из онлајн научног часописа

Stankov, S. (2006). Phylogenetic inference from homologous sequence data: minimum topological assumption, strict mutational compatibility consensus tree as the ultimate solution. *Biology Direct*, 1. doi:10.1186/1745-6150-1-5

Ако чланак нема DOI број, може се користити URL адреса:

Stankov, S. (2006). Phylogenetic inference from homologous sequence data: minimum topological assumption, strict mutational compatibility consensus tree as the ultimate solution. *Biology Direct*, 1. Preuzeto sa <http://www.biology-direct.com/content/1/1/5>

Е-књиге

При цитирању књига или поглавља из књига која су једино доступна „онлајн”, уместо податка о месту издавања и издавачу ставити податак о електронском извору из ког се преузима:

Milone, E. F.–Wilson, W. J. F. (2008). Solar system astrophysics: background science and the inner solar system [SpringerLink version]. doi: 10.1007/978-0-387-73155-1

Веб сајт

Податак о години односи се на датум креирања, датум копирања или датум последње промене.

Kraizer, S. (2005). Safe child. Preuzeto 29. februara 2008, sa <http://www.safechild.org/>

Penn State Myths. (2006). Preuzeto 6. decembra 2011, sa <http://www.psu.edu/ur/about/myths.html>

Страна унутар веб сајта:

Global warming solutions. (2007, May 21). U: Union of Concerned Scientists. Preuzeto 29. februara 2008, sa http://www.ucsusa.org/global_warming/solutions

Блог и вики:

Jeremiah, D. (2007, September 29). The right mindset for success in business and personal life [Web log message]. Preuzeto sa <http://www.myrockcrawler.com>

Happiness. (n.d.). U: Psychwiki. Preuzeto 7. decembra 2009 sa <http://www.psychwiki.com/wiki/Happiness>

Video post (YouTube, Vimeo и слично)

За податак о аутору изма се презиме и име аутора (ако је тај податак познат) или име које је аутор узео као свој алијас (обично се налази поред „uploaded by” или „from”):

Triplexity. (1. avgust 2009). Viruses as bionanotechnology (how a virus works) [video]. Preuzeto sa <http://www.youtube.com/watch?v=MBIZI4s5NiE3>.

Необјављени радови

За резимее са научног скупа, необјављене докторске дисертације и сл. – уколико је навођење таквих радова неопходно, треба навести што потпуније податке.

Smederevac, S. (2000). Istraživanje faktorske strukture ličnosti na osnovu leksičkih opisa ličnosti u srpskom jeziku (Nepublikovana doktorska disertacija). Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad.

Рукописна грађа наводи се према аутору рукописа, а уколико аутор рукописа није познат, према наслову. Уколико рукопис нема наслов, наслов му даје онај који о њему пише. Следећи елемент је време настанка текста, затим место и назив институције у којој се рукопис налази, сигнатура и фолијација.

Уредништво часописа *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Др Зорана Ђинђића 2.

21000 Нови Сад

Tel: +381214853900

www.ff.uns.ac.rs

Припрема за штампу и редизајн корица

Игор Лекић

Штампа

Футура, Нови сад

Тираж

150

ЦИП – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

1+80/82(058)

ГОДИШЊАК Филозофског факултета у Новом Саду = Annual review of the Faculty of
Philosophy /главни и одговорни уредници: Сања Париповић Крчмар, Дамир
Смиљанић – 1956, књ.1-1975. књ.18-1990. књ. 19- . Нови Сад: Филозофски факултет,
1956-1975; 1990- . – 23 цм.

Годишње. – текст и сажети на српском и на страним језицима.
– Прекид у издавању од 1976. до 1989. год.

ISSN 0374-0730 (Штампано издање)
ISSN 2334-7236 (Online)

COBISS.SR-ID 16115714
